

Tadas VALANČIUS

DAKTARO DISERTACIJA

**BENDROSIOS KOMPETENCIJOS TEISMŲ
SPRENDIMŲ INSTANCINĖ KONTROLĖS
SISTEMA LIETUVOJE 1918-2003 M.**

SOCIALINIAI MOKSLAI,
TEISĖ (S 001)
VILNIUS, 2022

MYKOLO ROMERIO UNIVERSITETAS

Tadas Valančius

**BENDROSIOS KOMPETENCIJOS TEISMŲ
SPRENDIMŲ INSTANCINĖ KONTROLĖS SISTEMA
LIETUVOJE 1918-2003 m.**

Daktaro disertacija
Socialiniai mokslai, teisė (S 001)

Vilnius, 2022

Daktaro disertacija rengta 2016–2021 metais, ginama Mykolo Romerio universitete pagal Mykolo Romerio universitetui su Vytauto Didžiojo universitetu Lietuvos Respublikos švietimo, mokslo ir sporto ministro 2019 m. vasario 22 d. įsakymu Nr. V-160 „Dėl doktorantūros teisės suteikimo“ suteiktą doktorantūros teisę.

Mokslinis vadovas:

dr. Gintaras Šapoka (Mykolo Romerio universitetas, socialiniai mokslai, teisė, S 001).

TURINYS

VARTOTOS SANTRUMPOS IR SUTRUMPINIMAI	5
ĮVADAS	7
I. NACIONALINĖS TEISMŲ SPRENDIMŲ INSTANCINĖS KONTROLĖS SISTEMOS IŠTAKOS	25
1.1. XIX a. ir XX a. sandūros teisinis paveldas ir jo įtaka nacionalinės teisės raidai	26
1.1.1. Carinės Rusijos imperijos teismų instancinės sistemos reforma.	27
1.1.2. Teismų sprendimų instancinė kontrolės sistema po teismų reformos .	30
1.2. Vokietijos imperijos okupacinio laikmečio justicinis paveldas	35
II. TEISMŲ SPRENDIMŲ INSTANCINĖS KONTROLĖS SISTEMA PIRMOJOJE RESPUBLIKOJE	40
2.1. Nacionalinės teismų instancinės sistemos formavimasis	41
2.1.1. Laikinas teismų sutvarkymas ir teismų sprendimų instancinės kontrolės sistemos problematika	43
2.1.2. 1933 m. reformos įtaka teismų instancinės sistemos raidai	50
2.2. Teismų nepriklausomumo principo konstitucinis įtvirtinimas	56
2.3. Teismų sprendimų kontrolės proceso normų struktūra ir reglamentavimo raida	57
2.3.1. Teismų sprendimų kontrolės reglamentavimas civiliniame procese. . .	58
2.3.2. Teismų sprendimų kontrolės reglamentavimas baudžiamajame procesu	60
2.3.3. Teismų sprendimų instancinės kontrolės sistemos reglamentavimo raida	62
2.4. Teismų sprendimų instancinė kontrolės sistema Pirmosios Respublikos teisės doktrinoje	67
2.5. Sprendimų kontrolės funkciją įgyvendinusių teismų praktikos bruožai . . .	73
III. SOVIETINĖS TEISMŲ SPRENDIMŲ KONTROLĖS SISTEMOS INTERVENCIJA	88
3.1. Sovietinio teismų sprendimų kontrolės proceso reglamentavimas	89
3.2. Teismų instancinė sistema prieš atkuriant Lietuvos nepriklausomybę.	93

3.2.1. Teismų sprendimų kontrolės reglamentavimas civiliniame ir baudžiamajame procese.	94
3.2.2. Sovietinės neordinarinės teismų sprendimų kontrolės formos	98
3.3. Sovietinės teismų sprendimų instancinės kontrolės sistemos perkėlimas į nacionalinę teisę.	100
3.4. Sovietinės teismų sprendimų instancinės kontrolės sistemos perkėlimas į nacionalinę teisę.	103
IV. NACIONALINĖS TEISMŲ SPRENDIMŲ INSTANCINĖS KONTROLĖS SISTEMOS RAIDA ANTROJOJE RESPUBLIKOJE.	110
4.1. Autentiškos teismų instancinės sistemos projekcija ir įtvirtinimas	111
4.1.1. Nuolatinės teismų sistemos kuriamasis darbas	112
4.1.2. Autentiškos teismų sistemos struktūros nustatymas.	117
4.1.3. Teismų sprendimų instancinė kontrolė konstitucinėje doktrinoje: perspektyva ir retrospektyva.	122
4.1.4. Teismų sistemos reformos įgyvendinimas	124
4.2. Teismų sprendimų kontrolės sistema procesinių teisės aktų korektyvose	131
4.2.1. Pirmosios korekcijos procese kaip pastanga įgyvendinti teismų reformą.	131
4.2.2. Antroji korektyva: teismų sprendimų instancinės kontrolės modelio paieška – eksperimento ar evoliucijos keliu?	142
4.2.3. Mokslinės panacėjos paieškos laikmečio teisės mokslo doktrinoje	153
4.2.4. Trečioji korektyva kaip išankstinis nacionalinių procesinių kodeksų normų išbandymas.	160
4.3. Pirmųjų nacionalinių kodeksų įsigaliojimas kaip teismų sprendimų instancinės kontrolės sistemos evoliucijos riboženklis	171
IŠVADOS.	187
PASIŪLYMAI	191
ŠALTINIŲ IR LITERATŪROS SĄRAŠAS.	192
PRIEDAI	224
SANTRAUKA.	267
SUMMARY	295

VARTOTOS SANTRUMPOS IR SUTRUMPINIMAI

angl. – angliškai

Aukščiausioji Taryba - Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba

ВРІ - Baudžiamojo proceso įstatymas (rus. „Устав Уголовного Судопроизводства“, Собрание (1881 - 1913). Том 16 (1896))

ВРК - Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas („Valstybės žinios“, 2002, Nr. 37-1341)

ВРН – Baudžiamojo proceso nuostatai (rus. „Уставъ уголовного судопроизводства“)

СРК - Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodeksas („Valstybės žinios“, 2002, Nr. 36-1340)

СРН – Civilinio proceso nuostatai (rus. „Уставъ гражданского судопроизводства“)

СРІ – Civilinės teisenos įstatymas (rus. Устав Гражданского Судопроизводства и Законы о Судопроизводстве Гражданском, Собрание (1881 - 1913). Том 16 (1896))

ЕЖТТ – Europos Žmogaus Teisių Teismas

ЈAV – Jungtinės Amerikos Valstijos

Konstitucinis Teismas - Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas

Konvencija - Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija

LAT – Lietuvos Aukščiausiasis Teismas

LCVA – Lietuvos centrinis valstybės archyvas

LYA – Lietuvos ypatingasis archyvas

LTSR - Lietuvos Tarybų Socialistinė Respublika

LTSR ВРК – Lietuvos Tarybų Socialistinės Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas („Valstybės žinios“, 1961, Nr. 18-147)

LTSR СРК - Lietuvos Tarybų Socialistinės Respublikos civilinio proceso kodeksas („Valstybės žinios“, 1964, Nr. 19-139)

Plenumas – LTSR Aukščiausiojo Tesimo plenumas

Prezidiumas – LTSR Aukščiausiojo Teismo prezidiumas

RTFSR - Rusijos Tarybų Federacinės Socialistinės Respublika

rus. - rusiškai

TN – Teismų nuostatai (rus. „Учреждения судебных установлений“)

TSRS – Tarybų Socialistinių Respublikų Sąjunga (rus. Союз Советских Социалистических Республик)

vok. - vokiškai

ĮVADAS

„[Teisė] ne tik negali neevoliucionuoti, -
reikia matyti, kaip ji evoliucionuoja.“¹, -

J. H. Berman

Tyrimo aktualumas, naujumas. Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijoje² (toliau – Konvencija) įmanomai trumpiausias bylos nagrinėjimas nepriklausomame ir nešališkame teisme (6 str. 1 d.) buvo prilygintas asmens teisei. Ši norma leido Europos žmogaus teisių teismo (toliau – EŽTT) doktrinoje per du dešimtmečius išsivystyti³ kitai asmens teisei - siekti teisingumo aukštesnės instancijos teisme. Taip Konvenciją ratifikavusioms valstybėms XX a. viduryje buvo nubrėžtas vektorius⁴ savoje teismų organizacijoje nustatyti teismų sprendimų kontrolės sistemą, užtikrinančią asmens teisę nepriklausomo ir nešališko teismo sprendimo siekti aukštesnės instancijos teisme.

Tačiau už teisės normos ir jos pagrindu suformuotos EŽTT doktrinos plyti asmens teisės vystymosi evoliucija⁵. Teisės, kurios įgyvendinimą Vakarų demokratinės teisės tradicijos lauke apibūdina ir užtikrina teismų sprendimų instancinė kontrolės sistema. Kaip sutariama istoriografijoje⁶, šios sistemos raidai esminį impulsą davė teisminės valdžios nepriklausomumo principas, kurį Vakarų Europos teisės tradicijoje identifikuoti galima nuo XIX a. pirmosios pusės. Pastarojo principo pagrindu ėmė for-

1 J. H. Berman suponavo fundamentalią paradigmą, apibūdinančią Vakarų teisės tradiciją esant nuolatinio augimo būsenoje. Teisės ir jos institutų formavimas, pasak jo, vyksta „ne atsitiktinai, bet atsiranda naujai interpretuojant praeitį, kad būtų atliepiama į dabarties reikmes“. Harold J. Berman, *Teisė ir revoliucija: Vakarų teisės tradicijos formavimas* (Vilnius: Pradai, 1999), 34.

2 „Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija“, žiūrėta 2018 m. gruodžio 5 d.: https://www.echr.coe.int/documents/convention_lit.pdf.

3 EŽTT 1970 m. sausio 17 d. sprendimas, *Delcourt prieš Belgiją* (peticijos Nr. 2689/65).

4 „Recommendation No R (95) 5 of the Committee of Ministers to Members States Concerning the Introduction and Improvement of the Functioning of Appeal Systems and Procedures in Civil and Commercial Cases of 7 February, 1995“, žiūrėta 2018 m. gruodžio 5 d.: <https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=0900001680505f3c>

5 J. H. Berman suponavo fundamentalią paradigmą, apibūdinančią Vakarų teisės tradiciją esant nuolatinio augimo būsenoje. Teisės ir jos institutų formavimas, pasak jo, vyksta „ne atsitiktinai, bet atsiranda naujai interpretuojant praeitį, kad būtų atliepiama į dabarties reikmes“. Todėl šiame tyrime teismų sprendimų kontrolės sistemos kaip teisės instituto raida formuojama kaip praeities ir ateities santykis, esantis nuolatinėje evoliucionavimo stadijoje. Berman, *op. cit.*

6 Vytautas Nekrošius, „Teismų sprendimų teisėtumo ir pagrįstumo kontrolė civiliniame procese: klasikinė sistema ir reforma Lietuvos Respublikoje“ (Daktaro disertacija, Vilnius: Vilniaus universitetas, 1996), 5.

muotis specifinė, vidine teisminės valdžios kontrole grįsta teismų sprendimų instancinė kontrolės sistema.

Ši sistema apjungia monopolinę teisminės valdžios kompetenciją vykdyti teisingumą ir autonomiją revizuoti priimtus sprendimus. Teismų sprendimų instancinės kontrolės sistemos kaip instituto kompleksiskumą lemia jos dvinarė struktūra: teismų instancinė sistema (forma) – kaip institucinė sąranga ir civilinio bei baudžiamojo proceso teisės normos (turinys) – kaip šio instituto veikimo mechanizmas. Fundamentinę instituto vystymosi kryptį ir jo santykį nacionalinėje teisės sistemoje apibrėžia konstitucinė jurisprudencija. Taigi pastanga tirti teismų sprendimų kontrolės veikimą teisės sistemoje aprėpia konstitucinės doktrinos, teismų nepriklausomumo principo, teismų instancinės sistemos ir aktualių procesinės teisės normų analizę.

Tačiau šios sintezės tyrimas Lietuvos Respublikoje turi ir dar vieną reikšmingą paralelę, kylančią iš valstybingumo raidos bei svetimosios teisės raiškos. 1950 m. lapkričio 4 dieną, kai Konvencija įvirtino minėtą asmens teisę, Lietuvos teritorijoje vyko SSRS teisės aktų įgyvendinimo inscenizacija. Tuo metu XIX a. pradžioje, kai Vakarų Europos teisės tradicijoje buvo galima konstatuoti teismų nepriklausomumo principo raišką, istorinę Lietuvos valstybę okupavusi carinės Rusijos imperija galutinai nutraukė pažangaus teisinio paminklo – Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės statutų normų galiojimą ir įvedė svetimosios teisės dominantę.

Lietuvos valstybingumas buvo atkurtas XX a. antrojo dešimtmečio pabaigoje ir Vakarų Europos demokratinės teisės tradicijos elementus per trumpą laiką absorbavę teismai iki 1940 m. okupacijos, spėjo pasiekti aukštą išsivystymo lygį.⁷ Nuo pat moderniosios valstybės pradžios įstatymų leidėjas teismą konstravo kaip „nepriklausomumu iš oro ir nepriklausomumu iš vidaus“⁸ parentą valstybės valdžią, turėjusią išskirtinę teisę „paliesti savo darytus sprendimus“⁹, kurią įgyvendinti leido funkcionuojanti teismų instancinė sistema¹⁰. Po okupacijos, XX a. paskutiniajame dešimtmetyje nepriklau-

7 Pirmosios Respublikos teismai įvardinti kaip demokratiinių Europos valstybių tradicijas atitinkantys, ypač aukštą teisingumo pajautimą bei moralios konstitucinės institucijos vardą pelnusi valstybės valdžios institucija. Pranas Kūris, „Teisinė reforma ir teismai“, *Diena* 29 (1995), 2; Mindaugas Maksimaitis, Gintaras Šapoka, Kristina Miliauskaitė, *Valstybės ir teisės problemos lietuvių išeivijos publikacijose (1944-1990)* (Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2011), 47; Mindaugas Maksimaitis, „Lietuvos Vyriausiasis Tribūnolas XX amžiuje“, *Jurisprudencija* 21, 2 (2014): 455.

8 Voldemaras Bumblys, „Lietuvos teisinė kultūra ir Antano Kriščiukaičio indėlis“ (Daktaro disertacija, Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2012), 135-136.

9 Juozas Leonavičius, *Petras Leonas – Lietuvos sąžinė* (Kaunas: KTU leidykla Technologija, 2002), 373.

10 Mykolas Römeris, *Konstitucinės ir teismo teisės pasieniuose* (Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto Teisių fakultetas, 1931), 19.

somybę atkūrusios valstybės pastanga grįžti į Vakarų teisės tradicijos trajektoriją atskartojo. O demokratinei valstybei tinkamo teismų sprendimų instancinės kontrolės mechanizmo reglamentavimas tapo akademiinių ir praktinių diskusijų objektu, aktu-aliu ir dėl turėtos okupacinės socialinės patirties.¹¹ Šie disputai, kaip ir konstituci- nė jurisprudencija ir jų nulemti įstatymų leidėjo veiksmai lėmė nūdienoje veikiančios teismų sprendimų instancinės kontrolės sistemos projekciją.

Iki šiol nacionalinėje teisės doktrinoje teismų sprendimų instancinė kontro- lės sistema kaip teisės institutas nuosekliai tirtas nebuvo. Nors šio instituto sąsaja su teismų nepriklausomumo principu, jo įtaka teismų darbo krūviui, proceso trukmei, asmens teisės į teisingą teismo sprendimą užtikrinimui ir teismų instancinės sistemos struktūrai – nekvestionuotina ir esminė. Visgi teisės doktrinoje šio instituto raida ir reikšmė teismų sistemai, civilinei bei baudžiamajai justicijai nebuvo nagrinėta. Pažy- mėtina, jog atidi analizė – nuo ištakų, Pirmosios ir Antrosios Respublikos¹² sąsajų ir iki nūdienos reglamentavimo – leidžia ne tik sukonstruoti monolitinę tiriamojo teisės instituto raidos atkarpą, tačiau taip pat ir iširti tokius probleminius aspektus kaip nacionalinės teismų sistemos ištakos, teismų darbo efektyvumas ir proceso reglamenta- vimo adaptyvumas, teisminės valdžios tęstinumas, asmens teisės į teismą ir jo priimtų sprendimų kontrolės užtikrinimas. Šis tyrimas ne tik paaiškina pastarajame teiginyje išskleistus aspektus, tačiau taip pat atskleidžia ir su jais susijusio plataus spektro proble- matiką, naudingą tobulinant šiuo metu veikiančią sistemą.

„Jei mes patys neapgalvosime savo teismo darbo, niekas nepadarys to už mus.“¹³

Šio tyrimo **problema** kyla iš nepažintų aplinkybių visumos, kuri nulėmė teis- mų sprendimų instancinės kontrolės sistemos raidą ir kaitą bendrosios kompetencijos teismų sistemoje. Mokslo doktrinoje iki šiandienos nėra aiškaus atsakymo dėl teismų instancinės sistemos kilmės, jos raidai įtaką dariusių veiksnių ir realios asmens teisės apskūsti žemesnės instancijos teismo sprendimą užtikrinimo.

11 Tadas Valančius, „Neįvykusi (r)evoliucija: teismų instancinė sistema 1990-ųjų verpetuose“, *Jurispru- dencija* 28, 1 (2021): 70.

12 Pirmąją Respubliką šiame tyrime apibūdinamas Lietuvos valstybės gyvavimo laikotarpis 1918-1940 m., kurio pradžią žymi 1918 m. vasario 16 dieną priimtas Lietuvos Nepriklausomybės Aktas, pabaigą – 1940 m. birželio 15 dieną įvykdyta valstybės okupacija. Sinonimiška laikotarpio definicija laikytini pavadinimai „tarpukario Lietuva“, „LR I“, „Kauno Lietuva“. Atitinkamai Antrąją Respubliką apibūdinamas laikotarpis nuo 1990 m. kovo 11 dieną priimto Akto „Dėl Lietuvos nepriklausomos valstybės atstatymo“ iki šiandienos. Šis laikmetis doktrinoje taip pat vadinamas „Atkurtąją Lietuvos Respubliką“, „LR II“, „Vilniaus Lietuva“. Iš: Zenonas Norkus, *Du nepriklausomybės dvidešimtmečiai. Kapitalizmas, klasės ir demokratija Pirmojoje ir Antrojoje Lietuvos Respublikoje lyginamosios istorinės sociologijos požiūriu* (Vilnius: Aukso žuvys, 2014), 15.

13 Petras Leonas, „Aequitas Lietuvos teismuose“, *Teisė* 23 (1933): 176.

Tyrimo objektas. Teismų sprendimų instancinės kontrolės sistemos raida Lietuvos Respublikos bendrosios kompetencijos teismų sąraangoje 1918–2003 m.

Tyrimo tikslas ir uždaviniai. Šio mokslo darbo **tikslas** – sistemiškai išanalizuoti teismų sprendimų instancinės kontrolės sistemos raidą bendrosios kompetencijos teismų sistemoje 1918–2003 m.

Tačiau sekant J. H. Berman išvystyta teisės ir jos institutų augimo koncepcija, bandymas apibrėžti teisės instituto raidos laikotarpį yra sąlyginis dalykas, kadangi jis dėl nuolatinės evoliucijos neturi baigties riboženklis. Todėl šio tyrimo laikotarpio apybraižai pasirinkti nacionalinės teismų instancinės sistemos veikimo ir teismų sprendimų instancinės kontrolės formas reglamentuojančių nacionalinių procesinių teisės aktų sukūrimo laikotarpis.

Tiriamąjį laikotarpį pradžia yra laikytina 1918 m. gruodžio 14 d.¹⁴, kai ėmė veikti pirmoji nacionalinė teismų instancinė sąranga. Vis dėlto, siekiant iširti atskaitos taško kontekstą ir susiformavimą, analizuojami jį sukūrę carinės Rusijos imperijos ir Vokietijos imperijos šaltiniai, jiems įtaką padariusi teisės tradicija, nulėmusi ir Lietuvos teismų instancinės sistemos tapatybę. Tačiau tiriamasis laikotarpis turi valstybingumo raidos perskyrą, kurį žymi svetimosios teisės intervencija, nutraukusi natūralią nacionalinių teisės institutų evoliuciją. Todėl kartinėmis tyrimo vietomis tampa ir 1940 m. birželio 15 dienos¹⁵ bei 1990 m. kovo 11 dienos įvykių suformuoti priežastiniai ryšiai. Pastaroji data žymi tiriamojo instituto raidos pradžią Antrosios Respublikos laikotarpiu. Šis periodas prasideda ties nacionalinės teismų sistemos (at)kūrimu, o jo pabaiga sutampa su pirmųjų bei iki nūdienos veikiančių nacionalinių procesinių kodeksų įsigaliojimu, atitinkamai 2003 m. sausio 1 d. ir 2003 m. gegužės 1 d. Kaip ir šiandienoje veikiančio teismų sistemą reglamentuojančio įstatymo įsigaliojimu 2003 m. sausio 1 d.

Pastaraisiais procesiniais teisės aktais įstatymų leidėjas pirmąkart nacionalinėje teisėkūroje nustatė autentišką, pirmąjį nacionalinį teismų sprendimų instancinės kontrolės mechanizmą. Šiais įstatymų leidėjo sprendimais užbaigtas svetimosios teisės veikimas. Tai patvirtina ir šiame tyrime surinkti liudijimai, apibendrintai formuluo-

14 „Laikinasis Lietuvos teismų ir jų darbo sutvarkymas“, Laikinosios Vyriausybės žinios, 1919, Nr. 2-3/26.

15 Organišką nacionalinės teismų sistemos raidą interavusi TSRS, skelbė įkurtą vadinamąją Lietuvos TSR, kuri niekada nebuvo Lietuvos valstybė. Taip pat nebuvo jokia Lietuvos valstybingumo forma, o buvo tik okupuotos Lietuvos teritorija, kurioje veikė okupacinė valstybė. Todėl ir LTSR teismai *de jure* nepripažintini Lietuvos Respublikos teismais. Dovilė Sagatienė, „Sovietiniai bendrosios kompetencijos teismai Lietuvoje 1940–1941 ir 1944–1953 metais“ (Daktaro disertacija, Mykolo Romerio universitetas, 2013), 106.

jantys tezė apie 2003 m. įvykusį paskutinį tektoninį lūžį teismų sprendimų instancinės kontrolės sistemos raidoje, ir po jo pastebimą tik natūralų siekinį nuolat tobulinti šio instituto funkcionavimą nacionalinėje teismų sistemoje, adaptuojant jį prie dabarties realijų.

Tyrimo tikslui pasiekti, pasiremiant darbo objektu bei apibrėžta problematika, keliama tokie **uždaviniai**:

1) nustatyti 1918-1940 m. laikotarpiu nacionalinėje teisėje veikusios teismų sprendimų instancinės kontrolės sistemos ištakas: jos tapatybę sąlygojusius teisės šaltinius, istorines aplinkybes, teismų sistemos kilmę.

2) apibrėžti teismų sprendimų instancinės kontrolės sistemos raidą 1918-1940 m. laikotarpiu: aprėpiant ją lėmusias istorines aplinkybes, praktinę ir doktrininę problematiką, realios asmens teisės apskūsti žemesnės instancijos teismo sprendimo užtikrinimą.

3) atsakyti, ar, nepaisant sovietinės okupacijos, konstatuotinas teismų sprendimų kontrolės sistemos raidos tęstinumas tarp Pirmosios ir Antrosios Respublikų.

4) ištirti teismų sprendimų instancinės kontrolės sistemos raidos laikotarpį nuo nepriklausomos valstybės atkūrimo 1990 m. iki pirmųjų nacionalinių proceso teisės kodeksų įsigaliojimo 2003 m.: nustatant sovietinių teisės normų recepavimo ir jų nulėmtą realios asmens teisės apskūsti žemesnės instancijos teismo sprendimo problematiką, instituto raidą įtakojusių nacionalinių teismų ir proceso įstatymų kūrimo bei tobulinimo aplinkybes.

Teorinė ir praktinė tyrimo reikšmė. Praktinė atlikto tyrimo reikšmė atsiskleidžia keletu aspektų. Disertacijoje pateikiama teismų sprendimų instancinės kontrolės sistemos raida gali praplėsti procesualistikos ir teisminių institucijų istorinių bei praktinių tyrimų apimtį. Ištirta anksčiau nepublikuotų archyvinių šaltinių visuma, apibendrinančio pobūdžio mokslo darbus civilinio ir baudžiamojo proceso lauke rengiantiems tyrėjams turėtų suteikti unikalių duomenų. Tikėtina, jog šis tyrimas savo indėlį gali įnešti ir į paskaitų, teisės teorijos ir teisės istorijos mokslo programų, kursų medžiagos rengimą. Taipogi atskleista teismų sprendimų kontrolės sistemos kaita ir jos įtaka teismų darbui skirtingais laikotarpiais, gali padėti išsamiau pažinti nūdienos problematiką ir suteikti naudingų duomenų perspektyvoje tobulinant teismų sprendimų kontrolės procesus.

Tokią prielaidą sąlygoja ir pastaraisiais metais teismų sprendimų instancinę

kontrolę įgyvendinančių teismų viešai skelbiamos indikacijos. Teismų darbo krūvio¹⁶, bylų išnagrinėjimo terminų variacijos¹⁷, disputai dėl tinkamo sprendimų motyvavimo¹⁸, kokybiniai sprendimų rengimo aspektai ir būtinybė juos tobulinti¹⁹, elektroninių bylų skaičiaus aukštesnės instancijos teismuose augimas²⁰, pagaliau, tokių inovacijų kaip dirbtinis intelektas²¹ skvarba – šis nebaigtinis probleminių klausimų sąrašas atskleidžia, kad teismų sprendimų instancinės kontrolės mechanizmas yra gyvas procesas, kuris bus nuolat tobulinamas ateityje. Retrospektyvi raidos analizė turi potencialo prisidėti prie tinkamo sprendimų priėmimo proceso ateityje.

Tačiau atliktas tyrimas, manytina, turi ir svarbią teorinę reikšmę. Jo tarpdisciplininis pobūdis – gretinant teisininkų ir istorikų suformuotą doktriną, tiriant ne-nagrinėtus pirminius šaltinius ir įvykių amžininkų paliktus liudijimus, atliktas teismų instancinės sistemos ir jų sprendimų kontrolės ištakų tyrimas pateikia nevienareikšmišką atsakymą dėl Lietuvos Respublikos teismų sistemos kilmės. Analogišku principu, perdengiant skirtingų disciplinų tyrimus ir to meto šaltinius bei surinkus naujus duomenis, prieinama ir aiški išvada dėl nacionalinės istorinės patirties perimamumo Antrosios Respublikos teisinės sistemos formavimo laikotarpiu.

Šaltinių ir tyrimų apžvalga. Disertaciniame darbe aprėpiamas kone šimtmečio pločio laikotarpis, apjungiantis teismų instancinės sistemos ir procesinių teisės aktų normų raidą per teismų sprendimų kontrolės sistemos tematiką. Praktikoje tai reiškia kompleksiską pirminių ir antrinių šaltinių rinkinį, atidžią jų atranką ir siekį tyrimo

16 „Veiklos apžvalgos“, *Lietuvos Respublikos Apeliacinis teismas*, žiūrėta 2021 m. gegužės 7 d., [https://www.apeliacinis.lt/veikla/veiklos-apzvalgos/78.](https://www.apeliacinis.lt/veikla/veiklos-apzvalgos/78;); „2019 metų veiklos apžvalga“, žiūrėta 2020 m. liepos 7 d.: <https://online.fliphtml5.com/btpky/qqqy/>: 12-13; „Lietuvos apeliacinio teismo veiklos apžvalga 2020 m.“, 3–4, žiūrėta 2021 m. balandžio 17 d., https://www.apeliacinis.lt/data/public/uploads/2021/03/d4_lietuvos-apeliacinio-teismo-2020-metu-veiklo-apzvalga.pdf; ir kt.

17 „Teismų ir teismų savivaldos institucijų veiklos ataskaitos“, *Nacionalinė teismų administracija*, žiūrėta 2021 m. gegužės 7 d., [https://www.teismai.lt/lt/teismu-savivalda/teismu-ir-teismu-savivaldos-instituciju-veiklos-ataskaitos/198.](https://www.teismai.lt/lt/teismu-savivalda/teismu-ir-teismu-savivaldos-instituciju-veiklos-ataskaitos/198); „Lietuvos teismų veiklos ataskaita 2020 m.“, 26, žiūrėta 2021 m. balandžio 10 d., https://www.teismai.lt/data/public/uploads/2021/05/teismu-veiklos-ataskaita-2020_galutinis.pdf; „Lietuvos teismai: 2019 m. veiklos rezultatai“, 23, žiūrėta 2020 m. liepos 7 d., <https://www.teismai.lt/data/public/uploads/2020/03/teismai2020.pdf>, 23.; „Lietuvos teismai: 2018 m. veiklos rezultatai“, 37, žiūrėta 2020 m. liepos 7 d., https://www.teismai.lt/data/public/uploads/2019/04/d1_teismu-veiklos-rezultatai-2018-m.-patikslinta.pdf.

18 „Metiniai pranešimai“, *Lietuvos Aukščiausias Teismas*, žiūrėta 2021 m. gegužės 7 d., [https://www.lat.lt/atviri-duomenys/metiniai-pranesimai/4.](https://www.lat.lt/atviri-duomenys/metiniai-pranesimai/4); „2020 m. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo metinis pranešimas“, 77–81, žiūrėta 2021 m. balandžio 17 d., <https://www.lat.lt/data/public/uploads/2021/03/metinis-pranesimas-2020.pdf>; „Lietuvos Aukščiausiasis Teismas: Metinis informacinis pranešimas 2019“, 8, žiūrėta 2020 m. liepos 7 d., <https://www.lat.lt/doclib/iodyxpetabos9q1trspvg53fvjte99z1>.

19 „2019 metų veiklos apžvalga“, *supra note*, 16: 15.

20 „Lietuvos teismai: 2018 m. veiklos rezultatai“, *supra note*, 17: 37.

21 „2019 metų veiklos apžvalga“, *op. cit.*: 12-13.

išvadamis praturtinti teisės mokslo doktriną unikaliais, iki tol neskelbtais duomenimis bei pateikti atsakymus į tam tikrus takoskyrą mokslo doktrinoje kuriančius klausimus. Kaip pavyzdžiui, sprendimus dėl teismų instancinės sistemos kilmės ar teismų sistemos persidengimo tarp Pirmosios ir Antrosios Respublikos.

Pirminių šaltinių apžvalga. Kiekybiškai gausiausi ir fundamentiniu šio tyrimo pagrindu yra iki šiol nepublikuoti archyvinių duomenų rinkinys. Atliekant tyrimą buvo analizuoti Lietuvos centrinio valstybės archyvo (LCVA) fonduose saugomi istoriniai teismų raidą formavę teisės aktų projektai, valstybės institucijų nutarimai ir jų tarpusavio bendradarbiavimo relikvai: Lietuvos Respublikos Ministrų Kabineto veikla (f. 923, ap. 1), susijusi su atitinkamų įstatymų projektų svarstymu ir nutarimų priėmimu; Lietuvos Tarybos veikla (f. 1014, ap. 1) susijusi su nacionalinės teismų sistemos formavimu, teisės aktų iniciavimu bei svarstymu; Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos inicijuoti teisės aktų pakeitimai, aplinkraščiai, statistiniai, finansiniai duomenys (f. 385, ap. 2, 5 ir 6); teismų veiklos priežiūrą ir jurisprudencijos unifikavimą atspindintys Vyriausiojo Tribunolo visuotinių susirinkimų nutarimų nuorašai (f. 1422, ap. 1). Analizuojant teismų sprendimų instancinės kontrolės ištakas buvo pasiremta ir viešai publikuotais carinės Rusijos imperijos bei Vokietijos imperijos archyviniais duomenimis.

Išskyrimo iš bendro archyvinių šaltinių rinkinio reikalauja viena esminių atlikto empirinio tyrimo dalių – Pirmosios Respublikos teismų praktikos analizė. Šiame darbe atliktas LCVA saugomos teismų sprendimų kontrolę įgyvendinusių teismų praktikos sudėties ir turinio tyrimas, kuris, be tyrimui aktualių duomenų atrankos, gali būti laikomas ir apskritai pirmuoju bandymu įvertinti iki nūdienos išlikusią autentišką 1918-1940 m. laikotarpio teismų jurisprudenciją. Šių archyvinių fondų medžiagą mokslo tiriamuosiuose darbuose iki šiol naudoję tyrėjai²² pateikia tik atskirų šaltinių vertinimą, kuris neatspindi likusių ribotų galimybių mokslui visapusiškai įvertinti to meto teismų įdirbį. Išlikę archyviniai duomenys atskleidžia, jog vien 1926-1939 m. laikotarpiu, taigi neapimant dar aštuonių metų teismų veiklos periodo, bendrosios kompetencijų teismų sistemoje buvo išnagrinėta 3 186 425 civilinės ir baudžiamosios

22 Sigitą Černevičiūtę ir Saulius Kaubrys, *Kartuvių kilpa, kulka ir dujų kamera: mirties bausmė Lietuvoje 1918–1940 metais: monografija* (Vilnius: Gimtasis žodis, 2014); Sigitą Černevičiūtę, *Politiniai nusikaltimai Lietuvoje 1919-1940 m.: teisėkūra ir teismų praktika* (Daktaro disertacija, Vilniaus universitetas, 2019); Tadas Valančius, „Grėsmės valstybės saugumui: Apeliacinių rūmų praktika“, *Šiuolaikinės visuomenės ugdymo veiksniai* 2 (2017): 11-35.

bylos²³. Kaip atskleidžia šio disertacinio tyrimo metu susisteminti duomenys, LCVA archyvuose fonduose šiuo metu saugomos 189 464 bylos, kurios sudaro tik 6% 1926-1939 m. jurisprudencijos. Taigi po sovietinės okupacijos išlikę fragmentiški duomenys nesuteikia mokslui galimybės atlikti absoliutaus tyrimo, tačiau išlikęs paveldas visgi sukuria sąlygas autentišką teismų praktiką analizuoti ribotoje imtyje. LCVA archyvuose fonduose saugoma Pirmosios Respublikos teismų jurisprudencija, statistinė analizė pateikiama šio darbo Priede Nr. 1. Ji šiam tyrimui aktuali tiek, kiek atspindi laikmečio šaltinių likimą ir tyrimo duomenų imtį.

Iš bendrosios duomenų imties, tyrimui aktualių teismo praktikos duomenų atranka įgyvendinta įvertinus geografinį aspektą, stengiantis apžvelgti skirtinguose šalies regionuose veikusią teismų praktiką, ir teismų sistemos reglamentavimo pokyčius, atsižvelgiant į naujų teismo grandžių steigimą, jų kompetencijos pokyčius ir teismų sistemos reformavimo aspektus. Taip pat aktualiu šaltinių atrankos kriterijumi laikytinas ir jų sukūrimo laikotarpis²⁴. Tyrimo panaudotos bylos yra pateiktos teismui nuo 1919 m. pirmosios pusės, kai realiai ėmė funkcionuoti pirmieji lietuviški teismai iki 1940 m. birželio 15 d., faktinės Sovietų Sąjungos intervencijos į suverenios Lietuvos valstybės vidaus gyvenimą. Taigi ištirtųjų civilinių ir baudžiamųjų bylų pradžios bei pabaigos datos teisminiame procese sutampa su Pirmosios Respublikos valstybingumu *de facto* ir *de jure*. Atliktas tyrimas nėra absoliutus. Atsižvelgiant į išlikusių duomenų fragmentiškumą, teismo praktikos analizė atlikta identifikuojant atskirose bylose įgyvendintą teismų sprendimų kontrolės procesą ir taip formuojant bendrą tyrimui aktualių duomenų imtį. Tyrimo panaudotos teismų praktikos analizė pateikta disertacinio darbo Priede Nr. 2.

Kitu tyrimui reikšmingu šaltiniu laikytini Pirmosios bei Antrosios Respublikos laikotarpiu parengti teisės aktai, jų projektai bei pakeitimai, reglamentavę valstybės teismų sistemos veiklą. Taip pat valstybės valdymo pagrindinių institucijų – Lietuvos

23 Lietuvos statistikos metraštis. T. 1 1924–1926 m. Kaunas: 1927.; Lietuvos statistikos metraštis 1927–1928 m. T. 2. Kaunas: 1929.; Lietuvos statistikos metraštis 1929–1930 m. T. 3. Kaunas: 1931.; Lietuvos statistikos metraštis 1931 m. T. 4. Kaunas: 1932.; Lietuvos statistikos metraštis 1932 m. T. 5. Kaunas, 1933.; Lietuvos statistikos metraštis 1933 m. T. 6. Kaunas: 1934.; Lietuvos statistikos metraštis 1934 m. T. 7. Kaunas: 1935.; Lietuvos statistikos metraštis 1935 m. T. 8. Kaunas: 1936.; Lietuvos statistikos metraštis 1936 m. T. 9. Kaunas: 1937.; Lietuvos statistikos metraštis 1937 m. T. 10. Kaunas: 1938.; Lietuvos statistikos metraštis 1938 m. T. 11. Kaunas: 1939.; Lietuvos statistikos metraštis 1939 m. T. 12. Kaunas, 1940., cituota iš Stolarovas Andriejus, *Lietuvos Respublikos karinė justicija 1918-1940* (Kaunas: Vytauto Didžiojo karo muziejus, 2014): 307-309.

24 Teiginys „sukurti“ čia naudojamas plačiąja prasme, įvertinus po okupaciniu periodu atliktą intervenciją į baudžiamąjį ir civilinį procesus, lėmusius atskirų bylų baigtį.

Tarybos posėdžių protokolai²⁵, Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos posėdžių stenogramos²⁶, Lietuvos Respublikos Seimo posėdžių protokolai, stenogramos ir kt. aktualūs dokumentai²⁷, įstatymų leidėjo teisės aktų registro duomenys²⁸ ir kt.²⁹ veikla. Atskleidžiant šiuolaikinę Lietuvos Respublikos teismo doktriną taip pat naudojami ir Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo nutarimai³⁰. Atkreiptinas dėmesys ir į teismų suinteresuotumą visuomenei pateikti teisminių institucijų raidos aspektus³¹. Tuo metu tiriant sovietmečio teisės normų recepavimą atkūrus nepriklausomybę ir iš šių teisės normų kylančią problematiką, remtasi okupaciniu laikotarpiu veikusių teisės aktų sudėtimi bei ją aiškinusia teisės doktrina. Tačiau tik tiek, kiek tai aktualu Antrosios Respublikos teismų sprendimų instancinės kontrolės sistemos raidai, nepretenduojant į išsamią socialistinio laikotarpio teismų sprendimų kontrolės procesų analizę.

Išskyrimo iš bendrosios pirminių tyrimo šaltinių imties taip pat reikalauja ir reikšmingą 1990-2003 m. laikotarpio empirinę patirtį konsolidavusi, betarpiška 10 asmenų, sutikusių dalyvauti tyrime, apklausa, kurie minimu laikotarpiu užėmė teisėjo pareigas Lietuvos Aukščiausiajame Teisme ir (arba) Lietuvos apeliaciniame teisme: Julius Jasaitis, Egidijus Laužikas, Zita Smirnovienė, Janina Stripeikienė, Stasys Šedbaras, Virgilijus Grabinskas, Vigintas Višinskis ir kt. Jų apklausos klausimynas pateikiamas tyrimo Priede Nr. 3. Kai kurie iš apklaustųjų veikė teismų instancinę sistemos reformą, nūdieną tebegaliojančius procesinius teisės aktus kūrusiame darbo grupėse. Tačiau šiuo būdu surinkti duomenys turi viešojo jų publikavimo skirtį. Daliai apklaustųjų sutikus, atliktų interviu stenogramos pateikiamos disertacinio darbo prieduose Nr. 4-10, siekiant išsaugoti kitos dalies apklaustųjų privačią informaciją, ji apibendrinta ir tyrimo turinyje naudojama nuasmeninta. Pastarieji duomenys saugomi privačiame autoriaus

25 Alfonsas Eidintas ir Raimundas Lopata, *Lietuvos Valstybės Tarybos protokolai 1917–1918* (Vilnius: Mokslas, 1991).

26 „Aukščiausiosios Tarybos-Atkuriamojo Seimo posėdžiai. Stenogramos, garso įrašai“, *Stenogramos*, 2018 m. sausio 8 d., https://www.lrs.lt/sip/portal.show?p_r=35727&p_k=1&a=sale_kad_ses&p_kade_id=9.

27 „Seimo kadencijos“, *Lietuvos Respublikos Seimas (nuo 1990 m.)*, žiūrėta 2018 m. sausio 8 d., https://www.lrs.lt/sip/portal.show?p_r=35617&p_k=1

28 „Teisės aktų paieška“, *LRS.lt*, <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalActSearch/lt>.

29 Kiti darbui aktualūs teisės aktai ir jų projektai pasiekiami per Lietuvos Respublikos teisės aktų registrą: *E-TAR*, <https://www.e-tar.lt/portal/index.html>

30 „Nutarimai, išvados, sprendimai“, *Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas*, žiūrėta 2018 m. sausio 8 d., <https://www.lrkt.lt/lt/teismo-aktai/nutarimai-ivsados-ir-sprendimai/138/y2020>.

31 „Teismų sistemos raida po Lietuvos Respublikos nepriklausomybės atkūrimo“, *Lietuvos apeliacinis teismas*, žiūrėta 2018 m. sausio 8 d., <http://www.apeliacinis.lt/lt/veikla/teismo-istorija/raida-po-nepriklausomybes-atkurimo.html>; „Lietuvos Aukščiausiojo Teismo ištakas“, *Lietuvos Aukščiausiasis Teismas*, žiūrėta 2018 m. sausio 8 d., <https://www.lat.lt/veikla/apie-teisma/istorija/26>.

archyve, į kurį pateikiamos nuorodos tyrimo tekste. Nepaisant minimos skirties, abi šios grupės yra vertingos dėl unikalumo. Pirmiausia, tuo laikotarpiu buvo suformuota iki šiandienos veikianti keturių grandžių ir trijų instancijų teismų sistema, pirmąkart sukurti nacionaliniai procesinės teisės aktai. Tuo metu taip pat išdiskutuotas naratyvas dėl Lietuvai priimtino teismų sprendimų instancinės kontrolės modelio. Tačiau tenka pripažinti, jog 90-ųjų laikmetį tirti istorijos mokslo metodologija tebėra problematiška dėl „neseno“ laikmečio vaizdinio ir subjektyvumo: nuomonių pliuralizmo, menko mokslinių duomenų kiekio, politinių ideologinių veiksnių. Visgi teisės istorijos mokslui, vadovaujantis „bermaniškąja“ tradicija, šis periodas nekvestionuotinai aktualus.³²

Tyrimų ir mokslo darbų kaip antrinių šaltinių apžvalga. Apžvelgiant šiam darbui reikšmingus iki šiol atliktus tyrimus (šaltinius), pirmiausia akcentuotina, jog nors atskiri teismų sprendimų instancinės kontrolės sistemos fragmentai yra pateikti per visą tiriamąjį laikotarpį, nuosekli ir kompleksiška tiriamojo objekto analizė iki šiol nebuvo sukurta.

Paminėtina, jog siekiant pateikti nuoseklią tiriamojo objekto raidos analizę, darbo struktūroje proporcingas dėmesys skiriamas ir svetimosios teisės raiškai. Tiriant 1918-1940 m. teisinės sistemos ištakas, analizuoti carinės Rusijos imperijos ir militaristinio, Pirmojo pasaulinio karo metais veikusio Vokietijos imperijos režimo teisę tyrę mokslo darbai. Nacionalinėje doktrinoje tam skirtas skurdus dėmesys. Iš Rusijos imperijos teisės tematikai skirtų darbų išskirtini M. Maksimaičio³³ ir T. Bairašauskaitės³⁴ tyrimai, todėl be pirminių šaltinių, daugiausia remtasi užsienio šalių tyrėjų įdirbiu³⁵. Trumpas, tačiau reikšmingas nacionalinės teisės formacijos procesams 1914-1918 m.

32 Valančius, *supra note*, 11: 53.

33 Mindaugas Maksimaitis, „Rusijos teisės šaltiniai Lietuvoje 1918-1940 m.“, *Jurisprudencija* 19, 2 (2012): 403-418; Mindaugas Maksimaitis, *Lietuvos teisės šaltiniai 1918-1940 metais* (Vilnius: Justitia, 2001).

34 Tamara Bairašauskaitė, „Lietuvos teismai Rusijos imperijos laikais“, iš *Lietuvos teismų istorija ir dabartis* (Vilnius: Smart Art, 2018).

35 Richard Casson, „Evolution of the judicial system in 19th century Imperial Russia“, *Senior Scholar Papers* 45 (1960): 1-111.; Dmitry Maleshin, „Chief editors note on the 150th Anniversary of the Great Judicial Reform of the Russian Empire“, *Russian Law Journal* 2, 4 (2015): 4-6.; Jānis Lazdiņš, „Continuity of the Judicial Power in the Republic of Latvia. Preconditions and Necessity“, *Juridiskā zinātne*, 9 (2016): 58-77.; Jānis Lazdiņš, „The Judicial Reform in the Russian Empire in 1864 and its Importance in the Baltic Provinces and Later in Latvia“, iš *Tiesību efektīvas piemērošanas problemātika: Latvijas Universitātes 72. zinātniskās konferences rakstu krājums* (Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2014); Irina Reshetnikova, „Judicial reforms in Russia: 1864 to 2014“, *Russian Law Journal* 3, 2 (2015): 109-118.; ir kt.

vykusio karo laikmetis taip pat menkai atspindėtas Lietuvos tyrėjų darbuose³⁶, atskirai paminėtinas tik lietuvių kilmės mokslininko V. G. Liuleviciaus atliktas tyrimas³⁷.

Tuo metu jau valstybingumą atkūrusios, Pirmosios Respublikos laikotarpio autoriai veikė iš savo laikotarpio perspektyvos. Todėl jų darbai vertingi dėl pateikto autentiško požiūrio ir išsaugotų unikalių duomenų. Teismų instancinės sistemos raidos tematikoje reikšminga laikytina pirmojo Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo pirmininko A. Kriščiukaičio redaguota, nacionalinės teismų sistemos dešimtmečiui dedikuota apžvalga „Lietuvos teismas 1918-1928“³⁸, be statistinių duomenų ir faktologijos, pateikianti ir svarbius įvykių liudijimus. Greta statytinas ir prof. M. Romerio mokslo palikimas³⁹, palikęs ryškų pėdsaką apeliacinio ir kasacinio teismų kompetencijų apibendrinime. To meto doktrinoje taip pat itin aktyviai domėtasi užsienio šalių instancinių sistemų praktikų elementais. Tokio pobūdžio apžvalgos, gretinimai su lietuviškąja dabartimi, vertinigi atliekamam tyrimui dėl platesnį objekto raidos konteksto.⁴⁰ Paminėtinos ir atskirus instancinės sistemos evoliucijos aspektus palietusios amžininkų publikacijos: teismų veiklos apžvalgos, jų problematika, taip pat terminologiniai ir kiti aktualūs klausimai.⁴¹ Procesinės teisės pavelde apčiuopiamą vertę tyrimui turi parengti procesinių teisės aktų rinkiniai⁴², apėmę ne tik normatyvistiką, bet ir aktualią jurisprudenciją, bei akademinę

36 Edmundas Gimžauskas, *Lietuva vokiečių okupacijoje Pirmojo pasaulinio karo metais, 1915-1918: Lietuvos nepriklausomos valstybės genėzė: dokumentų rinkinys* (Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2006); Stasys Vansevicius, *Lietuvos TSR valstybės ir teisės istorija* (Vilnius: Mintis, 1979).

37 Vejas Gabriel Liulevicius, *War Land on the Eastern Front. Culture, National Identity, and German Occupation in World War I* (Cambridge: Cambridge University Press, 2000).

38 Antanas Kriščiukaitis, *Lietuvos teismas 1918-1928* (Kaunas: Teisingumo ministerija, 1930).

39 Mykolas Römeris, *Konstitucinės ir teismo teisės pastebėjimai* (Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto Teisų fakultetas, 1931); Mykolas Römeris, *Lietuvos konstitucinė teisė. I. Lietuvos konstitucinės teisės pasakaitos. I dalis* (Kaunas: Spindulio spaustuvė, 1937).

40 Zigmantas Toliušis, „Latvijos teismai“, *Teisė* 5 (1924): 32-38.; Jokūbas Robinzonas, „Šis tas iš užsienio juridinės literatūros“, *Teisė* 9 (1926): 43-45.; Jurgis Byla, „Žinios apie Estijos teismus ir teisinius žurnalus“, *Teisė* 26 (1934): 182-186.; V. Vikeris, „Klaipėdos krašto teismų veikimo ir organizaciniai trūkumai“, *Teisė* 27 (1934): 258-270.; Česlovas Butkys, „Probation system“, *Teisė* 29 (1935): 51-60.; Antanas Tamošaitis, „Austrijos konstitucinis teismas“, *Teisė* 9 (1926): 23-32.

41 Kazys Šamajauskas, „Lietuviškasis teismas. Terminologija“, *Teisė* 25 (1934): 25-37.; Jurgis Byla, „Lietuvos teismo dvidešimties metų sukaktis“, *Teisė* 44 (1938): 359-368.; Jurgis Byla, „Teisimas nusik. darbų prieš valstybės saugumą“, *Teisė*, 29 (1935): 61-66.

42 *Baudžiamojo proceso įstatymas su komentarais, sudarytais iš Rusijos Senato bei Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo sprendimų ir kitų aiškinimų, liečiančių Didž. Lietuvos ir Klaipėdos Krašto baudžiamojo proceso teisę*, red. M. Kavolis (Kaunas: „Literatūros“ knygynas, 1933); *Civilinės teisėnos įstatymas su visais pakeitimais ir papildymais ir su vyr. tribunolo bei rusų senato aiškinimais*, red. Č. Butkys (Kaunas: D. Gutmano knygynas, 1938).

literatūra, kurioje ryškų įspaudą paliko V. Mačys, A. Kriščiukaitis, M. Romeris⁴³.

Iš nūdienos tyrėjų, analizavusių Pirmosios Respublikos teismų sistemos procesus, neabejotinai vertingiausias moksliniu požiūriu apžvalgas yra parengęs prof. M. Maksimaitis, išanalizavęs Lietuvos teisinės sistemos ir teismo pagrindų formavimąsi⁴⁴, aprašęs dviejų teismų sprendimų kontrolės funkcijas vykdžiusių teismų raidos apibendrinimus: Vyriausiojo Tribunolo⁴⁵ ir Apeliacinių Rūmų⁴⁶. Taip pat vertinga ir profesoriaus parengta akademinė mokomoji priemonė⁴⁷. Paminėtini ir kiti teismų instancinės sistemos procesus palietę mokslo darbai: E. Kūrio ir H. Šinkūno parengtas rinkinys⁴⁸, gausią statistinę informaciją talpinanti, Lietuvos teismų 95-mečiui skirta A. Vilbiko monografija⁴⁹. Tyrimui naudotinos informacijos yra pateikę ir S. Dvareckas⁵⁰ bei J. Žily⁵¹, kaip ir tarpukario teismų istorijai skirto publikacijų ciklo rengėjai⁵². Atskirai tyrimui aktualius justicijos procesus taip pat yra nagrinėję G. Ambrasaitė⁵³, R. Ažubalytė ir E. Tamošiūnienė⁵⁴, J. Zajančiauskienė⁵⁵.

Pažymėtina, kad po Lietuvos okupacijos į iševiją pasitraukę Lietuvos teisės

43 Vladas Mačys, *Civilinis procesas. 1931/1932 m. Teisių fakulteto programos* (Kaunas: Raidės, 1931); Vladas Mačys, *Civilinio proceso paskaitos* (Kaunas: Lietuvos universitetas, 1924); Mykolas Romeris, *Lietuvos konstitucinė teisė. I. Lietuvos konstitucinės teisės paskaitos. I dalis* (Kaunas: Spindulio spaustuvė, 1937); Antanas Kriščiukaitis, *Baudžiamojo proceso paskaitos* (Kaunas: Lietuvos universiteto Teisių fakultetas, 1928).

44 Mindaugas Maksimaitis, „Lietuvos valstybės ir teisės atgimimo koncepcijos formavimasis“, *Jurisprudencija* 20, 1 (2013): 7-22.; Mindaugas Maksimaitis, „Teismų santvarkos pagrindų formavimas Lietuvoje (1918-1940)“, *Jurisprudencija* 22, 1 (2013): 375-390.

45 Maksimaitis, *supra note*, 7: 440-460.

46 Mindaugas Maksimaitis, „Iš Lietuvos teismų istorijos: Apeliaciniai Rūmai (1933–1944)“, *Jurisprudencija*, 21, 1 (2014): 25-43.

47 Vytautas Andriulis ir kt., *Lietuvos teisės istorija* (Vilnius: Justitia, 2002).

48 Egidijus Kūris ir Haroldas Šinkūnas, „Lietuvos teismų raidos apžvalga“, iš *Lietuvos teisinės institucijos. Vilniaus universiteto vadovėlis*, red. E. Kūris, (Vilnius: VĮ Registrų centras, 2011).

49 Alfredas Vilbikas, *Teismai ir teisėjai Lietuvoje (1918-2013)* (Kaunas: Eurispaua, 2014).

50 Stanislovas Dvareckas, *Lietuvos teismai 1918–1940 metais. Mokomoji priemonė* (Vilnius: Vilniaus universitetas, 1999).

51 Juozas Žily, *Konstitucinis Teismas – teisinės ir istorinės prielaidos* (Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2001).

52 Alfredas Vilbikas, „Iš teismų istorijos: teismų kūrimosi priešistorė“, *Teismai.lt*, 2011-02, Nr.2, žiūrėta 2019 m. rugpjūčio 1 d., https://issuu.com/lietuvosteismai/docs/teismu_naujienlaiskis_teismai_lt_nr_2; Alfredas Vilbikas, „Pirmosios Lietuvos Konstitucijos ir Laikinasis teismų įstatymas“, *Teismai.lt*, 2011-04, Nr. 3, žiūrėta 2019 m. rugpjūčio 1 d., https://issuu.com/lietuvosteismai/docs/teismu_naujienlaiskis_balandis.

53 Goda Ambrasaitė-Balynienė ir kt. *Lietuvos teisė, 1918-2018: šimtmečio patirtis ir perspektyvos*. Mokslinis redaktorius V. Sinkevičius (Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2018).

54 Rima Ažubalytė ir Egidija Tamošiūnienė, „Civilinė ir baudžiamoji justicija 1918-1940 m.“, iš *Teisės raida: retrospektyva ir perspektyva. Liber Amicorum Mindaugui Maksimaičiui* (Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2013).

55 Jolanta Zajančiauskienė, „Lietuvos baudžiamojo proceso raida 1918-2018“, iš *Lietuvos teisė 1918-2018: šimtmečio patirtis ir perspektyvos* (Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2018).

mokslininkai ir praktikai⁵⁶ taip pat paliko keletą tyrimui vertingų fragmentų. Juos yra apibendrinę ir nūdienos tyrėjai⁵⁷.

Sovietmečio, kiek jis tyrimui aktualus, istoriografijos paveldą galima diferencijuoti pagal jo sisteminę kritiką. Laikmečio amžininkai, dirbę mokslinį darbą okupacinės santvarkos sąlygomis, jį atliko iš esmės neturėję sąlygų objektyviam vertinimui. Tad jų darbai vertinti kritiškai. Nepaisant to, šis paveldas suteikia autentiškų duomenų. Tarp tokių paminėtini: Lietuvos TSR teisės studentams išleistas vadovėlis⁵⁸, M. Apanavičiaus ir S. Dvarecko leidinys⁵⁹, atskirus justicijos elementus apžvelgusių tyrėjų⁶⁰ darbai. Tuo metu kritiškai ir kompleksiskai šį laikmetį iš teisės ir istorijos tarpdisciplininės, taigi atliekamam tyrimui aktualiausios mokslo perspektyvos, iš esmės yra tyrusi tik D. Sagatienė⁶¹.

Tiriamasis 1990-2003 m. Antrosios Respublikos laikmetis dėl aptartos jo tyrimų kontraversijos, teisės istorijos prasme, yra fragmentuotas – daugiausia faktologine ir apžvalgine prasme yra ištirtos atskiros, tyrimui aktualios sritys. Visgi kritiškų, atskirų laikotarpio dalių apibendrinimų istoriografijoje stokojama.

Teismų sistemos formacijos problematikai daugiausia dėmesio skyrė L. Griškevič⁶², beje, panaudojusi ir vieną šio tyrimo metodų – duomenų rinkimą klausinėjant. Taigi jame į aktualius klausimus pažvelgta ir iš subjektyviosios pusės. Tą pačią sritį, tik

56 Rapolas Skipitis, *Nepriklausoma Lietuva. Atsiminimai* (Čikaga: Draugo spaustuvė, 1967); „Žodis Lietuvos teisininkams“, *Teisininkų žinios* (1956): 17-18.; Kazys Šidlauskas, „Piliečių saugojimas nuo valdžios sauvlio (Trumpas Europos ir JAV teisės sistemų palyginimas)“, *Teisininkų žinios* (1958), 25-26.

57 Mindaugas Maksimaitis, Gintaras Šapoka, Kristina Miliauskaitė, *Valstybės ir teisės problemos lietuvių išeivijos publikacijose (1944-1990)* (Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2011); Ona Ruželytė, „Teismų sistemos problematika lietuvių išeivijos teisininkų darbuose“, iš *Lietuvos mokslas* t. V. kn. 15 (Vilnius: Lietuvos mokslas, 1997).

58 Stasys Vansevičius ir kt. *Lietuvos TSR valstybės ir teisės istorija* (Vilnius: Mintis, 1979).

59 Apanavičius, M.; Dvareckas, S. *Teisimas ir teisingumas Lietuvos TSR*. Vilnius: Mintis, 1984.

60 Dmitrijus Karevas, *Tarybinis teisingumas* (Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1950); Aronas Liakas, *Baudžiamųjų bylų procesas kasacinėje instancijoje (pagal Lietuvos TSR BPK)* (Vilnius: Žinija, 1972); Aronas Liakas, *Liaudies teismas socialistinio teisingumo sargyboje* (Vilnius: Žinija, 1965); Ilja Perlovas, *Tarybinis teismas kovoje su kapitalizmo liekanomis žmonių sąmonėje* (Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1955); Pranas Vytautas Rasimavičius ir kt. *Tarybinė civilinio proceso teisė. Vadovėlis*. (Vilnius: Mintis, 1983).

61 Sagatienė, *supra* note, 15.; Dovilė Sagatienė, „Teismai okupuotoje Lietuvoje“, iš *Lietuvos teismų istorija ir dabartis* (Vilnius: Small Art, 2018).

62 Lina Griškevič, „Autentiškos teismų sistemos sukūrimas Lietuvoje“ (Daktaro disertacija, Vilniaus universitetas, 2013); Lina Griškevič, „1990-1992 metų teismų reforma Lietuvoje“, *Teisė* 81 (2011): 91-103.; Lina Griškevič, „Lietuvos teismų sistema po 1990 m.“, iš *Lietuvos teismų istorija ir dabartis* (Vilnius: Small Art, 2018).

mažesnio detalumo darbuose, yra tyrę jau minėtas A. Vilbikas⁶³, G. Mesonis⁶⁴, grindęs teismų vakarietišką kilmę, teismo bei teisėjo nepriklausomumo turinį nagrinėjęs V. Valančius⁶⁵, valstybės atkuriamojo darbo, tarp pat ir su teismų darbo reglamentavimu susijusias peripetijas yra apžvelgęs J. Žilys⁶⁶, J. Prapiestis⁶⁷. Autentiški to meto liudijimai išliko daugiausia teisės mokslo bendruomenei skirtose publikacijose⁶⁸.

Procesualistikos tyrimus ir paveldą aprėpiančios, tyrimo medžiagoje panaudotos istoriografijos segmentas, pažymėtina, daugiausia susijęs su civilinės ir baudžiamosios proceso teisės normų raida. Teismų sprendimų instancinės kontrolės sistema jame detalai nenagrinėta, tačiau paliesta. Todėl tyrimui vertingą medžiagą yra palikę baudžiamąjį procese raidą nagrinėję R. Jurka⁶⁹, J. Zajančiauskienė⁷⁰, R. Ažubalytė ir E. Tamošiūnienė⁷¹. Civilinio proceso tyrimų, aktualių ir šiam darbui, tyrimų apimtis yra didesnė. Teismų sprendimų kontrolės procesus civilinėje teisėje yra analizavę V. Nekrošius⁷² ir G. Ambrasaitė-Balynienė⁷³. Tačiau šis institutas aptartas ir proceso kontekste, iš

63 Vilbikas, *supra note*, 49.

64 Gediminas Mesonis, *Valstybės valdymo forma konstitucinėje teisėje: Lietuvos Respublika Vidurio ir Rytų Europos kontekste* (Vilnius: Lietuvos teisės universitetas, 2003).

65 Virgilijus Valančius, „Teismo ir teisėjo nepriklausomumo principas ir konstitucinė justicija“, *Jurisprudencija* 16, 8 (2000): 8-15.

66 Juozas Žilys, „Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumas Teisėkūros procese 1990-1992“, *Jurisprudencija* 51, 43 (2015): 32-44.; Juozas Žilys, „Konstitucinis Teismas valstybės valdžios organų sistemoje“, *Jurisprudencija*, 9, 17 (2000): 79-87.; Juozas Žilys, „Kai kurios Lietuvos teisės kūrimo problemos ir Konstitucinis Teismas“, *Jurisprudencija* 12, 4 (1999): 58-68.

67 Jonas Prapiestis, „Valstybingumo atkūrimo ir konstitucinio įtvirtinimo ištakose“ *Jurisprudencija* 19, 3 (2012): 859-888.

68 Auksė Brasaitė, „Teisinės sistemos reforma: nepateisinti lūkesčiai ir šviesios perspektyvos“, *Justitia*, 6, 12 (1997): 2-3; Gintaras Goda, „Pakeistas Teismų įstatymas. Ar padaugės Lietuvoje teisingumo?“, *Justitia*, 5, 5 (1996): 11.; Pranas Kūris, „Lietuvos Aukščiausiojo Teismo pirmininko Prano Kūrio pranešimas 1995 m. gruodžio 21 d. Mokslų Akademijos visuotinio susirinkimo sesijoje“, *Teisės problemos*, 1 (1996): 5-15.; Valentinas Mikelėnas, „Kokių teismų reikia Lietuvai?“, *Justitia*, 61, 3 (2006): 2-9.; Valentinas Mikelėnas, „Qua vadis? Arba eksperimentuojama toliau“, *Justitia*, 6, 18 (1998): 9-13.; Vytautas Piesliakas, „Teisinės sistemos reforma Lietuvoje: problemos ir perspektyvos“, *Justitia*, 11, 5 (1997): 3-5.

69 Raimundas Jurka, „Lietuvos baudžiamąjį proceso teisės raida“, iš *Lietuvos teisė 1918-2018: šimtmečio patirtis ir perspektyvos*. (Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2018).

70 Zajančiauskienė, *supra note*, 55.

71 Ažubalytė, Tamošiūnienė, *supra note* 54.

72 Nekrošius, *supra note*, 6.; Vytautas Nekrošius, „2011 metų civilinio proceso novelos. Ar pasiekti kelti tikslai?“, iš *Nepriklausomos Lietuvos teisė: praeitis, dabartis ir ateitis*: recenzuotų mokslinių straipsnių rinkinys: Liber Amicorum profesorii Jonui Prapiėsčiui. red. G. Švedas (Vilnius: Vilniaus universiteto Teisės fakulteto Alumni draugija, 2012).

73 Goda Ambrasaitė, „Apeliacija civiliniame procese“ (Daktaro disertacija, Mykolo Romerio universitetas, 2004.); Ambrasaitė-Balynienė, *supra note*, 53.

to paminėtini A. Driuko⁷⁴, E. Laužiko ir V. Mikelėno⁷⁵, R. Norkaus⁷⁶ darbai.

Visgi negausi ir fragmentuota specializuotų tyrimų apimtis patvirtina anksčiau keltą prielaidą, kad atliekant tyrimą vienu pagrindinių ramsčių bus surinkti pirminiai šaltiniai – žinojimu pagrįsti amžininkų liudijimai, atrinkti jurisprudencijos dėmenys, sudaryta teisės aktų normų evoliucija.

Tyrimo metodologija. Šiam disertaciniam darbui aktualūs moksliniai duomenys surinkti tarpdisciplininiame teisės ir istorijos mokslų lauke, o tyrimas išpildytas vadovaujantis teisės istorijos mokslui keliamais reikalavimais. Atliekant tyrimą pagrindiniais metodologiniais iššūkiais tapo kritiška gausių istorinių šaltinių atranka ir analitinis jų vertinimas: palyginimas bei gretinimas bendroje teisės ir istorijos mokslo teritorijoje; kompleksinės tyrimo duomenų visumos – archyvinių išteklių, laikmečio teisės aktų, nacionalinio ir užsienio šalių mokslo bei publicistikos paveldo, teismų jurisprudencijos, klausinėjimu surinktų duomenų ir kitų aktualūs šaltinių - analizė, bei siekis parengti autentišką šių šaltinių vertinimą iš retrospektyvaus žiūros taško. Tačiau šių iššūkių sprendimas socialinių ir humanitarinių mokslo krypčių sampnyoje kartu suteikė ir privilegiją pasitelkti platesnį mokslo metodų instrumentarijų.

Fundamentaliais šio darbo metodais laikytini: *teisės aktų analizės metodas* – panaudotas nagrinėjant nacionalinę teismų sistemą ir teismo procesą lėmusią recepuotosios ir nacionalinės teisės įstatyminę-teisinę bazę ir *archyvinių šaltinių analizės metodas* – taikytas analizuojant iš esmės iki šiol nepublikuotus archyvinius duomenis. Pastarasis įrankis gretintas su *didelio skaičiaus sisteminės analizės metodu*, leidusiu įgyvendinti kiekybiškai gausių jurisprudencijos dalių atranką, kuri tyrimui itin aktuali kaip vienintelis iki nūdienos išlikęs pirminis empirinis Pirmosios Respublikos laikmečio šaltinis. Šių metodų sinergija leidžia tyrimo turinyje pateikti geografiniu, instituciniu, laiko, materialinės teisės aktų partikuliarizacijos aspektais atrinktus ir susistemintus duomenis, taip sudarant platų ano meto vaizdinį iš skirtingų instancinės sistemos veikimo perspektyvų. Tuo metu analizuojant teismų instancinę sistemą ir jų sprendimų kontrolės formas reglamentavusius dokumentus, norminius teisės aktus papildomai naudotasi *kontent-analizės, dokumentų analizės, teleologinio ir loginio* metodų visuma.

74 Artūras Driukas, „Kasacinio proceso reglamentavimas naujajame civilinio proceso kodekse“, *Jurisprudencija* 20, 28 (2002): 164-177.; Artūras Driukas ir Virgilijus Valančius, *Civilinis procesas: teorija ir praktika. I tomas* (Vilnius: Teisės informacijos centras, 2005).

75 Egidijus Laužikas, Valentinas Mikelėnas ir Vytautas Nekrošius, *Civilinio proceso teisė. I tomas* (Vilnius: Justitia, 2005).; Valentinas Mikelėnas, *Civilinis procesas. II dalis* (Vilnius: Justitia, 1997).

76 Rimvydas Norkus, „Civilinio proceso teisės raidai 1918-2018“, iš *Lietuvos teisė 1918-2018: šimtmečio patirtis ir perspektyvos* (Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2018).

Ji padėjo atskleisti ne tik *expressis verbis* teisės aktuose nurodytų normų paskirtį bei kismą, bet ir jų kūrėjų siekinius, veikimą skirtingais istorijos periodais ir jų doktrininį interpretavimą.

Keliant uždavinį išanalizuoti teismų sprendimų instancinės kontrolės sistemos raidos retrospektyvą, šio uždavinio sprendimui aktualus ir *istorinis lyginamasis metodas* bei *aprašomasis metodas*, leidžiantys nustatyti šios evoliucijos elementus ir sistemiškai išskirti pagrindinius raidos riboženklis. Remiantis šiuo metodu skirtingais istorijos tarpsniais užčiuoptas Lietuvos Respublikos teismų ir jų proceso progresas bei įtaka teismui deleguotos teisingumo įgyvendinimo funkcijos išpildymui. Nuo teisės istorijos mokslo tiriamųjų darbų neatsiejami *apibendrinimo*, *statistinis*, *indukcinis* ir *dedukcinis metodai* – taip pat panaudoti šio mokslo tiriamojo darbo iškeltų uždavinių įgyvendinimui.

Tiriamajame darbe panaudotas gausus skirtingais istorijos laikotarpiais parengtų kitų mokslo tiriamųjų darbų rinkinys, apimantis tiriamąją ir apžvelgiančiąją publicistiką, monografijas, memuaristiką ir įvykių liudininę patirtis. Šis šaltinių kompleksas analizuotas *mokslinės literatūros analizės metodu*, leidusiu atrasti, atrinkti ir apdoroti artimas tyrimui temas analizavusių autorių darbus.

Pagaliau, atsižvelgiant į teismų sprendimų instancinės kontrolės sistemos raidos ir jos įtakos teisminės valdžios nepertraukiamumui doktrininę vakansiją bei vis dar komplikotą teisės istorijos tyrimų pobūdį paskutiniajame praėjusio amžiaus dešimtmetyje, panaudotas ir papildomas duomenų sisteminimo metodas – *duomenų rinkimas klausinėjant*. Remiantis juo parengti reprezentatyvūs, pusiau struktūruoti interviu su respondentais, kurių vaidmuo istorijos tėkmėje ir profesinė patirtis padeda atskleisti nacionalinės instancinės teismų sistemos kūrėjų tikslus, pasirinkimus ir laikmetyje užprogramuotą perspektyvą iki nūdienos.

Taigi sprendžiant šiame tyrime iškeltus uždavinius dėta pastanga efektyviai sinergizuoti klasikinius teorinius, daugiausia socialiniams, tačiau ir humanitariniams mokslams būdingus metodus su plataus spektro, diferencijuotais empiriniais teisės tyrimo metodais.

Ginamieji teiginiai.

1. Pirmosios Respublikos teismų ir jų sprendimų instancinės kontrolės sistema kilo iš carinės Rusijos imperijos teisės šaltinių, kurie parengti remiantis Vakarų Europos teisės tradicija, tad istoriografijoje iki šiol vyravusios interpretacijos dėl jų kilmės iš Pirmojo pasaulinio karo metais krašte įvestos Vo-

- kietijos imperijos teismų sistemos - yra klaidingos.
2. Pirmojoje Respublikoje veikusi teismų sprendimų instancinė kontrolės sistema - bylų kiekio, darbo krūvio, proceso trukmės aspektais – nebuvo efektyvi, pirmiausia dėl unitarinei demokratinei valstybei netinkamos imperinio pobūdžio teisės normų kilmės, todėl pastangos tobulinti receptuotą imperinę sistemą buvo nerezultatyvios, o 1940 m. sovietinė okupacija nutraukė šią problematiką galėjusį eliminuoti nacionalinių proceso teisės aktų (su)kūrimo procesą.
 3. 1940 m. įgyvendinta sovietinė okupacija sukėlė negrįžtamą instituto raidos pertrūkį ir okupuotai valstybei primetė Vakarų demokratinei teisės tradicijai svetimą socialistinį teismų sprendimų kontrolės konstrukta.
 4. 1990 m. atkūrus valstybės nepriklausomybę ir formuojant nacionalinę teismų instancinę sistemą, pilna apimtimi istorine patirtimi pasinaudota nebuvo, todėl tiriamuoju Antrosios Respublikos laikotarpiu iš dalies atsikartojo tarpukariu identifikuota problematika, kuri panaikinta tik priėmus autentiškus procesinės teisės aktus, paremtus Vakarų teisės tradicija.

Tyrimo struktūra. Tiriamojo darbo struktūra yra nulemta fundamentalaus šio darbo tikslo: pateikti teismų sprendimų kontrolės sistemos raidą nuo valstybingumo atkūrimo XX a. pradžioje iki pirmųjų nacionalinių procesinių teisės aktų įsigaliojimo. Disertaciją sudaro įvadas, keturios dalys, išvados, priedai ir santrauka lietuvių bei anglų kalbomis.

Pirmoje dalyje identifikuojamos teismų sprendimų instancinės kontrolės sistemos ištakos. Šioje dalyje analizuojama, kokie užsienio teisės elementai tapo atspirties tašku valstybingumą paskelbusioje Lietuvoje kurti savą teismų instancinę sistemą. Siekiant užčiuopti evoliucijos ištakas aptariamas istorinių nacionalinių teisės paminklų likimas, okupacinių režimų primestų teisės aktų ypatumai, su jų adaptacija susijusi problematika. Kritiškas skirtingų istorinių šaltinių tyrimas, istorijos ir teisės tyrimų vertinimas leidžia šiame darbe tiksliai ir vienareikšmiškai atsakyti į klausimą dėl Lietuvos teismų sistemos ir procesinių teisės aktų kilmės.

Antroje dalyje sistemškai analizuojamas teismų sprendimų instancinės kontrolės vystymasis Pirmosios Respublikos (1918-1940 m.) laikotarpiu. Tai atliekama tyrimą vedant trejomis persipinančiomis paralelėmis. Pirmąja tiriant teismų instancinės sistemos formavimosi ir raidos procesus, juos įtakojusias teises ir politines aplinkybes, susisteminant šios raidos probleminius taškus ir juos lydėjusį diskursą viešojoje opi-

nijoje bei teisės moksle. Antrąją užčiuopiant teismų sprendimų instancinės kontrolės veikimą lėmusių teisės normų recepciją ir kitimą tiriamuoju laikotarpiu. Trečiąją apibendrinama teismų sprendimų kontrolę įgyvendinusių teisminių institucijų jurisprudencija. Pastarąją tyrimo paralele sudaroma galimybė iš esmės pirmąkart atskleisti šios sistemos veikimą praktikoje, jos sąlygotus precedentus ir savybes, išplečiančias siauras normatyvines ribas. Taip pat apibrėžiamos teismų sprendimo instancinės kontrolės su naikinimo aplinkybės sulig 1940 m. okupacija prasidėjusiais procesais.

Trečioji dalis dedikuota kritiškai sovietmečio periodo analizei. Tačiau tik tiek, kiek tai susiję su formaliu teismų sprendimų kontrolės proceso reglamentavimu, t.y. nepretenduojančią į visą apimantį, ir politinį teismų sprendimų kontrolės tyrimą. Bipolė šios dalies struktūra yra susijusi su dviem tektoniais lūžiais nacionalinės teisės raidos istorijoje. 1940 m. birželis ir 1990 m. kovas žymėjo svetimosios ir savosios teisės raiškos riboženklius. Iš to kylanti problematika formuoja fundamentalius klausimus dėl nepertraukiamo teismų sprendimų kontrolės sistemos veikimo, teisės normų kolizijos ir teismų instancinės sistemos raidos. Į šiuos klausimus atsakoma kritiškai tiriant nacionalinės ir sovietinės teisės santykį pereinamuoju periodu bei šio laikmečio įtaką teismų sprendimų kontrolės raidai apskritai.

Ketvirtojoje dalyje, skirtoje tik Antrosios Respublikos periodui nuo nacionalinės teismų instancinės sistemos formavimosi iki pirmųjų nacionalinių procesinių teisės aktų įsigaliojimo, tiriamos aplinkybės, lėmusios iki nūdienos iš esmės nepakitusios teismų sprendimų kontrolės sistemos suformavimą.. Ši tyrimo dalis aptaria Lietuvos teisininkų bendruomenės ir sprendimų priėmėjų disputą, jo išdavoje priimtus aktus ir juos aptarusią mokslo doktriną. Pažymėtina, jog čia nepretenduojama į išsamų šią dieną pasiekusios sistemos vertinimą ar analitiką, tačiau lyginamuoju istoriniu metodu gretinami anksčiau veikę teismų sprendimų kontrolės formas reglamentavę teisės normų rinkiniai bei pateikiamas vertinimas jų atžvilgiu.

Prieduose, be tyrimui aktualių istorinių Pirmosios Respublikos jurisprudencijos duomenų, pateikiami ir unikalūs amžininkų liudijimai, atskleidžiantys po Lietuvos Respublikos nepriklausomybės atkūrimo vykusius nacionalinės teismų instancinės sistemos kūrimo(si) procesus.

I. NACIONALINĖS TEISMŲ SPRENDIMŲ INSTANCINĖS KONTROLĖS SISTEMOS IŠTAKOS

1918 m. vasario 16 dieną valstybingumą paskelbusiai Lietuvos Respublikai momentalus savos teisės šaltinių parengimo procesas, kaip tai apibūdino prof. M. Maksimaitis⁷⁷, reiškė „neišsprendžiamą uždavinį“⁷⁸. To pasėkoje, 1918 m. lapkričio 2 dieną aukščiausios galios teisės aktu⁷⁹ buvo priimtas sprendimas įgyvendinti laikiną svetimios teisės šaltinių recepciją, išlaikiusią iki Pirmojo pasaulinio karo valstybės teritorijoje veikusią teisės aktų galią, jei jie neprieštaruja Konstitucijai ir nacionaliniams įstatymams. Valstybės gyvenimo, taigi ir justicijos, reguliacijai racionaliai pasirinkti adaptyvūs, kraštui pažįstami, tačiau svetimios teisės principais ir normomis paremti šaltiniai.

Žvelgiant retrospektyviai, politinės valios aktu išreikštas užsienio teisės „laikinasis“ perkėlimas užtruko visą tarpukarį. Teismų sprendimų instancinės kontrolės fundamentą sudarančių nacionalinių proceso teisės aktų, nepaisant vyravusių legislatyvinų intencijų, Pirmojoje Respublikoje parengti nespėta. Tuo metu teismų instancinę sistemą reglamentavusios teisės normos parengtos ganėtinai skubiai: jau 1918 m. lapkričio 22 dieną buvo priimtas „Laikinasis teismų ir jų darbo sutvarkymo įstatymas“⁸⁰.

Taigi nors natūraliai teisės aktų recepcijos imtis ėmė siaurėti, *de jure* užsienio teisės kilmės šaltiniai aktualumą išlaikė visą 1918-1940 metų laikotarpį. Tai sugestijuoja, jog teismų sprendimų instancinės kontrolės sistema pirmiausia kyla⁸¹ iš Pirmosios Respublikos įstatymų leidėjo atskaitos tašku pasirinktų, iki Pirmojo pasaulinio karo veikusią teisės šaltinių. Didžioji istorinės Lietuvos teritorijos dalis tuo metu priklausė

77 M. Maksimaičio nuostatai įtaką galimai padarė M. Romerio teiginys, jog priešingas sprendimas būtų leidęs susiklostyti „nepakenčiamai ir neišsprendžiamai“ situacijai. Mykolas Rōmeris, *Lietuvos konstitucinė teisė. I. Lietuvos konstitucinės teisės paskaitos. I dalis* (Kaunas. Spindulio spaustuvė, 1937): 451.

78 Mindaugas Maksimaitis, „Lietuvos valstybės ir teisės atgimimo koncepcijos formavimasis“, *Jurisprudencija* 20, 1 (2013): 12.

79 „Lietuvos Valstybės Laikinosios Konstitucijos Pamatiniai Dėsniai“, *Laikinosios Vyriausybės žinių papildymas* 1-1a., 1918.

80 „Laikinasis Lietuvos teismų ir jų darbo sutvarkymas“, *supra note*, 14.

81 Derėtų pažymėti, jog istoriografijoje XIX a. Rusijos imperijos teisės šaltinių raidos tyrimas tėra epizodinis, kontekstualus ir didžiąja dalimi atliktas vien istorijos mokslo instrumentarijumi. Pavyzdžiui: Bairašauskaitė, T., Medišauskienė, Z., Miknys, R. *Lietuvos istorija. Devynioliktas amžius: visuomenė ir valdžia*, 8, d. 1, Vilnius: Baltos lankos, 2011, 236-243. Tuo metu nacionalinė teisės mokslo doktrina apsiriboja lakonišku šių šaltinių kilmės vertinimu, iš esmės neanalizavusi jų įtakos vėlesniam teisinės minties vystymuisi ir legislatyvinėms iniciatyvoms. Taip pat retrospektyviai netirta ir laikmečio Vakarų teisinės minties skvarbos aspektu. Ligšiolinėje doktrinoje sukurtas gana monolitiškas to meto vaizdinys. Pavyzdžiui, visa Rusijos imperijos teisė dažnai lakoniškai įvardijama, kaip pagrįsta „legitimizmo, patvaldytės, autokratijos principais“. Ažubalytė, Tamošiūnienė, *supra note*, 54.

skirtingiems Rusijos imperijos teritoriniams administraciniams junginiams, kuriems, be kita ko, buvo būdinga reikšminga teisės aktų partikuliarizacija.

Visgi siekiant visapusiškai įvertinti tiriamojo objekto kilmę, būtina įvertinti ir Pirmojo pasaulinio karo laikmetį, sietiną su 1915 m. rudenį kraštą okupavusios kaizerinės Vokietijos režimo valdysena. Nors oficialiai Lietuvai atkūrus valstybingumą šio periodo teisinis paveldas atmetas, pažymėtina, jog paskutinieji Vokietijos kariniai daliniai kraštą paliko tik 1919 m. viduryje. Tuo pat metu valstybingumą atkūrusioje Lietuvoje tebespręsta dėl teismų perėmimo iš okupacinės valdžios.⁸²

Galima teigti, jog susisluoksniavus skirtingoms istorinėmis teisinėmis aplinkybėms, nacionalinės teismų sprendimų kontrolės sistemos raidos atspirtį suformavo trijų faktorių visuma: Rusijos imperijos bendrosios kompetencijos teismų sistemos instancinė struktūra, Rusijos imperijos civilinės ir baudžiamosios teisenos šaltiniai ir Pirmojo pasaulinio karo metu Vokietijos imperijos administracijos organizuoto teismų darbo perimamumas.

1.1. XIX a. ir XX a. sandūros teisinis paveldas ir jo įtaka nacionalinės teisės raidai

Istoriografijoje sutariama⁸³, jog negrįžtamai Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės teisės tradicijos raida buvo pertraukta 1840 m. birželio 25 dienos caro Nikolajaus I įsaku, uždraudusiu Rusijos imperijos Vilniaus, Gardino, Minsko gubernijų ir Balstogės srities teismams vadovautis Trečiojo Statuto artikulai. Taip politiniu aktu didžiojoje istorinės Lietuvos teritorijos dalyje buvo užbaigtas Rusijos imperijos teisinės sistemos ir teismų struktūros diegimas imperijos Šiaurės vakarų krašte.⁸⁴ Tolimesnę teisinės sistemos evoliuciją Lietuvos geografinėje erdvėje iš esmės formavo Rusijos teisės šaltiniai ir imperijos teisinių institucijų organizacija

XIX a. pirmojoje pusėje Lietuvos teritorijoje įdiegta Rusijos imperijos teismų sistema buvo itin kompleksiška: stipriai diferencijuota pagal luominę visuomenės struktūrą, sudaryta iš nuolat kitusių laikinųjų bei nuolatinių specializuotųjų teismų.

82 Petras Leonas, „Teisingumo Ministerijos Aplinkraštis“, *Lietuvos aidas*, 1 (1918).

83 Ivanas Lappo, *1588 metų Lietuvos Statutas. I tomas* (Kaunas: Spindulys, 1936): 483.; Antanas Šenavičius ir Vainius Smalskys, „Administracinės reformos Rusijos valdomoje Lietuvos teritorijoje XVIII a. pabaigoje – XIX a. pradžioje“, *Viešoji politika ir administravimas* 27 (2009): 107.; Светлана Марозова, „Адмена Статута Вялікага Княства Літоўскага (1831, 1840 г.) і рэакцыя на яе беларускай шляхты“, iš *Pirmasis Lietuvos Statutas ir epocha* (Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2005): 61.

84 Bairišauskaitė, *supra note*, 34: 71.

Teisminės valdžios organizacijoje hegemono statusas teko imperijos administracijos aparatui.

Taigi nors teismų sprendimų kontrolės institutas tuo metu formaliai veikė kaip aukštesnės instancijos teismo atliekama priimtų sprendimų peržiūros⁸⁵ funkcija, esminė jo užduotis buvo padėti imperijos administracijos aparatui užtikrinti hegemono statusą tiek teismų, tiek bylos šalių atžvilgiu. Pastarosios turėjo iš esmės neribotą teisę „apeluoti“ dėl žemesnės instancijos teismo sprendimo daugiapakopėje teismų ir valstybės valdymo institucijų sąrangoje.⁸⁶ Tai bylų nagrinėjimo procesą vertė lėtu, neefektyviu ir atviru korupcinėms veikoms. Vyravusi praktika neatitiko to meto Vakarų teisės tradicijos principų.⁸⁷

Ilga proceso trukmė, korupcijos raida, luominė socialinė nelygybė ilgalaikėje perspektyvoje veikė teismo instituto reputaciją ir XIX a. Rusijos imperijos sprendimų priėmėjus stūmė į neišvengiamų permainų lauką. Atitinkamai tuo metu Lietuvos istorinėje teritorijoje vyravo totalinė svetimos teisinės sistemos raida, iš esmės užgniaužusi nacionalinės teisinės minties vystymąsi.

1.1.1. Carinės Rusijos imperijos teismų instancinės sistemos reforma

1864 metų lapkričio 20 dienos įsaku⁸⁸ caras Aleksandras II inicijavo doktrinoje „didžiaja“⁸⁹ vadinamą Rusijos imperijos teisės sistemos reformą. Atsižvelgiant į permainų mastą ir jų nulemtą teisinį paveldą, turėjusį reikšmingos įtakos nacionalinės teisinės minties plėtotei, reformos priežastys, turinys ir pasekmės aptartini detaliau.

85 Casson, *supra note*, 35: 3.

86 Laikmečio imperijos jurisprudencijos tyrėjai teismų sistemos kompleksiskumą perteikia iliustratyvia teisminės valdžios grandžių dekonstrukcija: „Regioniniame teisme priimtą sprendimą nesudėtingoje baudžiamojoje byloje buvo galima apskūsti apeliacinei civilinių ir baudžiamųjų bylų teisminei instancijai. Jos sprendimą leista skūsti atitinkamam imperijos Senato skyriui. Senatoriams neradus sprendimo, jį priimti turėjo Generalinė senatorių asamblėja. Asamblėjoje dėl sprendimo nepasiekus dviejų trečdalių balsų daugumos buvo kreipiamasi į teismų darbą kuruojančią aukščiausio rango vykdančiąją instituciją. Ten parengtas institucijos vadovo taikinamasis sprendimas buvo grąžinamas Generalinei Asamblėjai. Dar kartą nepasiekus dviejų trečdalių balsų daugumos, sprendimo priėmimas tekdavo Valstybės Tarybos kompetencijai. Valstybės Tarybos priimtas sprendimas turėjo būti tvirtinamas caro įsaku“. Donald Mackenzie Wallace, *Russia / 2* (London: Cassell Petter et Galpin, 1877): 561.

87 Peter D. Marshall, „A comparative analysis of the right to appeal“, *Duke Journal of Comparative & International Law* 22, 1 (2011): 13.

88 „Судебные уставы. 20 ноября 1864“, Управление делами президента российской федерации, žiūrėta 2021 m. vasario 17 d., <https://www.prlib.ru/en/node/372590>.

89 Malëshin, *supra note*, 35: 4.

Baltijos šalių⁹⁰ ir Vakarų teisės⁹¹ doktrinoje referuojama į prancūzišką teisinės reformos Rusijos imperijoje kilmę. Fundamentaliu jos bruožu tapo caro įsake Rusijos Senatui⁹² pažymėta teisminės valdžios nepriklausomumo principo deklaracija, kilusi iš Apšvietos epochos mąstytojo Š. Monteskje idėjų apie teisminės valdžios atribojimą nuo kitų valdžių kaip teismo laisvės sąlygą⁹³. Ši samprata buvo radikaliai prieštaringa ligtolinei teismo organizacijai. Paraleliai ji formavo esminių permainų lūkestį.

Laikmečio tyrinėtojai⁹⁴ išskiria tris esminius Rusijos imperijos teisinės reformos uždavinius:

- 1) sustiprinti teismų autoritetą visuomenės opinijoje,
- 2) efektyvinti bylų nagrinėjimo procesą: optimizuoti jo trukmę ir panaikinti perteklines teismų grandis ir rūšis,
- 3) teismo procesą paversti skaidriu ir atviru, garantuojančiu proceso šalims lygiateisiškumą ir teisę į teisingą teismo sprendimą.

Tačiau gilų ekonominį ir socialinį sunkmetį patyrusioje imperijoje deklaratyvių uždavinių ilgalaikėje perspektyvoje įgyvendinti nesugebėta. Pirmiausia, dėl išlikusio stipraus absoliučios monarchijos instituto⁹⁵, žemo urbanizacijos lygio: reforma iš esmės nebuvo diegta už miestų ribų, nors miestuose gyveno tik apie 20% populiacijos⁹⁶ bei konservatyvios socialinės, ekonominės sanklodos, aukšto korupcijos lygio, susiformavusio konservatyvaus visuomenės mentaliteto⁹⁷. Vis tik pertvarkos įtaka tolimesnei Rusijos imperijos ir jos provincijų teisinės sistemos raidai nekvestionuota.

Reformos metu priimti teisės aktai kardinaliai keitė teismų ir teisenos sistemą. 1864 metais caro įsaku, be kitų teisės aktų⁹⁸, buvo paskelbti naujieji Rusijos imperijos

90 Jānis Lazdiņš, „Continuity of the Judicial Power in the Republic of Latvia. Preconditions and Necessity“, *Juridiskā zinātne*, 9 (2016): 61.

91 Piotr Ryłski ir Karol Weitz, „The Impact of the Russian Civil Judicial Proceedings Act of 1864 on the Polish Civil Proceedings“, *Russian Law Journal*. 2, 4 (2015): 79.

92 „Указ Правительствующему Сенату“, Упражнение делами президента российской федерации, žiūrėta 2021 m. vasario 17 d., <https://www.prlib.ru/en/node/372590>, 6.

93 Charles de Montesquieu, *Apie įstatymų dvasią* (Vilnius: Mintis, 2004): 162.

94 Reshetnikova, *supra note*, 35: 118.

95 Lazdiņš, *op. cit.*

96 Maleshin, *supra note*, 35: 4.

97 Harold J. Berman, *Justice in the U.S.S.R. An Interpretation of Soviet Law* (London: Harward University Press, 2014): 216.

98 1864 m. lapkričio 20 d. taip pat buvo paskelbti „Taikos teisėjų skiriamų baudų nuostatai“. „Устав о наказаниях, налагаемых мировыми судьями. Управление делами президента российской федерации, žiūrėta 2021 m. vasario 17 d., <https://www.prlib.ru/en/node/372590>, 421-454

Teismų nuostatai⁹⁹ (toliau – TN), Civilinio proceso nuostatai¹⁰⁰ (toliau - CPN) ir Baudžiamojo proceso nuostatai¹⁰¹ (toliau - BPN). Jie nustatė gerokai modernesnę, to meto Vakarų Europos teisės tradicijos erdvei būdingą teismų organizaciją ir, atitinkamai, romanų-germanų teisinės erdvės principus atitinkantį civilinių ir baudžiamųjų bylų nagrinėjimo procesus.

Pagal naujojo TN 1 str., imperijos teismų sąrangą sudarė penkių grandžių, trijų instancijų teismų sistema: taikos teismai kaip pirmosios instancijos teismai; taikos teisėjų suvažiavimas – kaip apeliacinė instancija taikos teisėjų sprendimams, apygardos teismai – kaip pirmosios instancijos teismai, Teismo rūmai – kaip apeliacinės instancijos teismai ir Valdantysis Senatas - kaip aukščiausios galios, vieningas imperijai kasacinis teismai, sudarytas iš Civilinio ir Baudžiamųjų bylų skyrių. Taikos teismai baudžiamąsias ir civilines bylas sprendė vienasmeniškai, apygardos teismai ir Teismo rūmai - kolegialiai.

Reformistiniai teisės aktai imperijos teritoriniuose administraciniuose vienuose diegti laipsniškai. Tačiau Vakarų ir Šiaurės vakarų gubernijose šis procesas atliko ir rusifikacijos politikos uždavinius.¹⁰² Po nuslopinto 1863-1864 m. sukilimo pradėtos represijos stabdė naujosios teismų organizacijos diegimą, taip pat iškreipė jos įgyvendinimo eigą – teismų pertvarka krašte vykdyta etapais, skirtingai nei kitose europinėse imperijos teritorijose. Istoriografijoje¹⁰³ išskiriami trys esminiai vykusio proceso riboženkliai Lietuvos geografinėje erdvėje:

1. 1861 metais imperijoje panaikinus baudžiamą valstiečiams palikta teisė į luominę autonomiją, kurios vienu ramsčių tapo „didžiosios reformos“ nepalietas valsčiaus teismai. Šio teismo jurisdikcijai patikėtos smulkios civilinės ir baudžiamosios bylos, sudėtingesnėms byloms numatyta bendrųjų teismų jurisdikcija. Priimtus sprendimus valsčiaus teisme kasacine tvarka skūsti leista iki 1903 m. veikusiai gubernijos valstiečių reikalų įstaigai, vėliau kasacinio teismo funkcija perleista naujai įsteigtam Žemės viršininkų institutui.

99 „Учреждения судебных установлений“, Управление делами президента российской федерации, *žiūrėta* 2021 m. vasario 17 d., <https://www.prlib.ru/en/node/372590>, 8-76

100 Уставъ гражданского судопроизводства, Управление делами президента российской федерации, *žiūrėta* 2021 m. vasario 17 d., <https://www.prlib.ru/en/node/372590>, 77-248.

101 Уставъ уголовного судопроизводства, Управление делами президента российской федерации, *žiūrėta* 2021 m. vasario 17 d., <https://www.prlib.ru/en/node/372590>, 250-420.

102 Jānis Lazdiņš, „The Judicial Reform in the Russian Empire in 1864 and its Importance in the Baltic Provinces and Later in Latvia“, iš *Tiesību efektīvas piemērošanas problemātika: Latvijas Universitātes 72. zinātniskās konferences rakstu krājums*, (Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2014): 61.

103 Bairašauskaitė, *supra note*, 34: 77-79.

2. 1872 metais panaikinus iki tol veikusius apskričių teismus pradėjo veikti imperijos Teismų statute numatyti taikos teismai. Atitinkamai apskritys buvo padalintos į taikos teismų apylinkes, kurios jungtos į apygardas, pavaldžias taikos teisėjų suvažiavimui.
3. 1883 metais pradėjo veikti ir nauji apygardos teismai: Vilniaus, Kauno, Gardino ir Minsko gubernijose. Taip pat į kraštą buvo perkelta instancinė teismo sąranga. Vilniuje įsteigus Teismo rūmus, pradėjo funkcionuoti vieninga apeliacinė instancija keturiems apygardos teismams. Šiam teismui įstatymu buvo deleguota kompetencija svarstyti baudžiamąsias bylas dėl tarnybinių ir valstybinių nusikalstamų veikų.

Rusijos imperijos teismų sistemos pertvarka iki Pirmojo pasaulinio karo iš esmės buvo nuolat koreguojama. Teismo instituto modernizacija vyko lėtai.¹⁰⁴ Kai kurių mokslininkų¹⁰⁵ manymu, esminiu to kliuviniu derėtų laikyti vakarietišką teisės normų ir principų kilmę. Pastaroji buvo skirta pilietinei visuomenei, tuo tarpu Rusijos imperijoje vis dar veikė teisminės institucijos, skirtos tik tam tikro luomo nariams, kaip pavyzdžiui valsčiaus teismas. Šiuos teismus reglamentavo specialūs įstatymai, nesusiję su 1864 m. paskelbtomis reformos nuostatomis.¹⁰⁶

1.1.2. Teismų sprendimų instancinė kontrolės sistema po teismų reformos

1864 metais paskelbti teisės aktai imperijoje formaliai numatė klasikinę trinarę teismo instancinių grandžių sistemą. Generalizuojant teisės normų sąlygotą teismo organizaciją būtų galima identifikuoti vieningą apeliacinę instanciją pirmosios instancijos teismui ir, atitinkamai, vieningą imperijai kasacinę grandį.

Vis dėlto toks teismo struktūros atvaizdavimas galėtų būti laikomas nebent sąlyginiu, dėl ištiso rinkinio išorinių ir vidinių priežasčių. Pirmiausia, reformos įgyvendinimas skirtinguose imperijos administraciniuose regionuose vyko skirtingu greičiu. Tai

104 Amžininkų fiksuoti pirmosios instancijos teismo proceso vaizdiniai byloja apie skurdų, neformalizuotą teismo darbą. Pavyzdžiui: „Į teismą norinti kreiptis šalis pateikia savo skundą ar prašymą žodžiu arba raštu, iš esmės nesilaikydama jokių formalumų. Teisėjas iškart įvertina, ar skundas pagrįstas ir liepia kitai šaliai teisme pasirodyti numatytu laiku. Proceso metu šalys ar jų atstovai ginčijasi žodžiu. Jei tai civilinis ieškinys, pasibaigus ginčui teisėjas siūlo susitarti dėl kompromiso. Vos tik vienai šaliai paprieštaravus, skelbiamas sprendimas ir bausmė.“ Wallace, *supra note* 86.

105 Artur Korobowicz, „Judicial reform in the Kingdom of Poland in 1876“, *Russian Law Journal*, 2, 4 (2015): 92.; Maleshin, *supra note*, 35.

106 Sanita Osipova, „Latvijas tiesību sistēmas ģenēze pēc Latvijas Republikas dibināšanas“, *Juridiskā zinātne* 7 (2014): 36.

imperijos mastu lėmė nevieningą ir nenuoseklią teismų sanklodą.¹⁰⁷ Dėl šios priežasties niekada neegzistavo visai imperijai vieninga teismų sistema. Antra, imperijoje išliko atskiriems luomams dedikuotos teismo institucijos ir pareigūnai bei specializuotieji teismai. Trečia, procesiniuose įstatymuose reglamentuotas kompleksinis teismų sprendimų kontrolės mechanizmas lėmė šalutines teismų sistemos jungtis ir papildomas institucijas. Pavyzdžiui, Teismo rūmų pirmąja instancija išnagrinėtas baudžiamąsias bylas kasacine tvarka nagrinėjo Valdančiojo Senato visuotinis susirinkimas (BPN 1056 str.), o apygardos teismų pirmąja instancija išnagrinėtoms byloms, kurias sprendžiant dalyvavo prisiekusieji posėdininkai, apeliacinė instancija apskritai nenumatyta. Ketvirta, teismų sąranga nuolat koreguota. Pavyzdžiui, XIX a. pabaigoje imperiją valdęs caras Aleksandras III iniciavo teismų sistemos kontrreformą. Viena jos dalių tapo 1889 m. liepos 12 dieną jo įsaku kaimiškose vietovėse įsteigta Žemės viršininkų pareigybė, kuriam laikui perėmusi taikos teismų kompetenciją. Taikos teismai į apskritis grąžinti tik 1912 m. birželio 15 dienos įsaku.¹⁰⁸

Šie veiksniai teismo instancijų sistemą išlaikė nenuoseklią, sudėtingą ir stokojančią stabilumo.¹⁰⁹ Vis dėlto iki 1864 metų veikusių bendrosios kompetencijos teismų sistemą pavyko kardinaliai pertvarkyti. Ji negrįžtamai pakeitė iki reformos veikusių sistemą.

Be TN, apibrėžusio naują teismų instancinę sistemą, imperijoje suformuotas teismų sprendimų instancinės kontrolės institutas taip pat kyla iš 1864 metais paskelbtų CPN ir BPN nuostatų. Šie įstatymai apibrėžė teismų jurisdikciją nagrinėti civilines ir baudžiamąsias bylas, taip pat teismų sprendimų kontrolės sistemą ir jos kompetenciją.

Teismų sprendimų kontrolės mechanizmas civiliniame procese. Istoriografiijoje neginčijama, jog reformuotoji civilinė teisena modernizavo civilinį procesą. Jame buvo įdiegti Vakarų teisės tradicijai būdingi principai ir nuostatos. Esminiu šiuo teisės aktu įdiegtu pokyčiu pabrėžiamas¹¹⁰ inkvizicinio proceso pakeitimas rungimosi principu grįstu procesu. Kertinėmis naujojo proceso kolonomis taip pat išskiriami: teismo aktams prejudicinio statuso suteikimas; įrodymų vertinimas ir tyrimas teisminio na-

107 Pavyzdžiui, Lenkijoje 1864 m. teismų sistema ir procesiniai įstatymai pradėti diegti 1876 m. liepos 13 dieną, o Pabaltijo gubernijose - nuo 1889 m. liepos 9 dienos. Korobowicz, *supra note*, 104: 94.; Lazdiņš, *supra note*, 102: 59.

108 Barašauskaitė, *supra note*, 34: 77.

109 Iryna Izarova, „Judicial Reform of 1864 on the Territory of the Ukrainian Provinces of the Russian Empire and Its Importance for the Development of Civil Proceedings in Ukraine“, *Russian Law Journal*, 2, 4 (2015): 121.

110 Reshetnikova, *supra note*, 35: 111.

grinėjimo metu; įrodymų patikimumo diversifikacija pagal rūšį; įrodinėjimo pareigos šalims nustatymas; faktų prezumpcijos įvedimas; teismo proceso ir įrodymų rinkimo iniciatyvos delegavimas bylos šalims; ieškinio ribų principo nustatymas ir kiti šiuolaikiškiems proceso kodeksams būdingi principai. Jie į 1864 metų civilinio proceso struktūrą didžiąja dalimi buvo perkelti iš Prancūzijos 1806 metų civilinio proceso kodekso. Naujieji proceso nuostatai buvo diegiami paraleliai naujosios teismų sistemos, todėl į atitinkamą imperijos administracinį vienetą perkėlus naująją teismų sistemą, iki tol veikusį civilinio proceso įstatymų galiojimas buvo stabdomas.¹¹¹

Civilinius ieškinius pirmąją instanciją CPN delegavo nagrinėti dviem teismo grandims: taikos teismams ir apygardos teismams. Pagal CPN 29 str. taikos teismai nagrinėjo ginčus, kurių reikalavimai dėl asmeninių įsipareigojimų, sutarčių, kilnojamojo turto vertės ir (arba) patirtų nuostolių neviršijo 500 rublių, ir (arba) skundas inicijuotas dėl asmeninių įžeidimų, priekaištų ir pretenzijų į sugadinto daikto atkūrimą. Apygardos teismams CPN 202 str. nustatyta jurisdikcija dėl visų kitų civilinių ginčų, kurie negali būti nagrinėjami taikos teismuose.

Šių teismų priimtus neįsigaliojusius sprendimus leista apskūsti apeliacine tvarka. Taikos teismuose priimtiems sprendimams apeliacine instancija numatyti taikos teisėjų suvažiavimai, apygardos teismų sprendimams – Teismo rūmai.

Apskundimo procesui buvo numatyti gan liberalūs reikalavimai. CPN 162-163 str. leido apskūsti visus taikos teismuose priimtus sprendimus, kurių vertė viršijo 30 rublių sumą. Skundo padavimui numatytas 30 dienų terminas. Skundo turinyje reikalauta tik aiškiai įvardinti jį pagrindžiančius argumentus. Skunduose dėl apygardos teismų sprendimų, CPN 745 str. nustatyta tvarka, papildomai reikalauta apibrėžti skundžiamo sprendimo apimtį – ar skundžiamas visas, ar tik dalis sprendimo, taip pat nurodyti netinkamai teismo įvertintas įstatymų normas ir bylos aplinkybes, keliamus reikalavimus ir asmens duomenis. Pastarasis imperatyvas kilo dėl apygardos teismų teritorinės jurisdikcijos. Pastariesiems skundams pateikti, pagal CPN 748 str., numatytas 1 mėnesio terminas, jei byla nagrinėta supaprastinta tvarka, ir 4 mėnesių – jei ordinarine.

Įstatymas 184 str. apeliacinės instancijos teismui nustatė pareigą siekti taikaus ginčo sprendimo – iki paskelbiant sprendimą teismas turėjo dėti pastangas dėl šalių tarpusavio konsensuso. Tam buvo būtina abiejų šalių valia.

Apeliacinės instancijos teismui numatyta pareiga savo iniciatyva pakartotinai tikrinti šalių pateiktus įrodymus, įrodymų teikimas *de novo* nebuvo ribojimas. Tačiau

111 Rylski, Weitz, *supra note*, 91.

ties šalyse, ties teismas buvo apriboti pateikto skundo ribomis, į teiseną visa apimtimi buvo perkeltas klasikinis prancūzų teisenoje susiformavęs *tantum devolutum quantum appellatum* principas. Taip pat pagal CPN 163 str. apeliacinėje instancijoje drausta kelti naujus reikalavimus. Skirtingai nuo iki 1864 m. veikusios teismų kontrolės sistemos, pakartotinis skundas apeliacinėje instancijoje neleistas.

Vienintele įsigaliojusio teismo sprendimo kontrolės forma CPN numatė kasaciją. Skundus dėl civilinio proceso tvarka priimtų teismo sprendimų bylos šalims leista pateikti Valdančiojo Senato Civiliniam skyriui. Tačiau įstatymas kasaciniams skundams nustatė griežtesnius reikalavimus. Teismo sprendimus leista tikrinti kasacijos tvarka: 1) dėl akivaizdaus įstatymo normos iškreipimo ar (ir) neteisingo įstatymo aiškinimo kvalifikuojant nusikalstamą veiką ir skiriant sankciją; 2) dėl tokio reikšmingo teisenos proceso normų pažeidimo, kad teismo skirta sankcija negali būti laikoma teisėta; 3) dėl įstatymu deleguotos valdžios ribų peržengimo (CPN 186 str., 793 str.). Prašymus pateikti leisti per keturių mėnesių laikotarpį (CPN 191 str., 796 str.). Atkreiptinas dėmesys, jog į Rusijos imperijos teiseną buvo perkeltas savo esme neiškreiptas kasacijos institutas, tiriantis tik teisės taikymo klausimus.

Analizuojant apeliacinę teiseną reglamentuojančias nuostatas galima teigti, jog CPN antroje instancijoje numatė pakartotinį *de novo* ginčo nagrinėjimą: nors procesas buvo ribojamas skundo ribomis ir pirmojoje instancijoje pareikštais reikalavimais, tačiau nedraustas naujų įrodymų pateikimas ir jų vertinimas. Apeliacinė instancija buvo aiškiai atribota nuo pirmosios instancijos teismo, teismui deleguota pareigą ginčą išspręsti iš esmės. Kasacinėje instancijoje teismas ginčo iš esmės nesprenė, tačiau pagal imperatyvias sąlygas buvo įpareigotas tikrinti priimto sprendimo teisėtumą ir vadovautis savo paties išaiškinimais. Valdančiojo Senato išaiškinimai teismui buvo privalomi. Tai atitiko to meto Vakarų valstybių patirtį.

Teoriškai galima konstatuoti Rusijos imperijos civilinėje teisenoje veikus Vakarų teisės tradicijai būdingą dviejų instancijų teismų sprendimų kontrolės sistemą. Tačiau pažymėtina, jog šios tradicijos raišką galima laikyti tik formalia. Pirmiausia, dėl tik deklaratyviai veikusio teismų nepriklausomumo principo, o taip pat susiklosčiusio nenuoseklumo administraciniu teritoriniu lygmeniu imperijos mastu, bei atribojus didžiąją visuomenės dalį nuo aptariamo teisenos proceso.

Teismų sprendimų kontrolės mechanizmas baudžiamajame procese. Bylos dalyviai baudžiamajame procese turėjo neribotą skųsti pirmosios instancijos teismo sprendimą apeliacine tvarka. Vieninteliu imperatyviu reikalavimu buvo BPN 147 ir 858

str. numatytas skundo padavimo terminas: taikos teismų ir apygardos teismų apskundimui nustatytas vieningas 2 savaičių laikotarpis. Procese taip pat nebuvo ribojamas naujų įrodymų teikimas, pagal BPN 159 str. leista kviesti ir teisme apklausti naujus liudininkus, jei buvo pateiktos pagrįstos priežastys, kodėl jie negalėjo būti apklausti pirmosios instancijos teisme. Atitinkamai kaip ir civilinėje teisenoje, teismas įpareigotas neperžengti apeliacinio skundo ribų. BPN 168 str. ir 892 str. buvo nustatytas *reformatio in peius* principas, kuriuo, atitinkamai taikos teismo ir apygardos teismo, sprendimais paskirtą sankciją leista tik sušvelninti arba apskirtai panaikinti, nebent procesą iniciavęs prokuroras keltų priešingą reikalavimą.

Sprendimų kontrolei kasacine tvarka BPN taip pat iš esmės numatė identiškus reikalavimus, kaip ir civilinėje teisenoje. Justicija kasacinėje instancijoje, pagal BPN 174 str. ir 912 str, atitinkamai, galėjo būti pradėta dėl akivaizdaus teisės normų iškreipimo ar neteisingo įstatymo aiškinimo, dėl reikšmingo teisenos proceso pažeidimo arba teismo ribų peržengimo.

Pagal BPN 917 str. kasacinėje instancijoje šalys į procesą nekviestos, tačiau joms, kaip ir kitiems suinteresuotiems asmenims, leista procesą stebėti viešai. Teismo proceso atvirumas visuomenei buvo vienas deklaruoto skaidrumo siekinio įrankių, būdingas visų instancijų procesams, jei tai leido kodekso reikalavimai.

BPN 931-932 str. numatė draudimą kasacinės instancijos teisme kaltinamajam paskirti griežtesnę sankciją. Taigi abejose instancijose buvo įvestas *reformatio in peius* principas. Tačiau kasacinėje instancijoje nustatyta išimtis iš šios nuostatos taikymo. Griežtesnę sankciją paskirti įstatymu leista, jei apeliaciniame teisme paaiškėjo naujos, bylos esmę pakeitusios aplinkybės. Panaikintą apeliacinės instancijos teismo sprendimą kasacinės instancijos teismas buvo įpareigotas grąžinti tam pačiam teismui (932 str.), tuo metu jei kasacine tvarka buvo išnagrinėtas įsigaliojęs pirmosios instancijos teismo sprendimas – tam pačiam teismui pakartotiniam nagrinėjimui bylos perduoti neleista (178 str.).

Pažymėtina, jog baudžiamajame procese į atskirą nusikaltimų grupę išskirti tarnybiniai ir valstybiniai nusikaltimai, kurių teismų sprendimų kontrolės sistema skyrėsi nuo ordinarinės. Baudžiamųjų bylų, susijusių su nusikaltimais valstybės tarnyboje, teisingumas bendrosios kompetencijos teismams buvo tiesiogiai susietas su tarnautojo rangų, t.y. žemiausio rango tarnautojų bylas nagrinėjo taikos teismai, aukščiausio – Valdantysis Senatas. Tad šios rūšies bylose sprendimų apskundimui apeliacine tvarka atitinkamai taikyta hierarchinė teismų struktūra. Kasacinės instancijos teismu buvo

numatytas Valdančiojo Senato Kasacinis skyrius, nebent byla spręsta dėl aukščiausio rango valstybės pareigūnų. Tokiu atveju, pagal BPN 114 str., bylas nagrinėtas Teismo Rūmuose arba Valdančiojo Senato Baudžiamajame skyriuje skūsti leista tik apeliacijos tvarka.

Baudžiamosios bylos dėl valstybinių nusikaltimų pirmąja instancija nagrinėtos Teismo rūmų Kriminaliniame departamente (kai valstybės nusikaltimas susijęs su atsikira ir tyčia vieno ar kelių asmenų atlikta nusikalstama veika – 1030 str. 1 d.), arba Senato Baudžiamajame skyriuje (kai nustatyti valstybinio sąmokso prieš aukščiausiąją valdžią požymiai, arba sprendimas nagrinėti bylą aukščiausiam teisme priimtas vykdančiosios valdžios nutarimu – 1030 str.). Teismo rūmų priimtus sprendimus apeliacine tvarka, atitinkamai, nagrinėti pavesta Valdančiojo Senato Baudžiamajam skyriui (1058 str), Valdančiojo Senato – Senato visuotiniam susirinkimui (1059 str.).

Taigi baudžiamajame procese taip pat galima konstatuoti formaliai veikus klasikinę dviejų instancijų teismų sprendimų instancinės kontrolės sistemą: priimtų sprendimų teisėtumo ir pagrįstumo kontrolė įgyvendinta apeliacinėje instancijoje, teisėtumo – kasacinėje instancijoje. Baudžiamajoje teisejoje taip pat identifikuotina Vakarų teisės tradicijos raiška – per teismo aktyvaus vaidmens suvaržymą, proceso ribojimą skundo ribomis, draudimą griežtinti sankciją. Paraleliai naujosios teismo organizacijos diegti klasikiniai teismų sprendimų instancinės kontrolės principai Rusijos imperijoje iš esmės reformavo baudžiamosios justicijos sistemą. Vis dėlto, vienareikšmiškas jos konstatavimas, dėl esminės kolizijos tarp deklaruotų ir veikiančių principų¹¹², yra negalimas.

1.2. Vokietijos imperijos okupacinio laikmečio justicinis paveldas

1915 m. spalį beveik visą Lietuvos teritoriją okupavusi Vokietijos imperija ją įtraukė į Oberosto¹¹³ teritorinį administracinį vienetą, apėmusį buvusias Rusijos Šiaurės vakarų krašto - Suvalkų, Kauno, didžiąją dalį Vilniaus, Kuršo ir Gardino – gubernijas. Kai kurie tyrinėtojai atkreipia dėmesį, jog šios teritorijos geografinis kontūras, etninė (kalbos, papročių, kilmės) reikšmė vietos politiniuose sluoksniuose sąlygojo

112 Nancy Shields Kollmann, „Criminal Justice in Early Modern Russia“, *Crime, History & Societies* 21, 2 (2017): 162.

113 Vok.: *Oberbefehlshaber der gesamten deutschen Streitkräfte in Osten*. Angl.: *Supreme Commander of All German Forces in the East*. Saulius Sužiedėlis, *Historical Dictionary of Lithuania* (Washington: Scarecrow Press, 1997): xvi.

asociaciją su 1795 m. iš Europos žemėlapiro ištrinta Lietuvos Didžiąja Kunigaikštyste.¹¹⁴ Šio lūkesčio eksponavimas įtakojė ir vieno alternatyvių šio krašto ateities vizijų susiformavimą Vokietijos imperijos strateginiuose planuose, susijusių su galimybe atkurti LDK valstybinės teisės sistemą.

Visgi realybėje šiam kontrafaktiniam naratyvui išsipildyti nebuvo lemta. Krašto valdymas po okupacijos buvo militarizuotas, panaikintas ligtolinis administracinis paskirstymas, likviduotos veikusios teismo institucijos.¹¹⁵ Svarbiausiu teismo darbą okupacijos metu reglamentavusiu dokumentu laikytinas 1916 m. kovo 15 dieną¹¹⁶ paskelbtas potvarkis¹¹⁷, nustatęs vieningą teismo santvarką okupuotose Rusijos imperijos teritorijose.

Potvarkio 1 str. krašte įvesta trijų grandžių teismų sistema, kuri, kaip nustatyta: „<...> užsiims nagrinėjimu civilinių¹¹⁸ bylų: taikos teismai, valsčių teismai ir vyriausiasis teismas“.

Menkoje ligšiolinėje istoriografijoje, nagrinėjančioje laikmečio teismų struktūrą ir teiseną, iš esmės susiklostė du aktualūs diskursai. Pirmuoju apskritai atmetama teismo proceso kaip instituto fabula, susijusi su vyriausiojo karinių pajėgų vado, atsakingo už strateginės politikos Oberoste formavimą, generolo Ericho Liudendorfo teisės viršenybės principo neigimu.¹¹⁹ Antruoju formuojama proceso „fiktyvumo“ išvada, susijusi su 1899 m. liepos 29 dienos Hagos konvencijos¹²⁰ įpareigojimu režimui vadovautis iki okupacijos veikusiais krašto įstatymais. Teismo procese įvesta vokiečių kalba, vokiečių kilmės teisėjų skyrimu, teismo dokumentų bylininkams rengimu vokiečių kalba ir kt.

114 Gimžauskas, *supra note*, 36: 17.

115 Vansevičius, *supra note*, 36: 100.

116 Istoriografijoje teikiama klaidinga nuoroda, lakoniškai nuordant *Verordnungsblatt der deutschen Verwaltung für Litauen* Nr. 4. Tokiu dokumentu teismų sistemos sutvarkymas nereglamentuotas. Pavyzdžiui, *ibid.*

117 „Nr. 34. Paliepimas apie teismų sutvarkymą Rusijos šalyse, kurios yra pavestos vyriausiajam kariuomenės vadui Rytuose“, *Paliepimų lapas Ciesoriškajai gubernijos valdybai ir Vokiečių valdybai Vilniuje* Wilna, 1916): 53-62.

118 Sąvoka „civilinių“ šiame kontekste traktuotina kaip teiseną dėl civilių gyventojų bylų, apimančių baudžiamąsias ir civilines teiseis.

119 Liulevicius, *supra note*, 36: 76. Generolo Ericho Liudendorfo asmeniniai istoriografijoje taip pat priskiriama citata, iliustratyviai išreiškianti jo požiūrį į Vakarų teisės erdvėje susidomavusią tradiciją: „Teisingumą vykdo valstybė, individas tėra utėlė“. Alexander Stephen, *Early 20th Century German Fiction: A. Döblin, L. Feuchtwanger; A. Seghers, A. Zweig* (New York: Bloomsbury Academic, 2003): 37.

120 „Convention (II) with Respect to the Laws and Customs of War on Land and its annex: Regulations concerning the Laws and Customs of War on Land, The Hague, 29 July 1899, žiūrėta 2018 m. kovo 23 d., <https://ihl-databases.icrc.org/applic/ihl/ihl.nsf/Treaty.xsp?documentId=CD0F6C83F96FB459C12563CD-002D66A1&action=openDocument>

aplinkybės aiškiai rodė, jog tarptautiniais teisės aktais nustatyti fundamentalūs reikalavimai teismo procesui - netaikomi.¹²¹

Išties, įvesdamas naują teismo organizaciją krašte režimas potvarkio 6 str. deklaravo teismo nepriklausomumo principą, pareiškęs, jog: „<...> teismai yra nepriklausomais ir vien tik po įstatymu“. Jau kitu savo potvarkiu¹²² Vokietijos okupacinė valdžia nurodė, jog civilinėse bylose naudojamas 1877 m. sausio 30 d. Vokietijos civilinio proceso kodeksas, baudžiamosiose¹²³ - 1877 m. vasario 1 d. Vokietijos baudžiamojo proceso kodekso nuostatos. Pagal šio potvarkio 2 str. numatyta, jog vokiškaisiais proceso įstatymais turėtų vadovautis visų instancijų teismai, išskyrus atvejus, kai atskirais teisės aktais numatomos išimtys. Tuo metu civilinėje¹²⁴ ir baudžiamojoje¹²⁵ teisėje paliktos veikti materialinės Rusijos imperijos teisės normos.

1918 m. lapkritį Lietuvos Taryba konstitucinės galios teisės aktu įgyvendino iki Pirmojo pasaulinio karo krašte veikusių įstatymų laikinąją recepciją. Taigi Vokietijos proceso įstatymai galios Lietuvai atkūrus valstybingumą neteko. Visgi doktrinoje¹²⁶ iki šiol teigta, jog pirmosios nacionalinės teismų organizacijos architektai pavyzdžiu rinkosi vokiečių okupacijos metais įvestą sistemą. Todėl jos instancinė struktūra¹²⁷ analizuotina išsamiau:

1. Taikos teismams pavesta spręsti:

- a) pirmąją instanciją civilines bylas, kurių vertė neviršija 5000 rublių, ir visas bylas dėl ūkio servitutų.
- b) pirmąją instanciją baudžiamąsias bylas, kuriose už nusikalstamas veikas pagal 1903 m. Rusijos imperijos baudžiamąjį kodeksą numatyta piniginė arba lengvojo kalėjimo bausmė, taip pat nesunkius prasižengimus prieš vokiečių administraciją ir karines pajėgas bei mokestines, prekių gabenimo, muitų,

121 Diana Janušaitė, „Interviu su Šiaulių apygardos teismo teisėju Alfredu Vilbiku. Pirmasis pasaulinis karas: kariniai ir civiliniai teismai“, *Skrastas.lt*, žiūrėta 2018 m. kovo 3 d., <http://www.snaujienos.lt/siauliai-780/33211-pirmasis-pasaulinis-karas-kariniai-ir-civiliniai-teismai>; Vansevičius, *supra note*, 36: 101.

122 „Nr. 35. Paliepimas apie civilinės ir baudžiamosios veikimos Rusijos šalyse, vyriausiam vadui rytuose pavestuose“, iš *Paliepimų lapas Ciesoriškajai gubernijos valdybai ir Vokiečių valdybai Vilniuje* (Wilna, 1916): 62-67.

123 Potvarkyje baudžiamosios bylos vadintos „bausmės bylomis“.

124 „Nr. 36. Paliepimas apie baudžiamosios vyriausiam vadui rytuose pavestose Rusijos šalyse“, iš *Paliepimų lapas Ciesoriškajai gubernijos valdybai ir Vokiečių valdybai Vilniuje* (Wilna, 1916): 67-71.

125 „Nr. 37. Paliepimas apie civilinę teisę Rusijos šalyse, vyriausiam vadui rytuose pavestose“, iš *Paliepimų lapas Ciesoriškajai gubernijos valdybai ir Vokiečių valdybai Vilniuje* (Wilna, 1916): 71-72.

126 Mindaugas Maksimaitis, „Teismų santvarkos pagrindų formavimas Lietuvoje (1918-1933)“, *Jurisprudencija* 22, 1 (2013): 377; Kriščiukaitis, *supra note*, 38: 202.

127 Paliepimo Nr. 34: 23-27 str.

monopolių sudarymo bylas ir kitas įstatymais pavedamas bylas.

2. Valsčių teismams pavesta spręsti:

- a) pirmąja instancija kitas civilines bylas, taip pat ginčus dėl Rusijos imperijos suteiktų privilegijų ir išradimų bei nagrinėti prašymus prieš Vokietijos civilinę ir karinę administraciją, ginčus dėl ūkio nuosavybės.
- b) pirmąja instancija baudžiamąsias bylas, nepriklausančias taikos teismo jurisdikcijai ir kitas įstatymu numatytas bylas.
- c) apeliacine instancija skundus dėl taikos teismų sprendimų,

3. Vyriausiajam teismui pavesta spręsti:

- a) apeliacinius skundus visose bylose dėl valsčiaus teismų sprendimų.

Naują teismo sistemą įvedusiu teisės aktu pažymima¹²⁸, jog analogu šiai struktūrai reikėtų laikyti imperijoje veikiančius teismus: „Vokiečių žemutinius teismus“, kaip atitikmenį Oberoste veikusiems taikos teismams, „Vokiečių žemės teismus“ – valsčiaus teismams. Vyriausiasis Teismas jokiam Vokietijos imperijos teismui nebuvo prilygintas. Tačiau dokumento 34 str. pažymėta, jog visos „spragos šiame paliepime“ turėtų būti eliminuojamos vadovaujantis 1877 m. sausio 27 dienos Vokietijos teismo tvarkos įstatymo ir Prūsijos karalystėje 1878 m. balandžio 24 dieną išleisto šio teisės akto vykdomojo įstatymo nuostatomis.

Taigi apibendrinant galima teigti, jog Pirmojo pasaulinio karo metais Lietuvoje iš esmės neliko kasacijos, kaip teismų sprendimų kontrolės instituto. Vienintele vidine struktūrine teismų sprendimų kontrolės forma tapo apeliacija, veikusi trijų teismo grandžių struktūroje.

Tačiau teismų darbas ir priimami sprendimai buvo veikiami bei priklausomi pirmiausia nuo militarinės valdžios. Tarnybine tvarka visų teismų priežiūra buvo pavesta vyriausiajam krašto vadui, apskrityse atitinkama pareiga skirta administracinių teritorinių vienetų vadovams. Vyriausiajam krašto vadui dėl teismų sprendimų suteikta malonės teisė ir vienašališka teisė sankciją švelninti ar apskirtai atšaukti. Teismo sprendimo „korekcija“ suteikta ir administracinių vienetų vadovams: jiems leista priimti sprendimus dėl piniginių ir kalėjimo iki 1 metų bausmių.¹²⁹ Todėl teisės aktais deklaruotas teismų nepriklausomumo ir teisės viršenybės principas iš esmės buvo fiktyvus. Valdžių atskyrimo principas faktiškai neegzistavo.

Teismų sprendimų instancinė kontrolės sistema Pirmojo pasaulinio karo me-

128 Paliepimo Nr. 35: 6 str., 12 str.

129 Atitinkamai: Paliepimo Nr. 34: 19 str.; Paliepimo Nr. 35: 16 str., 17 str.

tais, Lietuvos teritoriją okupavus Vokietijos imperijai, iš esmės pasikeitė. Pakeista teismo organizacinė struktūra, atsisakyta kasacijos instituto, įvesti kraštui nepažįstami Vokietijos imperijos proceso įstatymai. Vyraujant militarinei valdysenai, teisė ir teismas iš dalies veikė kaip politinis instrumentas¹³⁰, kadangi teismo darbas buvo intervjuojamas administracijos ir karinių pareigūnų¹³¹. Paraleliai didžiojoje Lietuvos teritorijos dalyje šiuo laikotarpiu veikė Vokietijos ir Rusijos imperijų teisės šaltiniai, arba, kaip pastebima, Rusijos imperijos teisei šiuo laikotarpiu teko prisitaikyti prie „vokiškojo diktato“¹³².

Vis dėlto esminiu laikmečio pokyčiu teismo organizacijoje laikytinas jos vidinės struktūros supaprastinimas. Tokia teismo organizacija persiklojo su valstybingumą 1918 m. vasario 16 dieną paskelbusios Lietuvos Respublikos pareikštomis intencijomis kurti nacionalinę teismo organizaciją.¹³³

130 Liulevicius, *supra note*, 37: 76.

131 Istoriografijoje teigiama, jog apie 90 proc. visų baudžiamųjų bylų Lietuvoje buvo išnagrinėjama administracine tvarka. Vansevicius, *supra note* 58: 101.

132 Liulevicius, *op. cit.*

133 „Ruošos darbas artimiausiai ateičiai“, *Lietuvos aidas*, 57, 9 (1918): 2.

II. TEISMŲ SPRENDIMŲ INSTANCINĖS KONTROLĖS SISTEMA PIRMOJOJE RESPUBLIKOJE

XX a. antrojo dešimtmečio pabaigoje, artėjant Pirmojo pasaulinio karo pabaigai, Lietuvos valstybingumo projekciją formavo reikšmingas demokratinų jėgų pakilimas tiek krašto viduje, tiek išorėje¹³⁴. Valstybės kuriamąjį darbą tęsę tautos atstovai idealizavo demokratiją ir šią valdymo formą per okupacinės valdžios sankcionuotą periodiką viešai pozicionavo kaip tinkamiausią kryptį valstybės perspektyvai. Atitinkamai, ir ją lydinčius atributus. To meto spaudoje neslėptas suverenios valstybės atkūrimo tikslas ir teisė nepriklausomai nuo išorės jėgų spręsti savo likimą: „Nebenorime grįžti į Rusijos valdžią, kuri nedavė nei augti, nei plėtotis atbundančiai Lietuvos šamonei, nenorime pakliūti nei į naują kieno nors galią, kuri naudotų mus savo reikalams. <...> Mes turime vilties, kad tas mūsų geismas pagaliau bus patenkintas, nes doros dėsniai bei teisė turėtų gauti viršų ant valstybių pajėgos.“¹³⁵ Tai ištrauka iš publikacijos, kuria buvo pradėtas pirmasis, vėliau oficiozu tapusio leidinio „Lietuvos aidas“ numeris, kuria visuomenei formuluotas suvereniteto, demokratinės valdysenos ir teisės viršenybės siekiniai. Šie trys atributai Lietuvos visuomenei, empirinio pažinimo prasme, iki tol buvo svetimi.

Paraleliai buvo deklaruota ir teisinės valstybės kūrimui aktuali perspektyva dėl santykio su Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės paveldu. Pažymėtina, jog projektuojant valstybės atkūrimą, šis santykis vertintas tik simboliškai, kaip „mums brangus visuomenės atsiminimas“¹³⁶. Siekis išlaikyti sąsają su istorine valstybe, kurios teisėje būta modernių teisinės valstybės, teisės viršenybės, parlamentarizmo, valdžių padalijimo, teismų nepriklausomumo ir atskyrimo nuo administracijos, žmogaus teisių užuomazgų¹³⁷, buvo gajus, tačiau realios atspirties socialinius, ekonominius pokyčius patyrusioje visuomenės sanklodoje neturėjo. Valstybės kūrėjai tai suprato ir pastangos atkurti Kunigaikštystės teisę nedėjo.

Todėl 1918 m. vasario 16 dieną Lietuvos Tarybos pasirašytas Lietuvos nepriklausomybės aktas, paskelbęs apie „atstatomą nepriklausomą, demokratiniais pamatais sutvarkytą Lietuvos valstybę“¹³⁸, be kita ko, reiškė ir uždavinį: formuoti nacionalinę demokratiniais pagrindais paremtą teisės sistemą.

134 Mindaugas Maksimaitis ir Stasys Vansevičius, *Lietuvos valstybės ir teisės istorija* (Vilnius: Justitia, 1997): 140.

135 „Pirmutinis žodis“, *Lietuvos aidas*, 1, 1 (1917): 1.

136 *Ibid.*

137 Ažubalytė, Tamošiūnienė, *supra note*, 54: 206.

138 „Lietuvos Nepriklausomybės Aktas“, *Lietuvos aidas* 70, 22 (1918): 1.

2.1. Nacionalinės teismų instancinės sistemos formavimasis

Tai, kad kuriant nacionalinę teisės sistemą yra ne tik planuojama, bet ir apsispręsta projektuoti nacionalinę teismo organizaciją¹³⁹, pirmąkart paskelbta dar iki valstybingumo atkūrimo. Po Vasario 16-osios akto paskelbimo, iš atsakomybę už šią valstybės gyvenimo sritį prisiėmusių kūrėjų, 1918 m. balandžio 11 dieną buvo sudaryta Teisininkų komisija prie Valstybės Tarybos, nusistačiusi prioritetinius uždavinius: „a) rinkti žinias apie esamus Lietuvoje teisininkus; b) pasiteirauti apie jų asmens padėtį <...>, c) versti veikiančius teismo įstatymus.“¹⁴⁰ Tačiau paraleliai, matyti, jog vyko darbas projektuojant ir būsimą teisminės valdžios struktūrą. 1918 m. gegužės 15 dieną vienas komisijos narių, Augustinas Janulaitis, komisijai įteikė parengtą istorinę Lietuvoje veikusių teismų apžvalgą.¹⁴¹ Netrukus buvo patvirtinta, kad rengiamas Teismų sutvarkymo įstatymo projektas, turėjęs sukurti naują instancinę sistemą.¹⁴²

Metų viduryje teismo kuriamasis darbas sustojo. Lietuvos Respublika tebebuvo alinama Pirmojo pasaulinio karo liekamųjų reiškinių. Valstybės teritorijoje veikė okupacinis režimas, šiomis sąlygomis formaliai tebeveikė ir Vokietijos imperijos įvesta teismo struktūra ir teisenos procesas.

Impulsą Lietuvos teisinės minties plėtotei ir legislatyvinėms iniciatyvoms suteikė Lietuvos Valstybės Tarybos 1918 m. lapkričio 2 dieną priimtas, pirmąja laikinąja konstitucija vadinamas Lietuvos Valstybės Laikinosios Konstitucijos Pamatinių Dėsnių aktas.¹⁴³ Jo dalyje „V. Piliečių teisės“ *expressis verbis* 24 str. įstatymų leidėjas įvirtino nuostatą: „Srityse, kuriose Lietuvos Valstybės nėra išleistų naujų įstatymų, laikinai palieka tie, kurie yra buvę prieš karą, kiek jie neprieštarauja Laikinosios Konstitucijos pamatiniams dėsniams“. Šiuo aktu Lietuvos valstybėje konstituciniu lygmeniu buvo įtvirtintas iki Pirmojo pasaulinio karo galiojusių teisės aktų perimamumas ir tęstinumas. Kaip pastebi J. Machovenko, tiek naujai priimti nacionaliniai, tiek recepuoti svetimi įstatymai po šio akto priėmimo turėjo „tą pačią formaliąją teisinę galią“¹⁴⁴. Tačiau

139 „Ruošos darbas artimiausiai ateičiai“, *supra note*, 132: 2.

140 Kriščiukaitis, *supra note* 38: 207.

141 *Ibid.* Istoriografijoje taip pat galima aptikti teiginį, jog kuriant teismo struktūrą paraleliai buvo studijuojama ir užsienio šalių patirtis, tačiau šis teiginys nėra paremtas šaltiniais, atliekant šį tyrimą tokį teiginį patvirtinančių pirminių šaltinių aptikti taip pat nepavyko. Pavyzdžiui, Maksimaitis, *supra note*, 126: 377.

142 „Lietuvos Tarybos Teisininkų komisijos 1918 05 28 raštas Lietuvos Tarybos Prezidiumui“, *LCVA*. f. 1014, ap. 1, b. 32, l. 1

143 „Lietuvos Valstybės Laikinosios Konstitucijos Pamatiniai Dėsniai“, *supra note*, 79.

144 Jevgenij Machovenko, „1918 m. lapkričio 2 d. ir 1919 m. balandžio 4 d. Lietuvos konstituciniai aktai – dvi atskiros konstitucijos ar dvi to paties konstitucinio akto redakcijos?“, *Teisė* 104 (2017): 44.

teisės recepcijos įtvirtinimo institute ašinę funkciją įgijo įstatymų konstitucingumo ir konstitucijos viršenybės principai.

Kuriamai teismo organizacijai reikšminga konstitucine nuostata derėtų laikyti ir Laikinosios Konstitucijos 22 str.¹⁴⁵ įtvirtintą piliečių lygybės principą: „Visi valstybės piliečiai, vis tiek kurios būtų lyties, tautybės, tikybos ir luomo yra lygūs prieš įstatymus. Luomų privilegijų nėra“. Aiškinant šią normą plečiamuoju požiūriu, ji, kaip pastebėta ir Lietuvos Valstybės Taryboje,¹⁴⁶ skirtingai nei Rusijos imperijos įstatymai, reišė luominių, bet ne specialiųjų teismų atsisakymą, ir nustatė vieningą visai valstybei teismo kompetenciją spręsti dėl įstatymų pažeidimų.

Igyvendinta teisės recepcija reišė, kad teisinę galią įgyja ir Lietuvos Respublikos bendrosios kompetencijos teismo procesą laikinai ima reglamentuoti 1864 m. CPN ir BPN numatytos teisenos taisyklės. *De jure*, 1918 m. lapkričio mėnesį Lietuvoje teisinę galią vėl įgijo ir Rusijos imperijos 1864 m. Teismų nuostatos, reglamentavusios teismo organizaciją.

Sprendimas laikinai akceptuoti svetimos valstybės teisę regione nebuvo unikalus. Praėjus metams nuo 1918 m. lapkričio 18 dieną paskelbto valstybingumo, Latvijos Tautos Taryba 1919 m. gruodžio 5 dieną priėmė „Įstatymą dėl Latvijoje galiojusių Rusijos teisės aktų atstatymo“¹⁴⁷, kuriuo taip pat laikinai recepavo teritorijoje veikusius Rusijos imperijos įstatymus, neprieštaravusius nustatytai Latvijos Respublikos tvarkai ir Tautos tarybai, iki šie nebus pakeisti naujų teisės aktų.

Šiame kontekste prisimintina, jog vienas esminių Rusijos imperijos 1864 m. lapkričio 20 dieną paskelbtų teismų veiklą reglamentavusių įstatymų siekinių buvo teismo valdžios atskyrimo nuo kitų valdžių ir Vakarų teisės tradicijai būdingo teismo nepriklausomumo principo įgyvendinimas. Ir nors Rusijos imperijos realijoje šis siekinys nebuvo išpildytas, tačiau sutinkama, jog Baltijos šalims apsisprendus dėl demokratinės valdysenos modelio, šie įstatymai savo principinėmis nuostatomis dėl teisės viršenybės, kaip būtinas atspirties taškas, buvo tinkami.¹⁴⁸ Pažymėtina ir tai, kad teisės recepcija Lietuva, skirtingai nei Latvija, įtvirtino krašte nusistovėjusį teisės partikuliarizmą. Imperatyviai *ex lege* neapibrėždama vienos konkrečios teisės, Lietuvos Respublika paliko veikti dalyje Užnemunės galiojusį vadinamąjį Napoleono kodeksą, Zarasų apskrityje ir

145 „Lietuvos Valstybės Laikinosios Konstitucijos Pamatiniai Dėsniai“, *supra note*, 79.

146 Eidintas, Lopata, *supra note*, 25: 364.

147 „Law on Retaining the Former Laws of Russia Valid in Latvia (05.12.1919)“, *Likumu un valdības rīkojumu krājums*, 13, 154 (1919).

148 Lazdiņš, *supra note*, 35: 61.

Palangoje - Pabaltijo gubernijų civilinių įstatymų rinkinį.

Iš esmės neišvengiamą¹⁴⁹ teisės recepcijos sprendimą priėmusi Valstybės Taryba leido su geopolitiniais ir socialiniais iššūkiais besitvarkančiai jaunai valstybei išvengti visuomeninių santykių chaoso¹⁵⁰. Teismams, kaip institucijai, grąžino pažįstamas procesines teisės normas, kurios įsigaliojo visoje Lietuvoje, išskyrus Klaipėdos kraštą.¹⁵¹ Taip pat konstitucinės galios teisės aktu įtvirtino įstatymo viršenybės principą, kaip būtiną prielaidą demokratinės valstybės teismo instancinės sistemos formavimosi būtiną sąlygą.

2.1.1.1. Laikinasis teismų sutvarkymas ir teismų sprendimų instancinės kontrolės sistemos problematika

1918 m. lapkričio 28 d. į Lietuvos Valstybės Tarybos posėdžio darbotvarkę buvo įtrauktas teisingumo ministro Petro Leono projektas „apie Teismus Lietuvoje“¹⁵². Taip įstatymų leidėjui buvo pateiktas pirmasis teismų veiklą reglamentuojantis įstatymo projektas. Iki svarstymo savo išvadą dėl jo pateikusi Teisininkų komisija pažymėjo, jog „projekte <...> daug kas taisytina; tam reikia daug laiko, gi esant skubotam reikalui teismai paimti iš okupacijos valdžios savo žinion, <...> Teisingumo ministerio projektą ištaisai priimti“¹⁵³.

Teisingumo ministras pateikė parengtą lakonišką, vos 36 straipsnių apimties, Laikinąjį Lietuvos teismų ir jų darbo įstatymą (toliau – Laikinasis teismų įstatymas). Jį pristatydamas P. Leonas teigė, jog iki karo šalyje veikusi Rusijos imperijos teismų sistema buvo „pakankamai tobula“ ir teturėjo vienintelę ydą – procese vyravusią „mažai žmonėms tesuprantamą rusų kalbą“¹⁵⁴. Būtent Rusijos imperijos teismų organizacija tapo pavyzdžiu pirmajai nacionalinei teismų sistemos struktūrai. Įstatymas, anot jo autorių, buvo parengtas skubotai, tačiau „valstybinis gyvenimas“ nepalikęs kitos išeities.¹⁵⁵ Įstatymo netobulumą ir akivaizdžius trūkumus rengėjai aiškino jo fundamentalumu.¹⁵⁶ Teisės aktas, svarstymo metu neatlikus jokių pakeitimų, priimtas tą pačią dieną. Pir-

149 Mindaugas Maksimaitis, *Lietuvos teisės šaltiniai 1918-1940 metais* (Vilnius: Justitia, 2001), 70.

150 Mindaugas Maksimaitis, „Rusijos teisės šaltiniai Lietuvoje 1918-1940 m.“, *Jurisprudencija* 19, 2(2012): 407.

151 Mindaugas Maksimaitis, *op. cit.* 149: 57.

152 „Valstybės Taryba. Lapkričio 28 dienos posėdis“, *Lietuvos aidas* 193, 145 (1918): 1.

153 *Ibid.*

154 Eidintas, Lopata, *supra note*, 25: 400.

155 *Ibid.*: 408.

156 „Valstybės Taryba. Lapkričio 28 dienos posėdis“, *op. cit.*

mojo teismų įstatymo įsigaliojimą, taigi ir nacionalinės teismų sistemos darbo pradžią, nustatė P. Leono 1918 m. gruodžio 14 dieną pasirašytas įsakymas¹⁵⁷, kuriuo „Lietuvos teismų įsteigimo diena“ paskirta tų pačių metų gruodžio 15-oji.

Nacionalinės ir recepuotosios teisės sąveikos požiūriu, Laikinasis teismų įstatymas nustatė tik išimtis iš 1864 m. Rusijos imperijos Teismų nuostatų. Pastarieji nuostatai, Lietuvos Respublikos teisės sistemoje veikę kaip Teismų sutvarkymo įstatymas¹⁵⁸ (Tvarkomasis teismų įstatymas¹⁵⁹), veikė visą Pirmosios Respublikos gyvavimo laikotarpį.

Naujasis įstatymas Lietuvoje suformavo 3 grandžių, dviejų instancijų sistemą. Įstatymo 3 str. numatė, jog Lietuvos teismų sistemą sudaro Vyriausiasis Tribunalas, Apygardų teismai ir Taikos teisėjai. Šių teismų kompetencijai pavesta nagrinėti:

1. Pirmąja instancija Taikos Teisėjams:

- a) civilines bylas ir ginčus dėl turto, kurio vertė neviršija 5000 rublių (10000 markių);
- b) baudžiamąsias bylas, kuriose įstatymas numato ne griežtesnę kaip kalėjimo bausmę, arba (ir) byloje pareikštas ieškinys neviršija 5000 rublių sumos.

2. Pirmąja instancija Apygardos Teismams:

- a) civilines bylas dėl turto, kuriose ginčo vertė viršija 5000 rublių (10000 markių);
- b) baudžiamąsias bylas, kuriose įstatymas numatyto griežtesnę nei kalėjimo bausmę, arba (ir) bylas, kuriose pareikšto ieškinio vertė viršija 5000 rublių.

3. Apeliacine instancija:

- a) Apygardos Teismams: civilines ir baudžiamąsias bylas, išnagrinėtas Taikos Teisėjų;
- b) Vyriausiajam Tribunalui: civilines ir baudžiamąsias bylas, išnagrinėtas Apygardos Teismų.¹⁶⁰

Įstatymo 2 str. taip pat pakartota nuostata dėl „rusų valdžios“ įstatymų recepcijos, nurodant, kad teismai, sprenddami organizacinius ir teisenos klausimus, turėtų vadovautis recepuotais įstatymais, kiek tai neprieštarauja šiam įstatymui ir laikinajai konstitucijai. Įstatymas teisenos proceso nereglementavo ir nepateikė nuorodų į kitų įstatymus.

157 „Laikinosios vyriausybės įsakymai“. *Lietuvos aidas* 206, 158 (1918): 1.

158 „Teismų sutvarkymo įstatymo pakeitimas“, *Vyriausybės žinios* 374 (1922): 14.

159 „Tvarkomojo teismų įstatymų pakeitimas“, *Vyriausybės žinios* 151 (1924): 2.

160 Laikinojo teismų įstatymo str., atitinkamai, 17, 27, 20, 30, 21, 28, 32 str.

Naujoji teismo organizacija imperatyviai nustatė vienintelę teismų sprendimų kontrolės formą – apeliaciją, kurią reglamentavo kiti Rusijos imperijos įstatymai, būtent 1864 m. Rusijos imperijos CPN ir BPN nuostatos. Kasacijos instituto buvo atsisakyta, teisės akte įtvirtinant, jog kasaciniai skundai dėl Apygardos Tesimo ir Vyriausiojo Tribunolo sprendimų negalimi¹⁶¹. Įstatymų leidėjo įtvirtintas kasacinės instancijos atsisakymas *expressis verbis* buvo būtinas, kadangi Rusijos imperijos įstatymai tokią teisę bylos šalims numatė.

Atlikta archyvinių šaltinių analizė leidžia teigti, kad kasacijos, kaip teismų sprendimų kontrolės formos, atsisakymas buvo personalinė ir principinė teisingumo ministro P. Leono pozicija.¹⁶² Ją ministras principingai gynė jau teisės akto svarstymo metu, nors ir susilaukė priekaištų, kad tai visuomenėje gali sukelti problemų: „žmonės taip pratę: jei dvejose instancijose bylą pralošia, tai visas viltis dedama trečiajai instancijai. Dviejų instancijų teismas galįs netekti visuomenės pasitikėjimo.“¹⁶³ Tačiau P. Leono manymu, kasacinės instancijos teismui būtų tekęs menkas sprendžiamų ginčų kiekis, o prireikus Vyriausiasis Tribunolas galės atlikti tiek apeliacinės, tiek kasacinės instancijos funkcijas.¹⁶⁴ Patikinta, kad „jeigu pasirodytų, kad jis būtinai reikalingas, tai bus pagamintas tam tikras projektas kasacinės instancijos“.¹⁶⁵

Lietuvišką teismą jo kūrėjai nuo pradžios konstravo kaip „nepriklausomumo iš oro ir nepriklausomumo iš vidaus“¹⁶⁶ požymius turinčią instituciją, išvien su išskirtine teise vienintelei „paliesti savo darytus sprendimus“¹⁶⁷, kuri buvo įtvirtinta pačioje teismo instancinėje sąrangoje¹⁶⁸. Todėl netoliaregiškas sprendimas atsisakyti kasacinės instancijos, pasak kai kurių tyrėjų, užprogramavo gana greitą visos teismų sistemos reformą¹⁶⁹. Iš esmės tik pragmatiškais motyvais - finansinių ir žmogiškųjų resursų trūkumu - paremtas sprendimas prasilenkė ir su istorine krašto patirtimi, ir Vakarų teisės

161 Laikinojo teismų įstatymo str., atitinkamai, 19, 29, 32 str.

162 Tokią išvadą sustiprina ir išlikę pirmojo Marijampolės Apygardos Tesimo pirmininko Juozo Stankūno atsiminimai: „Porai dienų praslinkus po savo paskyrimo ministeris Leonas, išėjęs iš savo kambariuko, deda mums ant stalo raštą, savo ranka rašytą, ir lakoniškai ištars „vyrai pasvarstykite“, išnyksta. Tai buvo Laikinojo Lietuvos Teismų ir jų darbo sutvarkymo“ projektas. Už mūsų stalo tada, kiek pamenu, sėdėjo Kriščiukaitis, Mačys, Šniukšta, aš. <...> Rodos, iškėlėm vieną trūkumą – būtent, kas daryti su nebaigtomis vokiečių bylomis. Kriščiukaitis, *supra note*, 38: 238.

163 „Valstybės Taryba. Lapkričio 28 dienos posėdis“, *supra note* 152.

164 „Paiškinimas įstatymui „Laikinis Lietuvos teismų ir jų darbo sutvarkymas““, *Lietuvos Vyriausybės žinios*, 2-3/27, 1919.

165 Eidintas, Lopata, *supra note*, 25: 400.

166 Bumblys, *supra note*, 8: 135–136.

167 Leonavičius, *supra note*, 9: 373.

168 Römeris, *supra note*, 10: 19.

169 Pranas Kuonis ir Vytautas Nekrošius, *Teisėsaugos institucijos* (Vilnius: Justitia, 2001): 34.

tradicija, ir demokratiniiais valstybės valdymo principais.

Jau per pirmuosius Laikinojo teismų įstatymo veikimo metus praktika parodė, jog vienintelę teismų sprendimų kontrolės formą įveiklinusi teismų sąranga turi rimtų trūkumų.

1919 m. birželį darbą pradėjęs Vyriausiasis Tribunolas iki metų pabaigos apeliacine tvarka išnagrinėjo 26 bylas, o 1920 m. – 173.¹⁷⁰ 1919 m. balandį pirmąją bylą išnagrinėjęs Kauno apygardos teismas iškart „užsivertė darbu“¹⁷¹. Nuo 1920 m. apskaitą ėmęs vesti teismas tais pačiais metais apeliacine tvarka išsprendė 997 civilines ir 331 baudžiamąją bylą, nespėtos išnagrinėti, taigi į kitus metus perkeltos 3227 civilinės ir 1258 baudžiamosios bylos.¹⁷² Marijampolės apygardos teisme, atitinkamai, 1920 m. išspręstos 422 civilinės ir 242 baudžiamosios bylos, į kitus metus perkelta – 242 civilinės ir 205 baudžiamosios bylos.¹⁷³ Taigi teismų sprendimus apeliacine tvarka tikrinusiose skirtingose teismo grandyse darbo krūvis skyrėsi daugiau nei 40 kartų.

Antroji problematikos dalis atsiskleidė laikinajam teismų įstatymui *expressis verbis* nė vienai teismo grandžiai nedelegavus vieningos doktrinos formavimo ir įstatymų aiškinimo funkcijos. Tik vėliau, teisingumo ministro išleistu „Paaiškinimu įstatymui“¹⁷⁴ aktu, ši pareiga nustatyta Vyriausiajam Tribunalui, kuris „būdamas apeliacinė instancija, bus vienas visai valstybei, - tai jis atliks šitąjį vienokio teisės aiškinimo uždavinį“. Vis dėlto, Laikinuojų teismų įstatymu vienintele teismų kontrolės forma nustačius apeliaciją, Apygardos Tesimuose apeliacine tvarka išnagrinėti teismo sprendimai Vyriausiojo Tribunolo nepasiekė. Tai reiškė reikšmingai¹⁷⁵ apribotas Vyriausiojo Tribunolo galimybes formuoti vieningą teismo praktiką.

Susiklosčiusią situaciją bandyta taisyti 1921 m. birželio 15 d. Steigiamojo Seimo priimtu Laikinojo teismų įstatymo pakeitimu ir papildymu¹⁷⁶. Juo reglamentuota, jog dėl apeliacine tvarka Apygardos Teismų priimtų sprendimų leidžiama teikti kasacinius skundus Vyriausiajam Tribunalui. Tiesa, ši teisė to paties įstatymo normose buvo apribota baudžiamosios bylose. Kasacine tvarka užginta skųsti Apygardos Teismuose priimtus sprendimus, kuriais nustatyta ne didesnė kaip 7 parų arešto arba iki 500 auksinų

170 Kriščiukaitis, *supra note*, 38: 19-20.

171 *Ibid.*; 32-33.

172 *Ibid.*; 47.

173 *Ibid.*; 56.

174 „Paaiškinimas įstatymui „Laikinasis Lietuvos teismų ir jų darbo sutvarkymas“, *supra note*, 166.

175 Vien 1920 m. Vyriausiojo Tribunolo *ex lege* negalėjo pasiekti 45037 taikos teisėjų pirmąja instancija išnagrinėtos civilinės ir baudžiamosios bylos. Kriščiukaitis, *op. cit.*: 117.

176 „Laikinojo Lietuvos teismų ir jų darbo sutvarkymo, civilinio ir baudžiamojo proceso įstatymų pakeitimas ir papildymas“, *Vyriausybės žinios* 68-607, 1921.

piniginė bauda ir reikalavimas dėl nuostolių arba pareikštas civilinis ieškinys neviršija 2000 auksinų.

Vis dėlto, oficialiai šis įstatymo pakeitimas žymėjo kasacijos, kaip antrosios teismų sprendimų kontrolės formos, įdiegimą nacionalinėje teismų instancinėje sistemoje. M. Maksimaičio vertinimu, tokiu būdu implementuota kasacija buvo nevykęs įstatymų leidėjo sprendimas, kadangi teismų sistema tapo išbalansuota, o pats kasacijos taikymas elementaraus teisingumo požiūriu tapo nepakenčiamas ir nepateisinamas.¹⁷⁷

Ištis, dviejų instancijų teismų sprendimų kontrolė veikė tik taikos teisėjų išnagrinėtoms civilinėms. Apygardos teismų pirmojoje instancijoje priimti sprendimai ir toliau galėjo būti tikrinami tik apeliacijos tvarka. Be to, 1922 m. Steigiamojo Seimo patvirtintos pirmosios nuolatinės Konstitucijos¹⁷⁸ 63 str. Vyriausiajam Tribunalui deleguota pareiga pirmąją instanciją spręsti Respublikos prezidentui, ministrui pirmininkui ar ministrui iškeltas baudžiamąsias bylas. Tokiose bylose priimtiems sprendimams teismų sprendimų kontrolė apskirtai nenumatyta.

Tačiau teismų sprendimų kontrolės formų spektras teisenoje netrukus dar labiau prasiplėtė. 1924 m. sausio 31 dieną priimtu Laikinojo teismų įstatymo pakeitimu¹⁷⁹ buvo išplėsta Vyriausiojo Tribunolo jurisdikcija pagal civilinio ir baudžiamojo proceso nuostatus nagrinėti revizijos skundus dėl Klaipėdos krašto teismų galutinių sprendimų ir nutarimų. Revizijos institutui, kaip Vokietijos imperijos procesinėje teisėje susiformavusiai teismų sprendimų kontrolės formai, būdinga tai, jog panaikines apskųstąjį žemesnės instancijos teismo sprendimą, revizinis teismas išimtiniais atvejais gali pats priimti naują sprendimą. Revizinio teismo sprendimo motyvai, skirtingai nuo kasacinio teismo, yra privalomi žemesnės instancijos teismui.¹⁸⁰ Tai buvo nauja procesinė praktika Vyriausiajam Tribunalui. Sprendžiant revizinius skundus teismui, įstatymo 46 str., nurodyta vadovautis Klaipėdos krašte galiojusiais proceso įstatymais: Vokietijos Civilinio proceso kodeksu¹⁸¹ ir Vokietijos Baudžiamojo proceso kodeksu¹⁸². Išplėstą jurisdikciją įgyvendinti patikėta naujai įsteigtam Vyriausiojo Tribunolo Klaipėdos skyriui. Tačiau nuo pat jo veiklos pradžios susidurta su Klaipėdos krašto au-

177 Maksimaitis, *supra note*, 46: 28.

178 „Lietuvos Valstybės Konstitucija“, *Vyriausybės žinios* 100-799, 1922.

179 „Laikinojo Lietuvos teismų ir jų darbo sutvarkymo įstatymo pakeitimas“, *Vyriausybės žinios* 151-1078, 1924.

180 Nekrošius, *supra note*, 6: 49.

181 Josef Neumiller, *Zivilprozessordnung für das Deutsche Reich vom 30. Januar 1877* (Berlin: De Gruyter, 2020): 1-654.

182 Josef Neumiller, *Die Strafprozessordnung für das Deutsche Reich vom 1. Februar 1877 in der Fassung vom 22. März 1924* (Berlin: De Gruyter, 2020): 1-359.

tonomijos lemta bylų teisingumo kolizija. Krašto doktrinoje Vyriausiojo Tribunolo skyrius Klaipėdoje traktuotas aukščiausiuoju teismu, organizaciniu požiūriu atskirtu nuo Lietuvos bendrosios kompetencijos sistemos ir kompetentingas aiškinti tik su šiuo regionu susijusius teisės aktus. Tuo metu Lietuvos pusė tvirtino priešingai, teigdami Vyriausiojo Tribunolo kompetenciją esant vieningą visai valstybei.¹⁸³ Vis dėlto krašte visą 1924-1939 m. laikotarpį veikė 1877 m. Vokietijos teismų santvarkos įstatymų pagrindu paremta atskira teismų sistema, kuri vadovavosi Vokietijos proceso teise. Išlaikydama autonomišką struktūrą, ši teismų instancinė sąranga realiai niekada netapo integralia Lietuvos Respublikos bendrosios kompetencijos teismų sistemos dalimi. Atitinkamai teismų sprendimo kontrolės formos Klaipėdos krašto teisejoje veikė atskirai nuo veikusią nacionalinę justicijoje.

Laikinis teismų įstatymas, nepaisant nuo 1924 m.¹⁸⁴ ėmusių rasti legislatyvinų iniciatyvų¹⁸⁵ ir akivaizdžių veikiančio įstatymo trūkumų, buvo stebėtinai gyvybingas, ir kaip „laikinis“ įstatymas teismų darbą reglamentavo 15 metų. Išskirtinas ir jo stabilumas. Be jau paminėtų dviejų korektyvų, per šį laikotarpį įsigaliojo tik dar trys šio įstatymo pataisos.¹⁸⁶ Tai gali būti paaiškinama papildančiuoju šio teisės akto pobūdžiu, leidusiu struktūriškai formuoti nacionalinę teismų instancinę sistemą, kurios turinį užpildė receptuoti Rusijos imperijos įstatymai.

Pastebėtina, jog pirmojoje instancinėje sąrangoje įtvirtintas teismų sprendimų kontrolės formų reikalingumas apskritai nekvestionuotas. Lietuvoje dėl besireiškusių

183 Ieva Deviatnikovaitė, „Klaipėdos krašto teismai“, *Jurisprudencija* 26, 1 (2019): 97.

184 „Teismų sutvarkymo įstatymas. Projektas“, *LCVA*, f. 1556, ap. 3, b. 16, l. 1-17.

185 1924-1928 m. reikšmingesni bandymai projektuoti modernesnę teismų sistemą sietini su teisingumo ministro Antanu Tumėnu. Jo iniciatyva parengto pirmojo naujos redakcijos Teismų sutvarkymo įstatymo projekto rengimo procesą, kurio esminė struktūra rėmėsi kasacinės grandies įtvirtinimu nacionalinėje teismų sistemoje, vainikavo priėmimo procedūra Seime. Visgi nusprendus projektą tobulinti, jis liko už Teisingumo ministerijos sienų. Antruoju ir lemtingu modernios teismų sistemos kūrimo etapu tapo 1928 m. įsteigta Valstybės Taryba. Įstatymo projekto rengimas atiteko šios ypatingą statusą valstybės valdymo struktūroje turėjusios institucijos kompetencijai. Per keletą metų įstatymo projektu įtvirtinusi naują nacionalinės teismų sistemos koncepciją, ją į integravo ir visiškai naują teismų instancinės sistemos grandį – Apeliacinius Rūmus. „Valstybės Tarybos rengiamas Teismų santvarkos įstatymo projektas“, *LCVA*, f. 923, ap. 1, b. 784, l. 11.

186 Sprendžiant teismų darbo krūvio problemą, Apygardos Teismams leista pasitelkti ne tik taikos teisėjus, bet ir teismo tarytojus bei prisiekusį advokatą. Vyriausiajam Tribunalui – taip pat leista posėdin kviesti advokatą. „Laikinojo Lietuvos teismų ir jų darbo sutvarkymo įstatymo pakeitimas“, *Vyriausybės žinios*. 160-1140, 1924. Tačiau Seimo sprendimu ši nuostata pakartotinai koreguota eliminavus advokato pasitelkimo galimybę, į Vyriausiojo Tribunolo posėdžius galėjo būti kviečiamas tik Apygardos Teismo narys. „Laikinojo Lietuvos teismų ir jų darbo sutvarkymo įstatymo pakeitimas“, *Vyriausybės žinios* 238- 1543, 1926.; Paskutinioji korektyva nustatė teisėjų ir teismo darbuotojų rūbų ir ženklų dėvėjimo tvarką. „Laikinojo Lietuvos teismų ir jų darbo sutvarkymo įstatymo pakeitimas“, *Vyriausybės žinios* 284- 1824, 1928.

Vakarų teisės tradicijos įtakos ir krašto istorinės patirties organiškai buvo įteisinta galimybė nepatenkintai teismo sprendimu šaliai kreiptis į aukštesnės instancijos teismą. Vis dėlto istoriografija iki šiol nebuvo pateikusi aiškaus atsakymo dėl nacionalinės teismų sistemos kilmės¹⁸⁷, o tai sukūrė kliuvinį jos kontinuumo diskursui. Sugretinus pirminius istorinius šaltinius su Rusijos imperijos teisės šaltiniais, reglamentavusiais teismų instancinę struktūrą ir teiseną, nedviprasmiškai matyti, jog Lietuvos teismų sandara kyla iš Rusijos imperijos.

Teismų sprendimų instancinė kontrolės sistema, be kitų, yra vienas tiksliausių argumentų, leidžiančių paaiškinti nacionalinės teismų sistemos kilmę. Pirma, pirminių ir antrinių šaltinių analizė leidžia tvirtinti, jog Laikinojo teismų įstatymo autorius yra P. Leonas, įstatymą parengęs su patariamąja Teisininkų draugijos narių pagalba. Pirmasis teisingumo ministras neslėpė idealizavęs Rusijos imperijos teismų organizaciją¹⁸⁸, o vokiškąjį teismą tiesmukiškai kritikavo¹⁸⁹. P. Leonas buvo gerai susipažinęs su rusiškuoju teismu, Maskvoje įgijo teisininko išsilavinimą, ten praleido ir Vokietijos okupacijos metus. Be to, beveik du dešimtmečius dirbo Rusijos imperijos teismų sistemoje. Antra, instancinėje teismų sistemoje vienintele teismų sprendimų kontrolės forma nustatė apeliaciją ir *ex ante* kasaciją, kurios pradžioje atsakyta tik dėl pragmatinių motyvų.

187 Pavyzdžiui, V. Bumblys teigia, jog pirmoji nacionalinė teismo sistema yra parengta pagal iki Pirmojo pasaulinio karo šalyje veikusį teismų sistemos modelį, kuris esą buvo pakoreguotas pagal A. Janulaičio parengtą istorinę apžvalgą. Voldemaras Bumblys, „Antanas Kriščiukaitis – Vyriausiojo Lietuvos Tribunolo pirmininkas“, *Jurisprudencija* 112, 10 (2008): 33.; M. Maksimaitis pateikia dvi, viena kitą papildančias teismo kilmės interpretacijas. Pirmojoje teigiama, jog teismų sistema konstruota „pagal vokiečių okupuotoje teritorijoje įvestos sistemos pavyzdį“, pateikiant ir vokiškų teismų struktūrinį atitikmenį: *Friedensgerichte-Bezirksgerichte-Obergericht*. Kita interpretacija kiek labiau išsiplečiama, teigiant, jog įstatymas supaprastino iki karo Lietuvoje veikusį Rusijos Teismų sutvarkymo įstatymą, tačiau sekė vokiečių teritorijoje įvestos sistemos pavyzdžiui. Maksimaitis, *supra note* 126: 377.; Maksimaitis, *supra note* 46: 27; Mindaugas Maksimaitis, „Lietuvos 1933 m. teismų reformos rengimas“, *Jurisprudencija* 24, 2 (2017): 222. Tačiau matyti, jog V. Bumblio pateikta interpretacija nėra pagrįsta pirminiais ir antriniais šaltiniais. Tuo metu M. Maksimaičio pateikiama versija galimai remiasi klaidinga šaltinio interpretacija. M. Maksimaitis teigdamas apie teismų sistemos kilmę pagal Vokietijos imperijos įvestą konstrukciją, pasiremia A. Kriščiukaičio pateikta 1918-1928 m. teismų sistemos apžvalga, tačiau nurodo klaidingą šaltinio vietą ir ją, manytina, netinkamai interpretuoja. Nurodomame leidinio p. 202 apskirtai apie teismo kilmę ir įstatymo kūrimą neužsimenama. Greičiausiai ši mintis paimta iš p. 207. Tačiau šioje leidinio vietoje visiškai kitaip teigiama apie Vokietijos okupacijos metu krašte veikusią teismų sistemą: „Teismų santvarka buvo savotiška, supaprastinta; veikė taikos ir apygardos teismai, o vyriausiojo teismo veikimas buvo dar neaiškus.“ Šiame šaltinyje M. Maksimaičio mintį pagrindžiančio teiginio nėra. Todėl pasirinkta nacionalinės teismo kilmės traktuotė laikytina tik autoriaus interpretacija. Juolab, pats A. Kriščiukaitis leidinyje tik užsimena apie anuomet kilusią dilemą dėl naujos teismų sistemos konstrukcijos: „<...> kokia bus teismų santvarka – ar tą kurią rusai turėjo, ar vokiečių įvestoji, ar kokia kita, saviška; kokiais vardais juos vadinti: naujais ar tokiais, kokiais buvo vadinami teismai senovės Lietuvoje.“ Kriščiukaitis, *supra note* 38: 202-207.

188 Eidintas, Lopata, *supra note*, 25: 400.

189 Leonavičius, *supra note*, 9: 326.

Tokia teismų sprendimų instancinė kontrolės sistema veikė Rusijos imperijos teismuose. Vokietijos imperijos proceso teisė aukščiausia teismų sprendimų kontrolės forma numatė revizijos institutą. Kaip rodo Rusijos ir Vokietijos imperijos teisenos normų analizė, 1918 m. pabaigoje Lietuvoje ėmė veikti Rusijos imperijos teismo instancinėje sandaroje iki Pirmojo pasaulinio karo veikusi teismų sprendimų kontrolės sistema. Trečia, pirmojoje struktūroje taikos teismų ir apygardos teismų institucijos tiek lingvistine, tiek organizacine prasme atitinka XIX a. reformuoto Rusijos imperijos teismo organizacijos struktūrinius vienetus. To meto teismų sprendimų kontrolę įgyvendinusios institucijos – taikos teismų suvažiavimas ir Teismo rūmai¹⁹⁰ – unitarinei valstybei, akivaizdu, buvo per brangios ir perteklinės, todėl jos unifikautos ir parengtas trinaris teismo modelis. Tuo metu Vyriausiasis Tribunolas, kaip kasacinis teismas, savo įtakas pats siejo su 1864 m. Rusijoje nustatytu Valdančiojo Senato modeliu.¹⁹¹ Ketvirta, visą Pirmosios Respublikos laikotarpį teismų sistemos veiklą reglamentavo Rusijos TN įstatymai, imperijoje darniai diegtas paraleliai civilinės ir baudžiamosios teisenos įstatymų. Šių ordinarinių teisės aktų visuma veikė iki pat 1940 m. okupacijos.

Todėl nėra pagrindo teigti, jog Lietuvos Respublikos teismų sistemos įtakos gali kilti (ir) iš Vokietijos imperijos. Nuo 1918 m. pabaigos Lietuvoje buvo įvestas supaprastintas Rusijos imperijos teismų sistemos modelis: gerai pažįstamas įstatymo autoriui, iš esmės atitikęs to meto valstybės finansines ir žmogiškųjų resursų galimybes, žinotas visuomenėje dėl teismų sprendimų kontrolės formų sistemos ir kildinamas iš Vakarų Europos teisės tradicijos, išsisknijusios Rusijos imperijoje XIX a. antrojoje pusėje. Faktinis demokratiškos Europos valstybių patirties, arba kaip išsireikšta to meto teisės doktrinoje: „kultūringųjų tautų turto“¹⁹², ir to pagrindu suformuota nacionalinė instancinė sistema leidžia identifikuoti moderniosios teisinės valstybės¹⁹³ bruožus ir pareizumuoti nuo šios patirties neatsiejamą jos raidos perspektyvą.

2.1.2. 1933 m. reformos įtaka teismų instancinės sistemos raidai

Nesubalansuota instancinė sistema ir fundamentalių teismo savarankiškumo garantijų trūkumas viešajame ir moksliniame diskurse aktualizavo teismų sistemos re-

190 Tačiau galima numanyti, jog ši institucija galėjo tapti pavyzdžiu 1933 m. teismų reformos metu įsteigtiems Apeliaciniam Rūmams.

191 *Vyriausiojo Tribunolo 1924–1933 metų visuotinių susirinkimų nutarimų rinkinys su Teisingumo ministerijos aplinkraščiais ir dalykine rodykle*, red. J. Byla (Kaunas: Karvelio ir Rinkevičiaus knygynas, 1933): 21–22.

192 Vladas Mačys, *Civilinio proceso paskaitos* (Kaunas: Lietuvos universitetas, 1924): 29.

193 Leonavičius, *supra note*, 9: 373.

formos naratyvą iš esmės nuo pat Laikinojo teismų įstatymo priėmimo.

Reformos šalininkų argumentacijoje vyravo motyvai dėl nepakeliamo teismų darbo krūvio¹⁹⁴, materialųjų resursų stokos¹⁹⁵, profesionalių teisininkų ir kompetentingų teisėjų trūkumo¹⁹⁶. Skirtinguose kontekstuose šie argumentai susivesdavo arba apimdavo ir neadekvačiai ilgos teismo proceso trukmės problematiką, labiausiai pastebimą apeliacinės ir kasacinės instancijos teismuose. Pastarąją problemą, be nepasiteisinusių bandymų į procesą aukštesnės instancijos teismuose įtraukti prisiekusiuosius advokatus, teismo tardytojus, spręsti stengtasi ir keičiant teismo darbo organizavimo tvarką. Vyriausiasis Tribunolas drausmino teismus dėl dažnų teisėjų ir tardytojų užvedamų bylų, procesinių dokumentų, protokolų techninių trūkumų, klaidų skiriant proceso dalyvius, darant smulkesnius proceso pažeidimus, neigiamai veikusius bylinėjimosi trukmę.¹⁹⁷

Tačiau greta organizacinių pastangų, formavosi ir konceptualaus pokyčio naratyvas, sutelktas į ydingą teismų sprendimų instancinės kontrolės proceso konstrukciją. Pastebėta, jog pirmosios instancijos teismų atžvilgiu įsivyravo nihilizmas ir aplaidumas, kadangi tarp bylininkų formavosi išankstinė intencija sprendimus, nepriklausomai nuo pirmosios instancijos teisme nagrinėtos bylos baigties, tikrinti apeliacinėje ir kasacinėje instancijose.¹⁹⁸

Analizuojant teismų darbo krūvį praktikoje, tektų sutikti, jog diskusija nebuvo be pagrindo. 1921 m.¹⁹⁹ pirmąją instancija reikšmingesnes civilines bylas ir apeliacine tvarka Taikos teisėjų priimtus sprendimus tikrinusių apygardos teismų didžiąją darbo krūvio dalį - civilinėse bylose - 89 proc., baudžiamosiose bylose - 70 proc. sudarė apeliaciniai skundai. Po penkmečio, 1926 m. teigiamo pokyčio nebuvo matyti. Jei civilinėse bylose šis santykis išliko gan stabilus, sumenko 4 proc., tai baudžiamosiose išaugo net 28 proc. 1928 m., kai po keleto nesėkmingų legislatyvių iniciatyvų teismų reformos projekcija buvo patikėta naujai įsteigta institucijai - Valstybės Tarybai²⁰⁰, apygardos teismuose, atitinkamai civilinėse ir baudžiamosiose bylose, apeliaciniai skundai sudarė 92 proc. ir 88 proc. viso bylų kiekio.

194 Ažubalytė, Tamošiūnienė, *supra note*, 54: 227.

195 Antanas Kriščiukaitis, „Bylų eiga Lietuvos teismuose 1921-1925“, *Teisė* 9 (1926): 69.

196 Al. M., „Apygardos teismas, kaip apeliacijos instancija“, *Teisė* 7 (1925): 61.

197 Bumblys, *supra note*, 8: 141.

198 Juozas Papečkys, „Mūsų teismų sutvarkymo reikalai“, *Lietuvos aidas* 233 (1928): 2.

199 Kriščiukaitis, *op.cit.*: 69.

200 „Ministrų kabineto 1928 08 07 pos. Protokolas“, *LCVA*. f. 923, ap. 1, b. 556, l. 93.

Kur kas aiškiau situacijos prastėjimą iliustruoja apeliacinių skundų statistika²⁰¹. 1921 m. apeliacinėje instancijoje buvo patikrinta 15 proc. pirmosios instancijos teismo sprendimų. 1928 m. šis skaičius išaugo iki 20 proc. Tačiau lyginant absoliučius skaičius situacija tampa dar dramatiškesnė. Apeliacinių bylų per šį laikotarpį išaugo beveik keturiskart: nuo 12 tūkst. iki 46 tūkst. per metus.²⁰² Reikšmingai kito ir Vyriausiąjį Tribunalą pasiekiančių skundų duomenys: per tą patį laikotarpį aukščiausiajam teismui tenkantis darbo krūvis išaugo beveik devyniskart: nuo 456 iki 3958 bylų per metus.²⁰³

Tad tiek praktiniu, tiek teoriniu aspektu teismų sistemos reformos būtinybė nekvestionuota. Statistinė bylų analizė taip pat pagrindžia teismų reformos šalininkų ir kūrėjų norą pirmiausia sutelkti į valstybėje veikiančios teismų sprendimų instancinės kontrolės sistemos tobulinimą.

Visgi nepaisant staigaus darbo krūvio augimo, projektuojant reformą siekta išlaikyti ir ligtolinės sistemos stabilumą, kad pokyčiai nesukeltų visuomenei problemų suvokiant naujosios sistemos funkcionavimo principus.²⁰⁴ Valstybės Taryboje teismų sistemos pertvarka atsidūrė svarbiausių prioritetų sąrašė. 1928 m. rudenį buvo užbaigtas rengti naujasis Teismų santvarkos įstatymas²⁰⁵. Po derinimo ir priėmimo procedūrų, teisės aktas buvo paskelbtas 1933 m. liepos 11 dieną. Jo įsigaliojimo data numatyta 1933 m. rugsėjo 15 diena. Išsamus, iš viso 488 straipsnių, įstatymo projektas suformavo naują teismų sistemą ir perplanavo teismų jurisdikcijos galias, taip pat įvedė pokyčių dėl teisėjų statuso, prokurorų, tardytojų, advokatų teisinės padėties bei posėdžių vedimo tvarkos.

Naujoji instancinė struktūra numatė keturių teismo grandžių ir trijų instancijų sistemą, kurioje deleguota kompetencija nagrinėti:

1. Pirmąją instanciją apylinkės teismams:

- a) civilines bylas - visas, be papildomų išlygų,
- b) baudžiamąsias bylas, kuriose galima sankcija lengvesnė nei sunkių darbų kalėjimas, išskyrus bylas dėl valstybės ir savivaldybės tarnautojų tarnybinių nusikaltimų ir bylas prieš valstybės saugumą.

201 Pažymėtina, jog reikšmingas, tačiau ne toks drastiškas bylų augimas fiksuojamas ir pirmojoje instancijoje. Taikos teisėjų darbo krūvis 1921-1928 m. laikotarpiu išaugo triskart: nuo 76698 iki 232817 bylų per metus. Apygardos Teismuose augimas nesiekė dviejų kartų: nuo 2893 iki 5286 bylų per metus. Santykis apskaičiuojamas imant bylas, likusias iš ankstesnių metų ir per einamuosius metus teismą pasiekusias bylas atitinkamoje instancijoje. Kriščiukaitis, *supra note*, 37: 83, 177.

202 *Ibid.*

203 *Ibid.*: 21.

204 Nekrošius, *supra note*, 6: 92.

205 „Teismų santvarkos įstatymas“, *Vyriausybės žinios* 419-2900, 1933.

- c) kitas bylas, kurias gali pavesti įstatymas.
- 2. Pirmąja instancija apygardos teismams:
 - a) baudžiamąsias bylas – visas, kurios nepavestos įstatymu kitiems teismams,
 - b) kitas bylas, kurias gali pavesti įstatymas.
- 3. Pirmąja instancija Apeliaciniais Rūmams:
 - a) Baudžiamąsias bylas dėl nusikalstamųjų darbų, padarytų prieš valstybės saugumą,
 - b) kitas bylas, kurias gali pavesti įstatymas
- 4. Apeliacine instancija:
 - a) Apygardos Teismams: civilines ir baudžiamąsias bylas, išnagrinėtas apylinkių teismų,
 - b) Apeliaciniais Rūmams: civilines ir baudžiamąsias bylas, išnagrinėtas apygardos teismų.
- 5. Kasacine instancija:
 - a) Vyriausiajam Tribunalui: civilines ir baudžiamąsias bylas, išnagrinėtas apylinkės teismų, apygardos teismų ir Apeliacinių Rūmų.²⁰⁶

Vyriausiajam Tribunalui taip pat palikta kompetencija pirmąja ir galutine instancija spręsti Konstitucijos 64 str. ir 65 str. numatytas baudžiamąsias bylas ir veikti kaip aukščiausiam (reviziniam) teismui Klaipėdos Krašto teismų sistemai bei spręsti kitas bylas, kurias gali pavesti įstatymas.²⁰⁷

Taigi teismų sistemos konstrukcijoje panaikinta Taikos teisėjų grandis, kurios funkcijos perduotos apylinkės teismams. Kertine teismų reformos ašimi tapo visiškai naujos grandies – Apeliacinių Rūmų įvedimas, instanciniu lygmeniu atskyrusia apeliacinę ir kasacinę funkcijas. Pastebėtina, jog įstatymas naujosios teismo grandies pirmąja instancija priimtiems sprendimams *expressis verbis* nenumatė apeliacinės instancijos. Vyriausiojo Tribunolo visuotinis susirinkimas išaiškino, jog baudžiamosioms byloms prieš valstybės saugumą bus taikoma tik kasacinė instancija.²⁰⁸

Visuomenėje, taip kaip ir siekė įstatymo rengėjai, įstatymas nesukėlė nepasitenkinimo, teisenos ar organizacinių keblumų. Pasireiškė tik epizodiniai samprotavimai

206 Teismų santvarkos įstatymo, atitinkamai, 14, 16, 18-21 str.

207 Teismų santvarkos įstatymo, atitinkamai, 23, 22, 24 str.

208 „Vyriausiojo Tribunolo visuotinių susirinkimų nutarimai, baudžiamųjų ir civilinių kasacinių bylų sprendimai“, *Teisės* 34 priedas, t. XII, 1936: 129–128.

apie „brangiau kaštuosiantį“ teismų aparatą²⁰⁹ ir itin platų bei detalų jo turinį²¹⁰.

Projektas, kuriuo buvo įtvirtinta keturių grandžių sistema ir pilnai išplėstas kasacinės instancijos veikimas, buvo septynių vyriausybių, penkių teisingumo ministrų, jų aplinkos ir Valstybės Tarybos darbo vaisius.²¹¹ Plačiai išdiskutuotas ir susilaukęs tik pavienės kritikos²¹², amžininkų jis buvo giriamas dėl teismų sprendimų teisingumo ir paties teismo autoriteto stiprinimo²¹³. Pokariu, jau lyginant šį įstatymą su kitų valstybių to meto patirtimi, buvo akcentuotas tikslus jo adaptavimas valstybės ir visuomenės poreikiams bei pasiektas aukštas teisingumo vykdymo lygis.²¹⁴

Visuomenėje viltasi, kad teismų kompetencijų poslinkiai ir padidėjęs teisėjų skaičius sulig naujo teismo įsteigimu padės eliminuoti įsisenėjusias problemas, tačiau teigiamo efekto būta neesminio. Tendencija pirmosios instancijos teismo sprendimą skūsti apeliacinei instancijai, tikintis palankesnio pakartotinio bylos nagrinėjimo, ir toliau išliko neproporcingai didelė. Proceso trukmei šie pokyčiai taip pat ženkliai paveikio nepadarė.

Per 1933 m., naujojo įstatymo įsigaliojimo akivaizdoje, pirmąja instancija bylas nagrinėjusiuose apylinkės teismuose (iki jų įsteigimo – Taikos teisėjų) iš viso buvo sukauptos²¹⁵ 156285 civilinės ir 136999 baudžiamosios bylos. Apygardos teismuose, kaip apeliacinėje instancijoje, susikaupė 18246 civilinės ir 37454 baudžiamosios bylos. Pirmąją apygardos teismų instanciją pasiekė 2207 civilinės (arba 11 proc. visų teismą pasiekusių civilinių bylų) ir 4596 baudžiamosios bylos (arba taip pat 11 proc. visų teismą pasiekusių baudžiamųjų bylų). Vyriausiąjį Tribunalą tuo metu pasiekė 412 civilinių ir 1428 baudžiamųjų bylų apeliacinėje ir, atitinkamai, 1480 ir 674 kasacinėje instancijose.

Po trejų metų nuo naujojo įstatymo įsigaliojimo, 1936-aisiais²¹⁶, apylinkės teismuose per metus buvo sukaupta 103838 civilinės ir 123311 baudžiamosios bylos. Apygardos teismuose, kaip apeliacinėje instancijoje, susikaupė 15283 civilinės ir 19475

209 „Naujas gyvenimas teismų santvarkoj“, *Diena* 39 (1933): 2.

210 „Ministerių kabinetas pradėjo svarstyti teismų santvarkos įstatymą“, *Lietuvos aidas* 1609, 284 (1933): 1.

211 Mindaugas Maksimaitis, „Lietuvos 1933 m. teismų reformos rengimas“, *Jurisprudencija* 24, 2 (2017): 235.

212 J. M. „Dėl Teismų santvarkos įstatymo 206 str“, *Teisė* 41 (1938): 107–110.

213 *Ibid.*, 90.

214 Skipitis, *supra note*, 56: 247.

215 Skaičiuojamas ankstesnių metų likutis, perkeltas į einamuosius metus ir per einamuosius metus teismą pasiekusios bylos iš viso. „Bylų eiga Vyriausiąjame Tribunale 1933 m.“, *Teisė* 25 (1934): 95; „Žinios apie Apylinkės Teismų pagal apygardas bylų eigą 1933 metais“. *ibid.*: 96; „Apygardos Teismai“. *ibid.*: 97.

216 „Žinios apie bylų eigą“, *Teisė* 37 (1937): 146–149.

baudžiamosios bylos. Pirmąją instanciją šioje grandyje, įstatymu panaikinus jai kompetenciją spręsti civilines bylas, susikaupė 3 851 baudžiamosios bylos, arba 16 proc. visų teismą pasiekusių baudžiamųjų bylų. Į naujai įsteigtų Apeliacinių Rūmų apeliacinę instanciją suplaukė 155 skundai civilinėse ir 1236 baudžiamosiose bylose. Vyriausiasis Tribunolas per metus sukauptė 1194 kasacinius skundus civilinėse ir 899 baudžiamosiose bylose.

Taigi, nors po reformos vidutiniškai per metus teismus pirmąją instanciją pasiekusių bylų skaičius sumažėjo: civilinių bylų 35 proc., baudžiamųjų – 10 proc., tačiau teismų sprendimus apeliacine tvarka imta skusti dar dažniau: civilinėse bylose skundų skaičius nuo 12 proc. išaugo net iki 37 proc., baudžiamosiose bylose – nuo 11 proc. iki 17 proc.²¹⁷ Kasacinėje instancijoje nors absoliutus skundų skaičius augo sąlyginai nežymiai – 14 proc., tačiau santykinai lyginant bendrą apeliacinių ir kasacinių skundų skaičių, jis išliko panašiam lygyje: civilinėse bylose skundų skaičius išaugo nuo 2 proc. iki 3 proc., baudžiamosios bylose mažėjo – nuo 9 proc. iki 4 proc.

Kaip rodo šis pavyzdys, teismų darbo krūvis apeliacinės ir kasacinės instancijose nemažėjo, o kai kuriais atvejais – ir pastebimai augo. Todėl meto teisės doktrinoje efektyvaus teismų sprendimų instancinės kontrolės modelio paieškos nesibaigė. Siūlyta perpus trumpinti apeliacijos ir kasacijos skundų pateikimo terminus²¹⁸, įpareigoti apeliančią kartą su skundu teismui pristatyti visus turimus įrodymus²¹⁹. Problemos nespėdė ir ženklus teisėjų skaičiaus didinimas, kuris apeliacines ir kasacines funkcijas vykdžiusiuose teismuose nuo 1933 m. iki 1940 m. išaugo beveik trečdaliu (nuo 54 iki 80 teisėjų).²²⁰

Nors teismų reforma iš vienos pusės ir išspėdė konceptualias teisingumo įgyvendinimo problemas nacionalinėje teismų sistemoje (tai patvirtina ir palankūs atgarsiai to meto specializuotoje ir visuotinėje periodikoje), praktinės problemos išliko gan aštrios ir aktualios.

217 Skaičiuojamas visų pirmojoje ir apeliacinėje instancijoje sukauptų bylų santykis per metus.

218 Juozas Brazinskas, „Baudžiamosios teisenos įstatymo pakeitimo reikalu“, *Teisė* 40 (1937): 414.

219 *Ibid.*, 415.

220 Teisininkų kalendorius 1932 metams (Kaunas, be m.); Teisininkų kalendorius 1934 metams (Kaunas, be m.); Teisininkų kalendorius 1935 metams (Kaunas, be m.); Teisininkų kalendorius 1936 metams (Kaunas, be m.); Teisininkų kalendorius 1938 metams (Kaunas, be m.); Teisininkų kalendorius 1939 metams (Kaunas, be m.); Teisininkų kalendorius 1940 metams (Kaunas, be m.).

2.2. Teismų nepriklausomumo principo konstitucinis įtvirtinimas

Atkreiptinas dėmesys, jog kertinis demokratinėje valstybėje veikiančios teismų instancinės sistemos bruožas – teismų nepriklausomumo principas – liko trijų nuo 1918 m. veikusių laikinųjų konstitucijų paraštėje²²¹. Pastaruosiuose konstitucinės galios teisės aktuose apie teisminę valdžią apskritai neužsiminta. Toks sprendimas aiškintas profesionalių teisininkų trūkumu ir dėl objektyvių priežasčių susiformavusia besikuriančio teismo darbo organizavimo problematika.²²² Tačiau 1922 m. priimta pirmoji nuolatinė Lietuvos Valstybės Konstitucija 2 str. nustatė, jog greta Seimo ir Vyriausybės valstybės valdžią vykdo ir Teismas. Principinę reikšmę²²³ įtvirtinant teismo padėtį valstybėje turėjo Konstitucijos 64 ir 65 str., kuriuose suformuluotos trys fundamentalios teisminės valdžios taisyklės: teismas priima sprendimus vadovaudamasis tik įstatymu, teismo sprendimai daromi Respublikos vardu, teismo sprendimus keisti ar naikinti gali tik teismas. Konstitucijos 69 str. taip pat įtvirtino piliečių lygybę prieš teismą.

Šių nuostatų įtvirtinimas konstitucinėse teisės normose laikytinas fundamentalių teisminės valdžios principų nustatymu valstybėje, taip įtvirtinant teismo nepriklausomumo, nešališkumo, neutralumo, sprendimų priėmimo vien pagal teisę, taigi ir individo teisių bei laisvių apsaugos sąlygas.²²⁴ Konstitucijos 65 str. pirmą kartą reglamentuota ir teismo teisė vieninteliam keisti arba naikinti savo sprendimą įstatymuose nurodyta tvarka.

Teisės doktrinoje svarstyta apie šios normos išimtis, susijusias su baudžiamuoju procesu. Kaip viena jų buvo įvardijama amnestija, kuri gali būti nustatyta įstatymu, antroji – „bausmės dovanojimas“, kuris tenka Respublikos Prezidento prerogatyvai. Tačiau abu šie institutai nenaikina ir nereformuoja įsiteisėjusio teismo sprendimo, tik stabdo ar reformuoja jo vykdymą.²²⁵ Taigi teismui Konstitucija vieninteliam delegavo kompetenciją keisti ir naikinti savo priimtus sprendimus. Kitos valstybės valdymo valdžios nuo šios teisės buvo atribotos.

Vis dėlto teismų nepriklausomumo principas valstybės gyvavimo pradžioje ne-

221 „Lietuvos Valstybės Laikinosios Konstitucijos Pamatiniai Dėsniai“, *supra note*, 78.; „Lietuvos Valstybės Laikinosios Konstitucijos Pamatiniai Dėsniai“, *Priedėlis prie Laikinosios Vyriausybės žinių* 6-24a, 1919.; „Laikinoji Lietuvos Valstybės Konstitucija“, *Laikinosios Vyriausybės žinios* 37/407, 1920.

222 Maksimaitis, Vansevičius, *supra note*, 134: 180.

223 Vilbikas, *supra note*, 49: 18.

224 Valančius, *supra note*, 65: 147.

225 Römeris, *supra note*, 77: 374.

buvo savaime suprantamas. Jo veiksmumas kėlė abejonių laikmečio tyrėjams²²⁶ ir autoritetingiems to meto teisininkams²²⁷. Tai gali paaiškinti ir tai, kodėl net sukūrus pirmąją nacionalinę teismų sistemą, kertinių teisminės valdžios principų perkelti į konstitucinių lygmenį neskubėta. Sudėtinga teismų darbo pradžia, nulemta ekonominių, politinių ir socialinių aplinkybių, svetimais teisės įstatymų recepcija formavo vienokią pirmųjų teisminės valdžios metų problematiką. Tačiau 1922 m., konstituciniu lygmeniu įtvirtinus teismų nepriklausomumo principą - esminę teismų sprendimų instancinės kontrolės sąlygą, galima konstatuoti kur kas nuoseklesnę ir išorinių veiksnių nebetrikdomą teismų darbo raidą.

2.3. Teismų sprendimų kontrolės proceso normų struktūra ir reglamentavimo raida

1918 m. priėmus sprendimą įgyvendinti plačią teisės normų recepciją, pagrindiniu akceptuotu teisės šaltiniu tapo Rusijos imperijos Įstatymų sąvadas, sudarytas iš 33 įstatymų rinkinių tomų, atnaujintų ir parengtų 1881-1913 metų laikotarpiu.²²⁸ 1886 m. paskelbtą XVI įstatymų sąvado tomą sudarė teismų steigimą imperijos mastu ir atskirose jos gubernijose reglamentuojantys įstatymai, civilinio proceso įstatymai, baudžiamojo proceso įstatymai²²⁹, nuo 1864 m. teisės reformos įsigaliojė jų pakeitimai ir kiti įstatymai, reglamentavę notarų, civilinės santuokos sudarymo, religinių bendruomenių ir kt. klausimus.

Tačiau esminės teismų sprendimų kontrolės sistemą reglamentuojančios procesinių teisės aktų nuostatos išliko nepakitusios nuo „didžiosios reformos“ laikmečio. Jos į nacionalinę teisinę sistemą buvo perkeltos visa apimtimi, kiek tai neprieštaravo recepcijos principams. Todėl kristalizuojant teismų sprendimų kontrolės formas nulėmusią teisės normų struktūrą, išskirtini tik esminiai šių formų bruožai, aktualūs apibrėžiant

226 Maksimaitis, *supra note*, 126: 377.

227 A. Kriščiukaitis prisimena, kad: „Administracija ar Seimas, negalėdami pavyti gyvenimo, arba manydami turėti valios ant teismų, bandė veikti teismą be įstatymo. Su teismu Seimas tegali kalbėti, leisdamas jam įstatymus, bet nei jis, nei administracija negali tiesiog veikti teismo. Be abejo, naujas partinis gyvenimas, nesusivokdamas apie valstybės uždavinius ir apie teismo darbą, galėjo šito nesuprasti, dėl to puldavo teismus, veikė savo įtakingus ir atsakomingsus asmenis, stovinčius administracijos viršūnėse, spyrė nepripažinti teismų ir teisėjų nepriklausomybės.“ Kriščiukaitis, *supra note*, 38: 213-214.

228 Собрание (1881 - 1913). Том 16 (1896), Российская национальная библиотека, žiūrėta 2021 m. vasario 17 d., http://nlr.ru/e-res/law_r/content.html.

229 Учреждение Судебных Установлений; Устав Гражданского Судопроизводства; Устав Уголовного Судопроизводства; Законы о Судопроизводстве Гражданском ир kt., Российская национальная библиотека, žiūrėta 2021 m. vasario 17 d., http://nlr.ru/e-res/law_r/coll.php?part=1654.

instituto raidą Pirmojoje Respublikoje.²³⁰

2.3.1. Teismų sprendimų kontrolės reglamentavimas civiliniame procese

Pagrindiniu teismų sprendimų kontrolės formas reglamentuojančiu teisės aktu laikytinas Civilinės teisenos įstatymas²³¹ (CTĮ).

Pagal klasikinį teismų sprendimų kontrolės modelį, vienintele neįsigaliojusių pirmosios instancijos teismo sprendimų teisėtumo ir pagrįstumo kontrolės forma įstatymas nustatė apeliaciją. Iš esmės vieninteliu imperatyviu reikalavimu teisei į teismų sprendimo kontrolę apeliacinėje instancijoje buvo numatytas 1 mėnesio skundo padavimo terminas (CTĮ 162, 748 str.). Skūstis leista prieš visus pirmosios instancijos teismo sprendimus ir dėl tų priežasčių „dėl kurių skundėjas laiko sprendimą neteisingą“. Vienintelis *expressis verbis* įstatyme įtvirtintas ribojimas buvo dėl naujų reikalavimų kėlimo aukštesnės instancijos teisme (CTĮ 163, 747 str. str.). Tiesa, dėl apygardų teismų sprendimų apskundimo įstatymas nustatė šiek tiek griežtesnius, tačiau taip pat itin liberalius reikalavimus skundui. Skunde reikalauta nurodyti: 1) ar skundžiamas visas, ar tik konkreti sprendimo dalis; 2) įstatymus ir (arba) aplinkybes, kurioms prieštarauja priimtas teismo sprendimas; 3) konkrečius reikalavimus; 4) apeliatoriaus gyvenamąją vietą. (CTĮ 745 str.)

Pateikus skundą, atsakovas turėjo priešpriešinio apeliacijos skundo teisę: teikdama paaškinimus raštu dėl pateikto apeliacinio skundo, kita bylos šalis galėjo prašyti pakeisti ne tik tas sprendimo dalis, kuriomis skundžiamasi apeliacijoje, tačiau ir kitas jo dalis (CTĮ 170, 764 str. str.).

Apeliacinėje instancijoje teisenos tvarką įstatymas numatė tapačią pirmosios instancijos teismui (CTĮ 169¹ str.), taigi *inter alia* ginčas buvo nagrinėjamas iš esmės,

230 Nors teismų instancinė struktūra kito, ypatingai dėl 1921 m. ir 1933 m. įvykdytų teismų sprendimų kontrolės sistemos pokyčių, šioje tyrimo dalyje teismų sistemos raida pakartotinai neanalizuojama. Pateikiama apeliacijos ir kasacijos institutų sandara turėtų būti suprantama universaliai, atitinkamu laikotarpiu veikusių teismų instancinėje sistemoje.

231 Dekonstruojant teismų sprendimų kontrolės formas remiamasi neoficialiu lietuvišku vertimu. Pažymėtina, jog šiame vertime yra į vieningą teisės normų sistemą yra sutelkiami du skirtingi Rusijos imperijos Įstatymų sąvado XVI t. įstatymai: Устав Гражданского Судопроизводства ir Законы о Судопроизводстве Гражданском, čia traktuojami kaip „Civilinės teisenos įstatymas“. Tačiau oficialiuose Lietuvos Respublikos vardu išleistuose teisės norminiuose aktuose, skelbtuose „Laikinosiose Vyriausybės žiniuose“ ir „Vyriausybės žiniuose“ ši skirtis išlaikyta. Visgi šiame vertime teisės aktų suponavimas vieningoje civilinio proceso teisės normų sistemoje neiškreipia esminių teismų sprendimų kontrolės formų bruožų suponavimo. Čia ir toliau civilinio proceso reguliuojančios normos bus pateikiamos kaip civilinės teisenos įstatymas (CTĮ). *Civilinės teisenos įstatymas su visais pakeitimais ir papildymais ir su vyr. tribunolo bei rusų senato aiškinimais, supra note, 42: XIII.*

de novo, išskyrus įstatymu numatytas išimtis, apsprendusias apeliacinio teismo proceso tvarką. Tokiomis laikytinas nebūtinai bylos šalių dalyvavimas jų ginčo svarstyje, bylos nagrinėjimas skundo ribose, pareiga teisėjui siekti šalių tarpusavio kompromiso ir taikios bylos baigties, kolegialus sprendimo priėmimas ir galutinis sprendimų pobūdis, taigi neskundžiamumas.²³²

Nors įstatymas aiškiai apibrėžė, kada apeliacijos teisė yra galima, atitinkamai buvo numatytos ir sąlygos šią teisę atnaujinti. Tam buvo būtinos objektyvios ir konkrečiai teisės normų numatytos priežastys: 1) kai pavėlavimas pateikti apeliacinį skundą įvyko dėl valdininko, atsakingo už jo siuntimą kaltės; 2) kai skundas „užtruko kelyje dėl ypatingų nenumatytų aplinkybių. Sprendimą dėl teisės į apeliacinę instanciją atnaujinimo turėjo priimti teismas. (CTĮ 778-779 str.)

CTĮ imperatyviai nustatė dvi apeliacinio teismo sprendimų naikavimo formas: ordinarinę - kasaciją ir neordinarinę - sprendimų peržiūrėjimą (CTĮ 185, 792 str.). Remiantis Vyriausiojo Tribunolo suformuotu šio straipsnio aiškinimu, kasacijos tvarka leista naikinti tik tuos teismo sprendimus, kuriais „šalių ginčas užbaigiamas galutinai“, o sprendimų peržiūrėjimo leista prašyti asmenims dėl dviejų sąlygų – jei šalis nedalyvavo ginčo nagrinėjime ir dėl to buvo pažeistos jos teisės (pvz. neįteiktas raginimas), taip pat paaiškėjus naujoms aplinkybėms arba „aktų klastojimui“.²³³ Abi pastarosios sąlygos turėjo turėti esminę įtaką teismo sprendimui. To įrodymo našta teko prašymo davėjui. Kasacinė instancija, pagal CTĮ nuostatas, atliko įsigaliojusių teismų sprendimų teisėtumo kontrolės funkciją.

Skirtingai nei žemesnės instancijos, kasaciniams skundams įstatymas apibrėžė aiškius reikalavimus. CTĮ 186 ir 793 str. numatė, jog tokį skundą galima pateikti viena iš šių sąlygų arba dėl šių sąlygų sudėties: 1) kai aiškiai iškreipta tiesioginė įstatymo prasme arba įstatymas netinkamai išaiškintas; 2) kai prasilenkta su tokiais svarbiais teisenos dėsniais ir formomis, jog dėl jų nesilaikymo nusprendimui negalima pripažinti teismo sprendimo galios; 3) kai peržengtos teisingumo arba valdžios ribos. Ketvirtoji sąlyga – materialinė, kasuoti drausta ginčus, kurių vertė yra mažesnė nei 500 litų, išskyrus bylas dėl nekilnojamojo turto. Įstatymu taip pat įtvirtintas imperatyvas dėl finansinio „įkaito“ 50 litų, jei skųstas Apygardos teismo, 500 litų – jei Apeliacinių Rūmų sprendimas, kuris netaikytas įstatyme įvardintoms asmenų grupėms. Taip pat prašymo pada-

232 Atitinkamai, CTĮ 172, 770, 773, 177, 181, 184 str.

233 *Civilinės teisenos įstatymas su visais pakeitimais ir papildymais ir su vyr. tribunolo bei rusų senato aiškinimais, supra note*, 42: 198-199.

vimo terminas: kasaciniam skundui 1 mėnesio, sprendimo peržiūrėjimo – 4 mėnesių. (190-191, 796, 800 str. str.)

Kasacinėje instancijoje, kaip ir apeliacinėje instancijoje, veikė *tantum devolutum quantum appellatum* principas. Taigi teismų sprendimų instancinę kontrolę vykstantis teismas buvo apribotas skundo ribomis. Teismo posėdžiai buvo vieši, papildomi šalių parodymai nebuvo leidžiami. Priėmęs sprendimą teismas bylą grąžindavo kitam arba kitos sudėties apeliacinės instancijos teismui. Kasacine tvarka panaikintą teismo sprendimą reikėjo persvarstyti „lyg pirmojo visai nebūtų buvę“.²³⁴

2.3.2. Teismų sprendimų kontrolės reglamentavimas baudžiamajame procese

Iš esmės vieninteliu receptuotu teisės aktu, tiriamuoju laikotarpiu reglamentavusi teiseną, buvo Baudžiamojo proceso įstatymas²³⁵ (toliau – BPI).

Pagal teismų sprendimų kontrolės formų esmę ir kompetenciją tiek civilinė, tiek baudžiamoji justicija buvo tapačios. Baudžiamajame procese pirmos instancijos teismo sprendimu nepatenkinta šalis taip pat turėjo neribotą galimybę kreiptis į apeliacinės instancijos teismą „bylos dalykais, kurie jas liečia“, taigi, dėl visų bylos aplinkybių ar proceso pažeidimų. (BPI 145 str., 856 str. str.). Imperatyviai buvo nustatytas tik skundo pateikimo terminas, kuris baudžiamojoje justicijoje numatytas trumpesnis – 2 savaitių (BPI 147, 865 str. str.).

Tačiau kaltinimą palaikiusiai šaliai sudėtingesnėse baudžiamosiose bylose, priskirtose Apygardos teismų kompetencijai, pateikti apeliacinį protestą leista tik tiek, kiek jo turinys prieštarauja pateiktoms kaltinimo išvadoms (BPI 857-858 str.). Šio tipo bylose įstatymas ir *expressis verbis* apibrėžė analogišką civiliniam procesui apeliacinio skundo struktūrą: reikalauta nurodyti gyvenamąją vietą, teismo sprendimo dalį, dėl kurios skundžiamasi, įvardinti sprendimo panaikinimo argumentus ir prašymą aukštesnės instancijos teismui (BPI 863 str.).

Apeliacinės instancijos teisme apskųstą pirmosios instancijos teismo sprendimą nedrausta įveikti naujais įrodymais (BPI 364 str. 3 d.), taip pat kvieisti naujus liudininkus, kurie dėl pagrįstų priežasčių²³⁶ negalėjo būti apklausti pirmosios instancijos teisme

234 Atitinkamai, CTĮ 798, 803, 804, 193, 809, 811 str.

235 Čia ir toliau naudojamas lietuviškasis, neoficialus jo vertimas. *Baudžiamojo proceso įstatymas su komentarais, sudarytais iš Rusijos Senato bei Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo sprendimų ir kitų aiškinimų, liečiančių Didž. Lietuvos ir Klaipėdos Krašto baudžiamojo proceso teisę, supra note, 42.*

236 Tokį prašymą iniciavusiai bylos šaliai buvo suponuota pareiga „nurodyti, kurias aplinkybes jie patvirtins ir dėliai ko, jie nebuvo nurodyti pirmosios instancijos teismui“. *Ibid.*: 6.

(BPI 159 str.). Teismas įstatymu buvo įpareigotas taip pat paisyti skundo ir protesto ribų. Baudžiamojoje, kaip ir civilinėje teisenoje, veikė *reformatio in peius* principas - draudimas skirti griežtesnę nei pirmosios instancijos teismo paskirtą sankciją (BPI 168, 878 str.). Teismas turėjo priimti naują sprendimą, patvirtindamas priimtąjį pirmojoje instancijoje arba jį pakeisdamas. Gražinti bylą drausta įstatymu, taip pat neleista bloginti kaltinamojo padėtis, jam to nereikalaujant. (BPI 168 str.)

Galutiniai apeliacinės instancijos teismo sprendimai baudžiamojoje teisenoje leisti panaikinti tik kasacijos tvarka, atitinkamai civilinio proceso reikalavimams, dėl šių priežasčių ar jų sudėties: 1) teismui iškreipus įstatymo prasmę arba netinkamai įstatymą išaiškinus; 2) prasilenkus su esminiais proceso principais, dėl kurių nesilaikymo sprendimo negalima pripažinti galiojančio; 3) peržengus teisingumo arba teismo valdžios ribas.²³⁷ Kiti du įstatymu numatyti imperatyvai buvo dėl skundo padavimo termino, kuris atitiko apeliacinės instancijos skundo padavimui numatytą 2 savaičių laikotarpį, ir „įkaito“, kuris sudarė 125 litus.

Vyriausiasis Tribunolas kasacijos skundus pirmiausia svarstydavo tvarkomuosiuose posėdžiuose, kur spęsta dėl pateikto skundo ar protesto nagrinėjimo kasacine tvarka²³⁸. Kasaciniam teismui pateikti skundai ar protestai galėjo būti atmesti kaip neleistini (BPI 916 str. 1 d. 1 p.) arba nepagrįsti (BPI 932 str.).

Teismo procesas buvo viešas, tačiau šalys į jį nekviestos (BPI 768, 917 str.). Sprendimus kasacinės instancijos teismas priimdavo kolegialiai, paprastąja balsų dauguma. Balsams pasidalinus po lygiai, sprendimą nulemdavo teismo pirmininko sprendimas (722, 723 str. str.).

Kasacinės instancijos teismas, nusprendęs panaikinti žemesnės instancijos teismo sprendimą, buvo įpareigotas gražinti bylą jį nagrinėjusiam teismui arba skirtingai to paties teismo teisėjų kolegijai (BPI 178, 929 str.). Iš naujo bylą sprendžiančiam teismui nurodyta bylą spręsti „nuo to veiksmo, dėl kurio sprendimas buvo panaikintas“ ir vadovautis Vyriausiojo Tribunolo suformuota įstatymo aiškinimo doktrina, taip pat drausta griežtinti ankstesniame sprendime paskirtą sankciją (BPI 782, 931 str.).

Šalys taip pat turėjo teisę į neordinarines teismų sprendimų kontrolės formas. Įstatymas leido pateikti prašymą atnaujinti bylą, kai „atsiranda naujų aplinkybių, įrodančių, jog nusmerktasis nėra kaltas, arba kai įrodymai, kuriais pagrįstas išsiteisėjęs

237 Atitinkamai, BPI 174, 733, 854. 753, 863, 752, 910, 912 str. str. Tačiau, kaip ir reglamentuota 1921 m. Laikinojo teismų įstatymo pakeitimu, apskųsti kasaciniam teismui drausta sprendimus, jei jais numatyta ne didesnė kaip 7 parų arešto bausmė arba (ir) 125 litų pinigine bausme.

238 Bumblys, *supra note*, 8: 56.

<...> sprendimas yra suklastoti“, taip pat kai nustatyti paaiškėję sprendimą priėmusių teisėjų neteisėti interesai ir „kai įvairiais sprendimais yra nuteisti keli asmenys už vieną ir tą patį, ir be to, tokį nusikalstamąjį darbą, kurį padarius vienam iš nuteistųjų, kitas nebegalėjo jo padaryti“ (BPI 180 str., 935 str.). Šios aplinkybės traktuotos kaip kritinė teismo klaida, o bylos atnaujinimas buvo traktuojamas kraštutine priemone, kai „nebėra kito kelio atstatyti teisėms“²³⁹.

2.3.3. Teismų sprendimų instancinės kontrolės sistemos reglamentavimo raida

Nuo tada, kai 1918 m. pabaigoje buvo įteisinta Rusijos imperijos proceso įstatymų teisės aktų recepcija, šių teisės normų raidą valstybėje įtakojo trys esminiai veiksniai:

- 1) nacionaliniai ordinariniai įstatymai,
- 2) Vyriausiojo Tribunolo formuota doktrina,
- 3) įstatymų leidėjo priimtos procesinių įstatymų pataisos.

Visi šie faktoriai skirtingu intensyvumu veikė ir teismų sprendimų instancinę kontrolės sistemą. Atlikta šiuos institutus ir jų veikimo principus apibrėžusių recepuotų įstatymų, nacionalinių teisės normų bei Vyriausiojo Tribunolo praktikos analizė leidžia teigti, kad aukščiau išvardinti veiksniai yra pateikti prioriteto tvarka: nuo turėjusio didžiausią iki mažiausią poveikį.

Ordinariniai įstatymai, 1918-1940 m. laikotarpiu turėję esminę įtaką teismų sprendimų kontrolės formų kaitai buvo Laikinasis teismų įstatymas ir Teismų sutvarkymo įstatymas bei jų pakeitimai. Tai teisės aktai, valstybėje apibrėžę veikiančias teismų kontrolės formas, jų sąveiką instancinėje sistemoje ir teismų jurisdikciją. Jų nuostatų raida detalčiai išanalizuota apžvelgiant teismų sprendimų instancinės kontrolės evoliuciją tiriamuoju laikotarpiu. Tad apibendrintai galima tik konstatuoti, jog aptariamieji įstatymai recepuotų proceso normų struktūros nekeitė, tačiau įstatymu numatyta tvarka panaikino nacionalinei teismų instancinei sistemai prieštaraujančias²⁴⁰ procesines teisės normas. Tačiau pačioje valstybingumo pradžioje dėl normų, kurios atitinka

239 *Baudžiamojo proceso įstatymas su komentarais, sudarytais iš Rusijos Senato bei Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo sprendimų ir kitų aiškinimų, liečiančių Didž. Lietuvos ir Klaipėdos Krašto baudžiamojo proceso teisę*, red. M. Kavolis, *supra note*, 42: 558.

240 Pavyzdžiui, 1933 m. priimtas Teismų santvarkos įstatymas beveik visa apimtimi panaikino recepuotą Rusijos imperijos TN, išskyrus 548-555 str., reglamentavusius hipotekos institutą ir su juo susijusią notarinę dalį.

nacionalinę teiseną, buvo palikta spręsti „patiems teismo darbininkams“²⁴¹. Vėliau nustačius Vyriausiojo Tribunolo kompetenciją formuoti doktriną, minimos kompetencijos buvo atsisakyta.

Pažymėtina, jog tam tikrai prasme socialinių aplinkybių sąlygota intervencija į teisės normomis nustatytą teismų sprendimų instancinės kontrolės procesą galima būtų laikyti ir valstybingumo pradžioje teisingumo ministro leistus poįstatyminius teisės aktus. 1918 m. gruodžio 13 d. išleistu aplinkraščiu²⁴² teismams nurodyta iš vokiečių okupacinės valdžios perimtas ir nebaigtas antrojoje instancijoje nagrinėti civilines bylas grąžinti pirmajai instancijai. Tiesa, „nepabaigtumo“ faktas, teisingumo ministro nurodymu, buvo nustatomas ne teismo sprendimu, tačiau apeliatoriaus „pareikštu pasitenkinimu vokiečių teismo sprendimu“. Taigi vokiečių teismo valdžia *per se* buvo atmesta ir dėl bylų tolimesnio likimo leista spręsti patiems bylininkams.

Vyriausiojo Tribunolo doktrina atliko plečiamąją ir aiškinamąją teismų sprendimų instancinės kontrolės sistemą reglamentavusių teisės normų funkciją

Ji kurį laiką formuota paraleliai Rusijos imperijos Valdančiojo Senato doktrinos, kuri buvo suformuota iki 1914 m. ir recepuota išvien su imperijos teisės normomis. Tačiau trečiojo dešimtmečio viduryje Vyriausiasis Tribunolas nurodė imperatyviai vadovautis tik jo formuojama doktrina, rusiškajai suteikdamas antraeilį, rekomenduojamąjį pobūdį. Vyriausiojo Tribunolo parengtame išaiškinime teigiama, jog „Lietuvoje veikia tik nurodyti įstatymai, kaip jie yra, o ne kaip juos aiškino Rusų Senatas. Šie samprotavimai dabar Lietuvoje turės tiek pat reikšmės, kaip kiekviena juristų nuomonė, kurios teisingumą Lietuvos teismas pats kas kartą turi pripažinti. Tad remtis senato sprendimais kaip privalomomis taisyklėmis Lietuvos teismas negali“²⁴³. Tiesa, Senato išaiškinimai nedrausti, jais remiantis buvo galima plėsti argumentaciją teisminio proceso metu, tačiau ši motyvų dalis negalėjo nulemti teismo sprendimo: „<...> cituoti Senato sprendimą gi leistina“²⁴⁴. Taigi Vyriausiasis Tribunolas kaip teismų sprendimų kontrolės institucija nusistatė vadovautis tik Lietuvos Respublikoje veikiančiais įstatymais ir savo paties jurisprudencija. Vyriausiojo Tribunolo suformuotos įstatymų aiškinimo doktrinos privalomumas teismams buvo nustatytas ir įstatymu. Tokią prievolę, kol Lie-

241 „Aplinkraštis Nr. 5. Apygardų Teismams, Taikos Teisėjams, Teismo Tardytojams, Valstybės Gynėjams ir Notarams“, *Laikinosios Vyriausybės Žinios*, 5, 8 (1919).

242 „Teisingumo ministerijos aplinkraštis Nr. 1“, *Laikinosios Vyriausybės Žinios*, 1, 2 (1918).

243 „1926-11-09 Vyriausiojo Tribunolo sprendimas byloje Lukianskis Kazys su Žemės ūkio ministerija“, *LCVA*, f. 1442, ap. 1, b. 46, l. 80.

244 „1926-09-15 Vyriausiojo Tribunolo sprendimas byloje Ona Malinauskienė su Antanu Malinausku“, *LCVA*, f. 1442, ap. 1, b. 46, l. 62.

tuvoje veikė Laikinis teismų įstatymas, numatė procesiniai teisės aktai, pavyzdžiui CTĮ 815 str. Priėmus nuolatinį teismų įstatymą, ši nuostata buvo įtvirtinta Teismų santvarkos įstatymo 95 str. Tačiau svarbu pažymėti, jog pareigą vadovautis Vyriausiojo Tribunolo doktrina turėję teismai, inicijuoti įstatymų aiškinimo doktrinos negalėjo. Kaip pažymėjo Vyriausiasis Tribunolas: „<...> tiek teismas sprendamas bylas, tiek teismo pirmininkas, eidamas savo pareigas, taiko įstatymus taip, kaip juos supranta, ir todėl neleidžiama kreiptis į <...> aukščiausiąją instanciją, kad ši nurodytu, kaip vienu ar kitu atsitikimu ar klausimu reikėtų pasielgti.“²⁴⁵

Pastebėtina, jog oficialiai interpretuodamas procesinės ir materialinės teisės normas Vyriausiasis Tribunolas reikšmingą dėmesį skyrė savos jurisdikcijos aiškinimui. Nuo 1918 iki 1921 m. Vyriausiasis Tribunolas veikė kaip apeliacinis, 1921-1933 m.²⁴⁶ kaip apeliacinis ir kasacinis, po 1933 m. teismų sistemos reformos – kaip vieningas visai valstybei kasacinis teismas. Dėl įstatymų leidėjo jam deleguotos kompetencijos ir Rusijos imperijos Valdančiojo Senato paveldo, aukščiausiasis teismas pateikė išaiškinimus dėl savos ir Senato jurisdikcijos skirtumų, kasacinių skundų priėmimo ir atmetimo pagrindų, kasacinio skundo terminų, trečiųjų asmenų įsitraukimo į bylų klausimus ir kt.²⁴⁷

Aktualios Vyriausiojo Tribunolo praktikos viešinimu savo iniciatyva trečiajame dešimtmetyje rūpinosi Lietuvos teisininkų draugija, leistame žurnale „Teisė“. 1933 m. mirus Vyriausiojo Tribunolo pirmininkui A. Kriščiukaičiui, ši praktikos skelbimo veikla nutrūko. Ir tik 1939 m. gruodžio 16 d. buvo patvirtinta oficiali jos viešinimo tvarka, numaćiusi aktualią doktriną skelbti tame pačiame leidinyje. Tiesa, šiuo laikotarpiu teismų sprendimų kontrolės formų veikimui teisės sistemoje Vyriausiojo Tribunolo doktrinoje daug dėmesio neskirta. Kaip atskiri pavyzdžiai paminėtini sprendimai, kurių kontekste užsimenama apie *tantum devolutum quantum appellatum* principo

245 1932-11-03 Vyriausiojo Tribunolo sprendimas. Iš: *Baudžiamojo proceso įstatymas su komentarais, sudarytais iš Rusijos Senato bei Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo sprendimų ir kitų aiškinimų, liečiančių Didž. Lietuvos ir Klaipėdos Krašto baudžiamojo proceso teisę, supra note, 42: 20.*

246 Pažymėtina, jog 1919 m. liepos 7 dieną Vyriausiajam Tribunalui įstatymų leidėjo sprendimu deleguota kasacinio teismo funkcija, sprendžiant dėl Armijos teismo bylų. Tačiau šis teismas priskirtinas karinių, t.y. specialiųjų teismų kategorijai ir šiame tyrime plačiau neaptartinas. „Laikinieji Armijos teismo įstatai“, *Laikinosios Vyriausybės žinios*. 10-130, 1919.

247 *Civilinės teisėnos įstatymas su visais pakeitimais ir papildymais ir su vyr. tribunolo bei rusų senato aiškinimais, supra note, 41: 453-469.; Baudžiamojo proceso įstatymas su komentarais, sudarytais iš Rusijos Senato bei Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo sprendimų ir kitų aiškinimų, liečiančių Didž. Lietuvos ir Klaipėdos Krašto baudžiamojo proceso teisę, supra note, 42: 293-342.*

taikymą²⁴⁸, teisingumo nustatymą bylose dėl nekilnojamojo turto²⁴⁹, Vyriausiojo Tribunolo kompetencijos apibrėžimą pirmąja ir galutine instancija spręsti bylas dėl Konstitucijos 63 ir 64 str. išvardintų subjektų nusikalstamų veikų²⁵⁰, draudimą kasacine tvarka skūsti įsigaliojusį teismo sprendimą bylose, kuriose vieną iš šalių atstovaujantis advokatas neturėjo tinkamo įgaliojimo²⁵¹.

Iš esmės įstatymų aiškinimai atliko plečiamąją teisės normų funkciją, detalizuodami ir nustatydami precedentą atitinkamoje teisenoje. Jais Vyriausiasis Tribunolas grindė ir savo priimamus sprendimus. Formaliai privalomą galią turėdami tik tose bylose, kuriose buvo padaryti, Vyriausiojo Tribunolo sprendimai, kaip autoritetinga aukščiausios teisminės instancijos nuomonė, nubrėžė gaires analogiško turinio bylose, vienodino teismų praktiką.²⁵² Taigi teismų sprendimų instancinės kontrolės sistema Vyriausiojo Tribunolo doktrina veikė kaip antrinis teisės šaltinis, tačiau atliko aktualią funkciją plėsdamas teisės normų prasmę ir detalizuodamas jų taikymą konkrečiose situacijose.

Įstatymų leidėjo priimtose procesinių įstatymų pataisose. Iš viso per 1918-1940 m. buvo paskelbti atskiri 28 civilinio proceso ir 17 baudžiamojo proceso teisės normų pakeitimo įstatymai. Iš jų tik 7 pakeitimai turėjo tiesioginės įtakos teismų sprendimų kontrolės formų reguliacijai: 4 civiliniame ir 3 baudžiamajame procese.

Baudžiamosiose teisenose nacionaliniais teisės aktais buvo nustatytas naujas teismų sprendimų tipas - teismo įsakymas, t.y. aktas, kurį buvo galima priimti tik už tam tikros rūšies nusikaltimus, kaip slaptas degtinės vavydas, miško kirtimas ir kt.. Priimant šio tipo sprendimus, įstatymų leidėjas leido „apeiti paprastąją bylų sprendimo tvarką“. Taigi jiems netaikytas įprastas apskundimo ir nagrinėjimo aukštesnėje instancijoje procesas.²⁵³ Taip pat įstatymo pataisomis buvo pakoreguotas įsigaliojusį teismų sprendimų baudžiamosiose bylose, kuriose nukentėjusiam ir kaltinamajam leista taikytis, apskundimo kasacinės instancijos teismui tvarka.²⁵⁴ Prieš pat 1940 m. Lietuvos okupaciją spėta įdiegti ir dar vieną korektyvą, nustatančią, jog apylinkės teismų sprendimai už smulkus nusikaltimus yra galutiniai, taigi neskūstini apeliacijos tvarka.

248 „Vyriausiojo Tribunolo praktika“, *Teisė* 1 (1922): 49-50.

249 „Vyriausiojo Tribunolo praktika“, *Teisė* 5 (1923): 49.

250 „Vyriausiojo Tribunolo praktika“, *Teisė* 7 (1925): 65.

251 „Vyriausiojo Tribunolo praktika“, *Teisė* 11 (1927): 85-86.

252 Mindaugas Maksimaitis, „Lietuvos Vyriausiasis Tribunolas XX amžiuje“, *Jurisprudencija* 21, 2 (2014): 450.

253 „Baudžiamojo proceso įstatų pakeitimas“, *Vyriausybės žinios* 104-814, 1922.

254 „Baudžiamojo proceso įstatymo pakeitimas“, *Vyriausybės žinios* 432-3008, 1933.

Įstatymo pakeitimu nustatyta tvarka, kokiais pagrindais tokio tipo sprendimai gali būti naikinami kasacine tvarka.²⁵⁵

Civilinėje teisenoje buvo pakoreguota mokesčių už apeliacinės instancijos²⁵⁶ ir kasacinės instancijos²⁵⁷ teismų sumokėjimo tvarka, nustatyta prašymų dėl vekselių ir čekių pripažinimo teisme negaliojančiais apskundimo tvarka²⁵⁸, taip pat teismų sprendimų, priimtų bylose nekilnojamojo turto, apskundimo tvarka Apeliaciniams Rūmams ir Vyriausiajam Tribunalui²⁵⁹.

Taigi jei pokyčius teismų sąrangoje galima laikyti esminiu faktoriumi, lėmusiu teismų sprendimų kontrolės formų ir teisenos kaitą, tai civilinio ir baudžiamojo proceso normos koreguotos nežymiai ir tik fragmentiškai. Taigi pastarosios neturėjo reikšmingesnės įtakos ir pačio instituto raidai.

Šiame kontekste aptartina ir teisenos įstatymų leidybos problematika. Nors dar valstybingumo aušroje buvo teigiama apie atliekamą „didelį vertimų darbą“, verčiant į lietuvių kalbą Rusijos imperijos teisės aktus, oficialus procesinės teisės aktų vertimas Lietuvoje 1918-1940 m. laikotarpiu nebuvo parengtas. Civilinės²⁶⁰ ir baudžiamosios²⁶¹ teisenos teisės aktai buvo išversti ir papildyti aktualiomis novelomis tik privačia iniciatyva. Pavyzdžiui, priešinga situacija susiklostė Latvijoje²⁶², įgyvendinusioje iš esmės tapačią teisės recepciją. Kaimyninėje valstybėje kodifikacijos ir recepuotųjų įstatymų vertimas vyko rezultatyviau.

255 „Baudžiamosios teisenos įstatymo pakeitimas“, *Vyriausybės žinios* 700-5375, 1940.

256 „Civilinio proceso įstatymų pakeitimas“, *Vyriausybės žinios* 403-2769, 1932.

257 „Civilinės teisenos įstatymo pakeitimas“, *Vyriausybės žinios* 609-4276, 1938.

258 „Civilinės teisenos įstatymo pakeitimas“, *Vyriausybės žinios* 619-4389, 1938.

259 „Civilinės teisenos įstatymo pakeitimas“, *Vyriausybės žinios* 684-5008, 1939.

260 *Civilinio proceso įstatymas*, vertė M. Čepas (Kaunas: D. Gutmano knygynas, 1931): 1-81.; *Civilinės teisenos įstatymas su visais pakeitimais ir papildymais ir su vyr. tribunolo bei rusų senato aiškinimais, supra note*, 42.; *Civilinio ir baudžiamojo proceso papildymai ir pakeitimai nuo 1931 m. ligi 1939.I.15*, rengė Z. Balevičius (Kaunas: „Atžalos“ knygynas, 1939): 1-159.

261 „Baudžiamojo proceso įstatymas (Bendrieji dėsniai ir pirmoji knyga)“, red. A. Kriškėkaitis, *Teisė* 6 (1924): *Teisės priedas*: 3-48.; „Baudžiamojo proceso įstatymas (Antrosios knygos 1-oji dalis ir 2-osios dalies 1-asis ir 2-asis skyrius)“, red. A. Kriškėkaitis, *Teisė* 7 (1925): *Teisės priedas*: 49-64.; „Baudžiamojo proceso įstatymas (Antrosios knygos tęsinys: 302-457 str.)“, red. A. Kriškėkaitis, *Teisė* 8 (1925): *Teisės priedas*: 65-96.; „Baudžiamojo proceso įstatymas (Projekto tęsinys: 458-658 str.)“, red. A. Kriškėkaitis, *Teisė* 9 (1926): *Teisės priedas*: 97-136.; „Baudžiamojo proceso įstatymas (projekto pabaiga)“, red. A. Kriškėkaitis, *Teisė* 10 (1926): *Teisės priedas*: 137-179.; *Baudžiamojo proceso įstatymas*, red. J. Byla (Kaunas: D. Gutmano knygynas, 1930): 1-330.; *Baudžiamojo proceso įstatymas su komentarais, sudarytais iš Rusijos Senato bei Lietuvos Vyriausiojo Tribunalo sprendimų ir kitų aiškinimų, liečiančių Didž. Lietuvos ir Klaipėdos Krašto baudžiamojo proceso teisę, supra note*, 42.

262 *Civilprocesa nolikums: Saeimas Kodifikācijas nodaļas 1932. gada izdevums* (Rīga: Saeimas Kodifikācijas nodaļa, 1932): 1-299.; *Kriminalprocesa likums/ Tieslietu ministrijas Kodifikācijas departamenta 1939. gada izdevums* (Rīga: Tieslietu ministrijas Kodifikācijas departaments, 1939): 1-208.

Lietuvos atsilikimas šioje srityje nebuvo pozityvus ar neutralus dalykas. Valstybės sankcionuoti, oficialūs vertimai turi bent dvi kertines vertes: pirma, leidžia išvengti teisės taikymo ir įstatymo supratimo klaidų, kurių riziką sąlygoja skirtingi vertimai ir jų interpretacijos; antra, daro įtaką nacionaliniam kodifikacijos procesui ir teisės normų evoliucijai. Tik 1940 m. pradžioje Teisingumo ministerija priėmė sprendimą įgyvendinti recepuotų civilinės ir baudžiamosios teisenos įstatymų vertimus.²⁶³

Tai Lietuvoje veikusioje proceso teisėje leidžia preziumuoti galimą Rusijos imperijos teisenos normų kontinuumą ir po 1940 m. Tačiau prasidėję materialinės teisės kodifikacijos procesai, nykstanti teismų darbo problematika ir aktyvi teisinės minties evoliucija neabejotinai artino valstybę prie nacionalinių proceso kodeksų rengimo.

2.4. Teismų sprendimų instancinė kontrolės sistema Pirmosios Respublikos teisės doktrinoje

1918-1940 m. laikotarpiu teismų sprendimų kontrolės formų sampratą formavo ne tik procesiniai teisės aktai. Demokratiniais pagrindais sutvarkytai ir teismo nepriklausomumo principą įtvirtinusiai valstybei buvo reikalinga ir pažangi teisinė mintis bei autentiška valstybės teisės doktrinos plėtotė.

Apeliacija (lot. *appellatio*), kuri kaip teismų sprendimų kontrolės forma į instancinę teismų sistemą buvo implementuota nuo 1918 m. pabaigos, teisės doktrinoje buvo traktuojama kaip vienintelė neįsiteisėjusių teismų sprendimų „panaikinimo ar reformavimo teismo galia“²⁶⁴.

Išsamiausiai šią teismų sprendimų kontrolės formą civiliniame procese nagrinėjo civilinės teisės profesorius Vladas Mačys. Jo akademiniam diskurse apeliacija traktuota kaip ypatingosios proceso dalies stadija, skirta teismų sprendimų skundimui²⁶⁵, kurioje vykdomas bylos „pernagrinėjimas“, leidžiantis bylos šalis apsaugoti nuo tyčia ar netyčia teismo daromų klaidų. Bylos svarstymas, pasak V. Mačio, apeliacinėje instancijoje paprastai vykdomas dėl trijų priežasčių: teismui netinkamai išaiškinus įstatymą, bylos aplinkybes, arba bylos aplinkybių ir (arba) įstatymo iškrepimo atveju.²⁶⁶ Veiksmingam ir patikimam apeliacinės instancijos darbui, jo tvirtinimu, būtina bylą nagrinėti kitame, aukštesnės instancijos teisme, kurio sudėtyje būtų „geriau išsilavinę ir

263 „Teisingumo ministro 1940 02 02 raštas Ministrui pirmininkui“, *LCVA*, f. 923, ap. 1, b. 1549, l. 194.

264 Römeris, *supra note*, 77: 385.

265 Vladas Mačys. *Civilinis procesas. 1931/1932 m. Teisių fakulteto programos*. Kaunas: Raidės, 1931, 2.

266 Mačys, *supra note*, 192: 62, 292-300.

patyrę teisėjai“.

Pirmoji ir apeliacinė instancijos turinčios užtikrinti bylos išnagrinėjimą „iš pašaknų“.

Analizuodamas valstybėje veikiančią apeliacijos modelį, V. Mačys didžiausiu jo trūkumu įvardijo nepakankamą²⁶⁷ ribojimą procese pateikti naujus įrodymus, kuris „be reikalo aikvoja apeliacinio teismo darbą“. Atsisakymas šios nuostatos, jo įsitikinimu, leistų civilinį procesą paversti „tobulesniu už kitų šalių taisyklės“. Apibendrinamas proceso bruožus, V. Mačys teismų sprendimų kontrolę apeliacinėje instancijoje apibūdino kaip pakartotinį bylos nagrinėjimą „iš naujo“ skundo ribose, su galimybe „paliesti ir pirmosios instancijos teismo motyvus“, nes tai būtina sąlyga teisingam bylos išnagrinėjimui,

Kuriantis nacionalinei teismų sistemai savo mokslininko karjerą pradėjęs M. Romeris, pažymėjo, jog bylos nagrinėjimas antrojoje instancijoje negali būti laikomas pirmosios instancijos teismo sprendimo kritika. Pastarojo teismo sprendimas iki jis įsigalės, „sudaro teismo sprendimą tiktai projektą; iki tam laikui išėjus, leidžiama bylos dalyviui ar dalyviams apeliuoti, tai reiškia – perkelti bylą į antrosios instancijos teismą ir reikalauti, kad pastarasai iš naujo tą bylą išspręstų. <...> Apeliacinis teismas išsvarsto iš naujo iš esmės ir išsprendžia pačią civilinę ar baudžiamąją bylą.“²⁶⁸ Tad tokią teismų sprendimų kontrolės išraišką M. Romeris net definicijavo²⁶⁹ korektyvu arba pataisa²⁷⁰. Profesorius niekada nekvestionavo tokios formos reikalingumo ar veiksmingumo, teigdamas, jog tokia tvarka garantuoja bylos šalims galimybę siekti teisingumo geriau organizuotame aukštesnės instancijos teisme, su sprendimus kolegialiai priimančiais, labiau patyrusiais teisėjais.²⁷¹

Vis dėlto diskusija dėl apeliacijos instituto ir jo reikalingumo *per se* vyko ir ji nebuvo vienalytė. Trečiojo dešimtmečio viduryje aštrėjanti teismo darbo krūvio

267 Istoriografijoje ne visai tiksliai nurodoma, jog tiriamuoju laikotarpiu veikė apskirtai visiškai neribota galimybė teikti naujus įrodymus apeliacinės instancijos teisme. Pavyzdžiui: Ambrasaitė, *supra note*, 73, 55. 1914 m. birželio 2 d. įsigaliojusi CPN 776 str. (liet. CTĮ 776¹ str.) pataisa numatė, jog „jei apeliacijos teismas atranda, jog apygardos teismo sprendimas yra panaikintas dėl to, kad apeliatorius pateikė naujus įrodymus, kuris juos dėl jo kaltės nebuvo pateikęs apygardos teismui, tai apeliatoriui, dėl jo priešo prašymo, gali būti atimta teisė gauti apeliacijos instancijos išlaidas.“ Taigi naujų įrodymų teikimas apeliacijos teisme buvo sankcionuotas, tačiau apribotas galimomis materialinėmis pasekmėmis.

268 Römeris, *supra note*, 10: 47.

269 4 dešimtmečio viduryje radosi ir kitų pasiūlymų atsisakyti tarptautinės „apeliacijos“ sąvokos. Be M. Romerio siūlyto „korektyvo“, apeliaciją taip pat siūlyta pervadinti „atšaukimu“. Šamajauskas, *supra note*, 41: 31.

270 Römeris, *op. cit.*.

271 *Ibid.*

problematika teisininkų praktikų ir akademikų²⁷² dėmesį telkė į teismų sprendimų kontrolės formų efektyvumą. Šiame probleminiame kontekste netgi keltas klausimas dėl apeliacijos, kaip teismų sprendimų kontrolės formos, reikalingumo apskritai: dėl pastebimo „nesąžiningo“ šalių elgesio vilkinant bylas ir nepasitikėti pirmos instancijos teismo sprendimu. Kaip nuosaikesnė išeitis siūlytas ir drastiškas teismo mokesčių padidinimas tam, kad „<...> kelias į apeliacijos instanciją būtų taip apsunkintas, kad juo galėtų eiti tiktai „teisingoji“ šalis <...> o kelias į bergzdzią begalinį bylinėjimąsi būtų užkirstas“.²⁷³ Alternatyvia opcija apeliacijos proceso optimizavimui taip pat reikštas siūlymas teisme „<...> spręsti bylą nešaukiant teisman nei šalių, nei liudytojų“, taip pat įvesti savotišką atranką, paliekančią pačiam teismui diskrecijos teisę spręsti, ar byla apskirtai nagrinėtina, ar pakanka tvarkomajame posėdyje patvirtinti pirmosios instancijos teismo sprendimą. Tai, anot pasiūlymo autorių, priartintų apeliaciją prie revizijos instituto, tačiau neverstų teismo „pakartoti“ pirmosios instancijos teismo veiksmų.²⁷⁴

Tuo metu ne iškart valstybėje ėmusią veikti antrąją teismų sprendimų kontrolės formą – kasaciją (lot. cassatio) V. Mačys apibūdino kaip teismų sprendimų apskundimo institutą, justicijoje sprendžiantį dvejopą problematiką: užtikrinantį apeliacinės instancijos teismo proceso klaidų eliminavimą ir teismui deleguotos pareigos „užverti spragas, išaiškinti įstatymą ir suderinti prieštaraujančius įstatymus“ vykdymą. Tam tikslui, anot jo, valstybėje įkuriamas „vyriausiasis teismas“, turintis tikslą: „<...> žiūrėti, bylas tik įstatymų atžvilgiu, neliečiant jų esmės, kitaip sakant, veizdėti, ar ėjo apeliacijos teismas spręsdamas bylą, įstatymais ir ar tinkamai išaiškino kurį arba kuriuos materijalinės teisės ar proceso įstatymus.“²⁷⁵

Nagrinėdamas kasacijos problematiką V. Mačys, pasiremdamas Rusijos imperijos Valdančiojo Senato praktika, didžiausią dėmesį skyrė aukščiausiojo teismo ribų nustatymui. Nusistovėjusia konstanta jis laikė tai, kad kasacinis teismas negali peržengti kasacinio skundo ribų. Tačiau išskyrė iš jurisprudencijos kylančius ir kitus ribojimus: teismas negali priimti skundėjui palankaus sprendimo, jei teismo padarytas įstatymo „laužymas nenukreipia į šalį teismo išvados“, jei klausimas pirmąkart iškeltas tik kasacinėje instancijoje, liečia bylos esmę arba bylos aplinkybes, kitaip „kassacijos instancija

272 Vladas Mačys, Teismų darbo palengvinimo ir sutvarkymo klausimu, *Teisė* 4 (1923): 30-31; Al. M., *supra note*, 196: 61-62.

273 Fidmanas Bernardas, „Kas taisytina mūsų civiliam procese?“, *Teisė* 8 (1925): 58.

274 Darius Gecas, „Apie civilinio proceso suprastinimą“, *Teisė* 16 (1929): 81.

275 Mačys, *supra note*, 192: 62.

verčiama būtų eiti ne savo darba.“²⁷⁶

Tačiau su tuo sutiko ne visi teisininkų bendruomenės nariai. Prof. Kazys Šalkauskis tvirtino, jog kasacinio teismo atsisakymas tikrinti bylos esmės dalykus yra „<...> klaidingus, nes neparemtas įstatymais. Nėra tokio įstatymo, kuris skirstytų bylos duomenis į „esmės“ ir „neesmės“ duomenis ir leistų spręsti tik bylos „neesmę“, o draus- tų spręsti bylos esmę“. Iki tol nusistovėjęs Vyriausiojo Tribunolo elgesys, jo tvirtinimu, yra *error fundamentalis*, o teismas pats dirbtinai susisiaurinęs savo kompetenciją.²⁷⁷

Tuo metu kasacinio teismo esmę ir paskirtį analizavęs M. Romeris laikėsi kla- sikinės kasacinio teismo sampratos, teigdamas, jog šioje instancijoje „teismo sprendi- mams taikoma tiksli jų teisėtumo kontrolė <...> kasacinis teismas ne tą išspręstą bylą išsvarsto ir naujai išsprendžia, bet išsvarsto patį sprendimą, kaip teismo darbą (aktą) patikrindamas, ar iš tikrųjų yra jame toji neteisė, į kurią nurodo kasatorius, ir konsta- tavęs tą neteisę, sudraudžia ją *restitutionis* (teisėtos *status quo ante* būklės atstatymo) sankcija, vadinasi – panaikina neteisėtą sprendimą; panaikinus gi tą neteisėtą teismo sprendimą, savaime atgimsta civilinė ar baudžiamoji byla, kuri buvo panaikinto teismo išsprendimą ir kuri dabar turės būti vėl iš esmės tam tikrojo civilinio ar baudžiamojo teismo organo sprendžiama.“²⁷⁸

Tam tikras neigiamas kasacinės instancijos teismo praktikos pasekmes įžvelgė teisininkas Juozas Mičiulis. Jis teigė pastebėjęs, jog aukščiausios instancijos teismo sprendimas būna „<...> panaudojamas pabarti ar papeikti žemesniajai teismo instancijai“. Tokia praktika, pasak J. Mičiulio, ne tik prieštarauja įstatymams, bet ir pažeidžia teisėjui deleguotą teisę sprendimą priimti klausantis savo sąžinės ir įstatymų: „tad ar įstatymiška ir ar dora papeikti bei pažeminti žemesnio teismo teisėjus dėl jų įsitikinimų?“²⁷⁹

Iš esmės tapachiai apeliacija ir kasacija, kaip teismų sprendimų kontrolės formos, buvo traktuojamos ir to meto baudžiamojo proceso teisės doktrinoje²⁸⁰: apeliacinėje instancijoje byla buvo nagrinėjama iš esmės, kasacinėje – tikrinamas tik priimto spren- dimo teisėtumas. Pirmasis Vyriausiojo Tribunolo pirmininkas Antanas Kriščiukaitis šias dvi teismų sprendimų kontrolės formas skyrė pagal „galutinius“ ir „negalutinius“ teismų sprendimus, tarp kurių esminį skirtumą lėmė peržiūrėjimo iš esmės galimybė.

276 Mačys, *supra note*, 192: 301

277 Kazys Šalkauskis, Civilinių bylų sprendimai, *Teisė* 39 (1937): 287-288.

278 Römeris, *supra note*, 10: 50.

279 Juozas Mičiulis, „Teismų sprendimai“, *Teisė* 43 (1938): 282.

280 Römeris, *op. cit.*: 47-50.

Pirmojo tipo sprendimai galėjo būti peržiūrėti antroje instancijoje - apeliaciniame teisme, antroje – kasacinio teismo, tačiau tik dėl jų teisėtumo. Taip pat A. Kriščiukaitis skyrė paprastąjį apskundimą kaip „normalinį proceso eigos elementą su apibrėžtu laiku, kuriam išėjus, apskundimo teisė nyksta“ ir nepaprastąjį, kaip „baigtos bylos atnaujinimą“.²⁸¹ Taigi – ordinarines ir neordinarines teismų sprendimų kontrolės formas.

Baudžiamosios teisės proceso doktrinoje daugiau dėmesio buvo skiriama ne teorinėms, o praktinėms proceso problemoms. Štai Juozas Brazinskas siūlė daryti reikšmingus pakeitimus BPI, galinčius spręsti proceso trukmės problematiką. Viena šio klausimo dalių, anot jo, kyla dėl bylininkų piktnaudžiavimo proceso teise: „<...> apeliacijos išteikiamos tik tam, kad byla užsitęstų, nes išteikusieji apeliaciją tolesne bylos eiga visai nesirūpina ir, gavę raginimus, net į teismą neatvyksta. <...> apeliatorius žino, kad jam tai nieko nekainuoja ir, kad jis niekuo nerizikuodamas gali laukti tik švelnesnės bausmės.“ J. Brazinsko teigimu, menkesnes baudžiamąsias bylas leidimas apeliaciniame instancijoje nagrinėti vienasmeniškai, galėtų teigiamai paveikti proceso trukmę.²⁸² Jonas Januška tos pat problematikos kontekste siūlė griežtinti sankcijas į teismo posėdžius neatvykstantiems liudininkams²⁸³, Kazys Laucius – atitinkamai bausti siūlė įvesti sankcijas asmenims, apsunkinantems raginimo atvykti į teismą išteikimą²⁸⁴.

Teisės mokslo doktrinoje taip pat kritikuota įstatymu neapribota Vyriausiojo Tribunolo justicija - kasacine tvarka nagrinėti nereikšmingas, pirmojoje ir apeliaciniame instancijoje išnagrinėtas bylas. Tai, kritikuojančiųjų teigimu, baudžiamosios ugdė nihilizmą ir pateisino bylos šalių aplaidumą.²⁸⁵

Doktrinoje taip pat buvo aptariamos neordinarinės arba „quasi“²⁸⁶ teismų sprendimų kontrolės formos. Viena iš jų nurodomas bylų proceso atnaujinimas dėl paaiškėjusių naujų bylos aplinkybių, bylos davinių klastojimo arba tuo atveju, jei sprendimas buvo nukreiptas prieš atsakovą, neatvykusį į teismą, kurio gyvenamoji vieta buvo nežinoma. Šių priežasčių pagrindimo pareiga buvo uždėta bylos šalims, o klastojimo faktas privalėjo būti įrodytas baudžiamosios proceso metu.²⁸⁷ Antrąja forma įvardijamas skundų nagrinėjimas peržiūros tvarka, kai dėl praleisto termino skundui

281 Kriščiukaitis, *supra note*, 43, 54.

282 Juozas Brazinskas, „Baudžiamosios teisės įstatymo pakeitimo reikalas“, *Teisė* 40 (1937): 407-409.

283 Jonas Januška, „Liudytojų teisman šaukimas ir nestojusių liudytojų baudimas“, *Teisė* 36 (1936): 421.

284 Kazys Laucius, „Reikia pakeisti Baudžiamosios teisės įstatymo 48, 51, 51¹, 59¹, 76, 77 str.str.“, *Teisė* 47 (1939): 264.

285 Juozas Papečkys, „Mūsų teismų sutvarkymo reikalas“, *Lietuvos aidas* 233 (1928): 2.

286 Römeris, *supra note*, 10: 41.

287 Mačys, *supra note*, 192: 302-303.

paduoti arba kitų priežasčių kreipiamasi į Vyriausiojo Tribunolo visuotinį susirinkimą, kad būtų panaikintas įsigaliojęs teismo sprendimas. Viktoro Fridšteino teigimu, tuomet aukščiausiasis teismas yra įpareigojamas „žūt-būt rasti skundėjams naudingą „teisybę“, kurios žemesniosios teismo instancijos negalėjusios ar lyg nenorėjusios surasti, ir tuo juos atpalaiduoti nuo jų apsileidimo ar įstatymo nežinojimo padarinių“²⁸⁸. Galima sakyti, jog ši kvazi teismų sprendimų kontrolės forma kėlė daugiausia diskusijų tiek dėl skirtingo Valdanciojo Senato, tiek dėl Vyriausiojo Tribunolo šio instituto interpretavimo. Tik ketvirtojo dešimtmečio pabaigoje doktrinoje prieita išvados, jog „įsiteisėjusieji sprendimai iš viso negali būti panaikinti priežiūros tvarka, o nutarimai tik tada <...> kai tatai neprieštaruja teisenų įstatymams ir jie neliečia ginčo ar apsaugos bylos turinio, bylos objekto ir neužgauna antros šalies teisių.“²⁸⁹ Taigi tokia kvazi tvarka iš esmės veikė itin ribotomis aplinkybėmis.

Visgi reziumuojant tai, kas pasakyta, derėtų konstatuoti, jog gaji istorinė patirtis, gerokai pažengusi užsienio šalių teisinė mintis²⁹⁰, tik besiformuojanti nacionalinė jurisprudencija ir itin plačios apimties receptuoti teisė, doktrinos turtinimo darba pavertė itin kompleksišku uždaviniu. Ši sudėtinga struktūra iliustruoja teisės raidos vystymosi unikalumą. Taip pat netikslingumą nūdienos istoriografijoje pasitaikančių bandymų iš perspektyvos tarpukario periodo instancinei sistemai taikyti universalius teorinius modelius. Išimčių gausa, besiskirianti įstatymų ir teisės taikymo aiškinimo praktika, teisinio mentaliteto skirtumai kur kas tikslingesne daro pastangą suprasti iš to meto perspektyvos progresyvios teisinės minties raišką ir jos sąlygotų institutų unikalią sudėtį ir veiksmingumą praktikoje. Pastarąjį veiksnių galima laikyti to meto teisės doktrinos *perpetuum mobile*, veikusių kaip nuolatinę efektyvesnio teismų sistemos modelio paiešką ir taip skatinusią visos sistemos evoliuciją. Teismų sistemą alinusi darbo krūvio problematika pirmiausia kilo iš teismų sprendimų kontrolės formų neefektyvumo. Tačiau progresyvių ir tarptautine praktika parentų rekomendacijų kelias iki įstatymų leidėjo buvo pernelyg sudėtingas ir, V. Mačio žodžiais, Lietuvoje veikusiai sistemai neleido įgyti pranašumo tarptautiniame kontekste.

288 Viktoras Frišteinas, „Dėl skundų priežiūros tvarka“, *Teisė* 44 (1938): 395.

289 *Ibid.*: 402.

290 Gecas, *supra note*, 274: 70.

2.5. Sprendimų kontrolės funkciją įgyvendinusių teismų praktikos bruožai

Tiriamuoju laikotarpiu sprendimų kontrolės funkciją vykdžiusių teismų suformuota jurisprudencija nebuvo vienalytė. Ji varijavo dėl materialinės teisės aktų partikuliarizacijos, geografinės-regioninės justicijos fragmentacijos, teismų sistemos raidos. Todėl net ir kiekvieno šių veiksmų apibendrinimas bei koreliacijos paieškos bendrojoje jurisprudencijos evoliucijoje apsunkintų tyrimą ir atitolintų nuo išsikeltų tikslų. Koncentruojantis į pastaruosius, plačios imties jurisprudencijos tyrimui keliami tokie prioritetai:

- 1) įvertinti teismų sprendimų instancinės kontrolės proceso veikimą praktikoje, išskiriant esminius jos bruožus;
- 2) nustatyti bendrosios kompetencijos teismų sistemos raidos veiksmius, dariusius įtaką tiriamos jurisprudencijos bruožams.

Pažymėtina, jog siekiant pirmojo prioriteto iš bendrosios jurisprudencijos duomenų apimties siekiama išskirti netipinius teismų praktikos bruožus, antrąjį – iš tų pačių duomenų imties padaryti apibendrinančiąsias išvadas apie teismų darbo efektyvumą ir unikalumą.

1918 m. gruodį formaliai veikti pradėję teismai, realiai įstatymų leidėjo deleguotas funkcijas įgyvendinti ėmė pirmojoje 1919 m. pusėje. Tuo metu pradėta ir lietuviškosios teismo jurisprudencijos formacija, vykusį ypatingomis sąlygomis. Tik legislatyvinį pagrindą turėjęs teismas neturėjo nei materialinės, nei doktrininės bazės. Valstybėje veikė karo padėtis, pats valstybingumas faktiškai tuo metu tebuvo tautos atstovų valios išraiška.

Gana iliustratyvų šių aplinkybių vaizdinį savo atsiminimuose yra palikęs pirmasis Kauno Apygardos Teismo pirmininkas V. Mačys: „Tik kai 1919 m. sausio 3 d. iš Vilniaus į Kauną atsikraustė Lietuvos valdžia, prasidėjo rimtesnis teismo darbas. Trūko daugelio teisėjų, teismo tardytojų, valstybės gynėjų padėjėjų ir raštinės darbininkų. Šiaulių ir Panevėžio Apygardos Tesimų nebuvo. <...> Rasti kandidatų eiti teisėjų ir teismo tardytojų pareigoms sunku buvo dar kurį laiką. Todėl buvo girdima daug nusiskundimų teisėjų darbu: „<...> teisėjai būdavo nepatyrę, alga buvo maža, gyventi reikėjo miesteliuose ir bažnytkaimiuose, kur neturėdavo su kuo pasitarti, prirėkęs sunkesnius juridinius klausimus spręsti, ir, kas svarbiausia, neturėjo dažnai net įstatymų.“²⁹¹

291 Kriščiukaitis, *supra note*, 38: 236.

Negausūs išlikę šie ir kiti teismo organizacijos formuotojų, teisėjų ir teismo sistemos tarnautojų autentiški to meto memuarai leidžia identifikuoti tris persipynusias, iš besiformavusios jurisprudencijos problematikos išeinančias paraleles: 1) žmogiškųjų ir materialinių resursų stygių²⁹²; 2) teismo organizavimo(si) sunkumus²⁹³; 3) bylų perimamumo iš okupacinės valdžios problematiką²⁹⁴.

Pastarieji veiksniai, tikrąja to žodžio prasme, geriausiai apčiuopiami to meto teismo bylų lapuose. 1919-1921 m. laikotarpio bylos nuo vėlesniu laikotarpiu suformuotos jurisprudencijos skyrėsi, pirmiausia, raštvedybinėmis ir materialinėmis detalėmis: įrašai rengti ranka, ant prastesnio popieriaus (pavyzdžiui, dalis procesinių dokumentų rašyti ant languoto ar pakavimui skirto popieriaus). Priklausomai nuo teismo, išlikusiose bylose lapų susegimo tvarka skiriasi, atskiri fragmentai rengti vokiečių, rusų kalbomis. Vienintele standartine bylų forma galima laikyti bylų įsegimo blankus, pa-

292 Jau Laikinąjį teismų įstatymą lydinčiame teisingumo ministro paaiškinime pripažinta, jog „trūks prietyusių žmonių teisėjų ir tardytojų pareigoms eiti“. „Paiškinimas Įstatymui „Laikinasis Lietuvos Teismų ir jų darbo sutvarkymas“, *Laikinosios Vyriausybės žinios* 2-3, 1918.; Finansinių resursų trūkumas akcentuotas paraleliai. Argumentuojant sprendimą visai Lietuvai 1918 m. pabaigoje įsteigti tik du Apygardų Teismus, tai paaiškinta „žmonių ir pinigų“ stygiu. Eidintas, Lopata, *supra note*, 25, 401.; Teismo darbe finansinis nepriteklus spręstas koreguojant įprastą teismo organizacinį procesą. Pavyzdžiui, teismo tardytojams 1919 m. pradžioje nurodyta nekviešti liudininkų, o patiems vykti į jų gyvenamąją vietą apklausai, kadangi pas-kaičiuota, jog tai valstybės biudžetui būsianti mažesnė našta. „Aplinkraštis Nr. 6. Apygardos Teismams, Taikos Teisėjams ir Teismo Tardytojams“, *Laikinosios Vyriausybės Žinios* 5, 1919..

293 Pavyzdžiui, P. Leonas kategoriškai atmetė galimybę perimti vokiškojo teismo struktūrą ir įdirdbį, suponuodamas būtinąbę steigti atskirą organizaciją, nors tai teko daryti skubomis ir dėl to atsiradusių „trūkumų“ suponuotomis sąlygomis. Leonavičius, *supra note*. 9: 326.; Reaguodama į sudėtingą socialinę, politinę situaciją krašte, 1919 m. pradžioje Teisingumo ministerija skatino teismą šias aplinkybes įvertinti ir sprendžiant bylas: „<...> privalu teikiant žmonėms teisybę, ne vien išimtinai bylos formaliųjų laikytis, bet atsižvelgti ir į dabarties gyvenimo aplinkybes“. „Teisingumo Ministerijos Aplinkraštis Nr. 7. Taikos teisėjams ir teismo tardytojams“, *Laikinosios Vyriausybės Žinios* 7, 1919.

294 Okupanto savivalės teismuose liudijimų palikta bene gausiausia. 1918 m. lapkritį dar skelbta apie skirkiose Lietuvos vietose iš vokiečių valdininkų besiformavusius teismus, rengusius baudžiamąsias ekspedicijas prieš krašto gyventojus. Teisingumo ministerija ėmėsi priemonių tokių politinių bylų stabdymui. „Ponui Ministerių Pirmininkui“, *Lietuvos aidas* 144, 192 (1918): 1.; 1918 m. gruodžio 13 d., oficialios teismų darbo pradžios išvakarėse, pirmieji teismų teisėjai ir darbuotojai, gavo instrukciją dėl tolimesnės iš vokiečių teismų perimtų bylų vedimo tvarkos. „Teisingumo ministerijos aplinkraštis Nr. 1“, *Laikinosios Vyriausybės Žinios* 1 (1918).; Pats bylų perėmimo imperatyvas buvo suformuotas Laikinojo teismų įstatymo 1 str.: Visos bylos, dokumentai ir pinigai, kurie yra einamuose dabar Lietuvoje vokiečių okupacijos valdžios teismuose <...> pereina tų asmenų žinion, kurie yra Teisingumo Ministerio tam įgalioti“; To laikmečio vaizdiny suponuotas teismų darbuotojų ir teisėjų atsiminimuose. Pvz. 1919 m. kovo 1 dieną Kauno Apygardos Teismo Valstybės Gynėju paskirtas Rapolas Skipitis prisimena darbo pradžioje buvus „daug darbo tikrinant suimtujų kalėjime laikymo teisėtumą“. Baudžiamųjų bylų šiems kaliniams nebuvo atrasta. Vilniaus apylinkės teismo teisėju paskirtas Vilhelmas Burkevičius teigė, jog „vokiečiai perdavinėjo bylas be jokių kliūčių ir sutvarkytas (su dokumentais, įrodomaisiais daiktais ir pinigais)“. Tuo metu Kauno miesto ir Kauno apskrities Taikos teisėju paskirtas Karolis Cigleris prisiminė, jog atvykęs perimti teismo bylas išvydo „degančių bylų krūvą, o du vokiečiai maiše lazdomis degančias bylas“. Kriščiukaitis, *supra note*, 38: 250-251, 255, 262.

rengtus kiekvienam teismui atskirai. Nepritekliaus pėdsakai ryškiausiai matyti Taikos Teisėjų išlikusiose bylose. Tai mažai urbanizuotose vietovėse veikę teismai, sprendimus priimdavę vienasmeniškai, nutolę nuo jų priežiūrą turėjusių vykdyti aukštesnės instancijos teismų.

Nors minėtos paralelės būdingos visai teismo organizacijai, aukštesnės instancijos teismuose šie ženklai aptinkami rečiau. Čia bylų rengimo tvarką stengtasi standartizuoti nuo pat veikimo pradžios. Žemiausios instancijos teismų sprendimus apeliacijos tvarka tikrinę, pirmieji įsteigti Kauno ir Marijampolės apygardų teismai, nors ir įrašus rengė ranka, juos daugino jau neperrašinėdami teksto. Buvo parengti ir standartiniai teismo posėdžio protokolo, sprendimo ir rezoliucijos blankai, t.y. tie procesiniai dokumentai, kuriuose teismas pateikdavo savo sprendimą ir jo priėmimo motyvus.²⁹⁵ Vyriausiąjame Tribunole, kitaip nei žemesnės instancijos teismuose, procesiniams dokumentams buvo naudoti vieningą bylos vedimo tvarką užtikrinantys specialūs blankai – teismo protokolui, rezoliucijai, sprendimui. Pastarasis dokumentas buvo spausdinamas mašininu būdu, kiti – pildomi ranka.²⁹⁶

Situacija Taikos teisėjų ir apygardos teismuose ėmė keistis trečiojo dešimtmečio pradžioje. Iki 1933 m. daugelio taikos teisėjų procesiniai dokumentai ir toliau buvo pildomi ranka, tačiau jau ant standartizuotų blankų. Apygardos teismuose bylų vedimo tvarka suvienodinta, o teismų sprendimai imti spausdinti mašininu būdu. Vyriausiąjame Tribunole raštvedybos taisyklės iš esmės liko nepakitusios.

Tai, kad bylų vedimo tvarkos trūkumai ar techninės klaidos galėjo turėti įtakos priimtų sprendimų kontrolės procesui duomenų neaptikta. Tai iš esmės iliustruoja sėkmingą pastangą veikti net ir pakankamai sudėtingomis sąlygomis. Tačiau teismų sprendimų kontrolę vykde teismai netoleravo priimtų sprendimų turinio trūkumų formaliaja prasme: neaiškaus, nesuredaguoto, klaidinančio teksto. 1928 m. spalio 11 dieną Vyriausiasis Tribunolas įvertinęs Kauno apygardos teismo sprendimą, priėmė sprendimą gražinti bylą pakartotiniam nagrinėjimui dėl netinkamai parengtos rezoliucijos, pažymėjęs, jog: „Apygardos Teismo sprendimo rezoliucija tiek neaiški, kad iš jos nega-

295 Pavyzdžiui, „Kauno apygardos teismo apeliacijos byla Jono ir Kazio Šileikos su Pumpėnų valsčiaus komiteto pirmininku Jonu Bražinsku“, *LCVA*, f. 1731, ap. 1, b. 679, l. 13, 15, 22; „Šiaulių apylinkės teismo civilinė byla Bedžugaitienės Anelės ir Savickio Klemenso su Radvilione Jozafata“, *LCVA*, f. 632, ap. 1, b. 430, l. 24-25, 27, 29. Laikmečio istoriografijoje teigta, jog tai buvęs „darbas sutvarkytas bendradarbiavimo dėsniais: vieni rašydavo blankus, nes jiems spausdinti teismas neturėjo lėšų, kiti rašydavo raginimas <...> daug darbo buvo sugaišta rašant ranka blankus. Kriščiukaitis, *supra note*, 38: 33.

296 Pavyzdžiui, „Biržų apylinkės nuovados Taikos teisėjo civilinė byla Juozapo Gasiūno su Elena Užubėlaite dėl žemės“, *LCVA*, ap. 1387, ap. 1, b. 977, l. 87, 92, 93.

lima suprasti, ką Teismas iš Taikos Teisėjo sprendimo tvirtina ir ką pakeičia.²⁹⁷ Kitoje byloje Vyriausiasis Tribunolas panaikino apeliacinės instancijos teismo sprendimą dėl redakcinio aplaidumo, sprendimo argumentacijoje nurodydamas, jog: „Teismas savo sprendimo motyvuose apskirtai nesako, kokiais pagrindais jis priteisė iš Milerio 300 litų vieneriems metams; <...> be apsvarstymo šio dalyko ir be paaiškinimo motyvuose galima manyti, kad priteisimas <...> įvykęs ne dėl tam tikrų Teismo samprotavimų, o dėl paprastos klaidos ir neapsižiūrėjimo.“²⁹⁸ Dar vienoje kasacinę instancija pasiekusioje byloje sprendimas panaikintas dėl „nesuredaguotų sprendimo motyvų, iš kurių nematyti, kad teismas būtų ką iš viso byloje apsvarstęs“²⁹⁹.

Tokie formalieji turinio reikalavimai žemesnės instancijos teismo doktrinos atžvilgiu buvo reikšmingi ir tiesiogiai įtakoją teismų sprendimų instancinės kontrolės procesą dėl dviejų procesinių sąlygų. Pirma, teismo sprendimo rezoliucijos įteikimas bylos šalims sutapo su termino³⁰⁰ teismo akto apskundimo pradžia. Kaip pažymėjo Vyriausiasis Tribunolas: „apeliacijos laikotarpis skaitomas ne nuo sprendimo paskelbimo dienos, bet nuo dienos, kai to sprendimo ištrauka būna įteikta atsakovams.“³⁰¹ Omenyje turima lakoniška teismo sprendimo rezoliucija, apėmusi teismo sprendimą, neišsamius jo priėmimo motyvus ir tokį sprendimą motyvuojančias teisės normas. Taigi teismo sprendimas bylos šalių turėjo pasiekti laiku ir būti jai suprantamas, priešingu atveju sprendimo teisėtumas galėjo būti kvestionuojamas. Antroji sąlyga, tai, kad tiek apeliacinės, tiek kasacinės instancijos teismas, spręsdamas bylą, iš esmės rėmėsi žemesnės instancijos teismo sprendimu. Taigi pirmos instancijos teismo sprendimas turėjo nekelti abejonių ir jį tikrinusiam teismui. Šis aspektas, dėl jo reikšmės procesui, aptartinas išsamiau.

Nors tiek laikmečio doktrinoje, tiek procesinės teisės normose apeliacinės instancijos teismo kompetencija apibūdinta kaip bylos nagrinėjimas „iš naujo“ ir „iš paša-
knų“, analizuojant to meto jurisprudenciją matyti, jog faktiškai apeliacinės instancijos teismui ši pareiga reikė pirmosios instancijos teisme pateiktų ir galutinį sprendimą

297 „1931-01-16 Vyriausiojo Tribunolo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos sprendimas byloje su Raudienės Marijonos su Tamošium Aleksu“, *LCVA*, f. 478, ap. 3, b. 2076, l. 108.

298 „1924-02-27 Vyriausiojo Tribunolo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos sprendimas byloje Jono Milerio su Petrone Klevinskaite“, *LCVA*, f. 1422, ap. 1, b. 45, l. 36-37.

299 „1925-02-14 Vyriausiojo Tribunolo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos sprendimas byloje Felikso ir Prano Vagiliausų su Teofilium ir Antanu Vasiliauskais“, *LCVA*, f. 1422, ap. 1, b. 45, l. 127.

300 Ši sąlyga kyla iš CPI 770 str. ir BPI 147 str., reglamentuojančiuose, kad ne dėl bylos šalių kaltės laiku neįteiktas teismo sprendimas yra pagrindas apeliacijos termino atnaujinimui.

301 „1924-01-15 Vyriausiojo Tribunolo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos sprendimas byloje Juozas Lipčius su Petronėle Atkočaitiene“, *LCVA*, f. 1422, ap. 1, b. 45, l. 9.

lėmusių duomenų peržiūrėjimą, proceso veiksmų ir apeliacinio skundo bei atsiliepimo į jį davinių įvertinimą.³⁰²

Taigi pirmosios instancijos teismo ir apeliacinės instancijos teismo sprendimo priėmimas esmingai skyrėsi ir tapataus ar iš esmės pakartotinio bylos nagrinėjimo šioje instancijoje nebuvo. Pirmiausia šis teiginys kyla iš bylos turinio sudėties. Pirmojoje instancijoje galutinis teismo sprendimas kilo iš trijų, sprendimo priėmimo procesą apjungusių teismo aktų: posėdžio protokolo, kuriame detalizuota proceso eiga (teismo sudėtis, proceso dalyviai, bylos šalių, liudininkų, ekspertų parodymai, kiti procesiniai veiksmai); teismo sprendimo, kuriame glaustai apibendrinti kaltinamojo akto ar ieškinio turinys, liudininkų parodymai, teismo sprendimo motyvai, pateiktas galutinis teismo sprendimas bei jo norminis pagrindas; ir rezoliucijos, kurioje buvo pateikiama tik teismo sudėtis, data, galutinis teismo sprendimas ir jo norminis pagrindas. Tuo metu tiek apeliacinėje, tiek kasacinėje instancijoje, vieninteliu rengtu teismo aktu buvo sprendimo aktas, struktūriškai tapatus atitinkamam pirmosios instancijos teismo sprendimo aktui. Taigi teismo sprendimo rengimas apeliacinėje instancijoje buvo optimalesnis ir esmingai skyrėsi nuo pirmosios instancijos teismo bylos rengimo tvarkos.

Antra, apeliacinės instancijos teismas pagal baudžiamojo ir civilinio proceso normas buvo ribojamas apeliacinio skundo ribų ir galėjo spręsti tik dėl tos ginčo ar bylos dalies, kurią nurodė apeliantas. Taigi to meto procese veikė klasikinis *tantum devolutum quantum appellatum* principas, draudžiantis apeliacinės instancijos teismui išeiti už apeliacinio skundo ribų. Derėtų pažymėti, jog šį principą ir ginčo ar bylos šalių mentalitetą per visą tiriamąjį laikotarpį galima laikyti nepersidengusiais sluoksniais. Beveik 34 proc. visų šiame tyrime analizuotų kasacinio teismo sprendimų buvo konstatuota, jog apeliacinės instancijos teismas procese laikosi *tantum devolutum quantum appellatum* principo. Tuo metu dažniausiai kasaciniuose skunduose teigiamų apeliacinės instancijos teismo pažeidimų buvo susiję su galimu CTĮ 129 str. arba BPĮ 168 str. pažeidimu. T.y. nuostatų, sąlygojusių teismui pareigą priimti sprendimą apsvarsčius visas bylos aplinkybes ir įrodymus. Kitaip tariant, skundus teikę subjektai buvo nepatenkinti tuo, kad apeliacinės instancijos teismas priėmė sprendimą neįvertinęs konkrečių

302 Kasacinėje instancijoje tokia pareiga *ex lege* nesuponuota, kadangi čia vykdyta tik sprendimo teisėtumo kontrolė.

bylos davinių, nors to apeliacinuose skunduose prašyta nebuvo.³⁰³

Tiesa, ne visada teismas skundo ribų laikydavosi tinkamai. 2 proc. tyrimo imties sprendimų buvo panaikinti būtent dėl paties teismo peržengtų skundo ribų. Tokiais atvejais teismas peržengdavo savo kompetenciją ir priimdavo sprendimą, pavyzdžiui, neatitinkantį skundo dalyko³⁰⁴, neatsižvelgdamas į konkretų skunde nurodytą prašymą³⁰⁵ ar išspręsdamas bylą abiejų šalių nenaudai³⁰⁶.

Trečia, apeliacinės instancijos teisme šalys turėjo menkai įstatymu apribotą teisę teikti naujus įrodymus ir kviesti naujus liudininkus. Tačiau praktikoje, matyti, jog šia teise pasinaudoti nebuvo paprasta. Sprendimą, ar tenkinti prašymą apklausti naujus liudininkus, atlikti ekspertizę, įvertinti naujus įrodymus teismas priimdavo iki posėdžio pradžios, vadinamajame „tvarkomajame posėdyje“. Atlikto tyrimo imties duomenys iliustruoja, jog apeliacinėje instancijoje teismas 67 proc. civilinių ir 82 proc. baudžiamųjų bylų atmesdavo skunduose pateiktus prašymus kviesti naujus liudininkus.³⁰⁷ Baudžiamosiose bylose kaltinamųjų pateikti prašymai atlikti naują ar pakartoti įvykdytą ekspertizę³⁰⁸ taip pat buvo dažniau atmetami – tai atsakyta atlikti 92 proc. atvejų. Tiesa, 64 proc. nagrinėtų civilinių bylų buvo atliekamas pateiktų naujų rašytinių įrodymų – sutarčių, vekselių, čekių ir kito pobūdžio dokumentų – vertinimas. Tokio skirtumo susidarymą lėmė Vyriausiojo Tribunolo doktrina. Dėl naujų liudininkų ir ekspertų įtraukimo į procesą apeliacinės instancijos teismas turėjo nuspręsti vertindamas,

303 Pavyzdžiui, „1924-06-18 Vyriausiojo Tribunolo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos sprendimas byloje Nikita Popovas ir kt. su Žemės ūkio ir valstybės turtų ministerija“, *LCVA*, f. 1422, ap. 1, b. 39, l. 63.; „1930-04-16 Vyriausiojo Tribunolo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos sprendimas byloje Butkūnų kaimo gyventojai su Vyriausiąja Žemės Tvarkymo Komisija“, *LCVA*, f. 1422, ap. 1, b. 45, l. 74.; „1930-04-12 Vyriausiojo Tribunolo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos sprendimas Prano Kusos baudžiamojoje byloje“, *LCVA*, f. 632, ap. 1, b. 95, l. 104.

304 „1923-02-23 Kauno apygardos teismo sprendimas byloje Jeva Simienienė ir kt. su Zofija Strazdiene“, *LCVA*, f. 478, ap. 3, b. 58, l. 54.

305 „1936-03-16 Vyriausiojo Tribunolo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos sprendimas Valickio Stasio baudžiamojoje byloje“, *LCVA*, f. 1662, ap. 2, b. 1584, l. 44.

306 „1927-01-03 Vyriausiojo Tribunolo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos sprendimas byloje Jatulienė ir Paterbieras su Juozu Šimaičiu“, *LCVA*, f. 1422, ap. 1, b. 46, l. 113.

307 Iš esmės tokią dispoziciją apeliaciniam teismui garantavo ir įstatymas. Šios instancijos teismui imperatyviai drausta atisakyti apklausti tuos liudininkus, kurie buvo apklausti pirmojoje instancijoje ir bylos šalys jas pakvietė, taip pat tuos, kurie „netaisyklingai buvo Teisėjo atmesti“. Dėl kitų liudytojų teismas turėjo apsispręsti *ad hoc*, įvertinęs, ar jų parodymai gali būti bylai reikšmingi (pvz. BPI 159). Tačiau teismui suponuota pareiga savo sprendimo motyvuose pagrįsti sprendimą, kodėl atitinkamus liudininkus klausti atisakyti. Praktikoje, tokie paaiškinimai apsiribojo teisės normų perrašymu, pažymint, jog „parodymai bylai reikšmės neturi“.

308 Ekspertizės sąvoką šiame kontekste priskiriame kaltinamųjų prašymams atlikti nusikaltimo vietas apžiūrą, rašyenos tyrimą, nusikaltimo vietoje esančių daiktų apžiūrėjimą ir įvertinimą, nukentėjusiųjų medicininę, psichiatrinę patikrą ir pan.

ar tokiu būdu surinkti duomenys gali reikšmingai įtakoti teismo sprendimą³⁰⁹. Tačiau nepriklausomai nuo priimto sprendimo, galutinio sprendimo akte tereikėjo lakoniškai paminėti priimtą sprendimą dėl tokių duomenų surinkimo. Tuo metu dėl antroje instancijoje pristatytų naujų rašytinių įrodymų vertinimo priimtą sprendimą teismas turėjo argumentuoti išsamiau: apibendrinti jų reikšmę, nurodyti pateikimo motyvus, sąsajas su kitais bylos daviniais, taip pat kitas aktualias savybes, kaip jo kilmę, senaties terminus ir kt.³¹⁰ Taigi įvertinti kiekvieną pristatytą rašytinį įrodymą iš esmės reikėjo dar iki sprendimo priėmimo. Tai gali būti esminė priežastis, kodėl didžiąją dalį jų teismas pripažindavo reikšmingus bylos nagrinėjimui.

Taigi procese iš esmės remdamasis pirmosios instancijos teismo sprendimu, laikydamasis apeliacinio skundo ribų ir vykdydamas kritišką naujų bylos davinių aktualumo atranką – apeliacinės instancijos teismas įvykdavo pirmosios instancijos teismo sprendimo teisėtumo ir pagrįstumo patikrinimą. Pakartotinis bylos nagrinėjimas apeliacinės instancijos teisme vykdomas nebuvo.

Tuo metu kasacinėje instancijoje buvo tikrinamas tik įsigaliojusio teismo sprendimo teisėtumas. Teisminio proceso objektu buvo „kasacinė vada“, t.y. kasacijos skunde nurodytas argumentuotas pagrindas – teismo veikimas ar neveikimas priimančią sprendimą. Aukščiausios instancijos teismas proceso metu konstatavęs, kad „kasacinė vada“ skunde yra, žemesnės instancijos teismo sprendimą naikindavo ir grąžindavo nagrinėti jį iš naujo, pateikdamas „preliminarinį“ sprendimą.

Atskiro aptarimo iš bendrosios Vyriausiojo Tribunolo jurisprudencijos imties reikalauja laikmečio teisės normomis iš esmės nereglamentuotas, tačiau dažnas skundų elementas – paprotinė teisė. Nors papročių veikimo aiškinimas buvo paliktas Vyriausiojo Tribunolo doktrinai, tačiau dėl jų kilusios bylos sudarė kiekybiškai reikšmingą – 11 proc. visų aukščiausiajam teismui pateiktų skundų dalį. Kaip savo doktrinoje yra išaiškinęs Vyriausiasis Tribunalas: „Paprotytys sudaro materialinės teisės normą, bet šios normos taikymas tebėra galimas tiek, kiek tas yra valstybės įstatymo leidžiama. <...> kuomet papročio taikymas nėra privalomas, o tebėra leidžiamas - tas kaip tik čion ir yra

309 Reikšmingumas jurisprudencijoje buvo traktuojamas pagal duomenų naujumą arba galėjimą paliudyti dėl teismui pateiktų naujų įrodymų. Pavyzdžiui, „1939-05-12 Apeliacinių Rūmų sprendimas tvarkomajame posėdyje Kazlausko Stasio ir Abrovaciaus Broniaus baudžiamojoje byloje“, *LCVA* f. 488, ap. 5, b. 8, l. 71.; „1929-02-25 Kauno apygardos teismo sprendimas byloje Forma Finsa su „Industire Aktiebolaget Viking Helsingfors““, *LCVA* f. 1422, f. 1, b. 39, l. 4.

310 Pavyzdžiui, „1939-12-18 Marijampolės apygardos teismo sprendimas byloje Jonas Ražėnas su Lažau-ninku Juozu“, *LCVA* f. 484, ap. 1, b. 17, l. 23; „1925-08-05 Panevėžio apygardos teismo sprendimas byloje Juozas Žulskis su Aleksandru Petrausku“, *LCVA* f. 842, ap. 27, b. 28, l. 44.

- tai teismas taikina jį pareikalavus bylininkui.³¹¹ Civiliniuose santykiuose, dažniausiai, susijusiuose su paveldėjimu ir turto padalijimu, doktrinoje nustatyta, jog vadovautis papročiais leidžiama tik prieš tai teisme pagrindus objektyvų jų egzistavimą³¹² rašytiniu vietos valdžios institucijos patvirtinimu³¹³. Vadovautis leista tik tais papročiais, kurie galiojo iki Pirmojo pasaulinio karo.³¹⁴ Analizuojant matyti, jog iki karo neurbanizuotose vietovėse galiojusi luominė santvarka buvo esminis papročių kilmės ir vitališkuo šaltinis. Smulkiuose civiliniuose ginčiuose pirmosios instancijos teismai iš esmės nekvestionavo pačių papročių kaip visuomeninių santykių reguliavimo priemonės legitimumo apskritai, o apeliacinėje instancijoje didžioji dalis (88 proc.) skundų tokio tipo ginčiuose buvo atmetami. Tačiau kasacinis teismas, iš esmės atsižvelgdamas į nustatytą teisės normų hierarchiją, didžiąja dalį papročių pagrindu priimtų ir įsigaliojusių teismo sprendimų panaikindavo ir grąžindavo nagrinėti iš naujo (52 proc.). Dominuojantis to motyvas – paprotinei teisei žemesnės instancijos teismuose teiktas prioritetas prieš veikiančias teisės normas.³¹⁵

Kita išsiskirianti kasacinės instancijos jurisprudencijos savybė – tai kritika žemesnės instancijos teismams dėl netinkamo ar apskritai vykdomo teisės interpretavimo. Atvejų dėl netinkamų teisės interpretacijų galima aptikti per visą tiriamąjį laikotarpį. Štai pavyzdžiui 1925 m. lapkričio 25 d. Kauno apygardos teismo sprendimas buvo panaikintas dėl teisės mokslo tiesioginio perkėlimo į teiseną: „sprendime vadovaujamosi iš XVIII amžiaus mokslo pasiskolintų „natūralių“ įgimtųjų žmogaus teisių doktrina <...> nerandančia jokio pagrindo veikiančiuose įstatymuose.“³¹⁶ Teismų sprendimai buvo netinkamai grindžiami ir Rusijos imperijos Valdančiojo Senato išaiškinamais, nepaisant Vyriausiojo Tribunolo suformuotos tai draudžiančios doktrinos.³¹⁷ Dar viena

311 „1924-02-01 Vyriausiojo Tribunolo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos sprendimas byloje Valerija Novedonskienė su Ignu Didžklopiu“, *LCVA*, f. 1422, ap. 1, b. 45, l. 20.

312 „1923-08-09 Vyriausiojo Tribunolo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos sprendimas byloje Ona Načiuvienė su Pranu ir Aleksandru Paulauskais“, *LCVA*, f. 478, ap. 3, b. 411, l. 91.

313 „1931-06-05 Vyriausiojo Tribunolo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos sprendimas byloje Veronika Grigaitienė su Antanu Šiaučiūnu“, *LCVA*, f. 1422, ap. 1, b. 41, l. 71.

314 „1930-01-10 Vyriausiojo Tribunolo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos sprendimas byloje Juozas Danielius su Veronika Maželyte“, *LCVA*, f. 1422, ap. 1, b. 39, l. 22.

315 Pavyzdžiui, „1931-06-05 Vyriausiojo Tribunolo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos sprendimas byloje Veronika Grigaitienė su Antanu Šiaučiūnu“, *supra note*, 311; „1925-02-21 Vyriausiojo Tribunolo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos sprendimas byloje Elena Kaziulienė su Cecilija Bakanauskiene ir kt.“, *LCVA*, f. 1422, ap. 1, b. 45, l. 130.

316 „1926-02-22 Vyriausiojo Tribunolo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos sprendimas byloje Konstantinas ir Aleksandras Basevičiai su Monika Balukevičiene“, *LCVA*, f. 1422, ap. 1, b. 46, l. 50.

317 „1926-09-15 Vyriausiojo Tribunolo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos sprendimas byloje Ona Malinauskienė su Antanu Malinausku“, *LCVA*, f. 1422, ap. 1, b. 46, l. 62.

aukštesnės instancijos teismų kritikos dalis buvo susijusi su logikos spragomis, kurias teismas taip ir apibendrindavo. Pavyzdžiui, sprendimu, kuriuo panaikintas Marijampolės apygardos teismo nuosprendis, nurodyta, jog neaišku: „<...> kuo remiantis apygardos teismas laiko gyvulininkystės ūkį prastesniu nei javų gamybos ūkis, neaišku. Nei veikiantieji įstatymai, nei apskritai, teisės sąvokos ir teisės mokslas, nei politiška ekonomika ir socialiniai mokslai tokios keistos kvalifikacijos nenustato. Doras ūkio darbas žmogaus garbės žeminti negali, tai jokios svarbos neturi.“³¹⁸ Taip pat galima identifikuoti ir pernelyg laisvą subjektyviųjų aplinkybių interpretavimą. Pavyzdžiui, išžaginimo byloje apeliacinės instancijos teismas buvo konstatavęs, jog „<...> pati auka nėra tokia naivi kaip norėtu, degtinę geria ne blogiau už vyriškį“³¹⁹. Tokią teismo „nuomonę“ aukščiausiasis teismas pripažino netinkamu sprendimų motyvavimu.

Kasacinėje instancijoje, skirtingai nei apeliacinėje, atliekant žemesnės instancijos teismų sprendimų kontrolę nebuvo tikrinamas priimtų sprendimų pagrįstumas, taigi įrodymų, aplinkybių tyrimas, naujų reikalavimų pateikimas ir kiti panašūs aspektai, „liečiantys bylos esmę“ nebuvo svarstomi. Tačiau tai, kaip matyti iš atlikto tyrimo, daugeliu atvejų³²⁰ bylos šalims nebuvo aišku ir faktinių aplinkybių tyrimo gana dažnai prašyta kasacinių skundų turinyje: dokumentų turinio ar kilmės vertinimo³²¹, išaiškinimo dėl teismo sprendimo apklausti konkrečius liudytojus³²², teismo atlikto įrodymų vertinimo pagrindu padarytos išvados persvarstymo³²³ ir pan. Vis dėlto kasacinėje instancijoje buvo tikrinamas vienas su faktiniais bylos duomenimis susijęs aspektas – Vyriausiasis Tribunolas, jei to buvo prašoma skunde, turėjo įvertinti, ar teismas proceso metu „neiškraipė“ pačių įrodymų ar kitų bylos davinių esmės. Nepatenkintos apeliaci-

318 „1926-12-02 Vyriausiojo Tribunolo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos sprendimas byloje Petras Krėmeris su Antanu Bračiuliu“, *LCVA*, f. 1422, ap. 1, b. 46, l. 97.

319 „1930-03-22 Vyriausiojo Tribunolo Baudžiamojo bylų skyriaus teisėjų kolegijos sprendimas Prano Gudavičiaus ir Balio Janonio, Jono Rudzinsko baudžiamojoje byloje“, *LCVA*, f. 1442, ap. 1, b. 40, l. 145.

320 Iš ištirtosios Vyriausiojo Tribunolo priimtų sprendimų imties matyti, jog kasacinius skundus teikiančios bylos šalys vidutiniškai pareiškėdavo iki 4 „parodymų“, nurodančių žemesnės instancijos sprendimo naikinimo motyvus. Vidutiniškai iki 3 „parodymų“ Vyriausiasis Tribunolas pripažindavo liečiančius bylos esmę ir šiuo motyvu savo sprendimuose juos nagrinėti atsisakydavo. Civilinėse bylose tokio tipo „parodymų“ kiekybiškai fiksuota daugiau, vidutiniškai, 2,9, baudžiamosiose – 2,2. Apskritai Vyriausiojo Tribunolo sprendimų, kuriuose visą ar dalį žemesnės instancijos teismo sprendimų turinio atsakyta nagrinėti dėl kasaciniame skunde nurodytų „bylos esmę liečiančių dalykų“ tiek civilinėse, tiek baudžiamosiose bylose buvo 91 proc.

321 „1936-01-27 Vyriausiojo Tribunolo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos sprendimas byloje Adomaitis Julijonas ir Adomaitienė Cirilija“, *LCVA*, f. 632, ap. 1, b. 265, l. 54

322 „1930-01-11 Vyriausiojo Tribunolo Baudžiamojo bylų skyriaus teisėjų kolegijos sprendimas Karolio Adosevičiaus ir Petras Palanio baudžiamojoje byloje“, *LCVA*, f. 1442, ap. 1, b. 40, l. 23.

323 „1936-01-27 Vyriausiojo Tribunolo Baudžiamojo bylų skyriaus teisėjų kolegijos sprendimas Jokubausko Vlado baudžiamojoje byloje“, *LCVA*, f. 1662, ap. 2, b. 503, l. 31

nės instancijos teismo sprendimu šalys tokiu būdu neprašė tikrinti ar vertinti įrodymų turinio, tačiau kvestionavo pačius teismui pateiktus įrodymus *per se*. Taigi kasacinės instancijos teismas turėjo spręsti dėl sudarytų sutarčių „prasmės“³²⁴ ar vykdomųjų raštų „prigimties“³²⁵, bet ne dėl jų turinio, pakviestų liudininkų³²⁶, ne dėl jų parodymų, ar bylos davinį visumos apskritai³²⁷. Taip iš esmės buvo vertinamas apeliacinės instancijos teismo veiksmų teisėtumas, tačiau tam tikra prasme bylos šalims buvo palikta galimybė trečiojoje instancijoje kelti klausimus dėl pačių bylos davinų.

Kitas svarbus jurisprudencijos bruožas yra susijęs su tuo, jog pripažinęs naikintinu žemesnės instancijos teismo sprendimą Vyriausiasis Tribunalas bylą paprastai³²⁸ grąžindavo anksčiau ją nagrinėjusiam teismui spręsti iš esmės. Pagal klasikinį kasacinės instancijos modelį³²⁹, teismas nepriima naujo sprendimo, o jo sprendime nurodyti motyvai nėra įpareigojantys žemesnės instancijos teismą. Tai numatė ir tiriamuoju laikmečiu veikusios teisės normos: „Teismas, spręsdamas iš naujo jam perduotą bylą, neturi teisės svarstyti pirmesnio sprendimo taisyklingumo ar netaisyklingumo, bet daro naują sprendimą, lyg pirmojo visai nebūtų buvę“ (CTĮ 811); „Byla, kurioje sprendimas panaikintas, siunčiama Teismui, kuris buvo išsprędęs ją arba kitam tos pat instancijos Teismui, kad spręstų iš naujo, pradėdamas nuo to veiksmo, dėl kurio sprendimas buvo panaikintas“ (BPI 928 str.). Taigi kasacinio teismo sprendimo sudėtyje jokių indikacijų bylą nagrinėsiančiam teismui pateikiama nebuvo, išskyrus konstatuotus ir motyvuotus žemesnės instancijos teismo sprendimo trūkumus. Tačiau, pastebėtina, kad bylą pakartotiniam nagrinėjimui gavęs teismas į kasacinio teismo argumentus atsižvelgdavo, praktikoje juos laikydamas „nurodymais“³³⁰ priimant naują sprendimą.

324 „1924-04-30 Vyriausiojo Tribunolo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos sprendimas byloje Povilas Vidugiris su Antanu, Pranu ir Juozu Breiviais“, *LCVA*, f. 1422, ap. 1, b. 45, l. 58

325 „1924-05-10 Vyriausiojo Tribunolo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos sprendimas byloje Vladas Malinauskas su Jurgiu ir Kaziu Malinauskais“, *LCVA*, f. 1422, ap. 1, b. 45, l. 60

326 „1927-11-05 Vyriausiojo Tribunolo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos sprendimas byloje Cvirkiėnė Kotryna su Cvirka Jurgiu“, *LCVA*, f. 478, ap. 3, b. 993, l. 52

327 „1937-12-07 Vyriausiojo Tribunolo Baudžiamojo bylų skyriaus teisėjų kolegijos sprendimas Jonušo Kosto baudžiamojoje byloje“, *LCVA*, f. 1662, ap. 2, b. 1730, l. 39

328 Jurisprudencijoje aptinkamos ir bylose neargumentuotos to išimtys, kai byla buvo perduodama kitam apeliacinės instancijos teismui. Pvz. panaikinus Šiaulių apygardos teismo sprendimą byla perduota Kauno apygardos teismui. „1930-10-15 Vyriausiojo Tribunolo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos sprendimas byloje Onos Simonavičienės“, *LCVA*, f. 1422, ap. 1, b. 39, l. 102. Kitoje byloje, dėl administracinio subjekto byla buvo perduota to paties miesto, kitos nuovados taikos teisėjui. „1926-07-30 Vyriausiojo Tribunolo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos sprendimas byloje Chaimas Liucneris su Gersonu Kaplanu“, *LCVA*, f. 1422, ap. 1, b. 46, l. 56.

329 Nekrošius, *supra note*, 6: 49.

330 Pavyzdžiui, „1937-03-20 Apeliacinių Rūmų Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos sprendimas byloje Arnas Jockus ir kt. su Chaimu Kanu“, *LCVA*, f. 1749, ap. 1, b. 30, l. 111.

Kaip teismų sprendimų instancinės kontrolės dalis veikė ir dar vienas procesinis mechanizmas - „<...> ypatinga tvarka, taikintina tik tai atvejais, kai teismų sprendimai ar nutarimai nėra skųstini bendra tvarka proceso nuostatais“³³¹ – neordinarinė teismų sprendimų kontrolės forma priežiūros tvarka. Vyriausiojo Tribunolo doktrinoje ji, pirmiausia, kildinta iš receptuoto TS 250 str. Nors nacionalinėje laikmečio doktrinoje apie šią įsigaliojusį teismo sprendimų kvazi kontrolės formą atsiliepta itin kritiškai, visgi praktikoje jau veikimo atvejų pasitaikydavo. Įsigaliojusius sprendimus priežiūros tvarka aukščiausiasis teismas nurodydavo naikinti, kai teismas buvo išsprendęs bylą ne pagal kompetenciją³³² ar apeliacinėje instancijoje išspręsta byla buvo inicijuota neteisėtai pateiktu skundu³³³. Teismas taip pat yra atsisakęs nagrinėti tokio pobūdžio skundą, nežvelgus teisėjo „veiksmuose jokių ydų“³³⁴. Priežiūros tvarka Vyriausiam Tribuno-
le panaikintas įsigaliojęs sprendimas buvo grąžinamas pakartotinai nagrinėti pirmosios intencijos teismui. Tačiau šios tvarkos išskirtinumą iliustruoja ir ta aplinkybė, jog jos taikymo atvejų jurisprudencijoje sutikta vos keletas.

Apibendrinant ištirtosios jurisprudencijos imtį, apeliacinės ir kasacinės instancijų teismų praktikoje išskyrimo iš bendro konteksto reikalauja penki aktualūs parametrai:

1. **Skundo turinys**³³⁵. Skundas buvo esminė teismų sprendimų instancinės kontrolės funkcijos iniciacija ir, dėl veikusio *tantum devolutum quantum appellatum* principo, vektorius teisminiam procesui. Apeliacinės ir kasacinės instancijos teismas *ex lege* buvo įpareigotas neperžengti skundo ribų, nors praktikoje, matyti, kad apeliaciniuose teismuose to nebuvo visada laikomasi. Apeliaciniams skundams įstatymu nebuvo numatyti formos ar turinio reikalavimai. Kasacinių skundų struktūrą iš esmės apibrėžė procesinės teisės aktai

331 „1924-02-13 Vyriausiojo Tribunolo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos sprendimas Adolfinos Gabševičienės civilinėje byloje“, *LCVA*, f. 1422, ap. 1, b. 39, l. 120.

332 „1932-01-05 Vyriausiojo Tribunolo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos sprendimas Adomaitienė Ona su Žalieniene Antanina“, *LCVA*, f. 632, ap. 1, b. 263, l. 63.

333 „1934-02-04 Vyriausiojo Tribunolo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos sprendimas Bandzos Vinco civilinėje byloje“, *LCVA*, f. 632, ap. 1, b. 371, l. 55.

334 „1924-04-09 Vyriausiojo Tribunolo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos sprendimas byloje Ignas Kieselis su Ignu Vareika“, *LCVA*, f. 1422, ap. 1, b. 39, l. 53.

335 Nors įstatyme buvo įtvirtinta „skundo“ sąvoka, jurisprudencijoje galima rasti skirtingų jos variacijų: „skunda“, „apeliacijos prašymas“, „apeliacinė skunda“, „prašymo aktas“. Netgi apeliacijos skundą pavadinus „kasacijos skundu“ arba atvirksčiai, nekliudė aktui patekti į atitinkamą instanciją: <...> jei iš turinio matyti, kas per skundas jis yra <...> ir jei nepraleisti nustatyti terminai“. *Baudžiamojo proceso įstatymas su komentarais, sudarytais iš Rusijos Senato bei Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo sprendimų ir kitų aiškinimų, liečiančių Didž. Lietuvos ir Klaipėdos Krašto baudžiamojo proceso teisę, supra note*, 42: 135.

(CTĮ 798; BPĮ 912), nustatę skundų ar protestų pagrįstumo sąlygas – „vadas galutiniams sprendimams panaikinti“. Ši normatyvistinė skirtis, atitinkamai, atsispindėjo ir praktikoje. Pavyzdžiui, baudžiamojoje teisenoje apeliacinių skundų argumentavime dominuoja menkai arba apskritai nemotyvuotas kaltės neigimas, subjektyvus byloje nagrinėtų aplinkybių aiškinimas, nusiskundimai procesiniais pažeidimais, ypač nepaklaustais liudininkais arba neatliktais papildomo tyrimo veiksmais, pvz. ekspertizėmis, vietos apžiūra ir pan. Apskritai, iš tyrimo imties bylų, 89 proc. juose pateiktų apeliacinių skundų prašyta išteisinti arba prašymas neformuluotas, tačiau neigta kaltė. Taigi iš esmės varijuoja platus subjektyvių argumentų spektras, paprastai nepagrindžiamas net teisės normomis. Atitinkamai kasacinėje instancijoje galima įžvelgti skundo struktūros gaires. Pastarųjų skundų turinyje segmentuotai išskiriami kasatoriaus nuomone priešingi teisei žemesnės instancijos teismo veiksmai, pagrindžiami tariamai „peržengtomis“ materialiosios arba (ir) procesinės teisės normomis. Civilinėje teisenoje tarp pastarųjų dominuoja CTĮ 129 str., baudžiamojoje – BPĮ 797 str., reglamentuojantys teismo pareigą įvertinti visas bylos aplinkybes. Tačiau kaip rodo kasacinių skundų ir galutinių teismo sprendimų turinio gretinamoji analizė, šios teisės normos dažniausia naudotos kaip pakartotinio faktinių aplinkybių nagrinėjimo siekis.

- 2. Įrodymų tyrimas.** Teismų sprendimų pagrįstumo ir teisėtumo kontrolę įgyvendinančiuose apeliacinės kompetencijos teismuose naujų įrodymų pateikimas buvo menkai ribojamas. Tačiau kaip parodė atlikta civilinių ir baudžiamųjų bylų sprendimų turinio analizė, teismas praktikoje principingai spręsdavo, ar nauji bylos duomenys gali įtakoti galutinį teismo sprendimą ir iš esmės vykdė tokių įrodymų atranką. Aukščiausiojo teismo doktrina teismui suformavo prievolę sprendimo tekste tik įvertinti naujus teismui pateiktus įrodymus, jų priimtinumą klausimą paliekant teismo kompetencijai. Taigi neformali atranka, kurią teismas vykdė priimdamas naujus bylos duomenis, liudija apie teismo pastangą siekti efektyvaus teismo proceso. Visgi atliekant apeliacinės instancijos doktrinos analizę ryškėja kita, teismo proceso eigai priešingą įtaką turėjusi tendencija³³⁶ – tai liudininkų ir bylos šalių

336 Iširtos civilinės teisenos bylų imtyje, 73 proc. bylų į teismo posėdį ar teismo posėdžius neatvykdavo viena ar abi bylos šalys, arba į teismo posėdį iškviesti liudininkai. 54 proc. bylų procesų dėl to buvo bent vieną kartą atidedama.

nepareigingą elgseną atvykti į teismo posėdį. Galima teigti, jog ši tendencija teismo darbo krūviui ir proceso trukmei turėjo reikšmingą neigiamą įtaką.

3. **Sprendimo turinys.** Apeliacinės instancijos teismo sprendimo turinio struktūrą, be proceso duomenų įrašų - sudėties, vietos, datos, proceso dalyvių - sudarė lakoniškas žemesnės instancijos teismo sprendimo apibendrinimas, apeliacijos skundo turinio aptarimas, liudininkų, jei tokie kviesti, ir įrodymų, jei tokie teismui pateikti proceso metu, lakoniškas vertinimas, taip pat aktualių pirmosios instancijos teismo surinktų duomenų apibendrinimas. Sprendimo pabaigoje buvo pateikiamas iš to kylantis teismo sprendimas – patvirtinti arba atmesti apeliacijos skundą. Kasacinio teismo sprendimo struktūroje skyrėsi argumentavimo seka – teismo sprendimas buvo pateikiamas iškart po proceso duomenų ir pirmosios bei antrosios instancijos teismo datos bei galutinio sprendimų paminėjimo. Tuomet priimtas sprendimas buvo grindžiamas teisės aktais, aukščiausiojo teismo praktika, trumpai aptariant kasaciniame skunde nurodytus reikalavimus ir jų santykį su žemesnės instancijos teismo surinktais duomenimis bei sprendimu. Teismų sprendimų kontrolės funkciją įgyvendinantis teismas, priimdamas galutinį sprendimą, nurodydavo teisinį savo sprendimo pagrindą. Tai – civilinės ir baudžiamosios teisenos normos³³⁷, kuriomis, atitinkamai reglamentuota aukščiausiojo teismo pareiga ištirti visus bylos davinčius, apibrėžtos proceso teisėtumo sąlygos ir tolimesnė proceso eiga. Jos turinio struktūroje buvo nurodomos prieš teismo sprendimą.

Kasacinės instancijos teismas, pagal įstatymų leidėjo deleguotą kompetenciją, savo sprendimu galėjo tik panaikinti arba patvirtinti žemesnės instancijos teismo sprendimą. Tuo metu apeliacinės instancijos teismas turėjo priimti naują sprendimą. Nors praktikoje kaip teismų sprendimų kontrolės klaidos pasitaikydavo ir priešingi proceso tvarkai teismų sprendimai, kai, pavyzdžiui, teismas grąžindavo bylą pirmos instancijos teismui.³³⁸ Pažymėtina, jog įgyvendinant teismų sprendimų kontrolę apeliacinėje instancijoje, veikė iš

337 Apeliacinės instancijos teismas civilinėje teisenoje priimdamas sprendimas įprastai sprendimo priėmimo pagrindu nurodydavo: CTĮ 772-776, 868 str. str., baudžiamojoje: 912, 928, 932 str. str. Atitinkamai kasacinėje instancijoje: CTĮ 129, 186, 193 str. str., baudžiamojoje: 892, 912, 932 str. str. Tačiau nurodomo pagrindo sudėtis skirdavosi, tai priklausė nuo procesinių veiksmų ir proceso laikotarpio.

338 Pavyzdžiui, „1924-02-13 Vyriausiojo Tribunolo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos sprendimas byloje Icikas Finkas su Maušu Saltonickiu“, *LCVA*, f. 1422, ap. 1, b. 45, l. 25

procesinių teisės normų kylantis *non reformatio in peius* principas. Šio principo veikimas praktikoje raiškiausiai atsiskleidžia baudžiamojoje teisenoje. Teismas neretai³³⁹, atsižvelgdavo į skunde nurodytą prašymą išteisinti arba kaltės neigimą, priimdamas sprendimą sumažinti bausmę, nors *to expressis verbis* neprašyta.

Galutinį teismo sprendimą galėjo lydėti ir atskiroji teisėjo nuomonė. Tačiau praktikoje tokių atvejų maža. Vienas iš nustatytų atvejų nagrinėtosios jurisprudencijos imtyje buvo Vyriausiojo Tribunolo teisėjo J. Grigaičio atskiroji nuomonė, kuris, iš dalies nesutikdamas su teismo sprendimu grąžinti bylą žemesnės instancijos teismui dėl netinkamai skirto bausmės dydžio³⁴⁰, teigė, jog: „įstatymų nuostatai gali būti panaikinti tik įstatymais, bet ne jų aiškinimais. B. Stat. 63 str. nuostatos apie tvirtovės ir paprastojo kalėjimo bausmių santykį yra visiškai aiškiai išreikštas ir ši nuostata nėra panaikinta, todėl ji yra veikianti. Ką Apeliaciniai Rūmai buvo teisingai pritaikę.“³⁴¹ Atskiroji nuomonė bendroje bylos struktūroje buvo teikiama po galutinio teismo sprendimo, kaip atskiras dokumentas.

4. Proceso trukmė. Proceso trukmės problematikai doktrinoje dėmesys iki šiol iš esmės nebuvo neskirtas. Tiriamuoju laikotarpiu tokia statistika nerinkta, iš perspektyvos taško žiūrint, ją apibendrinti būtų keblu ir dėl išlikusių duomenų fragmentiškumo, ir dėl sudėtingo jų rinkimo proceso. Todėl aptariant to meto proceso trukmę kaip problemą, galima daryti dvi rezervuotas prielaidas, sąlygotas šiame darbe atliktos antrinių ir pirminių šaltinių analizės. Pirmą, proceso trukmė neabejotinai buvo aktualus klausimas, tačiau jis nebuvo atsietas nuo teismų darbo krūvio problematikos. Galima teigti, jog per visą laikotarpį eksponentiškai augant bylų skaičiui proceso trukmės problema buvo susijusi su jų teismo nagrinėjimo datos paskelbimu. Pateikti skundai buvo įregistruojami teismų sprendimų kontrolės funkciją atliekančiame teisme, tačiau didžiąją proceso trukmės dalį sudarydavo periodas iki teismo proceso datos paskyrimo. Tad atsižvelgiant į teismų darbo krūvio klausimo

339 Iš visų išnagrinėtų apeliacinės instancijoje priimtų sprendimų baudžiamosiose bylose teismas sankciją nusprendė sumažinti 45 proc. bylų. Iš jų 62 proc. apeliacinių skundų prašymas sumažinti bausmę nereikštas.

340 „1935-11-25 Vyriausioji Tribunolo Baudžiamojo bylų skyriaus teisėjų kolegijos sprendimas Gotlibo Obaimo-Josifo ir Šimkevičiaus Iciko-Judelio baudžiamojoje byloje“, *LCVA*, f. 932, ap. 1, b. 46, l. 56.

341 „1935-11-25 Vyriausioji Tribunolo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjo J. Grigaičio atskira nuomonė“, *ibid.*: l. 61.

aktualumą, nenustojusį jo per visą tiriamąjį laikotarpį, esmine pastanga, turėjusia spręsti ir proceso trukmės klausimą, reikėtų laikyti teismų instancinę sistemą reglamentavusių teisės normų keitimą: 1921 m. Vyriausiajam Tribunalui deleguotą kasacinio teismo kompetenciją ir 1933 m. įgyvendintą teismų reformą. Procesinės teisinės normos per visą laikotarpį esmingai keistos nebuvo. Kaip rodo tyrimo imties bylų analizė, teismų reforma, subalansavusi instancinę sistemą, nežymiai, teigiamai paveikė ir teismų darbo krūvį, tačiau pokytį reikšmingu laikyti sudėtinga. Antra, proceso trukmei, ypatingai civilinėje teisenoje, neigiamą įtaką darė tai, kad bylos šalys ir liudininkai, procesine tvarka kviesti į teismo posėdžius, į juos neatvykdavo. Remiantis tyrimo duomenimis, apeliacinėje instancijoje nagrinėtose civilinėse bylose, kuriose dėl neatvykusių proceso dalyvių teisiamieji posėdžiai buvo atidedami, vidutinė proceso trukmė ilgėdavo 37 dienomis.

5. **Pakartotinis teismų sprendimų kontrolės procesas.** Kasacinėje instancijoje išnagrinėtos bylos, dėl kurių spręsti pakartotinai deleguota pirmosios instancijos teismui, d kart kasacinę instanciją pasiekdavo tik išimtiniais³⁴² atvejais. Tyrimo apimtyje, jie identifiukuoti tik politinėse bylose.³⁴³ Galima daryti prielaidą, kad iš dalies tai vyko, kadangi šių bylų nagrinėjimo apeliacine tvarka įstatymas nenumatė. Tačiau apskirtai, šią užčiuoptą tendenciją galima paaiškinti dualistiškai. Pirmą, teisenoje veikė *non bis in idem* principas, veikęs sinergijoje su procesinės teisenos normomis, draudusiomis pakartotinai skųsti teismo sprendimą dėl tpačių priežasčių – CTĮ 808 ir BPI 930 str. Šios normos nedraudė pirmosios instancijos teismo sprendimų skųsti apskirtai, tačiau imperatyviai nurodė, kad tokia teiseną galima tik „kitu pagrindu, dėl naujų Teismo padarytų prasilenkimų, arba atkartojimo tų prasilenkimų, dėl kurių pirmasis sprendimas buvo panaikintas“. Iš pastarosios normos esmės kyla ir antroji priežastis, tai jog bylą pakartotinai sprendęs teismas rėmėsi Vyriausiojo Tribunolo suformuota doktrina, išaiškinimu konkrečioje byloje. Aukščiausiojo teismo argumentai buvo minimi ir teismo sprendime, priimant naują sprendimą.

342 Atliekant tyrimą nagrinėtose civilinėse bylose pirmos instancijos teismui gražintose bylose priešingi panaikintiems sprendimams nuosprendžiai buvo priimti 91% bylų, baudžiamosiose – 88% bylų.

343 Pavyzdžiui, „1938-05-14 Vyriausiojo Tribunolo Baudžamojo bylų skyriaus teisėjų kolegijos sprendimas Henry Fuchs baudžiamosiose byloje“, *LCA*, f. 932, ap. 1, b. 232, l. 110, 185.; „1940-04-13 Vyriausiojo Tribunolo Baudžamojo bylų skyriaus teisėjų kolegijos sprendimas Jono Vyšniausko, Boleslovo Jankausko, Jono Račio baudžiamosiose byloje“, *LCA*, f. 932, ap. 1, b. 318, l. 144, 201.

III. SOVIETINĖS TEISMŲ SPRENDIMŲ KONTROLĖS SISTEMOS INTERVENCIJA

1940 m. birželio 15 dieną nacionalinės teisinės sistemos, taigi ir teismų sprendimų instancinės kontrolės instituto raida, buvo pertraukta Sovietų Sąjungos agresijos aktu.³⁴⁴ 1940 m. rugpjūčio 3 dieną priimtu TSRS Aukščiausiosios Tarybos įstatymu³⁴⁵ Lietuva buvo inkorporuota į TSRS sudėtį.

Šie įvykiai nubrėžė teisinės minties plėtotės vektorių priešinga ligtolinei patirčiai kryptimi. M. Romerio teigimu, dėl išorinių veiksnių pakitęs Lietuvos statusas – formali ir prievartinė valstybės inkorporacija į Sovietų Sąjungos sudėtį – reiškė, jog marionetine valstybe tapusi vadinamoji Lietuvos Tarybų Socialinės Respublika (Lietuvos TSR, LTSR) savos teisės neturėjo.³⁴⁶ Atitinkamai Lietuvos TSR nebuvo Lietuvos valstybingumo raidos tąsa – tik agresoriaus okupuota teritorija, kurioje veikė okupantas TSRS.³⁴⁷ Taigi Pirmoji Respublika prieš savo valią buvo transformuota į suvereniteto ir politinės autonomijos neturintį TSRS teritorinį vienetą, kurio aukščiausieji valdymo organai atliko tik sąjunginių įstatymų decentralizaciją ir adaptaciją vietos sąlygoms.³⁴⁸

Nacionalinės teisės raidai *de facto* nutrūkus, teismų sprendimų kontrolės sistemos evoliucijos tyrimui aktualūs tampa jos pradžios ir pabaigos riboženkliai, t.y. likvidacijos ir atkūrimo procesai.

1990 m. kovo 11 dieną atkūrus Lietuvos valstybės nepriklausomybę ir konstitucinę galios teisės aktu³⁴⁹ įtvirtinus Lietuvos Respublikos Laikinajam Pagrindiniam Įstatymui³⁵⁰ neprieštarujančių „iki šiol Lietuvoje veikusių įstatymų bei teisės aktų“ veikimą – buvo įgyvendinta atkurtos valstybės santvarkai neprieštarujančių teisės nuostatų recepcija. *In corpore* sovietinė teismų sprendimų instancinė kontrolės sistema iš esmės buvo perkelta į nacionalinę teisę. Tai *inter alia* suponuoja poreikį įvertinti ne tik nuo 1990 m. vykusių teismų sprendimų instancinės kontrolės sistemos raidą, tačiau ir

344 Mykolas Römeris, *Lietuvos sovietizacija 1940-1941: istorinė Lietuvos sovietizacijos apžvalga ir konstitucinis jos vertinimas* (Vilnius: Lituanus, 1989): 67.

345 TSRS Aukščiausiosios Tarybos 1940 m. rugpjūčio 3 d. įstatymas „Dėl Lietuvos Tarybų Socialinės Respublikos priėmimo į Tarybų Socialistinių Respublikų Sąjungą“, *Kopija, LYA*, f. 1771, ap. 1, b. 105, l. 1
346 Römeris, *op. cit.*: 70.

347 Vytautas Sinkevičius, „Įstatymo dėl Lietuvos Laisvės Kovos Sąjūdžio Tarybos 1949 m. vasario 16 d. deklaracijos vaidmuo ir vieta Lietuvos teisės sistemoje“, *Parlamento studijos (mokslo darbai)* 1 (2004): 21.

348 Maksimaitis, *supra note*, 78: 14.

349 „Lietuvos Respublikos įstatymas „Dėl Lietuvos Respublikos Laikinojo Pagrindinio Įstatymo“, *Vyriausybės žinios*, 1990, Nr. 9-224.

350 „Lietuvos Respublikos Laikinis Pagrindinis Įstatymas“, *Vyriausybės žinios*, 1990, Nr. 9-224.

kritiškai pažvelgti į sovietmečių susiklosčiusį instituto reglamentavimą.

Tačiau pažymėtina, jog šioje disertacinio darbo dalyje tiriama tik formalioji teismų sprendimų kontrolė – teisės normomis nustatytas reguliavimas, kuris apėmė teismų sąrangą ir civilinį bei baudžiamąjį procesą. Visgi greta formaliosios, teisės normomis įtvirtintos kontrolės sistemos, veikė ir politinė-partinė kontrolės sistema. Tai, kad teismas sovietmečiu buvo „politinė institucija“, patirdavusi nuolatinę partinių-konjunktūrinių subjektų intervenciją, savo tyrimu patvirtina ir D. Sagatienė, kuri teigia, jog: „<...> sovietinėje santvarkoje veikė visai kitokio pobūdžio teismas nei buvo įprastas Nepriklausomoje Lietuvoje. Komunistų partija, eliminuodama valdžių padalinimo doktriną ir sukurdamą komunistų vadovaujamos vieningos valdžios teoriją, siekė pateisinti partijos kišimąsi į visų valdžios sričių, įskaitant ir teismų, veiklą. Todėl sovietmečiu teismas įgavo politinį pavidalą, t. y. tapo politine institucija, nes teismui, kaip ir bet kuriam kitam valstybės organui, buvo keliami su sovietinės santvarkos įtvirtinimu susiję politiniai uždaviniai“.³⁵¹ Į šio aspekto analizę disertaciniame tyrime nepretenduojama, kadangi tiriamajam objektui aktualus tik formalusis teisinis reguliavimas, kuris buvo receptuotas po 1990 m. Kito pobūdžio teismų sprendimų kontrolė ir jos veiksniai atkūrus nepriklausomybę buvo atmesti.

3.1. Sovietų įgyvendinta Pirmosios Respublikos teismų instancinės sistemos ir proceso likvidacija

Bendrosios kompetencijos teismų sistemą sovietmečiu tyrusi D. Sagatienė Lietuvos teisės sovietizacijos laikmetį skiria į du etapus: 1) 1940 m. birželio 17 – rugpjūčio 3 diena: kai valstybės valdymo postai buvo uzurpuoti režimui lojalių asmenų, tačiau tebevyraujant siekui išlaikyti „Lietuvos nepriklausomumo regimybę“, įstatymų leidyba didžiąja dalimi inscenuota vadovaujantis 1938 m. Lietuvos Respublikos Konstitucijoje nustatyta tvarka; ir 2) 1940 m. rugpjūčio 3 diena – gruodžio 1 diena: kai po neteisėto Lietuvos inkorporavimo į TSRS sudėtį šalyje įsigaliojo Sovietų Sąjungos įstatymai, o nepakeistų Lietuvos Respublikos teisės aktų galiojimas buvo sustabdytas 1940 m. lapkričio 30 dieną priimtu įsaku³⁵². Sulig antrojo etapo pabaiga tarpukario Lietuvos teisės patirtis buvo ne tik ideologiškai, bet ir teisiškai atmesta. Pilna apimtimi įsigalėjo

351 Sagatienė, *supra note*, 15: 115.

352 „1940 m. lapkričio 30 d. LTSR Aukščiausiosios Tarybos įsakas „Dėl laikino taikymo RTFSR baudžiamųjų, civilinių ir darbo įstatymų Lietuvos TSR teritorijoje“, *LTSR Aukščiausiosios Tarybos žinios*, 1940, 147.

nedemokratiniams režimams būdinga etatistinė (normatyvistinė) teisės samprata, pripažinusi valstybės primatą individo atžvilgiu ir teisę sutapatinusi su įstatymu³⁵³. Visgi kaip matyti, formalus Pirmosios Respublikos teisės institutų naikinimo procesas tęsėsi daugiau nei pusmetį. Nacionalinę teismų sistemą ir civilinį bei baudžiamąjį procesą reglamentavę kodeksai ir įstatymai sulig okupacija taip pat nenustojo veikti. Jų likvidacijos procesas vyko palaipsniui.

Instancinė teismų sistema *de facto* išliko nepakitusi iki 1940 m. rugpjūčio 25 dienos, kai įsigaliojo minėtu rugpjūčio 3 dienos įstatymu Lietuvos teritorijoje įvesta TSRS konstitucija³⁵⁴. Šio teisės akto 77 str. reglamentuotą trinarę teismų sistemą sudarė Lietuvos TSR Aukščiausiasis teismas, apskričių ir liaudies teismai. Pirmasis žingsnis jos faktiniam įgyvendinimui žengtas 1940 m. rugpjūčio 25 d.³⁵⁵, kai LTSR Aukščiausioji Taryba išrinko naujos sudėties LTSR Aukščiausiąjį teismą. Tų pačių metų rugsėjo 26 dieną buvo priimtas nutarimas³⁵⁶ dėl Vyriausiojo Tribunolo bei Apeliacinių Rūmų likvidavimo. Pastarųjų teismų, Pirmojoje Respublikoje vykdžiusių teismų sprendimų kontrolės funkcijas, kompetencija ir neišspręstos bylos nuo spalio 16 dienos buvo perduotos LTSR Aukščiausiajam teismui. Dalį pirmąja instancija Apeliacinių Rūmų spęstų bylų pagal kompetenciją perėmė ir atskiru įsaku nepanaikinti, su nacistinės okupacijos pertrūkiu iki 1944 m. kaip LTSR teismų sistemos dalis veikę, apygardų teismai. Paskutinioji autentiška nepriklausomos Lietuvos bendrosios kompetencijos teismų sistemos grandis - apylinkių teismai – panaikinti 1940 m. gruodžio 1 dieną.³⁵⁷

Iki teismų likvidacijos buvo sunaikintos ir jų funkcijas įgyvendinti padėjusios institucijos. 1940 m. rugsėjo 21 d.³⁵⁸ Vyriausiojo Tribunolo, Apeliacinių Rūmų, Vilniaus, Kauno, Šiaulių, Panevėžio ir Marijampolės apygardų teismų prokuratūros ir teismų tardytojų įstaigos perduotos LTSR prokurorui. Paraleliai vykdytas ir sistemos tarnautojų „valymas“, pakeičiant kvalifikuotus ir patirtį turinčius darbuotojus mažaraščiais, tačiau ištikimais okupantui kadrtais.³⁵⁹

353 Sagatienė, *supra note*, 15: 27-28.

354 „LTSR konstitucija. Pagrindinis įstatymas“, *Vyriausybės žinios*. 1940, Nr. 730–5997.

355 „LTSR Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo 1940 m. rugpjūčio 25 d. nutarimas „Apie LTSR Aukščiausiojo teismo išrinkimą““, *LTSR Aukščiausiosios Tarybos žinios*. 1940, Nr. 1.

356 „LTSR Liaudies Komisarų Tarybos 1940 m. rugsėjo 26 d. nutarimas Nr. 162 „Dėl Vyriausiojo Tribunolo ir Apeliacinių rūmų panaikinimo““, *LTSR Aukščiausiosios Tarybos žinios*, 1940, Nr. 3-53.

357 „1940 m. lapkričio 30 d. LTSR Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo įsakas „Dėl Lietuvos TSR teismų sistemos pertvarkymo““, *LTSR Aukščiausiosios Tarybos žinios*, 1941, Nr. 13.

358 *Lietuvos TSR Vyriausybės nutarimų ir potvarkių rinkinys*, 1940, Nr. 2.

359 Vidmantas Žiemelis, „Lietuvos prokuratūros pertvarkymo į sovietinę prokuratūrą raida (1940-1941)“, *Jurisprudencija* 102, 12 (2007): 20.

Be institucinės pertvarkos, teismų sprendimų instancinės kontrolės kaip instituto raidai aktuali ir tuo pat metu įvykdyta teismo kaip valdžios struktūros slinktis bendrojoje valstybės valdymo sistemoje. Tarpukario Lietuvoje konstituciniu lygmeniu³⁶⁰ nuo įstatymų leidžiamosios ir vykdomosios valdžios atribotas teismas sovietmečiu patyrė konstitucinių vertybių – nepriklausomumo, išimtinės teisės vykdyti teisingumą, teismų sprendimų privalomumo – devalvaciją³⁶¹. TSRS Teismų santvarkos įstatymo³⁶² 2 str. buvo įtvirtinta socialistinio teisėtumo dominantė, kuri nurodė visiems asmenims nenukrypstamai laikytis sovietinių įstatymų ir juos vykdyti. Sovietinės teisės doktrinoje tai reiškė įstatymo viršenybę kitų valstybinės valdžios aktų atžvilgiu ir aukščiausią „teisinę vertybę“, kurios gynimas laikytinas svarbiausiu visų valdžios institucijų, tarp jų ir teismo bei prokuratūros uždaviniu.³⁶³ Tad teismų sprendimų instancinės kontrolės sistemos ašimi esantis nepriklausomumo principas sovietinės teisės kontekste tapo deklaratyviu teiginiu. Viena vertus, konceptualiai svetimu Vakarų teisės tradicijoje vyravusiai šio principo sampratai. Kita vertus, neturėjusiu atramos vadinamojoje socialistinėje teismo paskirtyje ir praktiniame darbe.

Procesinės teisės srityje pokytis *de jure* įgyvendintas 1940 m. gruodžio 1 dieną: Rusijos Tarybų Federacinės Socialistinės Respublikos (RTFSR) Baudžiamasis procesinis kodeksas³⁶⁴ ir Civilinis procesinis kodeksas³⁶⁵ pakeitė iki tol galios formaliai nenustojusius CTĮ ir BPK. Vis dėlto šių aktų įsigaliojimas tebuvo formalumas. Doktrinoje teigiama, jog *de facto* šių kodeksų veikimas ribota apimtimi buvo įtvirtintas anksčiau, faktiškai nuo okupacijos pradžios. Tai padaryta neva atsižvelgus į Lietuvos, Latvijos ir Estijos TSR užklausas dėl konkrečių teisės aktų taikymo sprendžiant bylas specialiuosiuose teismuose: kariniuose tribunoluose, geležinkelio ir vandens transporto teismuose.³⁶⁶ Tačiau išlikusioje to meto jurisprudencijoje randami pavyzdžiai rodo, jog tarpukario Lietuvoje veikusios procesinės teisės normos, bent jau fragmentuotai, nebetaikytos sulig okupacijos pradžia taip pat ir bendrosios kompetencijos teismų sistemoje. Teismo aktai bendrosios kompetencijos teismuose dar iki neteisėto Lietuvos

360 „Lietuvos Konstitucija“, *Vyriausybės žinios*. 1938, Nr. 600–4199.

361 Sagatienė, *supra note*, 15: 117.

362 *TSRS, sąjunginių ir autonominių respublikų teismų santvarkos įstatymas* (Kaunas: Lietuvos TSR Teisingumo liaudies komisariato leidinys, 1940).

363 Sagatienė, *op. cit.*: 24

364 *RTFSR Baudžiamasis procesinis kodeksas. Su pakeitimais iki 1940 m. lapkričio 15 d.* (Kaunas: Lietuvos TSR Teisingumo liaudies komisariato leidinys, 1941).

365 *RTFSR Civilinis procesinis kodeksas. Su pakeitimais iki 1940 m. lapkričio 15 d.* (Kaunas: Lietuvos TSR teisingumo liaudies komisariato leidinys, 1941).

366 Sagatienė, *op. cit.*: 34-35.

inkorporavimo į TSRS sudėtį pradėti skelbti „teisės“, nebe Lietuvos Respublikos vardu (pastaruosius žodžius teismų sprendimuose primityviai nubraukiant ranka)³⁶⁷.

Atitinkamai teismų sprendimų priėmimo ir jų kontrolės procesas buvo stabdomas ir nutraukiamas ne įprasta procesine praktika, o paskelbiant nemotyvuotus išteisinamuosius nuosprendžius, arba tiesiog nutraukiant bylų nagrinėjimą teisme, arba įvykdžius politines represijas prieš byloje veikiančius asmenis. Tai patvirtina jurisprudencijoje aptinkami pavyzdžiai. „Politinėmis“ traktuotose ir Apeliaciniuose Rūmuose pirmąja instancija spręstose baudžiamosiose bylose teismo procesas be motyvų buvo pertraukiamas netipinių „tvarkomųjų posėdžių“ metu. Juose sprendimai buvo lakoniškai motyvuojami būtinybe „kriminalinį persekiojimą panaikinti nesant nusikalstamojo darbo sudėties“. Tačiau nutraukiamos buvo ir politinės potekstės neturinčios bylos. Tai daryta nesilaikant įprastos procesinės praktikos, teismui paskelbus lakonišką sprendimą: „išteisinti“. Bylos buvo nutraukiamos ir dėl kitų, su okupacijos padariniais susijusių aplinkybių, pavyzdžiui, dėl teismųjų „išvežimo į Sov. Sąjungą“.³⁶⁸

Naujai įsigalioję sovietiniai procesinės teisės aktai įtvirtino aktyvų prokuroro vaidmenį procese, teisės viršenybės principą pakeitė įstatymuose įtvirtintų valstybės interesų apsauga, klasikiniai civilinio ir baudžiamojamojo proceso principai ėmė veikti tik formaliai.³⁶⁹ Neteisėtai įvesti sovietiniai įstatymai, intervencija į teismo procesą ir jo politizavimas bei Vakarų teisės tradicijos principų atmetimas LTSR per trumpą laiką visiškai sustabdė nacionalinės teisės raidą. 1940 m. gruodžio 1 dieną derėtų traktuoti atskaitos tašku, už kurio teisenos procesai, dėl radikaliai pakitusios teisinės aplinkos, analizuotini kritiškai, net ir sąlyginai netapatinant jų su nacionalinės teisinės sistemos evoliucija.

367 „1940-06-24 Kauno apygardos teismo sprendimas Balakienės–Griciūtės Augustinos baudžiamojoje byloje“, *LCVA*, f. 478, ap. 4, b. 11203, l. 43.

368 Pavyzdžiui, „1940-06-23 LR Apeliacinių Rūmų prokuroro išvada Jankelio Perlemuterio kriminaliniam persekiojimui nutraukti“, *LCVA*, f. 932, ap. 1, b. 322, l. 4; „1940-06-21 LR Apeliacinių Rūmų prokuroro išvada Vaicekausko Vaclovo, Abramavičiaus Simo kriminaliniam persekiojimui nutraukti“, *LCVA*, f. 932, ap. 1, b. 323, l. 4; „1940-07-30 LR Apeliacinių Rūmų prokuroro išvada Narvydaitės Stasės kriminaliniam persekiojimui nutraukti“, *LCVA*, f. 932, ap. 1, b. 272, l. 15; „1940-09-11 Tauragės apylinkės teismo sprendimas Kuisio Vlado ir Treitako Antano baudžiamojoje byloje“, *LCVA*, f. 1749, ap. 1, b. 4, l. 34.; „1940-07-04 Šiaulių apylinkės teismo sprendimas Mikšos Antano baudžiamojoje byloje“, *LCVA*, f. 632, ap. 1, b. 118, l. 28; „1940-08-28 Tauragės apylinkės teismo sprendimas Viliaus Jurkutaičio baudžiamojoje byloje“, *LCVA*, f. 1749, ap. 1, b. 2, l. 54.; „1940-07-12 Kasacinis skundas Vyriausiajam Tribunalui“, *LCVA*, f. 1749, ap. 1, b. 6, l. 51.

369 Sagatienė, *supra note*, 15: 43.

3.2. Sovietinio teismų sprendimų kontrolės proceso reglamentavimas

Nuo XX a. antrojo dešimtmečio pabaigos³⁷⁰ TSRS teismų sistemą ir civilinį bei baudžiamąjį procesą reglamentavusios teisės normos formaliai nustatė dvipakopį teismų sprendimų kontrolės procesą. Vienintele ordinarine bendrosios kompetencijos teismuose priimtų sprendimų kontrolės forma buvo kasacija. Vis dėlto pastarasis institutas netapatintinas su klasikiniu, iš Vakarų teisės tradicijos kylančiu kasacijos ar revizijos modeliu. Retrospektyviojoje teisės mokslo doktrinoje sovietinė kasacija teisingai prilyginta neribotosios apeliacijos ir klasikinės kasacijos hibridiniam junginiui, pasižymėjusiam ryškia prieštara tradiciniams kasacijos instituto principams³⁷¹. Su tokia interpretacija sutinka ir to meto praktikai, veikę kasacinėje TSRS teismų grandyje³⁷².

Prieš dekonstruojant tarybinį teismų sprendimų instancinės kontrolės procesą, svarbu pažymėti, jog tarybiniai civilinės ir baudžiamosios teisės proceso įstatymai kasacinę kompetenciją delegavusiam teismui leido naikinti sprendimus ne tik dėl nustatytų materialiosios ar procesinės teisės pažeidimų, bet ir apskritai nusprendus, jog apskūstas sprendimas gali būti „aiškiai neteisingas“³⁷³. Tad konceptualiai teismų sprendimų kontrolę vykdęs teismas konstruotas kaip aktyvus proceso subjektas: turintis teisę peržengti skundo ribas, atlikti pilnos apimties intervenciją į pirmosios instancijos teismo darbą – tikrinti faktus ir teisės taikymą, taip pat aiškinti įstatymus, bylą grąžinti žemesnės instancijos teismui arba galutinį sprendimą priimti kasacinėje instancijoje. TSRS veikęs teismų sprendimų kontrolės modelis pasižymėjo totalitarinėms santvarkoms būdingu „visagalio teisėjo“ vaidmeniu, leidžiančiu, teismui panorėjus, radikaliai keisti proceso eigą.³⁷⁴ Sovietinėje teisės mokslo doktrinoje tokio modelio veiksmingumas ir reikalingumas aiškintas „tarybinio teismo sistemos demokratiškumu“, kurį esą užtikrina „kiekvieno sprendimo teisėtumas, pagrįstumas ir teisingumas“, kadangi teismui deleguotos funkcijos leidžia imtis visų būtinų priemonių, jog būtų išvengta netei-

370 TSRS apeliacinė instancija buvo panaikinta 1918 m. vasario 22 dieną ir vienintele teismų sprendimų kontrolės forma buvo nustatytas savitas, „kasacija“ vadintas institutas. Aronas Liakas, *Baudžiamųjų bylų procesas kasacinėje instancijoje (pagal Lietuvos TSR BPK)* (Vilnius: Žinijs, 1972): 6.

371 Klasikiniam *cour de cassation* procesui būdingi bruožai kaip: suspensyvinis poveikis, apeliacinės instancijos sprendimų apskundimas, *reformatio in peius* draudimas, skundų atranka, išskirtinai teisės klausimų nagrinėjimas, preliminarinis sprendimas, bylos grąžinimas pirmosios instancijos teismui – buvo visiškai arba iš dalies nebūdingi sovietinės kasacijos modeliu.

372 Teisėjo S. Šedbaro interviu, priedas Nr. 4.

373 Liakas, *supra note*, 369.

374 Nekrošius, *supra note*, 72: 391.

singo teismo nuosprendžio arba sprendimo įsiteisėjimo.³⁷⁵

3.2.1. Teismų sprendimų kontrolės reglamentavimas civiliniame ir baudžiamajame procese

Tarybinė teisinė sistema nebuvo statiška. Ji keitėsi, ir, anot tyrinėtojų, nuo šeštojo praėjusio amžiaus dešimtmečio pasuko „demokratėjimo linkme“³⁷⁶. Praėjus daugiau nei dvidešimtmečiui nuo Pirmosios Respublikos okupacijos ir įvestų TSRS baudžiamojo proceso įstatymų, 1961 m. įsigaliojo naujas baudžiamojo proceso kodeksas³⁷⁷ (toliau – LTSR BPK). Po trejeto metų, okupavus Lietuvą įvestą civilinio proceso įstatymą pakeitė ir naujasis TSRS³⁷⁸ Civilinio proceso kodeksas³⁷⁹ (toliau – LTSR CPK), kuris Lietuvos TSR teritorijoje ėmė veikti 1964 m. Atsižvelgiant į ideologizuotą ir etatistinę šių teisės aktų normų prigimtį, aptartini tik esminiai juose įtvirtinto teismų sprendimų kontrolės bruožai.

LTSR BPK iš esmės vieninteliu imperatyvu kasaciniam procesui buvo nustatytas septynių dienų terminas skundai ir prokuroro protestui paduoti nuo nuosprendžio paskelbimo datos (LTSR BPK 367 str.). Tačiau ir šis imperatyvas traktuotinas formaliai, kadangi kodekso 368 str. terminą teismui leido atstatyti dėl svarbių priežasčių, kurios traktuotos itin plačiai, kaip „asmens liga, komandiruotė ir kt.“³⁸⁰. Proceso inicijavimas daugiau *ex lege* nebuvo varžomas. Žemesnės instancijos teismo sprendimą, LTSR BPK 365 str. apibrėžtam plačiam šalių ratui leista apskųsti „visokiais“ motyvais, taip pat ir nenurodžius jokio motyvo. Atkreiptinas dėmesys ir į tai, jog ta pačia teisės norma buvo nustatyta pareiga prokurorui „užprotestuoti kiekvieną neteisėtą ar nepagrįstą nuosprendį“. Tokiu būdu iš esmės buvo įtvirtintas išskirtinis valstybės statusas kištis į teismo procesą.

Tarybinei kasacijai buvo būdingas įprastai apeliacijos instituto bruožams priski-

375 Aronas Liakas, Liaudies teismas socialistinio teisingumo sargyboje (Vilnius: Žinija, 1965): 44.

376 Nekrošius, *supra note*, 6: 64.

377 „Lietuvos Tarybų Socialistinės Respublikos Baudžiamojo proceso kodeksas“, *Valstybės žinios*, 1961, Nr. 18- 147.

378 Pažymėtina, kad civilinio proceso teisė nebuvo visiškai suvienodinta Tarybų Sąjungos mastu. 1961 m. buvo priimti TSR Sąjungos ir sąjunginių respublikų civilinio proceso pagrindai, kuriais remiantis parengti sąjunginių respublikų CPK. Nors ir buvo remiamasi pagrindais bei, kaip modeliu, Rusijos CPK, atskirų sąjunginių respublikų, taigi ir Lietuvos, CPK vis dėlto turėjo tam tikrų skirtumų. Valentinas Mikelėnas, „Civilinio proceso teisės vienodinimas bei derinimas ir naujasis Lietuvos Civilinio proceso kodeksas“, *Jurisprudencija* 28, 20 (2000): 182.

379 „Lietuvos Tarybų Socialistinės Respublikos Civilinio proceso kodeksas“, *LTSR įstatymų sąvadas*, 1964.

380 Antanas Bataitis ir kt. *LTSR Baudžiamojo proceso kodekso komentaras* (Vilnius: Mintis, 1989): 330.

riamas suspensyvinis poveikis: apskūstasis sprendimas negalėjo būti vykdomas iki proceso kasacinėje instancijoje pabaigos. Proceso metu, pagal kodekso 372 str., kasacinės instancijos teismas turėjo atlikti „nuosprendžio teisėtumo ir pagrįstumo patikrinimą“. Oficialioji LTSR BPK doktrina teismo sprendimo teisėtumą apibrėžė kaip „nuosprendį, kurį priimant tiksliai pritaikyti atitinkami baudžiamojo proceso, baudžiamasis ir kiti materialiniai įstatymai (darbo, civiliniai, administraciniai ir kt.)“. Pagrįstas nuosprendis apibūdintas kaip toks, „kuriame išdėstytos teismo išvados, atitinkančios visapusiškai ir objektyviai ištirtus ir teisingai įvertintus įrodymus“.³⁸¹ Atlikdamas šią funkciją teismas, kaip nurodyta kodekso 379 str., nebuvo saistomas kasacinio skundo ar protesto ribų, bylą turėjo patikrinti visa apimtimi visų proceso dalyvių atžvilgiu, taip pat ir tų, kurie skundo nebuvo pateikę.

Posėdžio metu, taip pat iki jo, proceso dalyviai turėjo teisę kasacinės instancijos teismui pateikti papildomą medžiagą (376 str.). Tiesa, remiantis vien „papildoma medžiaga“ sprendimo panaikinti ar bylos nutraukti neleista. Kasacinės instancijos teismas pats naujų įrodymų tyrimo neatliko, ši funkcija teko pirmosios instancijos teismui.³⁸²

Įstatymas nustatė keturias kasacinės instancijos teismo nutarčių rūšis. Teismas galėjo atmesti skundą arba protestą, pirmosios instancijos teismo sprendimą palikęs nepakeistą; panaikinti pirmosios instancijos teismo sprendimą ir bylą grąžinti nagrinėti *de novo*; panaikinti teismo sprendimą ir bylą nutraukti; arba priimti naują sprendimą (382 str.). Nuosprendis galėjo būti panaikintas visas arba tik atitinkama jo dalis. Taigi kasacinės instancijos teismas iš esmės galėjo nevaržomai spręsti dėl tolimesnio bylos proceso arba baigties. Pakartotinai bylą nagrinėjančiam teismui kodeksas nustatė privalomą kasacinės instancijos teismo nurodymų taikymą (393 str.), buvo draudžiama griežtinti sankciją teisiamajam (nebent dėl šios priežasties buvo priimtas atitinkamas kasacinio teismo sprendimas) (394 str.).

Pažymėtinas ir dar vienas iliustratyvus reglamentacinis skirtumas. Nepaisant teisės doktrinoje deklaruoto kasacinio teismo demokratiškumo³⁸³ dėl absoliučios jurisprudencijos apsaugos nuo teismo klaidų – baudžiamosiose bylose, pirmąja instancija spręstose antrojoje teismų sistemos grandyje, priimtus sprendimus apskūsti įstatymas imperatyviai draudė (365 str.). Šiose bylose buvo apribota asmens teisė apskūsti teismo baigiamąjį aktą bent vienam aukštesnės instancijos teismui, tokiu būdu

381 Bataitis, *supra note*, 380: 289.

382 *Ibid.*: 339-340.

383 Pavyzdžiui, Liakas, *supra note*, 369: 14;

pažeidžiant pamatinę asmens teisę į teisminę gynybą.³⁸⁴ Pavyzdžiui, tvarka, kai teismo sprendimu paskirta mirties bausmė (tokio tipo sankcija galėjo būti paskirta tik antrojoje grandyje), negalėjo būti apskūsta aukštesnės instancijos teismui, ypač didelį nepasitenkinimą ėmė kelti artėjant Nepriklausomybės atkūrimui.³⁸⁵ Retrospektyviai tokio pobūdžio teismų sprendimų instancinės kontrolės sistemos disbalanso teigia nesupratę bei nepateisinę ir tuo metu dirbę teisėjai, pačią tvarką prilyginę kasacijos „iluzijai“ ir atitiktis jokioje kitoje teisės sistemoje neturinčiam modeliui.³⁸⁶

Civiliniame procese nustatyta teismų sprendimų kontrolės sistema, atitinkamai, koreliavo su aptartojo proceso principais. Remdamasis objektyviosios tiesos principu, teismas čia taip pat turėjo dispoziciją imtis visų priemonių, kad „išaiškintos tikrosios bylos aplinkybės“³⁸⁷. Nustatytas reglamentavimas nulėmė teismo ir šalių galios disbalansą, kuris nūdienos teisės doktrinoje traktuojamas kaip „socialistinė civilinio proceso mokykla“³⁸⁸.

Kaip ir baudžiamajame procese, kasacinis teismas buvo aktyvus ir praktiškai neribotą galią turintis proceso subjektas. Tuo metu šalių atžvilgiu buvo reikšmingai apriboti rungimosi ir dispozityvumo principai.³⁸⁹ Šalys negalėjo prognozuoti, kiek išsiplės ginčo ribos, kur link pasisuks procesas bei ginčo sprendimas.³⁹⁰

Inicijuoti procesą galėjo platus asmenų ratas (313 str.), skundo padavimui buvo numatytas 10 dienų terminas (315 str.), kurio atkūrimo pagrindai analogiškai, baudžiamajam procesui, traktuoti ganėtinai liberaliai.³⁹¹ To meto oficialioji teisės doktrina nurodė, kad „kasacinės instancijos teismas visais atvejais turi patikrinti priimto liaudies teismo sprendimo pagrįstumą“³⁹². Tad motyvų nepateikimas taip pat nebuvo laikomas esminiu skundo trūkumu. Kodekso 325 str. buvo nustatė pareigą teismui bylą tikrinti visa apimtimi. 332 str. leido bylos šalims „pateikti papildomą medžiagą“, taigi civiliniame procese leistas *ius novorum* naujų duomenų pateikimas. Tiesa, remiantis vien nauja

384 Zajančiauskienė, *supra note*, 55: 639.

385 Lina Griškevič, „Autentiškos teismų sistemos sukūrimas Lietuvoje“ (Daktaro disertacija, Vilniaus universitetas, 2013): 65.

386 Teisėjo S. Šedbaro interviu, *supra note*, 372.; Teisėjo V. Grabinsko interviu, priedas Nr. 12.

387 Norkus, *supra note*, 76: 455.

388 Laužikas, Mikelėnas, Nekrošius, *supra note*, 75: 216.

389 Driukas, *supra note*, 74: 168.

390 Norkus, *supra note* 76: 455.

391 Pranciškus Vitkevičius ir kt. *Lietuvos TSR civilinio proceso kodekso komentaras* (Vilnius: Mintis, 1980): 242.

392 *Ibid.*: 242.

medžiaga pakeisti ar priimti naujo sprendimo civiliniame procese taip pat neleista.³⁹³

Išnagrinėjus bylą, kasacinės instancijos teismui kodekso 335 str. deleguota teisė priimti nutartį, kuria: pirmosios instancijos teismo sprendimas paliekamas nepakeistas, o skundas arba protestas atmetamas; arba sprendimas panaikinamas visas ar atitinkama jo dalis, o byla grąžinama nagrinėti pirmosios instancijos teismui; arba sprendimas panaikinamas visas ar iš dalies, o byla nutraukiama arba ieškinyš paliekamas nenagrinėtas; arba priimamas visiškai naujas arba pakeistas pirmosios instancijos teismo sprendimas. Sprendimas buvo naikinamas ir byla grąžinama nagrinėti iš naujo, kai jame esančių trūkumų kasacinis teismas pats pašalinti negalėjo.³⁹⁴

Kodekso 336-338 str. detalizavo pagrindus, leidusius panaikinti pirmosios instancijos teismo sprendimą. Tokiais pagrindais laikyta: bylą sprendusio teismo neteisėta sudėtis; neinformavimas bylos šalių apie posėdžio laiką ir vietą; proceso kalbos taisyklių pažeidimas; išspręstas neįtrauktų dalyvauti byloje asmenų teisių ir pareigų klausimas; teisėjų pasitarimo slaptumo taisyklių pažeidimas; netinkamai pasirašytas teismo sprendimas; neįrašytas teismo posėdžio protokolai³⁹⁵; klaidingai pritaikyta materialinė teisės norma; neteisingai išaiškintas įstatymas; „nepilnutinis“ bylos aplinkybių išaiškinimas; reikšmingų bylos aplinkybių „neįrodytumas“; teismų išvadų neatitikimas bylos aplinkybėms. Pažymėtina, jog oficialiojoje doktrinoje imperatyviai reikalauta teismo nutarties išsamumo³⁹⁶, tačiau praktikoje šio reikalavimo nebuvo laikomasi, pirmiausia dėl didelio darbo krūvio, tad nutartys buvo itin lakoniškos, tačiau turinio prasme, atitinkančios tik formalius reikalavimus.³⁹⁷

Reziumuojant tai, kas pasakyta, galima teigti, jog kasacinės instancijos teismui įstatymu deleguota jurisdikcija buvo apimanti pirmos instancijos teismo sprendimo teisėtumo ir pagrįstumo kontrolę – tiek teisės, tiek ir faktų prasme. Kodeksų normos buvo interpretuojamos ir aiškinamos itin plačiai. Tai lėmė, kad terminų, sprendimo sudėties, šalių ir teismo teisių bei pareigų turinys ir kiti proceso elementai galėjo būti taikomi individualiai, gana laisvai pačio teismo jurisdikcijoje interpretuojant atitinkamus įstatymo reikalavimus. Tokia sovietinės kasacijos, kaip hibridinio apeliacijos ir ka-

393 Pranas Vytautas Rasimavičius ir kt. *Tarybinė civilinio proceso teisė. Vadovėlis*. (Vilnius: Mintis, 1983), 205-206.

394 *Ibid.*: 205.

395 Gintautas Bužinskas ir Valentinas Mikelėnas, *Civilinio proceso teisė. Schemų albumas* (Vilnius: Vilniaus universitetas, 1990): 51.

396 Vitkevičius, *supra note*, 391: 258.

397 Teisėjo S. Šedbaro interviu, *supra note*, 372.; E. Laužiko interviu, priedas Nr. 6.; Teisėjo J. Jasaičio interviu, priedas Nr. 8.; Teisėjo V. Grabinsko interviu, *supra note* 386.; Teisėjos Z. Smirnovienės interviu, priedas Nr. 10.

sacijos junginio forma, iš esmės buvo svetima demokratinei ir teismų nepriklausomumo principu paremtai Lietuvos teisės sistemai. Tai neatitiko ir istorinės patirties. Taigi instituto raidos tęstinumo net ir formaliai apčiuopti neįmanoma.

3.2.2. Sovietinės neordinarinės teismų sprendimų kontrolės formos

Nors sovietiniai proceso kodeksai nustatė, jog kasacinio teismo sprendimas yra galutinis (LTSR CPK 343 str., LTSR BPK 358 str.), iki 1990 m. teismų sprendimų kontrolės sistemą reglamentavusios teisės normos ją ištesė ir už dvipakopės instancinės sistemos ribų. Abu proceso kodeksai reglamentavo tapačias neordinarines teismų sprendimų kontrolės formas: priežiūros procesą ir proceso atnaujinimą paaiškėjus naujoms aplinkybėms. Remdamasi jais, iki pat Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo, totalitariniais pagrindais paremta sistema, savo dispozicijoje turėjo teisę ilgai „žaisti“³⁹⁸ su byla, nepriklausomai nuo proceso dalyvių valios. Vienintelei ordinarinei teismų sprendimų kontrolės formai – kasacijai – bendrosios kompetencijos teismų sistemoje ir taip veikus itin plačia jurisdikcija bei išlaikius dominantę proceso šalių atžvilgiu, neordinarinės kontrolės formos justicijoje vienareikšmiškai pasižymėjo kaip procesinėmis priemonėmis nustatytas valstybės intervencijos įrankis.

Priežiūros proceso panaudojimas priklausė nuo aukščiausius postus teismų ir teisėsaugos sistemoje užimančių asmenų – aukščiausios instancijos teismo pirmininko ir LTSR prokuroro bei jų pavaduotojų – valios. Šių asmenų sprendimu civilinis ir baudžiamasis procesas galėjo būti pratęsimas, o jau įsigaliojęs pirmosios ir antrosios instancijos teismų sprendimas peržiūrimas. Įprastai procesas buvo pratęsimas vienai iš suinteresuotų bylos šalių tiesiogiai kreipiantis į vieną iš išvardytų pareigybių užimančių asmenų. Jei atitinkamas asmuo tokiam prašymui pritardavo, jo parengtą teikimą vertindavo aukščiausios instancijos teismo teisėjų kolegija. Tiesa, procesas galėjo būti atnaujinamas ir subjektyvia šių asmenų iniciatyva. Svarbu pažymėti, jog tokio pobūdžio teikimus nagrinėję teisėjai teigia, kad didžioji dalis teikimų teisėjų kolegijos buvo atmetama, nes „motyvų <...> juose tiesiog nebuvo“³⁹⁹.

Priežiūrinį procesą reglamentavo civilinio proceso (LTSR CPK 351-365 str.) ir baudžiamojo proceso (LTSR BPK 416-432 str.) normos. Tarybinėje doktrinoje šis institutas definicijuotas kaip įsiteisėjusių teismų sprendimų peržiūrėjimo forma, siekiant

398 Laužikas, Mikelėnas, Nekrošius, *supra note*, 75: 217.

399 Teisėjo J. Jasaičio interviu, *supra note*, 397.

„pataisyti klaidas“⁴⁰⁰, „užtikrinti, kad bylos būtų nagrinėjamos teisingai ir aukštesnieji teismai prižiūrėtų, kaip dirba žemesnieji teismai“⁴⁰¹. Kodeksai numatė galimybę priežiūros tvarka apskūsti bet kurios instancijos teismo sprendimą: įsiteisėję pirmosios instancijos teismų sprendimai turėjo būti nagrinėjami aukščiausioje instancijoje civilinės arba baudžiamosios bylų teisminės kolegijos, aukščiausios instancijos teismo kolegijų sprendimai – šio teismo kolegialaus organo Prezidiumo, pastarojo organo – iš visų aukščiausios instancijos teismo teisėjų sudaryto Plenumo (LTSR CPK 353, BPK 419). Tačiau įstatymas atitinkamai leido protestuoti ir šių organų priimtus sprendimus, neapsiribojant net ir teritoriniu lygmeniu: hierarchiškai aukštesnę galią turinčioms LTSR arba TSRS institucijoms. LTSR aukščiausios instancijos teismo teisminės kolegijos sprendimai įstatymo nustatyta tvarka galėjo būti skundžiami Prezidiumui. Prezidiumo ir Plenumo sprendimai galėjo būti protestuojami TSRS aukščiausios instancijos teismo Plenumui. Taigi faktiškai įsigaliojęs, kasacinėje instancijoje jau patikrintas teismo sprendimas, vien priežiūros tvarka galėjo būti tikrinamas dar trijose neordinarinėse pakopose.

Priimtas sprendimas nagrinėti bylą priežiūros tvarka turėjo suspensyvinį poveikį ir stabdė užprotestuoto teismo sprendimo galiojimą iki priežiūros proceso pabaigos. Šia tvarka, kaip ir kasacinėje instancijoje, buvo tikrinamas žemesnės instancijos teismo sprendimo teisėtumas ir pagrįstumas, o teismui buvo nustatyta pareiga bylą patikrinti visa apimtimi, dėl visų proceso šalių, pastarosios galėjo teismui pateikti ir naujus įrodymus (LTSR CPK 359 str., BPK 427 str.). Priežiūros tvarka bylą išnagrinėjęs teismas galėjo atmesti protestą, panaikinti žemesnės instancijos teismo sprendimą ir perduoti ją tirti iš naujo arba priimti naują sprendimą. (LTSR CPK 364 str., BPK 428 str.).

Įsiteisėjusius teismo sprendimus įstatymo nustatyta tvarka taip pat leista apskūsti dėl naujai paaiškėjusių aplinkybių (LTSR CPK 365-371 str., BPK 433-439 str.). Doktrinoje šio instituto esmė aiškinta kaip galimybė „esant tam tikroms sąlygoms, teismui, priėmusiam sprendimą, nutartį ar nutarimą, pačiam jį panaikinti“⁴⁰². Tokiomis aplinkybėmis įstatymų leidėjas laikė esmines bylos baigčiai aplinkybes, kurios proceso dalyviams buvo objektyviai nežinomos; neteisėti ar nusikalstami bylos šalių ir bylą nagrinėjusių teisėjų veiksmai; byloje dalyvavusių ar bylą tyrusių asmenų piktnaudžiavimai, lėmę neteisėto ir nepagrįsto sprendimo priėmimą; teismo sprendimo ar kito orga-

400 Bataitis, *supra note*, 380: 381.

401 Vitkevičius, *supra note*, 391: 263.

402 *Ibid.*: 275.

no nutarimo, kuris buvo pagrindas teismo sprendimui priimti, panaikinimas.

Svarbu pažymėti, jog teismo sprendimas šiuo pagrindu galėjo būti peržiūrimas ne tik bylos šalių pareiškimu, tačiau taip pat ir Lietuvos TSR Prokuroro ir aukščiausios instancijos teismo pirmininko teikimu. Jų iniciacijos motyvų ir terminų įstatymas nereglamentavo. Taigi ir šią teismų sprendimų kontrolės formą galima traktuoti papildomu procesiniu svertu valstybės jurisdikcijoje, leidžiančiu kištis į teismų sprendimų instancinės kontrolės procesą.

Pareiškimai dėl naujai paaiškėjusių aplinkybių buvo nagrinėjami tos pačios instancijos ir sudėties teisme. Teismo sprendimu pareiškimas arba teikimas galėjo būti atmestas arba patenkintas. Pastaruoju atveju byla buvo atnaujinama ir nagrinėjama įprasta proceso nustatyta tvarka.

To meto teisės doktrinoje tvirtinama, jog abi aptartosios netipinės teismų sprendimų kontrolės formos yra nulemtos dualistinio tikslo: siekio garantuoti teismo praktikos stabilumą ir tikslo eliminuoti „bet kokį neteisėtą ar nepagrįstą teismo aktą, net jeigu jis ir įsiteisėjęs“⁴⁰³. Iš to kas pasakyta, darytina išvada, jog pastarajam uždaviniui tarybinėje teismų sprendimų kontrolės sistemai teiktas prioritetas. Tai aiškintina ne tik itin plačia vienintelės ordinarinės teismų sprendimų kontrolės formos – kasacijos instituto apimtimi, itin liberaliu doktrininio proceso normų aiškinimu, bet ir iš esmės neribota bei valstybės galioje sutelkta dispozicija neordinarine tvarka peržiūrėti įsigaliojusius teismų sprendimus ir ištęsti šį procesą neapibrėžtą laiką, nepaisant teritorinės jurisdikcijos. Taigi greta politinės-partinės teismų sprendimų kontrolės, egzistavo ir valstybės dispozicijoje sutelkti, legislatyviniai procesiniai svertai kontroliuoti teismų sprendimų priėmimo ir tikrinimo procesą.

3.3. Teismų instancinė sistema prieš atkuriant Lietuvos nepriklausomybę

Prieš pat 1990 m. kovo 11 dieną paskelbiant „Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos Aktą dėl Lietuvos nepriklausomos valstybės atkūrimo“⁴⁰⁴, teismų instancinę sistemą šalies teritorijoje reglamentavo 1981 m. priimtas Teismų santvarkos ir teisėjų statuso įstatymas⁴⁰⁵. Šiuo aktu buvo nustatyta dvipakopė bendrosios kompetencijos

403 Rasimavičius, *supra note*, 393: 212.

404 „Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos Aktas dėl Lietuvos nepriklausomos valstybės atkūrimo“, *LRS.lt*, žiūrėta 2021 m. vasario 8 d.: <https://www.lrs.lt/datos/kovo11/aktas.htm>

405 „Lietuvos Tarybų Socialistinės Respublikos Teismų santvarkos įstatymas“, *Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios*. 1981, Nr. 34-421.

teismų sistema, sudaryta iš Lietuvos TSR Aukščiausiojo Teismo ir rajonų (miestų) liaudies teismų (20 str.). Pirmąja instancija veikę rajonų (miestų) liaudies teismai nagrinėjo visas civilines ir baudžiamąsias bylas, išskyrus tas, kurias įstatymas priskyrė kitų teismų kompetencijai (25 str.). Kaip aukščiausios instancijos teismas veikė Lietuvos TSR Aukščiausiasis Teismas (28 str.), kuriam įstatymų leidėjas delegavo atitinkamas civilines ir baudžiamąsias bylas spręsti pirmąja instancija ir nustatė kasacinio teismo kompetenciją. Šiam teismui taip pat deleguota funkcija nagrinėti teikimus bei protestus dėl įsigaliojusių teismų sprendimų peržiūrėjimo priežiūros tvarka ir paaiškėjus naujoms aplinkybėms. Įstatymo 29-37 str. nuostatomis, pastarąsias neordinarines teismų sprendimų kontrolės formas įgyvendino Lietuvos TSR Aukščiausiojo Teismo Plenumas, sudarytas iš teismo pirmininko, jo pavaduotojų ir teismo teisėjų, bei Lietuvos TSR Aukščiausiojo Teismo Prezidiumas. Prezidiumo posėdžiai buvo rengiami ne rečiau kaip kartą per mėnesį, Plenumo – ne rečiau kaip dukart metuose.

Lietuvos TSR teisės aktuose įtvirtintą dvipakopį instancinį modelį tarybinė teisės doktrina grindė teisminės politikos vieningumu ir stabilumu. Teigta, jog toks paprastas instancijų tarpusavio ryšys, kai pirmosios instancijos teismo priimtą sprendimą dėl jo teisėtumo ir pagrįstumo patikrina vienintelis antrosios instancijos teismas, teismų sistemoje leidžia išlaikyti darnius „savitarpio santykius“⁴⁰⁶. Tai esą užtikrina efektyvią ir veiksmingą teismų sprendimų instancinę kontrolę, šalių teisę į greitą ir teisingą bylų nagrinėjimą, o taip pat ir „patikimą valstybės interesų apsaugą“⁴⁰⁷.

Nepaisant platesnio deklaratyvių teiginių spektro, būtent pastarasis efektas, tyrėjų tvirtinimu⁴⁰⁸, buvo prioritetinis teismų instancinės sistemos uždavinys. Instancinėje sistemoje veikusios ordinarinės ir neordinarinės teismų sprendimų peržiūros formos atspindėjo bendrą sovietinio teisėtumo koncepciją: „pirmenybė buvo teikta ne teismų sprendimų ar nuosprendžių bei visuomeninių santykių stabilumui, o teisėtumui ir vienodos teismų sprendimų praktikos užtikrinimui.“⁴⁰⁹ Tokiu būdu teismas veikė kaip auklėjamoji struktūra, siekusi morališkai veikti bylos šalis.⁴¹⁰ Tuo metu teisėjų korpusas ideologiškai atsидūrė aporiškoje situacijoje, kurios vienoje pusėje teigta, jog „teisėjai kiekvieną bylą sprendžia tik pagal savo vidinį įsitikinimą“, kitoje – jog šis įsitikinimas

406 Karevas, *supra note*, 60: 48.

407 Perlovas, *supra note*, 60: 8.

408 Zajančiauskienė, *supra note*, 55: 641.

409 Sagatienė, *supra note*, 15: 53.

410 Albinas Likas ir kt. *Tarybinis teismas – demokratiškiausias teismas pasaulyje (Straipsnių rinkinys)* (Vilnius: Tiesa, 1951): 30.

paremtas „socialistinė teisė“⁴¹¹. Taigi sprendimus priimančių teisėjų patirtis konstruota neatsietinai nuo ideologijos, teismo – nuo įstatymo imperatyvo ir auklėjamojo vaidmens.

Tačiau bandymų išjudinti statišką sistemą ir joje įtvirtintus principus būta. Pirmiausia jie sietini su demokratinių jėgų įtakos augimu antrojoje 9-ojo dešimtmečio pusėje. Likus mažiau nei mėnesiui iki nepriklausomybės Akto paskelbimo, šie bandymai buvo materializuoti. 1990 m. vasario 13 dieną įsigaliojo LTSR Teismų santvarkos ir teisėjų statuso įstatymo redakcijos pakeitimai⁴¹². LTSR Teisingumo ministerijai ir Aukščiausiam Teismui naują įstatymo redakciją parengti pavedusi Aukščiausioji Taryba oficialiai deklaravo lūkestį adaptuoti 1981-ųjų įstatymą prie sparčiai kintančių politinių realijų.⁴¹³

Teisininkų bendruomenėje šis oficialus lūkestis turėjo platesnį turinį. Profesiniame lygmenyje aptariamais legislatyviniais pokyčiams buvo suformuoti aukšti modernumo ir kokybiško atsinaujinimo siekiai, kurie vis dar disonavo su totalitarinio režimo numatyta teismų sistemos paskirtimi. Tad tiek įstatymo svarstymą, taip pat ir jo priėmimo procesą lydėjo intensyvi kritika. Vis dėlto adekvačios reakcijos į ją nesulaukta ir įstatymo normose liko nepajudinti vykdomosios valdžios svertai, iliuzija pavertę teismų ir teisėjų nepriklausomumo lūkestį⁴¹⁴, kuris diskusijoje dėl reglamentacinių pokyčių veikė kaip esminis leitmotyvas. Turinio suteikimas deklaratyviam teismų nepriklausomumo principui, įtvirtintam LTSR Konstitucijos⁴¹⁵ 153 str., turėjo galimybę fundamentaliai pakeisti ir teismų sprendimų instancinės kontrolės sistemos turinį bei raidą.

1990 m. pradžioje įgyvendinti pokyčiai ne tik fundamentaliai nepakeitė teismų sistemos vietos valstybės valdymo grandžių sistemoje, tačiau taip pat neįdiegė ir jokios slinkties pačioje teismų instancinėje sąrangoje. Naująja įstatymo redakcija palikta veikti dvipakopė teismų organizacija. Rajono (miesto) teismams ir toliau teko pirmąja instancija nagrinėti visas civilines, baudžiamąsias, o taip pat ir administracinių teisės pažeidimų bylas, išskyrus tas, kurias įstatymas pirmąja instancija priskiria Lietuvos

411 Perlovas, *supra note*, 60: 9.

412 „Lietuvos Tarybų Socialistinės Respublikos Teismų santvarkos įstatymas“, *Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios*, 1981, Nr. 34-421.

413 Vilibikas, *supra note*, 49: 80.

414 Lina Griškevič, „1990-1992 metų teismų reforma Lietuvoje“, *Teisė* 81 (2011): 93.

415 „Lietuvos Tarybų Socialistinės Respublikos Konstitucija (Pagrindinis Įstatymas)“, *Vyriausybės žinios*, 1978, Nr. 11-130.

TSR Aukščiausiojo teismo kompetencijai (22 str. 1 d.). Lietuvos TSR Aukščiausiajam Teismui pakartotinai įtvirtintas aukščiausiosios teisminės valdžios institucijos statusas (27 str. 1 d.). Jam savo įgaliojimų ribose palikta nagrinėti bylas kaip pirmosios instancijos teismui ir kasaciniam teismui (28 str. 1 d. 1 p.). Atitinkamai Lietuvos TSR Aukščiausiojo Teismo Plenumui ir Prezidiumui palikta teisė peržiūrėti įsigaliojusius teismų sprendimus priežiūros tvarka bei paaiškėjus naujoms aplinkybėms (atitinkamai – 31 str. ir 35 str.).

Lyginamuju aspektu įvertinus 1981 m. ir 1990 m. teismų instancinę sistemą nustačiusių teisės aktų turinį pažymėtina, kad nepaisant reikšmingų politinių-istorinių aplinkybių ir deklaratyvaus siekio modernizuoti teismų sistemą, kokybiško pokyčio įstatymo raide nepriklausomybės atkūrimo išvakarėse perteikti nesugebėta. Tai patvirtina ir įstatymą lydėjusi teisėjų korpuso bei politinių srovių atstovų kritika. Vis dėlto, teismų sistemos reformistines nuotaikas lydėjusios profesinės diskusijos inspiravo inerciją ir 1990 m. vasario 13 dieną iš esmės nepakeistą teisės aktą pavertė atskaitos tašku ilgalaikei teismų instancinės reformai.⁴¹⁶

Reziumuotina, jog pusę amžiaus trukusi sovietinė okupacija iš esmės nepakitusiais išlaikė tiek instancinės teismų sistemos modelį, tiek jos veikimo principus, tiek jų visumą aprėpusią teismų sprendimo instancinės kontrolės sistemą. Visą šį laikotarpį naikinta istorinė atmintis lėmė tai, kad teismų instancinėje sistemoje Vakarų Europos teisinės minties tradicija ir patirtis artėjant 1990-siems buvo svetimi ir iš esmės nepažinti.⁴¹⁷ Tačiau 1988-1990 m. laikotarpiu atsiradusios, kad ir retos galimybės išvykti į tarptautinius renginius, akstinas burtis į profesines bendruomenes, įsilieti į politinio judėjimo procesus, formavo kokybiško teismų organizacijos pokyčio lūkestį.⁴¹⁸

3.4. Sovietinės teismų sprendimų instancinės kontrolės sistemos perkėlimas į nacionalinę teisę

Analizuojant sovietinės teisės perkėlimo į nacionalinę fenomeną, surinktų empirinių duomenų rinkinys išryškina būtinybę šio reiškinio dekonstrukciją atlikti ne tik formaliaja – teisės normų perkėlimo prasme, bet ir kognityvine – praktinės patirties

416 Sagatienė, *supra note*, 61: 124.

417 Teisėjo S. Šedbaro interviu, *supra note*, 372.; E. Laužiko interviu, *supra note*, 397.; Teisėjo V. Višinskio interviu, priedas Nr. 7.; Teisėjo J. Jasaičio interviu, *supra note*, 397.; Teisėjos Z. Smirnovienės interviu, *supra note*, 397.; Interviu medžiaga: rankraštis. T. Valančiaus asmeninis archyvas.

418 Teisėjo S. Šedbaro interviu, *op. cit.*; Teisėjos J. Stripeikienės interviu, priedas Nr. 5.; E. Laužiko interviu, *op. cit.*; Teisėjo V. Višinskio interviu, *op. cit.*

lauke, išeinančiame už teisės normų ribų.

Apskritai, amžininkai ir nacionalinės teisės pagrindų kūrėjai laikotarpį iškart po 1990 m. kovo 11 d. pamena buvus chaotišku.⁴¹⁹ Tuomet tapo aišku, jog ligtolinė legislatyvinė patirtis tampa neaktuali ir vien adaptacinio Maskvoje parengtų teisės aktų mechanizmo nebekanka.⁴²⁰ Įstatymų leidėjui stigo elementarios teisės aktų leidybos patirties, o priimamiems sprendimams – pagrindų ir išbaigtumo.⁴²¹ Iš sovietmečio paveldėta instancinė teismų sistema neatitiko demokratine santvarka, teisės viršenybė ir rinkos ekonomika pagrįstos, transformaciją patyrusios visuomeninės sanklodos poreikių.⁴²²

Tačiau teisiškai, atkūrusi nepriklausomybę Lietuvos Respublika, buvo ta pati valstybė, kurios nepriklausomybė buvo paskelbta 1918 m. vasario 16 d., ir kurios tarptautinis pripažinimas įvyko per 1918-1922 m. laikotarpį⁴²³. Principinę, tai užtikrinančią nuostatą, Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba (toliau – Aukščiausioji Taryba) įtvirtino 1990 m. kovo 11 d. priimtu įstatymu „Dėl 1938 metų gegužės 12 dienos Lietuvos Konstitucijos galiojimo atstatymo“⁴²⁴. Juo konstatuota, kad 1938 m. Lietuvos Konstitucijos veikimas buvo sustabdytas neteisėtai dėl įvykdytos TSRS agresijos ir aneksijos. Atitinkamai šiuo aktu nutrauktas 1977 m. TSRS ir 1978 m. LTSR konstitucinių aktų veikimas. Vis dėlto svarbu pabrėžti, jog dėl fundamentalių, penkis dešimtmečius vykusių socialinių, ekonominių, politinių pokyčių, Aukščiausiosios Tarybos sprendimas nereiškė bandymo „prikelti tą pačią, gyvavusią iki 1940 m. okupacijos, valstybę“⁴²⁵.

Apibendrinant formalųjį sovietinės teisės perkėlimo procesą⁴²⁶, pažymėtina, jog norminiu jo pagrindu tapo nepriklausomybės atkūrimo dieną priimto Laikinojo Pagrindinio Įstatymo įsigaliojimą nustatęs teisės aktas „Dėl Lietuvos Respublikos Laikinojo Pagrindinio Įstatymo“, kurio 3 str. buvo įtvirtintas pagrindiniam valstybės

419 Valentinas Mikelėnas, „Kokių teismų reikia Lietuvai?“, *Justitia*, 61, 3 (2006): 2.

420 Piesliakas, *supra note*, 68: 3.

421 Kūris, *supra note*, 68: 5.

422 „Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos-Atkuriamojo Seimo 1990-03-23 devynioliktasis posėdis“, *Stenogramos*, 1990-03-23, Nr. 19, žiūrėta 2021 m. kovo 14 d., <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legAct/lt/TAK/TAIS.251071>.

423 Dainius Žalimas, „Pagrindiniai teisiniai ir politiniai Lietuvos Respublikos tęstinumo aspektai“, *Politologija* 17, 1 (2000): 335.

424 „Lietuvos Respublikos įstatymas „Dėl 1938 metų gegužės 12 dienos Lietuvos Konstitucijos galiojimo atstatymo““, *Valstybės žinios*, 1990, Nr. 9-223.

425 Maksimaitis, *supra note*, 78: 17.

426 Šio tyrimo kontekste teisės perkėlimo reikškinys traktuotinas kaip 1990 m. kovo 11 dieną paskelbto Akto ir jį lydinių sprendimų, susijusių su sovietinės teisės aktų perkėlimu į nacionalinę teisę, procesas.

įstatymui neprieštaraujančių teisės aktų galiojimas.⁴²⁷ Laikinojo Pagrindinio Įstatymo nuostatomis buvo pakartotinai patvirtinta iki nepriklausomybės atkūrimo veikusi teismų organizacija: Lietuvos Aukščiausiasis Teismas ir rajonų (miestų) teismai (113 str.). Tą pačią dieną Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba priėmė nutarimą, kuriuo nurodė „iki Lietuvos Aukščiausioji Taryba sudarys naujos sudėties valstybės organus, pavesti Lietuvos Respublikos Aukščiausiajam Teismui, rajonų ir miestų teismams vykdyti turimus įgaliojimus“⁴²⁸. Taigi teismų sprendimų instancinės kontrolės sistemos esminius dėmenis reglamentavę teisės aktai - 1990 m. vasario 13 dienos Teismų santvarkos ir teisėjų statuso įstatymo redakcija, LTSR CPK ir LTSR BPK - nebuvo panaikinti ir veikė toliau.

Iki pat teismų instancinės sistemos reformavimo ir Lietuvos Respublikos Konstitucijos⁴²⁹ priėmimo, aptariamųjų įstatymų teisės normų struktūrose nebuvo atlikta esminių pakeitimų, kurie įtakotų sovietmečiu nustatytą teismų sprendimų kontrolės procesą. Nebent sąlyginį poveikį turėjo 1990 m. spalio 9 dieną Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos (toliau – Aukščiausiosios Tarybos) priimtu nutarimu⁴³⁰ pateiktas išaiškinimas, jog LTSR Aukščiausiojo Teismo Plenumo nagrinėtos baudžiamosios ir civilinės bylos turi būti nagrinėjamos Lietuvos Respublikos Aukščiausiojo Teismo Plenumo. Taip pat 1990 m. spalio 31 dieną Aukščiausiosios Tarybos priimtas

427 Verta pažymėti, jog aptariamąsias normas turinio nederėtų tapatinti su atitinkamomis 1918 m. lapkričio 2 dieną priimtų Lietuvos Valstybės Laikinosios Konstitucijos Pamatinių Dėsnių nuostatomis, kuriomis buvo įgyvendinta Rusijos imperijos teisės recepcija. Skyrėsi ne tik istorinės, politinės aplinkybės, bet ir įgyvendintų aktų turinys. Pirmojo apskritai Lietuvos Respublikos konstitucinės galios teisės akto 24 straipsniu, įstatymų leidėjas *expressis verbis* nustatė laikiną svetimšios teisės galiojimą, pateikdamas aiškiai nuorodą, kad iki bus išleisti nacionaliniai teisės aktai „<...> laikinai palieka tie, kurie yra buvę prieš karą, kiek jie neprieštarauja Laikinosios Konstitucijos pamatiniams dėsniams“. Tokiu būdu iš esmės atmetant Vokietijos militaristinės okupacijos metu įvestų teisės aktų galiojimą ir recepuojant Rusijos imperijos teisės aktus. Tuo metu 1990 m. kovo 11 d. priimto įstatymo normomis buvo pratęstas „<...> iki šiol veikusių Lietuvos įstatymų <...>“ galiojimas, neteikiant pažodinės nuorodos į sovietinės teisės doktriną, taip pat nepažymint šių aktų galiojimo laikinumo. Taigi 1990 m. normomis nebuvo apibrėžta konkrečios teisinės sistemos recepcija, tačiau jomis buvo įvestas Lietuvos valstybės teisės tęstinumo dėmuo, paliekant veikti iki tol veikusius „Lietuvos įstatymus“. Taigi recepcijos definicija šiam reiškiniiui nėra tinkama. Iki tol veikusių teisės normų galiojimo tęstinumo užtikrinimas, keičiantis valstybinei santvarkai, iš esmės atitinka tranzicijos definiciją. <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/transition>

428 „Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos-Atkuriamojo Seimo 1990-03-11 trečiasis posėdis“, *Stenogramos*, 1990-03-23, Nr. 3, žiūrėta 2021 m. kovo 11 d., <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAK/TAIS.251084>.

429 „Lietuvos Respublikos Konstitucija“, *Valstybės žinios*, 1992, Nr. 33-1014.

430 „Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos Baudžiamojo proceso kodekso 417, 419 straipsnių ir Civilinio proceso kodekso 352, 353 straipsnių taikymo““, *Lietuvos aidas* 100, 0 (1990).

įstatymas⁴³¹, kuriuo pakeista kandidatų į teismo tarėjus kėlimo tvarka. Taigi teismų sprendimų kontrolės procesą reglamentavusių teisės normų visuma į nacionalinę teisę buvo perkelta visa apimtimi ir nepakeista palikta veikti iš esmės pasikeitusioje visuomenėje sanklodoje.

Teisės doktrinoje teisingai pastebima, jog nors ir įvyko plataus masto sovietinės teisės perkėlimas, tačiau kito scenarijaus tuo metu nebuvo galima tikėtis. Objektiviai sukurti kokybiškai naują teisinės sistemos modelį per trumpą laiką nebuvo įmanoma. Teisės institutų raidai esmine nuostata derėtų laikyti tai, kad „mechaniškas kitų šalių teisės sistemų ir kitų valstybės institutų perkėlimas nėra laikomas reforma“⁴³².

Iškart po nepriklausomybės atkūrimo buvo oficialiai deklaruotas teismų instancinės sistemos pertvarkos siekis.⁴³³ Tačiau atitinkamai suvokta, jog kokybiškai greitai jos nebus įmanoma realizuoti dėl trijų priežasčių. Pirma, savikritiškai suvoktas suverenos įstatymų leidybos patirties trūkumas. Antra, atmetant sovietinį teisinės raidos vektorių, tapo būtina išanalizuoti priešinga kryptimi besivysčiusią tarptautinę praktiką. Trečia, veikė į nacionalinę teisę perkelta sovietinė teismo organizacija ir procesiniai teisės aktai, kurie privalėjo užtikrinti nepertraukiamą teisingumo vykdymą.

Visgi be teisės normų perkėlimo ir teisinės minties raidos perspektyvos, šiame kontekste būtina bendrais bruožais apibrėžti ir praktinę aptariamojo reiškinio pusę. Sovietinės teisės perkėlimo ir jos padarinių empirinę įtaką teismų sprendimų instancinei kontrolės sistemai 1990 m. kovo 11 dienos įvykių akivaizdoje galima segmentuoti į tris dalis:

- 1) Struktūriniai-sisteminiai pokyčiai. LTSR veikusi teismų sprendimų instancinė kontrolės sistema buvo integrali TSRS sistemos dalis. Šalyje veikusios šio instituto ordinarinės ir neordinarinės priemonės nebuvo apribotos teritoriniu lygmeniu ir teisėtumo bei pagrįstumo kontrolė, įstatymų nustatyta tvarka, galėjo būti atliekama atitinkamų TSRS teismo organų. Sulig 1990 m. įgytu suverenitetu, Lietuvos teismų sistema atsiskyrė nuo sąjunginės. Kreipimasis į TSRS struktūras dėl Lietuvos Respublikos teismų priimtų įstatymų prieštaravo Laikinojo Pagrindinio Įstatymo 113 str., 115 str., 117 str. esmei, nustačiu-

431 „Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos įstatymas „Dėl Lietuvos Respublikos Teismų santvarkos ir teisėjų statuso įstatymo 49 straipsnio pakeitimo““, *Lietuvos aidas* 117, 0 (1990).

432 Darius Sauliūnas, „Lietuvos Respublikos teismams – 80. Vytauto Greičiaus kalba“, *Justitia* 6 (1998): 6.

433 „Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos-Atkuriamojo Seimo 1990-03-23 devynioliktasis posėdis“, *supra note*, 422.

siai vientisą, valstybės teritorija apribotą teismo struktūrą ir jo nepriklausomumą. Pastarasis aktas praktiniame teismo darbe problemų nesukėlė, buvo visuotinai priimtinas ir savaime suprantamas.⁴³⁴ Tiesa, iš bylininkų pusės nesusipratimų dėl šios nuostatos kildavo dar kurį laiką.⁴³⁵ Atitinkamai pasikeitė ir specialiais TSRS teisės aktais reglamentuotų strateginių logistikos bei infrastruktūros sektorių teisenos procesai, pavyzdžiui dėl nusikalstamų veikų, įvykdytų geležinkelio, oro uosto, jūrų uosto teritorijoje. Dėl šio pobūdžio bylų, pagal TSRS prokuroro patvirtintas ikiteisminio tyrimo išvadas, tirtų LTSR bendrosios kompetencijos teismuose, reglamentacinis pokytis 1990 m. pradžioje nebuvo atliktas. Teisėjų sutarimu, kaltinamųjų išvadų tvirtinimas buvo perduotas Lietuvos generalinei prokuratūrai, „be jokių nurodymų „iš aukščiau“⁴³⁶. Tai, kad teismų ir teisėjų atžvilgiu kitų valstybės valdymo valdžių komunikacijos intensyvumas buvo itin menkas⁴³⁷ nulėmė probleminių klausimų sprendimą sistemos viduje. Taip, iš esmės intuityviai ir konsensuso būdu buvo apsprendžiami atitinkami probleminiai klausimai. Nuoseklumas proceso teisėje buvo nulemtas ir dėl vieningo teisėjų korpuso pritarimo fundamentalioms politinėms slinktimis.⁴³⁸

2. Pokyčiai proceso tvarkoje. Amžininkų teigimu, nepriklausomybės atkūrimo paskelbimo metu, teisės taikymo prasme, perėjimas iš sovietinės į nacionalinę teisės sistemą buvo sklandus ir iš esmės nepastebimas⁴³⁹. „Bylos, kurios buvo pradėtos, buvo tęsiamos ta pačia tvarka. Materialioji teisė liko ta pati. Aišku, buvo priimtas Laikinasis Pagrindinis Įstatymas, kuris numatė tam tikras išlygas taikant įstatymus, bet ir tas įstatymų taikymas nesukėlė jokių problemų. <...> Teismų sistema veikė nuosekliai. <...> Procesinėje teisėje pagaliau nėra jokių politinių aspektų, kurių galima atrasti materialiojoje teisėje.“⁴⁴⁰ Vis dėlto emocinis pakylėjimas ir politiniai įvykiai tam tikra prasme rezonavo ir teismo procese plačiąja prasme. Taip sukeliama tam tikrus

434 Teisėjo V. Grabinsko interviu, *supra note*, 386.

435 „Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos-Atkuriamojo Seimo 1990-10-09 dvidešimt penktasis posėdis“, *Stenogramos*, 1990-10-09, Nr. 25, žiūrėta 2021 m. kovo 17 d., <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAK/TAIS.250983>.

436 Teisėjos Z. Smirnovienės interviu, *supra note*, 397.

437 Teisėjo V. Višinskio interviu, *supra note*, 418.

438 E. Laužiko interviu, *supra note*, 397.; Teisėjo V. Višinskio interviu, *supra note*, 418..

439 Teisėjos J. Stripeikienės interviu, *supra note*, 418.; Teisėjo V. Grabinsko interviu, *supra note*, 386.; Interviu medžiaga, *supra note*, 417.

440 Teisėjo V. Grabinsko interviu, *ibid*.

„minkštuosius“ poveikius. Teisėjai pamena iškart po nepriklausomybės atkūrimo nuosprendžius pradėję skelbti Lietuvos Respublikos vardu ir savo nuožūra atmetę proceso teisės normose likusias ideologines nuostatas.⁴⁴¹ Taip pat subjektyvų pokytį reiškė ir Laikinoju Pagrindiniu Įstatymu įtvirtinta lietuvių kalba kaip vienintelė teismo proceso kalba. Dėl ypač didelio darbo krūvio Lietuvos Aukščiausiajame Teisme buvo rengiamos itin lakoniškos kasacinės instancijos teismo nutartys, tad „<...> taisyklinga kalba ir gili teisinė mintis buvo būtini“⁴⁴².

3. Pokyčiai teisinėje aplinkoje. Šiuo aspektu paminėtinas netrukus po nepriklausomybės atkūrimo vykęs teismų sprendimų kontrolę įgyvendinusio teisėjų korpuso performavimas ir su tuo susijęs teismo nepriklausomumo principo užtikrinimas. Aptariant pirmąjį aspektą, pažymėtina, jog 1990 m. gegužės 3 dieną Lietuvos Aukščiausiojo Teismo pirmininku paskyrus Mindaugą Lošį⁴⁴³, tų pačių metų liepos 19 dieną įvyko kandidatų į LAT teisėjų „liustracijos“ procesas. LAT pirmininko teikti kandidatai buvo skiriami Aukščiausiosios Tarybos, jiems užduodant klausimus dėl nagrinėtų politinių bylų ir bylų, kuriomis teisti į armiją pašaukti asmenys.⁴⁴⁴ Naują LAT sudėtį Aukščiausiosios Tarybos posėdyje pristačiusio M. Lošio teigimu, įgyvendinamas „didelis Aukščiausiojo Teismo sudėties atsinaujinimas (iš 41 teisėjo beveik pusė arba daugiau negu vienas trečdalis bus nauji)“⁴⁴⁵. Tačiau šiuo žingsniu iš esmės siekta ne tik atnaujinti teismo sudėtį, tačiau taip pat ir teismų sprendimų kontrolę įgyvendinusių vienintelę teisėvą visiškai depolitizuoti. Pažymėtina, jog sovietmečiu teisėjams buvo keltas reikalavimas priklausyti Komunistų partijai.⁴⁴⁶ Pasibaigus liustracijos procesui, praktikai pateikia remarkas apie teismų darbe ir struktūroje išblėsusią politinę įtaką, siekį „lįsti į

441 E. Laužiko interviu, *supra note*, 397.; Teisėjo V. Višinskio interviu, *supra note*, 418.; Teisėjo V. Grabinsko interviu, *supra note*, 386

442 Teisėjos Z. Smirmovienės interviu, *supra note*, 397.

443 „Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos-Atkuriamojo Seimo 1990-05-03 penkiasdešimt trečiasis posėdis“, *Stenogramos*, 1990-05-03, Nr. 53, žiūrėta 2021 m. kovo 17 d., <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAK/TAIS.250996>.

444 „Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos-Atkuriamojo Seimo 1990-07-19 šimtas dešimtas posėdis“, *Stenogramos*, 1990-07-19, Nr. 110, žiūrėta 2021 m. kovo 17 d., <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAK/TAIS.251581>.

445 *Ibid.*

446 „Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos-Atkuriamojo Seimo 1990-07-19 šimtas dešimtas posėdis“, *supra note*, 449. Tai patvirtina ir empirinio tyrimo metu surinkti duomenys. Pavyzdžiui, žr. interviu su teisėju J. Jasaičiu, priedas Nr. 9.

jų veiklą, <...> visi jautėsi laisvi priimti sprendimus“.⁴⁴⁷

Taigi formaliąja prasme, regimas pokytis neįvyko: sovietmečiu veikusi teisės normų struktūra formaliai visa apimtimi buvo perkelta į nacionalinę teisę, pagrindinis šalies įstatymas pakartojai nustatytą teismų instancinę organizaciją, buvo užtikrintas teismų veiklos nepertraukiamumas. Tačiau socialinės-politinės slinktyt turėjo atitinkamus „minkštuosius“ padarinius proceso veikimui praktikoje.

447 E. Laužiko interviu, *supra note*, 397.

IV. NACIONALINĖS TEISMŲ SPRENDIMŲ INSTANCINĖS KONTROLĖS SISTEMOS RAIDA ANTROJOJE RESPUBLIKOJE

1918-1940 m. nacionalinė teismų sprendimų instancinė kontrolės sistema sukurta nebuvo. Valstybėje šiuo laikotarpiu ji buvo receptuota kartu su kitais carinės Rusijos imperijos teisės paminklais. Vakarų teisės tradicijos įtakos sferoje sukurti, tačiau imperinei sanklodai adaptuoti apeliacijos, kasacijos bei neordinariniai sprendimų kontrolės institutai buvo implementuoti į nacionalinę teismų instancinę sistemą ir joje veikė neefektyviai. Nuoseklus bylų skaičiaus augimas, šio veiksnio ir neadaptyvių proceso taisyklių sąlygota teismų darbo krūvio problematika kėlė sisteminės problemas. Lokalių priemonės jiems įveikti buvo neveiksmingos arba teikė tik laikiną efektą. Tačiau teisinės minties raida, jos kosmopolitiškumas, esminės bylų nagrinėjimo aukštesnės instancijos teisme problemos ir legislatyvinės intencijos leidžia preziumuoti, jog nors 1940 m. ir buvo priimtas sprendimas įgyvendinti pirmąjį oficialų receptuotų proceso teisės aktų vertimą, tais pačiais metais įvykdytas sovietinės okupacijos aktas sustabdė autentiško teismų sprendimų instancinės kontrolės modelio ir nacionalinių procesinės teisės kodeksų kūrimo procesą. Taikant kontrafaktinę teisės istorijos tyrimo metodologiją, to meto politinių ir teisinių aplinkybių visuma leistų projektuoti tris fundamentalius tokio numanomo modelio bruožus: 1) Vakarų Europos teisės tradicijos raišką, kuri kilo iš teisės doktrinos ir teisės aktų kilmės šaltinių; 2) Modernią ir bylininkų mentalitetui adaptuotą kontrolės formų struktūrą, kylančią iš to meto problematikos, reaktivių, tačiau lokalių priemonių jų sprendimui ir doktrinoje aptartų siekinių lygiuotis į pažangiausią to meto tarptautinę praktiką; 3) Klasikines teismų sprendimų kontrolės formas – dėl iš esmės nekvestionuoto apeliacijos modelio veiksmingumo, istorine patirtimi pagrįsto kasacijos reikalingumo ir netipinėms situacijoms skirtų ir tik fragmentiškai jurisprudencijoje veikusių neordinarinių patikros mechanizmų.

TSRs įvykdyta okupacija visiškai atmetė Pirmosios Respublikos patirtį, per trumpą laiką likvidavo iki okupacijos veikusią teismų instancinę sistemą ir procesinius teisės aktus bei primetė savitą, teismų nepriklausomumą formaliai deklaravusį ir politine intervencija grįstą teismų sprendimų patikros konstruklą.

1990 m. pradžioje nepriklausomybės atkūrimą paskelbusi Lietuvos Respublika nesitapatino su okupanto teisine sistema, akceptavo Vakarų demokratinei teisės tradicijai būdingus teisinės valstybės principus, tačiau aplinkybių verčiama įgyvendino formaliąją sovietmečio teisės normų recepciją. Sulig tuo sprendimu buvo deklaruota

ir nacionalinė teisėkūros perspektyva. Siekis nesitapatinti su sovietmečio teisės sistema ir vystytis Vakarų teisės tradicijos nubrėžta trajektorija bei istorinės patirties paveldas jau 10-ojo dešimtmečio pradžioje indikavo apie būsimą nacionalinės ir valstybės poreikiams adaptuotos teismų sprendimų kontrolės sistemos kūrimą.

4.1. Autentiškos teismų instancinės sistemos projekcija ir įtvirtinimas

Nors pirmaisiais mėnesiais suskubta deklaruoti politinę valią dėl teismų instancinės sistemos reformos⁴⁴⁸, tolimesnių įvykių raidą, amžininkų vertinimu, komplikavo paveldėti mentaliteto bruožai: etatizmas – valstybės priešpastatymas teisei, kuri buvo suprantama kaip valstybės nustatyta ar sankcionuota elgesio taisyklė, taip pat teisės paternalizmas, reiškiantis, jog teisė veikia kaip valstybės įrankis, saviems piliečiams nurodant jų galimo arba reikalaujamo elgesio modelius⁴⁴⁹.

Dar prieš nepriklausomybės atkūrimą ėmė ryškėti intencija valstybės raidą grįžti demokratinių Europos valstybių tradicija.⁴⁵⁰ Tačiau tuo metu tai daugiau buvo deklaratyvus siekis, kadangi ši tradicija buvo pažinta tik doktrininiam lygmenyje. Teisės moksle trūko teisinės minties plėtotojų, praktikoje – elementaraus supratimo apie užsienio šalyse veikiančius teisės institutus.⁴⁵¹ Teisės doktrina sugestiuoja, jog šių dviejų elementų – intencijos įgyvendinti modernią teismų reformą ir tarptautinės praktikos nepažinumo – sinergijoje „natūraliai“⁴⁵² imta gręžtis į istorinę nacionalinę patirtį, t.y. Pirmosios Respublikos teismų instancinę sistemą. Paraleliai taip pat imta analizuoti pasaulio demokratiškas valstybių patirtį.⁴⁵³

Tačiau surinkti empiriniai duomenys apibrėžia kitokią įvykių retrospektyvą. Savaiame gręžtis į tarpukario paveldą objektyvių galimybių nebuvo. Sovietmečiu tikslingai vykdyta teisės mokslo ir praktikos ideologizacija, kuriant nedviprasmišką prieštarą su Pirmosios Respublikos teisės sistema ir Vakarų Europos teisės tradicija⁴⁵⁴, naikino istorinę atmintį ir nematerialųjį teisinį paveldą. Šio proceso padariniai esmingai komplikavo teismų instancinės sistemos Antrojoje Respublikoje kuriamąjį darbą.

448 „Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos-Atkuriamojo Seimo 1990-03-23 devynioliktasis posėdis“, *supra note*, 422.

449 Kūris, *supra note*, 68: 6.; Teisėjos J. Stripeikienės interviu, *supra note*, 418.

450 Jurka, *supra note*, 69: 655.

451 Teisėjo V. Višinskio interviu, *supra note*, 418.; Teisėjo V. Grabinsko interviu, *supra note*, 386.

452 Griškevič, *supra note*, 385: 61.

453 Ambrasaitė, *supra note*, 73: 477.

454 Rasimavičius, *supra note*, 393: 198.

4.1.1. Nuolatinės teismų sistemos kuriamasis darbas

Laikinojo Pagrindinio Įstatymo 113 str. buvo įtvirtinta nuostata, jog „Lietuvos teismų organizavimo ir veiklos tvarką nustato Lietuvos įstatymai“. Tačiau kaip retrospektyviai vertindamas teismų sistemos kūrimo etapą pastebėjo Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas (toliau – Konstitucinis Teismas), „<...> teismai, vadovaudamiesi naujuose įstatymuose įtvirtintais demokratiniais principais, negalės vykdyti teisingumo pagal iki nepriklausomos Lietuvos valstybės atstatymo priimtą Teismų santvarkos ir teisėjų statuso įstatymą ir reikės įgyvendinti teismų reformą.“⁴⁵⁵ Tad natūralu, jog režimui priimtinais principais konstruota teisminės valdžios organizacija netiko demokratijos kelią pasirinkusiai valstybei. Principine spraga šiame aptariamame įstatyme derėtų laikyti valdžių atskyrimo principo įgyvendinimą. Lietuvai, kaip demokratinei valstybei, reikėjo tinkamo Lietuvos teismų sistemos atskyrimo nuo įstatymų leidžiamosios ir vykdomosios valdžios.⁴⁵⁶ Teismų veiklą reglamentavusio įstatymo redakcija šiuo požiūriu buvo akivaizdžiai netinkama. Teismų sprendimų instancinė kontrolės sistema buvo vienas iliustratyvių pavyzdžių, jog teismo nepriklausomumas nebuvo absoliutus.

Atkūrus nepriklausomybę, instituciškai teismų sistemos reformos įgyvendinimo atsakomybė nevienalytiškai laike pasiskirstė tarp Aukščiausiosios Tarybos Teisinės sistemos komisijos⁴⁵⁷, Aukščiausiosios Tarybos Juridinio skyriaus⁴⁵⁸ ir Lietuvos Respublikos Teisingumo ministerijos. Pirmajai institucijai teko atsakomybė už teisės aktų rengimą, Juridinis skyrius turėjo rūpintis jai reikiamos teisinės paramos teikimu, o Teisingumo ministerijai deleguota atsakomybė už reformos rengimą ir įgyvendinimą. Jau 1990 m. balandžio 2 dieną pirmuoju teisingumo ministru paskirtas Pranas Kūris realistiškai numatė, jog greito proceso tikėtis neverta: „Gal iš pirmo žvilgsnio atrodytų, kad čia nieko nepaprasto, tačiau turiu pasakyti, kad Respublikoje dirba 170 teisėjų, teismų sistema nėra tobula. Jūs puikiai žinote, kad praktiškai nėra apeliacinių teismų. Reikėtų pereiti prie apygardinių apeliacinių teismų galbūt net ir Aukščiausiojo teismo kompe-

455 „Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1994 m. gruodžio 22 d. nutarimas dėl Lietuvos Respublikos 1994 m. birželio 15 d. įstatymo „Dėl Lietuvos Aukščiausiojo Teismo, Lietuvos apeliacinio teismo, apygardų teismų įsteigimo, apygardų ir apylinkių teismų veiklos teritorijų nustatymo bei Lietuvos Respublikos prokuratūros reformavimo“ 2 straipsnio ir šio įstatymo priėmimo tvarkos atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“, *Valstybės žinios*, 1994, Nr. 101-2045.

456 Lina Griškevič, „Teisėjų skyrimas Lietuvoje 1990-1995 metais“, *Teisė* 82 (2012): 63.

457 „1990 m. kovo 13 d. Aukščiausiosios Tarybos nutarimas „Dėl Aukščiausiosios Tarybos deputatų laikinųjų darbo grupių įsteigimo““, *Valstybės žinios*. 1990, Nr. 9-239.

458 „1990 m. balandžio 5 d. Aukščiausiosios Tarybos nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos Aukščiausiąją Tarybą aptarnaujančių padalinių struktūros““, *Valstybės žinios*. 1990, Nr. 11-351.

tencijos sąskaita. Bet šitas dalykas irgi negali būti sprendžiamas iš karto. Turbūt reikia iš pradžių suformuoti naują administracinę teritorinę padalijimą ir pagalvoti, kaip šituos dalykus realizuoti.⁴⁵⁹ Staigaus ir visas valstybės gyvenimo sritis apimančio socialinio lūžio metu nebuvo įmanoma tikėtis, kad Lietuvos politikai ir teisininkai turės galimybę nuodugniai moksliniu pagrindu išanalizuoti ir įvertinti Vakarų demokratiškas valstybių instancinių sistemų modelius.⁴⁶⁰ Taip pat nenorėta kartoti praeities klaidų, kai 1918 m., vaizdžiai tariant, teismai buvo formuojami teisėjus keliant „nuo plūgo, nuo patrankų“⁴⁶¹. Tai reiškė ilgalaikio proceso perspektyvą.

1990 m. liepos 19 dieną suformavus naują Aukščiausiojo Teismo sudėtį, tam tikrų teismų sistemos korektyvų imtasi tų pačių metų rudenį. Spalio 9 dieną buvo formalizuota teisingumo ministro išsakyta intencija sistemos pokytį pradėti nuo administracinio suskirstymo klausimų sprendimo. To pasėkoje priimta Teismų santvarkos ir teisėjų statuso 19 str. pataisa⁴⁶², kuria panaikintas sovietinis teismų teritorinis paskirstymas ir išlikę senieji pavadinimai. Pristatydamas šį sprendimą Aukščiausioje Taryboje, Teisinės sistemos komisijos pirmininkas Jonas Prapiestis pažymėjo, jog: „Vilniaus Lenino, Vilniaus Tarybų, Vilniaus spalio rajonas, sunku įsivaizduoti <...> kaip galima dėti ant dokumentų, išeinančių iš teismo, antspaudą su Vyčiu, kai užrašyti tokie pavadinimai!“⁴⁶³ Teisingumo ministerijos siūlymu, didžiųjų miestų teismams buvo suteikti nauji pavadinimai.

Tą patį mėnesį Aukščiausiojo teismo pirmininko M. Lošio prašymu, buvo ištaisyta paveldėta, po nepriklausomybės atkūrimo kazusu tapusi nuostata, leidusi TSRS Aukščiausiojo Teismo Plenumui įgyvendinti Lietuvos Aukščiausiojo Teismo sprendimų kontrolę per neordinarines teismų sprendimų kontrolės formas.⁴⁶⁴ Tačiau iki pat 1990 m. pabaigos joks kitas teismų sistemos reformos kuriamasis darbas oficialiuose šaltiniuose nėra užfiksuotas.

Tik kitąmet Aukščiausios Tarybos Prezidiumas, turėjęs išvestinę konstitucinę

459 „Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos-Atkuriamojo Seimo 1990-03-23 devynioliktasis posėdis“, *supra note*, 422.

460 Kūris, *supra note*, 68: 6.

461 *Ibid.*

462 „Lietuvos Respublikos įstatymas „Dėl Lietuvos Respublikos teismų santvarkos ir teisėjų statuso įstatymo 19 straipsnio pakeitimo““, *Valstybės žinios*, 1990, Nr. 29-695.

463 „Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos-Atkuriamojo Seimo 1990-07-19 šimtas dešimtas posėdis“, *supra note* 444.

464 „Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos-Atkuriamojo Seimo 1990-10-09 dvidešimt penktasis posėdis“, *supra note*, 435.

teisę spartinti teisės aktų rengimą⁴⁶⁵ ir inicijuoti tam reikalingų darbo grupių sudarymą, 1991 m. sausio 30 dieną priėmė nutarimą⁴⁶⁶, kuriuo buvo sudaryta pirmoji darbo grupė Lietuvos Respublikos teismų santvarkos ir teisėjų įstatymui rengti. Naują teismų sistemą kūrusios darbo grupės nariais paskirti: Stasys Vėlyvis (darbo grupės vadovas) – Vilniaus universiteto Teisės fakulteto Civilinės teisės ir civilinio proceso katedros vedėjas, Jurgis Orlauskas – Teisingumo ministerijos Teismų departamento direktorius, Pranas Skaisgiris – Aukščiausiosios Tarybos Juridinio skyriaus vyr. konsultantas, Algimantas Spiečius – Aukščiausiojo Teismo teisėjas ir Stasys Šedbaras – Aukščiausiojo Teismo teisėjas. Šiuo nutarimu buvo nustatytas itin trumpas įstatymo parengimo terminas. Projektą parengti ir pateikti Aukščiausiosios Tarybos Teisinės sistemos komitejui reikėjo per kiek daugiau nei mėnesį, iki 1991 m. kovo 1 dienos. Tačiau iš surinktų empirinių duomenų matyti, kad neformaliai šis darbas jau vyko - rekomendacijų ir pasiūlymų rengimas tarp mokslininkų ir praktikų buvo prasidėjęs gerokai anksčiau.⁴⁶⁷

Esminiu klausimu suburtoje darbo grupėje tapo atskaitos taško naujam reglamentavimui pasirinkimas. Sava ir kitų šalių demokratinė patirtis buvo dar nepažinta. Todėl diskusija dėl Lietuvai tinkamo instancinės sistemos modelio turėjo itin plačią imtį: svarstytas tarėjų instituto tinkamumas ir galimas prisiekusiųjų teismų adaptyvumas; ekonominiu, socialiniu ir politiniu aspektais vertintas galimas teismo grandžių modelis; taip pat apeliacinės ir kasacinės instancijų reikalingumas. Vis dėlto kaip prisimena darbo grupės sudėtyje buvęs S. Šedbaras, esminis lūžis darbo proceso metu įvyko nusprendus įvertinti istorinį paveldą: „<...> Apie kitas sistemas mūsų universitete nemokė. Todėl darbo grupėje nusprendėme nekurti kažko naujo, o pasižiūrėti kaip buvo anksčiau, Smetonos Lietuvoje. Mes sėdėjome ir galvojome, nuo ko atsispirti. Tada paėmėme 1922 m. Konstituciją, 1933 m. Teismų įstatymą ir atradome sistemą, kuri tebeveikia iki šiandienos. Tik anuomet Lietuvos apeliacinis teismas vadinosi Apeliaciniais Rūmais, o LAT - Vyriausioju Tribunolu. Pasvarstėme, kad Apeliaciniai Rūmai mums lyg ir svetima, o Vyriausiasis Tribunolas, na, kadangi jau veikė Aukščiausiasis Teismas, nusprendėme taip ir palikti.“⁴⁶⁸

465 Juozas Žilys, „Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumas Teisėkūros procese 1990-1992“, *Jurisprudencija* 51, 43 (2015): 37.

466 „Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo nutarimas „Dėl darbo grupės Lietuvos Respublikos teismų santvarkos ir teisėjų statuso įstatymo projektui rengti sudarymo ir darbo grupės Civilinio proceso kodekso projektui rengti papildymo““, *Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios*. 1991. Nr. 5–145.

467 Teisėjo S. Šedbaro interviu, *supra note*, 372.; Teisėjos J. Stripeikienės interviu, *supra note*, 418.

468 Teisėjo S. Šedbaro interviu, *op. cit.*

Taigi darbo grupės viduje gimęs pasirinkimas naująjį teismų organizacijos reglamentavimą projektuoti Pirmojoje Respublikoje veikusios sistemos pavyzdžiu nebuvo natūralus, laikmečio nulemtas impulsas ar politine valia primesta sugestija. Užsienio valstybių patirties įvertinti per trumpą laiką nebuvo spėta. Tad siekiant sukurti autentišką teismų organizaciją teko rinktis vienintelę tuo metu objektyvią išeitį – peržiūrėti tarpukariu teismų sistemą reglamentavusius teisės aktus.

Visgi pažymėtina, jog dėl sovietmečiu tikslingai vykdytos Pirmosios Respublikos teisinio paveldo destruktijos, tuo metu stokota net elementarių žinių apie tarpukariu vyravusią teisės tradiciją, teisės šaltinius, teismų sistemą ir praktiką, ją formavusius sprendimus bei doktriną.⁴⁶⁹ Pagal turėtus duomenis nebuvo galimybių įvertinti teismų sistemos veiklos efektyvumo, to meto teisės mokslininkų ir praktikų sukurtos doktrinos raidos ir jai įtaką dariusių veiksmų. Antrosios Respublikos mokslininkai į tarpukario laikmetį taip pat tebuvo spėję pažvelgti per ideologinę sovietmečio prizmę.

Tačiau paminėtina ir tai, jog darbo grupėje buvo spėta apsvarstyti ir galimas teismų sistemos alternatyvas. Pavyzdžiui, viena iš žinomų, bet nerealizuotų opcijų buvo trinarė teismo struktūra, suprojektuota iš pirmosios grandies teismų, apygardos teismų ir Aukščiausiojo Teismo. Pirmosios instancijos teismams buvo manoma deleguoti civilinių, baudžiamųjų ir administracinių bylų nagrinėjimą, apygardos teismuose sutelkti apeliacinę ir kasacinę funkcijas, o Aukščiausiajam Teismui deleguoti apeliacinę ir kasacinę kompetenciją dėl apygardos teismų sprendimų. Į aukščiausią teismų sistemos grandį taip pat svarstyta įdiegti konstitucinės priežiūros funkciją.⁴⁷⁰

Visgi svarbiausia projekto rengimo metu vykusių diskusijų ašimi tapo teismų sprendimų kontrolės funkciją įgyvendinančių teismo grandžių diegimas *per se* ir jų galima kompetencija. Vakarų teisės tradicijos kontekste, apeliacijos ir kasacijos institutai bei jų pagrindu suformuota instancinė sąranga pirmuosius metus gyvavusioje nacionalinėje teisėje buvo praktiškai nepažinti. Iki tol tik fragmentiškai buvo žinoma apie jų veikimą užsienio šalyse, tačiau iš esmės klasikinės apeliacijos ir kasacijos formos „atrastos“ tik po nepriklausomybės atkūrimo.⁴⁷¹ Vis dėlto, siekis į nacionalinę teismų

469 Teisėjo S. Šedbaro interviu, *supra note*, 372. Teisėjos J. Stripeikienės interviu, *supra note*, 418.; E. Laužiko interviu, *supra note*, 397.; Teisėjo V. Grabinsko interviu, *supra note*, 386.

470 Lina Griškevič, „Lietuvos teismų sistema po 1990 m.“, iš *Lietuvos teismų istorija ir dabartis* (Vilnius: Small Art, 2018): 132.

471 Empirinio tyrimo metu surinkti duomenys atskleidžia, jog iki tol apie tradicinius apeliacijos ir kasacijos institutus žinota tik fragmentiškai – iš esmės tiek, kiek sovietmečio doktrina suteikė galimybę pažinti užsienio šalyse veikiančias teismų sistemas. Taip pat tiek, kiek juos perteikė privačiuose fonduose išlikusi tarpukario teisės doktrina. Žr. E. Laužinko, teisėjų J. Stripeikienės, V. Grabinsko interviu, priedai Nr. 5, Nr. 7, Nr. 12.

sistemą grąžinti apeliacijos institutą buvo akivaizdus ir išryškėjo anksti. Jau 1990 m. kovo mėnesį viešai buvo svarstyta jog ši kompetencija galėtų būti sutelkta apygardų teismuose ir Aukščiausiąjame Teisme.⁴⁷² Panaši intencija buvo pakartota dar kartą, iki pirmojo teismų sistemą reglamentuojančio teisės akto projekto pateikimo.⁴⁷³ Tačiau ilgesniame laikotarpyje esminiu klausimu visgi buvo ne apeliacijos kaip teismų sprendimų kontrolės formos reikalingumas, bet jo suvokimo problematika. Apskritai Vakarų teisės tradicijos pažinimo ir švietimo veiklą pirmiausia jautė poreikį skatinti pats teisėjų korpusas. Jo iniciatyva buvo vykdoma savišvieta, taip pat per visuomenines organizacijas pavyko sulaukti užsienio šalių ekspertų paramos. Į Lietuvą atvykę JAV, Danijos, Vokietijos ir kitų Vakarų Europos šalių ekspertai vedė mokymus, dėstė metodinę medžiagą, organizavo tarptautines konferencijas.⁴⁷⁴ Vis dėlto, jau įdiegus naująją teismų sistemą, pirmosios instancijos sprendimus apeliacine tvarka turėję tikrinti teisėjai teigia, jog didžiąja dalimi mokymasis vyko praktikoje. Edukacinės iniciatyvos buvo organizuojamos savanoriškumo principu, papildomų žinių nereikalauta net ir teisėjų egzaminų metu.⁴⁷⁵

Praėjus daugiau nei pusmečiui nuo darbo grupės suformavimo, 1991 m. lapkričio 20 dieną, Aukščiausioje Taryboje įvyko pirmasis darbo grupės parengto Teismų įstatymo pateikimas. Šios teisėkūros proceso stadijos metu akcentuota, jog parengtu teisės akto projektu pradedama plati teisinės sistemos reforma, o teismai, kaip centrinė teisinės valstybės ašis, užtikrinanti žmogaus teisių apsaugą ir teisingumo įgyvendinimą, natūralu, jog tampa pirmuoju reformos žingsniu.⁴⁷⁶ 1933-1940 m. veikusi teismų struktūra pasirinkta siūlomos teismų sistemos struktūros forma, kurią, dėl objektyvaus to laikmečio nepažinumo ir iš esmės pasikeitusių socialinių ir politinių aplinkybių, teko užpildyti pastarosioms adaptuotu reglamentaciniu turiniu.

472 „Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos-Atkuriamojo Seimo 1990-03-23 devynioliktasis posėdis“, *supra note*, 422.

473 „Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos-Atkuriamojo Seimo 1990-07-19 šimtas dešimtas posėdis“, *supra note*, 446.

474 Teisėjos J. Stripeikienės interviu, *supra note*, 418.; Teisėjo V. Višinsko interviu, *supra note* 417.; Interviu medžiaga, *supra note*, 417.

475 Teisėjo V. Višinsko interviu, *op. cit.*; Teisėjo V. Grabinsko interviu, *supra note* 386.; Teisėjos Z. Smirmovienės interviu, *supra note*, 397.

476 „Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos-Atkuriamojo Seimo 1991-11-20 keturiasdešimt ketvirtasis posėdis“, *Stenogramos*, 1991-11-20, Nr. 44, žiūrėta 2021 m. kovo 17 d., <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAK/TAIS.251131>.

4.1.2. Autentiškos teismų sistemos struktūros nustatymas

1991 m. lapkričio 20 dieną, Aukščiausios Tarybos deputatams pateiktame projekte numatyta, kad Lietuvoje turėtų būti diegiama keturių teismo grandžių organizacija, sudaryta iš pirmosios pakopos teismų, kurių pavadinimą suplanuota nustatyti įgyvendinus administracinio teritorinio padalijimo reformą, apygardų teismų, Lietuvos apeliacinio teismo ir Lietuvos Aukščiausiojo Teismo (toliau – LAT). Taip pat numatyta įsteigti Lietuvos Respublikos Konstitucinį Teismą. Pateikimo metu pabrėžta, jog tokia organizacija „siūlo gana <...> patikimą sistemą galimoms teismų klaidoms ištaisyti“⁴⁷⁷. Nors teismų sprendimų instancinės kontrolės instituto įgyvendinimui naujojoje struktūroje reikalingi procesinių teisės aktų pakeitimai nebuvo parengti, įstatymo projektas numatė, jog teismų sprendimai bus tikrinami dvejose instancijose – apeliacinėje ir kasacinėje. Teismų sprendimų kontrolė apeliacine tvarka turėjo būti įgyvendinama apygardos teismuose ir Lietuvos apeliaciniame teisme, kasacinė - išskaidyta apygardos teismuose ir LAT.

Tų pačių metų gruodžio 5 dieną įvyko antrasis įstatymo projekto pateikimas, kurio metu pranešta apie įstatymo projekto atžvilgiu sulauktą „teigiamą recenziją“ iš Jungtinių Amerikos Valstijų Jeilio universiteto mokslininkų.⁴⁷⁸ Vis dėlto jau 1992 m. sausio 16 dieną Aukščiausioje Taryboje buvo pranešta apie iškilusią būtinybę dalies įstatymo nuostatų, susijusių su naujosiomis teismų grandimis – apygardos teismais ir Lietuvos apeliaciniu teismu – įsigaliojimą atidėti. Pagal pateiktą pasiūlymą, numatyta, jog šios grandys darbą pradėtų 1992 m. lapkričio 1 dieną. Teisės normų įsigaliojimo atskirtis, kaip teigta, būtina dėl procesinių teisės aktų rengimo, kuriems reikalingas ilgesnis laiko tarpas.⁴⁷⁹ Šiai išlygai neprieštarauta.

Įstatymo projekto trečiojo svarstymo ir priėmimo stadijas Aukščiausioje Taryboje pavyko užbaigti 1992 m. vasario 6 dieną⁴⁸⁰. Naujasis Teismų įstatymas⁴⁸¹ ofi-

477 „Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybis-Atkuriamojo Seimo 1991-11-20 keturiasdešimt ketvirtasis posėdis“, *supra note*, 476.

478 „Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos-Atkuriamojo Seimo 1991-12-05 penkiasdešimt ketvirtasis posėdis“, *Stenogramos*, 1991-12-05, Nr. 54, žiūrėta 2021 m. kovo 17 d., <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAK/TAIS.251154>.

479 „Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos-Atkuriamojo Seimo 1992-01-16 šešiasdešimt aštuntasis posėdis“, *Stenogramos*, 1992-01-16, Nr. 68, žiūrėta 2021 m. kovo 17 d., <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAK/TAIS.251184>.

480 „Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos-Atkuriamojo Seimo 1992-02-06 aštuoniasdešimt antrasis posėdis“, *Stenogramos* 1992-02-06, Nr. 82, žiūrėta 2021 m. kovo 17 d., <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAK/TAIS.251342>.

481 „Lietuvos Respublikos Teismų įstatymas“, *Valstybės žinios*, 1992, Nr. 8-208.

cialiai buvo priimtas, jo įsigaliojimo data nustatyta tų pačių metų vasario 10 diena. Tai buvo nedidelės, 74 straipsnių apimties teisės aktas, kurio priėmimas, kaip yra pažymėjęs Konstitucinis Teismas, kartu su jo įgyvendinimu susijusiais Laikinojo Pagrindinio Įstatymo pakeitimais⁴⁸², įtvirtinusiais naująją teismo struktūrą konstituciniu lygmeniu, oficialiai laikytini Lietuvos teismų sistemos reformos pradžia.⁴⁸³

Teisės doktrinoje vieningai sutariama, jog 1992 m. pradžioje įstatymu įtvirtinta naujoji teismų instancinė sistema atkartojė Lietuvos tarpukario patirtį⁴⁸⁴, pritaikant ją prie atkurtos valstybės demokratinių principų ir standartų.⁴⁸⁵ Tačiau derėtų dar kartą pabrėžti, jog dėl jau atskleistos šio laikotarpio patirties nepažinumo, iš tarpukario buvo perimta tik siaura 1933 m. Teismų santvarkos įstatymo dalis – teismo grandžių struktūra, jai suteikiant visiškai kitokį turinį.

Įstatymo 7 str. žemiausios grandies teismams, pagal administracinį teritorinį padalijimą pavadintiems apylinkės teismais, pirmąja instancija deleguota kompetencija nagrinėti civilines, baudžiamąsias ir administracines bylas. Apygardos teismams 8 str. numatė pirmąja instancija nagrinėti įstatymu nustatytas civilines ir baudžiamąsias bylas ir apeliacine instancija spręsti dėl apylinkės teismų sprendimų, nuosprendžių, nutarčių ir nutarimų bei kasacine instancija nagrinėti įsiteisėjusius apylinkių teismų sprendimus. Lietuvos apeliaciniam teismui 9 str. nustatyta kompetencija apeliacine tvarka nagrinėti apygardos teisme pirmąja instancija spręstas bylas. LAT įstatymo 10 str. nustatė išimtinę kasacinio teismo kompetenciją – kasacine tvarka spręsti dėl įsiteisėjusių apygardų teismų sprendimų, nuosprendžių bei nutarimų ir Lietuvos apeliaciniame teisme priimtų sprendimų.

Vienas esminių šiuo įstatymu įdiegtų pokyčių, priešingai tarpukariu ir sovietmečiu veikusiuose teisės aktuose, buvo susijęs su LAT kompetencija, kaip „išimtinai tik aukščiausia kasacinė instancija“⁴⁸⁶. Amžininkai suskubo tai vertinti kaip itin pažangų sprendimą, leidusį Lietuvoje veikusiai teismų sistemai priartėti „prie modernių Vakarų valstybių teismų modelio – prie teismų, kuriuose ginčijamasi ne dėl fakto, o dėl teisės“⁴⁸⁷. Tačiau žvelgiant į platesnį kontekstą ir vertinant sprendimus retrospektyviai, tokį sprendimą taip pat derėtų vertinti kritiškai. Naujuoju įstatymu kasacinė instanci-

482 „Lietuvos respublikos įstatymas „Dėl Lietuvos respublikos pagrindinio Įstatymo kai kurių straipsnių pakeitimo ir papildymo““, *Valstybės žinios*, 1991, Nr. 3-42.

483 Konstitucinio Teismo 1994 m. gruodžio 22 d. nutarimas, *Valstybės žinios*, 1994, Nr. 101-2045.

484 Vībikas, *supra note*, 49: 80

485 Griškevič, *supra note*, 470: 133.

486 Konstitucinio Teismo 1994 m. gruodžio 22 d. nutarimas, *Valstybės žinios*, 1994, Nr. 101-2045.

487 Kūris, *supra note*, 68: 14.

ja buvo išskaidyta. Įsigaliojusių teismų sprendimų kontrolės funkcija kasacine tvarka buvo deleguota ne tik LAT, bet ir apygardos teismams. Tai, kad toks modelis gali turėti rimtų trūkumų, buvo svarstyta dar įstatymo priėmimo metu.⁴⁸⁸

Kitas esmingas skirtumas nuo 1990 m. Teismų santvarkos ir teisėjų statuso įstatymo redakcijoje nustatyto teismų sistemos reglamentavimo buvo susijęs su apeliacinės instancijos įdiegimu, kuri teisėjų korpusui ir bylininkams prilygo naujovei. Teisės mokslo doktrinoje atkreipiamas dėmesys, jog iš dalies su tuo buvo susijusi ir po įstatymo priėmimo prasidėjusi plataus masto informacinė kampanija, kuria vykdyta teismų organizacijos pokyčio edukacija. Jos metu daug dėmesio skirta apeliacijos institutui.⁴⁸⁹ Tačiau kaip rodo atliktas tyrimas, šios kampanijos realus efektyvumas lieka abejotinu.⁴⁹⁰ Naujojoje teismo organizacijoje teismų sprendimų tikrinimas apeliacinės tvarka, kaip ir kasaciniėje instancijoje, buvo išskaidytas tarp dviejų grandžių apygardos teismų ir Lietuvos apeliacinio teismo.

Laikmetį tyrusių mokslininkų vertinimu, įstatymu nustatytas kasacijos ir apeliacijos institutų padalijimas tarp grandžių ir, ką svarbu pažymėti lyginant su sovietmečiu nusistovėjusiu reglamentavimu, atribojimas - sukūrė prielaidas „greitesniam bylų nagrinėjimui“⁴⁹¹. Tačiau vyrauja ir kita nuomonė, kritiškai vertinanti: <...> kombinuotą ir sudėtingą sistemą.⁴⁹² Kaip patvirtino pirmųjų naujosios teismų sistemos veikimo metų patirtis, dėl nustatyto apeliacijos ir kasacijos modelio, sudėtyje su kitais faktoriais, kaip teisėjų kompetencijos trūkumas, liudytojų ir kitų proceso dalyvių neatvykimas į bylų nagrinėjimą, nepateikimas dokumentų ir teisėjų vengimas į tai reaguoti įstatymu numatytais priemonėmis⁴⁹³, proceso trukmę iš tiesų teisme prailgino. Praktikoje iš dalies pasitvirtino ir kritika dėl naujosios sistemos imlumo finansiniams, žmoniškiesiems ir kitiems resursams.⁴⁹⁴

1992 m. vasario 6 d. kartu su Teismų įstatymo projektu buvo priimtas ir Aukščiausiosios Tarybos nutarimas⁴⁹⁵, pavedęs Teisingumo ministerijai parengti naujajai

488 Griškevič, *supra note*, 470: 136.

489 Griškevič, *supra note*, 385: 147.

490 Teisėjos Z. Smirnovienės interviu, *supra note* 397.; Interviu medžiaga, *supra note*, 417.

491 Griškevič, L., *supra note*, 456: 77.

492 Teisėjos J. Stripeikienės interviu, *supra note*, 418.; Kritiškai sudėtingumo ir ekonominiu požiūriu keturių grandžių teismų instancinę sistemą yra linkę vertinti ir teisėjas V. Višinskis. Teisėjo V. Višinskio interviu, *supra note*, 417.

493 Kūris, *supra note*, 68: 14.

494 *Ibid.*

495 „Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos teismų įstatymo įsigaliojimo““, *Valstybės žinios*, 1992, Nr. 8-209.

teismų struktūrai reikalingų įstatymų ir nutarimų projektus. Šis teisėkūros darbas didžiąja dalimi buvo sukoncentruotas į teismų sprendimų instancinės kontrolės sistemos subalansavimą tarp Teismų įstatymo ir procesinių teisės aktų. Viltasi, kad tai padaryti bus spėta iki tų pačių metų lapkričio 1 dienos. Įstatymo projektą deputatams pateikęs vienas jo kūrėjų J. Orlauskas pažymėjo, jog tai leistų, kad „<...> teisingumo vykdymas Lietuvos Respublikoje nenutrūktų nė vieną minutę“⁴⁹⁶.

Siekiant, kad įstatymas laiku įsigaliotų visa apimtimi, gana greit, jau 1992 m. kovo 12 d. buvo priimtas Apylinkių teismų veiklą reglamentuojantis įstatymas⁴⁹⁷, panaikinęs miestų (rajonų) teismus. Ėmė veikti žemiausia teismų sistemos grandis. Visgi šis teisės aktas teismų sprendimų instancinei kontrolės sistemai esminės įtakos neturėjo. Po pastarojo žingsnio sekė ilgesnė nei pusmečio pertrauka ir tik likus mažiau nei mėnesiui iki įstatymų leidėjo nustatyto pilnos apimties Teismų įstatymo įsigaliojimo, Aukščiausiajai Tarybai buvo pateiktas⁴⁹⁸ įstatymo projektas, reglamentuojantis apygardų teismų, Lietuvos apeliacinio teismo ir LAT steigimą. Projektu numatyta Lietuvoje įsteigti penkis apygardų teismus – Vilniuje, Kaune, Klaipėdoje, Šiauliuose ir Panevėžyje, Lietuvos apeliacinį teismą – Vilniuje ir „teisminės valdžios viršūnę“ – LAT. Vis dar tikėtasi, jog bus spėta atlikti reikiamus procedūrinius veiksmus ir įstatymas 1992 m. lapkričio 1 dieną spės įsigalioti pilna apimtimi. Nors dar to paties posėdžio metu buvo informuota, jog: „<...> dar nėra procesinio įstatymo, reguliuojančio apeliacinį procesą <...>. tikrai nepavyks pataisyti Civilinio proceso, Baudžiamojo proceso kodeksų, bet tai bus jau naujojo Seimo uždavinys“⁴⁹⁹. Kitu kliuviniu sklandžiam įstatymo įsigaliojimui buvo įvardintas teisėjų trūkumas, pažymint, jog formaliai likus kelioms savaitėms iki Lietuvos apeliacinio teismo veiklos pradžios, į šį teismą numatytos tik „kai kurios kandidatūros“. Tapo aišku, jog naujajai teismų struktūrai reikalingo teisėjų korpuso suformavimui trūksta apie 50% jo narių.

Jau kitą dieną, spalio 7-ąją buvo pripažinta, jog naujoji teismų sistema funkcio-

496 „Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos-Atkuriamojo Seimo 1992-02-06 aštuoniasdešimt ant-rasis posėdis“, *supra note*, 480.

497 „Lietuvos Respublikos apylinkių teismų įsteigimo įstatymas“, *Valstybės žinios*, 1992, Nr. 10-240.

498 „Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos-Atkuriamojo Seimo 1992-10-06 penkioliktasis posėdis“, *Stenogramos*, 1992-10-06, Nr. 15, žiūrėta 2021 m. kovo 17 d., <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalaAct/lt/TAK/TAIS.251737>.

499 „Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos-Atkuriamojo Seimo 1992-10-06 penkioliktasis posėdis“, *supra note*, 498.

nuoti laiku visgi nepradės, kadangi nebuvo priimti procesiniai įstatymai.⁵⁰⁰ Aptartąjį įstatymą⁵⁰¹ priimti pavyko tik spalio 29 dienos neeiliniame Aukščiausiosios Tarybos posėdyje. Įstatymo projekto 5 str. buvo pataisyta anksčiau įstatymų leidėjo nutarimu nustatyta kai kurių įstatymo dalių įsigaliojimo data. Posėdžio metu patvirtinta, kad: „<...> teismai <...> bus suformuoti tik tada, kai Lietuvos Respublikos Seimas priims įstatymus dėl Civilinio proceso ir Baudžiamojo proceso kodeksų pakeitimo bei papildymo. Ir nuo tada įsigalios Teismų įstatymo straipsniai, reglamentuojantys apeliacinę teiseną.“⁵⁰² Tai reiškė, kad Teismų įstatymo 3–5, 8–13, 18, 19, 49, 60, 62 straipsniai, reglamentavę trijų iš keturių teismo grandžių statusą, kompetenciją ir vidinių teismo sistemos institucijų, kaip Teisėjų garbės teismo, sudaryto iš LAT teisėjų, įsigaliojimas atidėtas neapibrėžtam laikui.

Įstatymų leidėjo lūkestis 1992 m. realizuoti teismų sistemos reformą nebuvo įgyvendintas. Nespėta priimti naujo valstybės administracinio suskirstymo. Taip pat, kaip paaiškėjo proceso eigoje, reformos eigą iš esmės diktavo procesinių įstatymų pakeitimai, kuriais į civilinę ir baudžiamąją teiseną turėjo būti įdiegta apeliacinė ir kasacinė instancijos. Teismų sprendimų kontrolės mechanizmo reglamentavimas pagal pakitusią teismų instancinę sistemą tapo viena esminių priežasčių, neleidusių įstatymui įsigaliooti laiku.

Pabrėžtina, jog nepaisant teisėkūros procesų prasilenkimo laike ir to sukeltų padarinių, priimtų sprendimų dėl naujų teismų sprendimų kontrolės formų buvo principingai laikomasi. Kaip teisingumo ministro postą užėmęs J. Prapiestis tvirtino 1993 m. pradžioje: „Apylinkės, apygardos, apeliacinis teismai turi būti tos grandys, kurios tikrins ir perpatikrins žmogaus skundą. Valstybei tai nepigiai atsieis, tačiau visuomenė įsitikins, kad teisingumas egzistuoja. Atsiras pagarba ne tik teisėjams, teisininkams, teisinei sistemai, bet ir visai valstybei.“⁵⁰³ Taigi naujai diegiamai teismų sprendimų instancinei kontrolės sistemai buvo keliami ir aukšti politiniai lūkesčiai.

500 „Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos-Atkuriamojo Seimo 1992-10-07 šešioliktasis posėdis“, *Stenogramos*, 1992-10-07, Nr. 16, žiūrėta 2021 m. kovo 17 d., <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAK/TAIS.251738>.

501 „Lietuvos Respublikos įstatymas dėl apygardų teismų, Lietuvos apeliacinio teismo ir Lietuvos Aukščiausiojo Teismo įsteigimo ir Lietuvos Respublikos teismų įstatymo 15 straipsnio papildymo“, *Valstybės žinios*, 1992, Nr. 10-240.

502 „Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos-Atkuriamojo Seimo 1992-10-29 neeilinis posėdis“, *Stenogramos*, 1992-10-29 Nr. -1, žiūrėta 2021 m. kovo 17 d., <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAK/TAIS.251743>.

503 Gintautas Stalnionis, „Aukščiau visko yra įstatymas. Interviu su Jono Prapiėsčiu“, *Lietuvos teisė* 1 (1993): 2.

4.1.3. Teismų sprendimų instancinė kontrolė konstitucinėje doktrinoje: perspektyva ir retrospektyva

Prieš pat įsigaliojant naujam Teismų įstatymui, 1992 m. spalio 25 dieną, buvo priimta ir lapkričio 2 d. įsigaliojo Lietuvos Respublikos Konstitucija⁵⁰⁴. Iš Laikinojo Pagrindinio Įstatymo į nuolatinį aukščiausios galios konstitucinį aktą buvo perkelta Lietuvos Respublikos teismo struktūra. Konstitucijos 111 str. nustatyta, jog teismų sudarymą ir kompetenciją apibrėžia Lietuvos Respublikos teismų įstatymas. Tačiau tuo pačiu straipsniu buvo nustatyta, jog: „Lietuvos Respublikos teismai yra Lietuvos Aukščiausiasis Teismas, Lietuvos apeliacinis teismas, apygardų ir apylinkių teismai“.

Kai kurių praktikų vertinimu, Konstitucijoje nustatytas teismo grandžių imperatyvas apsunkino galimybes perspektyvoje vykdyti esminius pokyčius instancinėje sistemoje, adaptuojant ją prie besikeičiančių realijų.⁵⁰⁵ Tačiau tiriamajam objektui svarbus kitas Konstitucijos kūrėjų įgyvendintas uždavinys – įtvirtinti teisminės valdžios nepriklausomumą nuo kitų valstybės valdymo valdžių taip, kad jis neleistų įsivyrauti savivalei, tačiau kartu užtikrintų teismų sistemos savarankiškumą ir sudarytų prielaidas žmogaus teisių ir laisvių apsaugai.

Teismų sistemos nepriklausomumo principo įtvirtinimą nacionalinėje teisėje pirmiausia derėtų laikyti fundamentalia sąlyga Vakarų teisės tradicija grįsto teismų sprendimų kontrolės mechanizmo sukūrimui. Lietuvoje šios sąlygos išpildymas kildinamas iš oficialios konstitucinės doktrinos, kurioje nepriklausomumo principas apibrėžtas sulig pirmaisiais oficialiais Konstitucinio Teismo išaiškinimais. Jau 1995 m. gruodžio 6 d. nutarimu, interpretuodamas Konstitucijos 30 str. 1 d. turinį, Konstitucinis Teismas įtvirtino asmens teisę ginče turėti „nepriklausomą“ ir „nešališką ginčo arbitrą“.⁵⁰⁶ Vėlesnėje konstitucinėje jurisprudencijoje teisminės valdžios nepriklausomumo principas buvo tiesiogiai susietas su teisingo bylos išnagrinėjimo ir visuomenės pasiti-

504 „Lietuvos Respublikos Konstitucija“, *Valstybės žinios*, 1992, Nr. 33-1014.

505 Teisėjos J. Stripeikienės interviu, *supra note*, 418.; Teisėjo V. Višinskio interviu, *supra note*, 417.

506 Konstitucinio Teismo 1995 m. gruodžio 6 d. nutarimas, *Valstybės žinios*, Nr. 101-2264; Konstitucinio Teismo 1999 m. gruodžio 21 d. nutarimas, *Valstybės žinios*, 1999, Nr. 109-3192.; Konstitucinio Teismo 2006 m. gegužės 9 d. nutarimas, *Valstybės žinios*, 2006, Nr. 51-1894; Konstitucinio Teismo 2007 m. spalio 22 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 2007, Nr. 110-4511.; Konstitucinio Teismo 2015 m. sausio 14 d. nutarimas, TAR, 2015, Nr. 680.

kėjimo teismu garantija.⁵⁰⁷ Pastebėtina, kad šio principo diegimas nuo pat pradžių vyko remiantis demokratiškos šalių patirtimi.⁵⁰⁸

Konstitucinis Teismas retrospektyviai yra išskleidęs teismų nepriklausomumo principą pagal tarptautinę doktriną. Jo teigimu: „Konstitucijos 109 straipsnio 2 dalyje įtvirtintas teisėjo ir teismų nepriklausomumo principas siejasi su Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos 6 straipsnio nuostatomis, įtvirtinančiomis asmens teisę į nepriklausomą ir nešališką teismą. Europos žmogaus teisių teismas, nagrinėdamas bylas dėl Konvencijos 6 straipsnio pažeidimų, skiria objektyvius ir subjektyvius teisės į nepriklausomą ir nešališką teismą elementus. <...> Tai – valdžių padalijimo užtikrinimas, atitinkamas valdžios institucijų santykių reguliavimas. Europos žmogaus teisių teismo praktikos analizė leidžia teigti, kad teismų ir teisėjų veiklos kontrolė ar atvejai, kai teismams poveikį daro neteisminės struktūros, yra laikomi Konvencijos 6 straipsnio pažeidimais.“⁵⁰⁹ Remiantis šiuo išaiškinimu, teismų veiklos, taigi ir priimamų sprendimų kontrolė, Lietuvos Respublikoje galėjo būti įgyvendinama tik sistemos viduje.

Visgi atsižvelgiant į evoliucionuojantį, taigi retrospektyviai aktualų ir vientisą konstitucinės doktrinos pobūdį, pastebėtina, jog prieš pat nepriklausomumo principo plėtotę, jurisprudencijoje evoliucionavo teisės kreiptis į teismą dėl pažeistų asmens teisių gynimo turinys. Šie principai išvien gretinti ir tolimesnėje konstitucinės doktrinos raidoje. Dar 1994 m. vasario 14 d.⁵¹⁰, o vėliau ir 1997 m. spalio 1 d.⁵¹¹ nutarimuose Konstitucinis Teismas pabrėžė, kad teisė kiekvienam asmeniui kreiptis į teismą ir gintis teisme nuo kitų asmenų, valstybės institucijų ir pareigūnų veiksmų kyla iš Konstitucijos 5, 30 ir 109 str. nuostatų visumos. Konstitucinio Teismo 2000 m. birželio 30 d. nutarimu⁵¹² ši teisė pirmąkart buvo įvardinta kaip „absoliuti“, taigi Teismo formuojamoje doktrinoje buvo išryškintas nevaržomas šios teisės įgyvendinimo pobūdis. Žvelgiant retrospektyviai, šią nuostatą būtų galima laikyti ir etapu tolimesnei konstitucinės

507 Konstitucinio Teismo 1995 m. gruodžio 6 d. nutarimas, *Valstybės žinios*, Nr. 101-2264; Konstitucinio Teismo 1999 m. gruodžio 21 d. nutarimas, *Valstybės žinios*, 1999, Nr. 109-3192; Konstitucinio Teismo 2001 m. liepos 12 d. nutarimas, *Valstybės žinios*, 2001, Nr. 62-2276; Konstitucinio Teismo 2006 m. gegužės 9 d. nutarimas, *Valstybės žinios*, 2006, Nr. 51-1894; Konstitucinio Teismo 2007 m. spalio 24 d. nutarimas, *Valstybės žinios*, 2007, Nr. 111-4549; Konstitucinio Teismo 2015 m. sausio 14 d. nutarimas, TAR, 2015, Nr. 680.

508 Griškevič, *supra note*, 385: 114.

509 Konstitucinio Teismo 1999 m. gruodžio 21 d. nutarimas, *Valstybės žinios*, 1999, Nr. 109-3192.

510 Konstitucinio Teismo 1994 m. vasario 14 d. nutarimas, *Valstybės žinios*, 1994, Nr. 13-221.

511 Konstitucinio Teismo 1997 m. spalio 1 d. nutarimas, *Valstybės žinios*, 1997, Nr. 91-2289.

512 Konstitucinio Teismo 2000 m. birželio 30 d. nutarimas, *Valstybės žinios*, 2000, Nr. 54-1587.

doktrinos plėtotei, užtikrinant kiekvieno asmens teisę į teismo sprendimo kontrolę. Šią prielaidą sustiprina ir atitinkamai doktrinoje evolucionavęs teisės „realumo“ reikalavimas, apimantis draudimą ją varžyti, apriboti, paneigti arba ją paversti deklaratyvia.⁵¹³

Taip nuosekliai Konstitucinio Teismo 2006 m. sausio 26 d. nutarimu⁵¹⁴ buvo pradėta formuoti ir pirmosios instancijos teismo sprendimo kontrolės bent vienos aukštesnės instancijos teismui doktrina. Šios teisės nuoseklų evolucionavimą patvirtina ir tai, kad Teismas šią teisę sieja ir tiesiogiai kildina iš teisės kreiptis į teismą ir jo nepriklausomumo doktrinos. *Inter alia* teisės kreiptis į teismą ir jos realumo principą patvirtina ir jurisprudencijoje suformuota pareiga įstatymų leidėjui ne tik įtvirtinti pačią teisę apskūsti pirmosios instancijos teismo baigiamąjį aktą bent vienos aukštesnės instancijos teismui, bet ir nustatyti tokią apskundimo tvarka, kuri leistų aukštesnės instancijos teismui ištaisyti galimas pirmosios instancijos teismo klaidas, priešingu atveju būtų nukrypta nuo konstitucinio teisinės valstybės principo, pažeista asmens konstitucinė teisė į tinkamą teismo procesą.⁵¹⁵

Ir nors vertinant retrospektyviai asmens teisė į teismo sprendimo kontrolę Konstitucinio Teismo doktrinoje iki nūdienos yra aiškinama gana fragmentiškai, paties Teismo pažymint, kad: „<...> oficialiojoje konstitucinėje doktrinoje neanalizuojami šios teisės įgyvendinimo būdai.“⁵¹⁶, taigi paliekant įstatymų leidėjui diskreciją nustatyti jos turinį, iš suformuotos jurisprudencijos kyla trys esminiai parametrai, apibrėžiantys teismų sprendimų kontrolės konstitucinį fundamentą: pirma, teismo sprendimo kontrolė kyla iš asmens teisės kreiptis į teismą; antra doktrinoje įtvirtinta pareiga įstatymų leidėjui užtikrinti galimybę teismo sprendimą apskūsti bent vienam aukštesnės instancijos teismui; trečia, nacionalinėje teisėje ši asmens teisė privalo būti „reali“, taigi nevaržoma ir ne deklaratyvi.

4.1.4. Teismų sistemos reformos įgyvendinimas

1992 m. spalį priimta Konstitucija įstatymų leidėjui sąlygojo ir fundamentalų

513 Konstitucinio Teismo 2004 m. gegužės 13 d. nutarimas, *Valstybės žinios*, Nr. 181-6708; Konstitucinio Teismo 2010 m. gegužės 13 d. nutarimas, *Valstybės žinios*, 2010, Nr. 56-2766; Konstitucinio Teismo 2011 m. gegužės 11 d. nutarimas, *Valstybės žinios*, 2011, Nr. 58-2771; Konstitucinio Teismo 2012 m. gruodžio 10 d. nutarimas, *Valstybės žinios*, Nr. 145-7457; Konstitucinio Teismo 2013 m. liepos 5 d. nutarimas, *Valstybės žinios*, 2013, Nr. 73-3679; Konstitucinio Teismo 2018 m. gruodžio 14 d. nutarimas, TAR, 2018, Nr. 20548.

514 Konstitucinio Teismo 2006 m. sausio 26 d. nutarimas, *Valstybės žinios*, 2006, Nr. 11-410.

515 Konstitucinio Teismo 2006 m. rugsėjo 21 d. nutarimas, *Valstybės žinios*, 2006, Nr. 102-3957; Konstitucinio Teismo 2007 m. spalio 24 d. nutarimas, *Valstybės žinios*, 2007, Nr. 111-4549; Konstitucinio Teismo 2008 m. sausio 24 d. nutarimas, *Valstybės žinios*, 2008, Nr. 11-388.

516 Konstitucinio Teismo 2019 m. kovo 1 d. nutarimas, TAR, 2019, Nr. 3464.

teisėkūros uždavinį. Tai pačiais metais priimtas Teismų įstatymas, kaip ir kiti iki nuolatinės Konstitucijos įsigaliojimo priimti teisės aktai, buvo parengti Laikinojo Pagrindinio Įstatymo pagrindu. Pasikeitus įstatymų konstituciniam pagrindui, iškilo poreikis inicijuoti naują teisinės sistemos reformos etapą, kuris su pagrindiniu šalies įstatymu sugretintų iki tol egzistavusias legislatyvines struktūras.⁵¹⁷

1993 m. birželio 1 dieną Lietuvos Respublikos Prezidento dekretu⁵¹⁸ buvo sukurta autoritetingų teisininkų darbo grupė⁵¹⁹, kuriai nurodyta parengti teisinės sistemos reformos metmenų projektą ir jį pateikti iki tų pačių metų liepos 1 dienos. Projektą spėta parengti laiku ir dar tų pačių metų gruodžio 14 dieną darbo grupės parengtas projektas buvo patvirtintas Lietuvos Respublikos Seime.⁵²⁰ Projekto turinyje pažymėta, jog Lietuvai siekiant integruotis į Europos valstybių bendriją, funkcionuojanti teisinė sistema neatitinka Europos šalių teisės standartų, iš dalies – ir valdžių pasidalijimo principų bei besikuriančios rinkos ekonomikos dėsnių. Šiuo dokumentu taip pat nustatytos tolimesnės, iki 1992 m. taip ir neėmusios funkcionuoti, teismų sistemos pertvarkos gairės. Pertvarką numatyta padalinti į du etapus. Pirmajame etape toliau turėjo veikti iki tol funkcionavę apylinkių teismai ir LAT. Antruoju etapu visa apimtimi turėjo pradėti funkcionuoti Konstitucijoje ir Teismų įstatyme reglamentuota keturių grandžių teismų sistema. Pažymėta, jog LAT iki naujosios sistemos veiklos pradžios turės būti reorganizuotas, pagrindine jo funkcija paliekant bylų nagrinėjimą kasacine instancija.

Taigi metmenų kūrėjai pagrindiniame šalies įstatyme ir teismų veiklą numačiusiuose teisės aktuose užkoduotoje instancinėje sistemoje esminių pokyčių nesuplanavo. Tačiau teisėkūros prasme, atsižvelgiant į Konstitucijos 111 str. nuostatą, jog: „Teismų sudarymą ir kompetenciją nustato Lietuvos Respublikos teismų įstatymas“, Laikinojo Pagrindinio Įstatymo pagrindu parengtas ir 1992 m. priimtas Teismų įstatymas, turėjo būti pakeistas nauju, visų teismų steigimą ir funkcijas nustatančiu įstatymu.

517 Griškevič, *supra note*, 385: 143.

518 „Lietuvos Respublikos Prezidento dekretas „Dėl darbo grupės teisinės sistemos reformos metmenims parengti sudarymo““, *Valstybės žinios*, 1993, Nr. 19-476.

519 Darbo grupės sudėtį sudarė: Egidijus Bičkauskas – Lietuvos Respublikos Seimo (darbo grupės vadovas) Pirmininko pavaduotojas; Rimas Andrikis – Respublikos Prezidento patarėjas valstybės ir teisės klausimais; Marcellis Kazlauskas – Vilniaus universiteto Teisės fakulteto docentas; Kęstutis Lipeika – Lietuvos Respublikos advokatų tarybos pirmininkas; Jurgis Rinkevičius – Vilniaus universiteto Teisės fakulteto docentas; Artūras Paulauskas – Lietuvos Respublikos generalinis prokuroras; Jonas Prapiestis – Lietuvos Respublikos teisingumo ministras; Vytautas Sinkevičius – Lietuvos Respublikos Seimo Juridinio skyriaus vedėjo pavaduotojas; Romasis Vaitekūnas – Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministras; Pranciškus Vitkevičius – Lietuvos Respublikos Seimo Valstybės ir teisės komiteto pirmininkas.

520 „Lietuvos Respublikos Seimo nutarimas „Dėl teisinės sistemos reformos metmenų ir jų įgyvendinimo““, *Valstybės žinios*, 1993, Nr. 70-1311.

Vis dėlto atitinkamai buvo aišku, jog tuo metu veikusiu įstatymu reglamentuota teismų instancinė sistema, kuri sistemos viduje buvo matoma kaip paremta geriausiomis Vakarų Europos valstybių ir tarpukario Lietuvos teismų veiklos tradicijomis, leisianti tolygiau paskirstyti teismų ir teisėjų darbo krūvį ir „svarbiausia, sudaryti geresnes garantijas ir prielaidas išvengti teisminių klaidų, vykdant teisingumą“⁵²¹, keičiama nebus.

Vieninteliu rimtesniu kliuviniu teismų sistemos įsigaliojimui tuo metu vis dar buvo matomas tik Civilinio proceso kodekso ir Baudžiamojo proceso kodekso pakeitimų rengimas. Dėl jų turinio diskusija, ypač susijusi su teismų sprendimų instancinės kontrolės sistema, tebebuvo atvira. Nors teismo grandžių kompetencija buvo apibrėžta įstatymu, svarstyta dėl jos pokyčių procesiniuose teisės aktuose. Pavyzdžiui, LAT pirmininkas M. Lošys manė, teismų sprendimai galėtų būti tikrinami tripakopėje sistemoje, kurioje: „<...> apylinkių ir apygardų teismai veikia kaip pirmosios instancijos teismai, tik apygardos teismas dar papildomai kolegialiai nagrinėja bylas, kurio pagal įstatymą dabar nagrinėjamos Aukščiausiajame Teisme, ir nebūtų apeliacinė instancija apylinkių teismams. Visos bylos, be išimties, išnagrinėtos apylinkių ir apygardų teismuose būtų nagrinėjamos Apeliaciniame teisme ir kasacine tvarka – Aukščiausiajame Teisme. <...> Veikiant tokiam mechanizmui, neturėtų būti teisminių klaidų.“⁵²²

Praejus mažiau nei pusmečiui po teisinės sistemos reformos metmenų patvirtinimo, 1994 m. gegužės 12 dieną Seimui buvo pateiktas naujos redakcijos, tačiau iš esmės tapataus turinio Teismų įstatymo projektas.⁵²³ Prieš tai įstatymas buvo apsvarstytas Seimo Valstybės ir teisės komitete, kur buvo derintas su LAT, Lietuvos teisininkų draugija ir valstybės institucijomis. Įstatymo ir jį lydinių teisės aktų svarstymas parlamente

521 Regina Kiškienė, „Teismas gina žmogų. O kas apgins teismą? Pokalbis su Lietuvos Aukščiausiojo Teismo pirmininku Mindaugu Lošiu“, *Lietuvos teisė* 2 (1993): 1-2.

522 *Ibid.*: 2.

523 „Lietuvos Respublikos Seimo 1994-05-12 dvidešimt septintasis posėdis“, *Stenogramos*, 1994-05-12, Nr. 27, žiūrėta 2021 m. gegužės 7 d., https://e-seimas.lrs.lt/rs/legalact/TAK/TAIS.238739/#zyma_4s27po-teismist.

užtruško iki 1994 m. birželio 15 dienos.⁵²⁴

Bendruoju užsitęsusių diskusijų vardikliu derėtų laikyti LAT teismo reorganizacijos ir jam suteiktos kompetencijos klausimus. Jau pirmojo svarstymo metu pasikartoto dar 1992 m. pradžioje išryškėjusios abejonės dėl dvigubos kasacinės instancijos. Seimo Valstybės ir teisės komiteto narė Z. Šličytė pažymėjo, jog tokia tvarka bylininkams reikš rimtus kliuvinius: „<...> dabar buvo labai paprasta tvarka. O kada pradės Lietuvoje veikti keturių lygių teismai ir dar dvi kasacinės instancijos, tai iš viso yra tokia painiava, kuri prie teisingumo vykdymo neprisidės. Todėl siūlyčiau padaryti šito įstatymo projekte pataisą ir suteikti teisę kasacine tvarka nagrinėti bylas tikrai Lietuvos Respublikos Aukščiausiajam Teismui, o apygardos teismo kompetenciją, kuri projekte nurodyta, palikti tokią pat, išskyrus tai, kad apygardos teismas nenagrinėtų bylų kasacine tvarka.“⁵²⁵ Atitinkamai abejota dėl būtinybės reorganizuoti LAT, išardyti jame dirbusį teisėjų korpusą. Apie šį siekinį itin skeptiškai atsiliepė Teisininkų draugija. Jos poziciją Seimo posėdyje atstovavęs P. Miškinis pabrėžė, jog naujo įstatymo, pakartotinai steigiančio LAT, priėmimas būtų juridinis nesusipratimas. Esą pakaktų „tik įvykdyti jau priimtame įstatyme nustatytas sąlygas“⁵²⁶.

Naujoji Teismų įstatymo redakcija⁵²⁷ buvo priimta 1994 m. gegužės 31 dieną. Šio įstatymo galiojimą nusakantis įstatymas⁵²⁸ buvo priimtas tų pačių metų birželio 15 dieną. Juo nustatyta Teismų įstatymo įsigaliojimo data - 1995 m. sausio 1 diena ir LAT nagrinėtų bylų perdavimo ir nagrinėjimo tvarka. LAT kasacine tvarka iki 1995 m. sausio 1 dienos nagrinėtos bylos turėjo būti perduodamos apygardos teismams, kurie

524 Įstatymas ir jį lydintys teisės aktai be 1994 m. gegužės 12 dieną vykusio dvidešimt septintojo Seimo posėdžio, buvo svarstomi dar penkiuose parlamento posėdžiuose: „Lietuvos Respublikos Seimo 1994-05-19 trisdešimt antrasis posėdis“, *Stenogramos*, 1994-05-19, Nr. 32, žiūrėta 2021 m. gegužės 7 d., <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAK/TAIS.238797>; „Lietuvos Respublikos Seimo 1994-05-24 trisdešimt ketvirtasis posėdis“, *Stenogramos*, 1994-05-24, Nr. 34, žiūrėta 2021 m. gegužės 7 d., <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAK/TAIS.238799>; „Lietuvos Respublikos Seimo 1994-05-26 trisdešimt šeštasis posėdis“, *Stenogramos*, 1994-05-26, Nr. 36, žiūrėta 2021 m. gegužės 7 d., <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAK/TAIS.238801>; „Lietuvos Respublikos Seimo 1994-05-31 trisdešimt septintasis posėdis“, *Stenogramos*, 1994-05-31, Nr. 37, žiūrėta 2021 m. gegužės 7 d., <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAK/TAIS.238802>; „Lietuvos Respublikos Seimo 1994-06-15 keturiiasdešimt ketvirtasis posėdis“, *Stenogramos*, 1994-06-15, Nr. 44, žiūrėta 2021 m. gegužės 7 d., <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAK/TAIS.238802>.

525 „Lietuvos Respublikos Seimo 1994-05-12 dvidešimt septintasis posėdis“, *supra note*, 523.

526 „Lietuvos Respublikos Seimo 1994-05-24 trisdešimt ketvirtasis posėdis“, *supra note*, 524.

527 „Lietuvos Respublikos Teismų įstatymas“, *Valstybės žinios*, 1994, Nr. 46-851.

528 „Lietuvos Respublikos įstatymas „Dėl Lietuvos Respublikos teismų įstatymo ir Lietuvos Respublikos įstatymo „Dėl Lietuvos Aukščiausiojo Teismo, Lietuvos apeliacinio teismo, apygardų teismų įsteigimo, apygardų ir apylinkių teismų veiklos teritorijų nustatymo bei Lietuvos Respublikos prokuratūros reformavimo“ įsigaliojimo““, *Valstybės žinios*, 1994, Nr. 50-933.

jas turėjo toliau nagrinėti apeliacine tvarka. Atitinkamai nebaigtas nagrinėti priežiūros tvarka bylas po sausio 1 dienos turėjo išspręsti speciali LAT pirmininko sudaryta penkių teisėjų kolegija. Šie pavyzdžiai liudijo, kad teismų sprendimų instancinės kontrolės sistema ir atskirų jos elementų turinys po 1995 m. sausio 1 dienos kinta iš esmės.

Tuo metu naujasis Teismų įstatymas buvo tik šiek detalesnis nei ankstesnė įstatymo redakcija. Jį sudarė 89 straipsniai, kurie apibrėžė keturių grandžių trijų instancijų teismų sistemą. Ja įstatymų leidėjas delegavo nagrinėti:

1. Pirmąja instancija:

- a) apylinkės teismams (15 str.) civilines, baudžiamąsias, administracines bylas ir bylas, susijusias su sprendimų ir nuosprendžių vykdymu,
- b) apygardos teismams (16 str.) civilines ir baudžiamąsias bylas, įstatymo priskirtas jo kompetencijai,

2. Apeliacine instancija:

- a) apygardos teismams (16 str.) bylas dėl apylinkių teismų priimtų sprendimų, nuosprendžių, nutarčių ir nutarimų,
- b) Lietuvos apeliaciniam teismui (17 str.) bylas, kurias pirmąja instancija išnagrinėjo apygardų teismai.

3. Kasacine instancija:

- a) apygardų teismams (16 str.) bylas dėl apylinkių teismų sprendimų, nuosprendžių, nutarčių ir nutarimų, kurie nebuvo nagrinėti apeliacine tvarka.
- b) LAT (18 str.) bylas dėl apylinkių teismų sprendimų, nuosprendžių, nutarčių ir nutarimų, nagrinėtų apeliacine ir kasacine tvarka, apygardos teismų sprendimų, nuosprendžių, nutarčių ir nutarimų ir Lietuvos apeliacinio teismo sprendimų.

Įstatymo 62 str. nustatė, jog visuose teismų sprendimų kontrolės funkciją atliekančiuose teismuose visos bylos yra nagrinėjamos kolegialiai, trijų teisėjų kolegijoje.

LAT įstatymų leidėjas taip pat delegavo kompetenciją formuoti vieningą teismų praktiką taikant įstatymus. Kaip buvo numatyta įstatymo 18 str., aukščiausios instancijos teismas turėjo skelbti Teisėjų Senato aprobuotus teismų sprendimus, į kuriuos atsižvelgti turi teismai, taikydami tuos pačius įstatymus; analizuoti teismų praktiką įstatymų taikymo klausimais; susipažinti su apygardų teismų ir Lietuvos apeliacinio teismo darbu vietose bei kitais būdais konsultuoti teisėjus įstatymų taikymo klausimais. Taip pat periodiškai leisti biuletenį, kuriame turėjo būti skelbiami Teisėjų Senato aprobuoti teismų sprendimai ir metodinė medžiaga apie įstatymų taikymo praktiką, kuriai pritarė

Teisėjų senatas.

Iki įsigaliojant Teismų įstatymui, nepaisant intensyvaus disputo⁵²⁹, 1994 m. pabaigoje LAT buvo likviduotas. Šio proceso pagrindu tapo naujųjų teismo grandžių – apygardos teismų, Lietuvos apeliacinio teismo ir LAT - įsteigimo tvarką numatęs 1994 m. birželio 15 dieną priimtas įstatymas⁵³⁰. Šio teisės akto 2 str. nustatyta, jog „Dabar veikiantis Lietuvos Aukščiausiasis Teismas likviduojamas ir jo veikla bei šio teismo teisėjų įgaliojimai nutraukiami 1994 m. gruodžio 31 dieną. Lietuvos Aukščiausiasis Teismas įsteigiamas nuo 1995 m. sausio 1 d. kitokioms įstatymų numatytoms funkcijoms vykdyti.“ Įstatymo leidėjo lygmenyje dvejojant dėl šio teisės akto nuostatų atitikties pagrindiniam šalies įstatymui, Seimo narių grupė dar iki Teismų įstatymo nuostatų įsigaliojimo kreipėsi į Konstitucinį Teismą dėl minėto 2 str. galimo prieštaravimo Konstitucijos 111, 115 ir 116 str. Konstitucinio Teismo išaiškinime pažymima, jog: „Naujosios keturių grandžių teismų sistemos Aukščiausiojo Teismo funkcijos ir kompetencija iš esmės skiriasi nuo senosios dviejų grandžių sistemos Aukščiausiojo Teismo funkcijų ir kompetencijos. Senojo Aukščiausiojo Teismo funkcijos nagrinėti bylas kaip pirmajai instancijai ir peržiūrėti neįsiteisėjusius teismų sprendimus ir nuosprendžius buvo perduotos naujai sukurtiems apygardų teismams ir Apeliaciniam teismui. Naujosios teismų sistemos Aukščiausiasis Teismas tapo išimtinai tik aukščiausia kasacine instancija. Be to, įstatymu jam pavesta vykdyti dar vieną funkciją – formuoti vienodą teismų praktiką taikant įstatymus. Atsižvelgiant į minėtas aplinkybes yra pagrindas teigti, kad naujosios teismų sistemos Aukščiausiasis Teismas tapo institucija, turinčia kokybiškai naują kompetenciją.“⁵³¹ Įstatymo nuostata, kuria LAT likviduojamas ir įsteigimas nuo

529 Išsamiai argumentuodama itin kritiškai LAT likvidavimo sprendimo atžvilgiu pasisakė Lietuvos teisininkų draugija. „Lietuvos Respublikos Seimo 1994-05-12 dvidešimt septintasis posėdis“, *supra note*, 523. Tuo metu kardinaliai priešingą poziciją šiuo klausimu užėmė Teisingumo ministerija, teisėkūros ir teisės aktų įgyvendinimo prasme šį procesą matydama kaip neišvengiamą. „Lietuvos Respublikos Seimo 1994-05-19 trisdešimt antrasis posėdis“, *supra note*, 524.

530 „Lietuvos Respublikos įstatymas „Dėl Lietuvos Aukščiausiojo Teismo, Lietuvos apeliacinio teismo, apygardų teismų įsteigimo, apygardų teismų veiklos teritorijų nustatymo ir Lietuvos Respublikos prokuratūros reformavimo““, *Valstybės žinios*, 1994, Nr. 50-932.

531 Konstitucinio Teismo 1994 m. gruodžio 22 d. nutarimas, *Valstybės žinios*, 1994, Nr. 101-2045.

1995 m. sausio 1 dienos buvo pripažinta neprieštaraujanti Konstitucijai.⁵³²

Apibendrintina, jog 1995 m. sausio 1 dieną visa apimtimi funkcionuoti pradėjusi teismų instancinė sistema Lietuvoje iš esmės sukūrė unikalią terpę teismų sprendimų instancinės kontrolės sistemai, kurią turėjo užpildyti parengti Civilinio proceso kodekso ir Baudžiamojo proceso kodekso pakeitimai. Nors tuo metu ir buvo pabrėžiama tarpukario patirtis bei teisės institutų vystymasis nuosekliu evoliucijos keliu, visgi analizuojant tai, kokią struktūrą teismų sprendimų instancinei kontrolės sistemai nustatė įstatymas, galima konstatuoti, jog tai buvo visiškai naujas etapas šio instituto raidos istorijoje. Išskirtinos bent keturios šį teiginį pagrindžiančios priežastys:

1. Apygardos teismų grandyje buvo sutelktos abi ordinarinės teismų sprendimų kontrolės funkcijos: apeliacija ir kasacija. Iki tol tokia plati kompetencija buvo nustatyta tik aukščiausios instancijos teismams: 1921-1940 m. laikotarpiu Vyriausiajam Tribunalui ir 1990-1994 m. – Aukščiausiajam Teismui.
2. Lietuvos apeliacinis teismas buvo reglamentuotas kaip išskirtinai apeliacinę kompetenciją turinti teismų sistemos grandis. Teismų sistemos kūrėjų vizijoje užgimęs vaizdinys, kad ši grandis galėtų būti istorinis analogas po 1933 m. teismų reformos įsteigtiems Apeliaciniams Rūmams, nepasitvirtino. Pastarasis teismas turėjo platesnę kompetenciją ir nagrinėjo įstatymu jam pavestas bylas ir pirmąją instanciją.
3. Lietuvos Respublikoje veikęs aukščiausios instancijos teismas buvo reglamentuotas kaip išskirtinai kasacinės instancijos teismas. Visi iki tol šio teismo kompetenciją reglamentavę įstatymai jam buvo delegavę segmentą bylų, kurios buvo nagrinėjamos pirmąją instanciją.
4. Lietuvoje buvo įtvirtinta dviguba kasacijos sistema. Iki 1995 m. veikę įstatymai kasacijos kompetenciją sutelkdavo tik aukščiausioje teismų sistemos grandyje. Naujoji sistema buvo unikali ir tuo, kad kasacinio teismo kompetencija ligtoliniuose įstatymuose sutapo ir su vieningos teismų praktikos for-

532 Pažymėtina, jog tuo pačiu nutarimu prieštaraujanti Konstitucijai buvo pripažinta kita įstatymo nuostata, Konsitutciniam Teismui konstatavus, jog: „Lietuvos Aukščiausiojo Teismo teisėjai, paskirti pagal Laikinąjį Pagrindinį Įstatymą, taip pat teisėjai, paskirti galiojant Konstitucijai, buvo paskirti konkrečiam įgaliojimų laikui. Jų įgaliojimų laikas 1994 m. gruodžio 31 d. nesibaigia. Seimas, atsižvelgdamas į buvusio Aukščiausiojo Teismo dalies kompetencijos perdavimą Lietuvos apeliaciniam ir apygardų teismams ir jo procesinių funkcijų pasikeitimą, galėjo nustatyti kitoki negu buvo anksčiau Aukščiausiojo Teismo teisėjų skaičių. Tačiau nutraukti teisėjų įgaliojimus buvo galima tik remiantis Konstitucijos 115 straipsnyje nustatytais pagrindais. Todėl ginčijamo įstatymo 2 straipsnio nuostata, kad Aukščiausiojo Teismo teisėjų įgaliojimai nutraukiami 1994 m. gruodžio 31 d., prieštarauja Konstitucijos 115 straipsnio 2 punktui“.

mavimo funkcija. Naujasis įstatymas teisės praktikos vienodinimą delegavo tik LAT.

Konstatuotina, jog iš esmės formalus arba simbolinis keturių grandžių teismų sistemos perėmimas iš Pirmosios Respublikos nesudaro prielaidų teigti apie teismų sistemos vystymąsi evoliucijos keliu. Nuo 1995 m. sausio 1 dienos ėmusiai veikti teismų instancinei organizacijai buvo suteiktos naujos funkcijos, reikšmingai išskyrusios ją ankstesnio reglamentavimo kontekste. Paminėtos priežastys – trijų instancijų koncentracija vidurinėje apygardos teismų grandyje, dvigubos kasacijos institutas, padalinta apeliacinio teismo kompetencija, kuri vienai iš grandžių buvo išskirtinė – tai sukūrė prielaidas teismų sprendimų instancinei kontrolės sistemai vystytis visiškai naujoje terpėje.

4.2. Teismų sprendimų kontrolės sistema procesinių teisės aktų korektyvose

Lietuvai atkūrus nepriklausomybę, baudžiamajame procese įtvirtinti sovietmečio teisės standartai „jokiomis prasmėmis“⁵³³ nebetiko nepriklausomos valstybės baudžiamajai teisei. Atitinkamai ėmus kurti laisvosios rinkos sąlygomis, privatiniais santykiais grįstą ekonomiką ir perėjus prie pagarbos privačiai nuosavybei⁵³⁴, laikmečio dvasios nebeatitiko ir senieji civilinės teisės aktai. Tačiau tarybinės teisės minties paminklai 1961 m. BPK ir 1964 m. CPK pateko į konstituciniu lygmeniu reglamentuotą sovietinės teisės normų perkėlimo srautą. Pirmaisiais nepriklausomybės metais šiais teisės aktais buvo sureglamentuota ir pirmoji teismų sprendimų instancinės kontrolės sistema. Į nacionalinę teisę *in corpore* buvo perkelta sovietinė kasacija ir neordinarinės kontrolės formos, kurios ėmė veikti demokratiniais principais ir Vakarų teisės tradicija savo vystymosi kryptį projektavusioje Lietuvos Respublikoje.

4.2.1. Pirmosios korekcijos procese kaip pastanga įgyvendinti teismų reofrmą

Demokratinėse valstybėse teismų sprendimų kontrolės formų sistemai keliama svarbi užduotis – iš vienos pusės minimizuoti galimai neteisėtų ir nepagrįstų sprendimų skaičių, iš kitos – nevirsti nesąžiningos šalies piktnaudžiavimo procesu ir proceso vilkinimo mechanizmu, galinčiu pažeisti kiekvieno asmens teisę į bylos išnagrinėjimą

533 Jurka, *supra note*, 69: 655.

534 Norkus, *supra note*, 76: 455

per protingą terminą.⁵³⁵ Teismų sprendimų instancinės kontrolės sistemos ir atskirų jos formų samprata ir paskirtis Vakarų teisės tradicijoje ir savitoje, uždaroje postsovietinėje erdvėje – kardinaliai skyrėsi. Lietuvai pasukus rinkos ekonomikos ir demokratinės teisinės valstybės kūrimo linkme, neišvengiamu uždaviniu tapo būtinybė keisti ne tik teismų sistemą, bet ir teismų sprendimų kontrolės formas. Aptartieji šių formų bruožai tarybinėje sistemoje, kaip rungtyniškumo, dispozityvumo principų ribojimas, vyraujantis etatizmas, teismo ir prokuratūros galios dominantė, buvo radikalai priešingi, pirmiausia pagarba žmogaus teise ir demokratijos vertybėmis paremtai valstybės vystymosi perspektyvai.

Įstatymų leidėjo iniciatyva tarybinius proceso teisės aktus pakeisti naujais atsirado anksti, likus daugiau nei pusmečiui iki formalizuotų pirmųjų teisinių žingsnių teismų sistemos reformos atžvilgiu. 1990 m. liepos 18 d. Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo sprendimu⁵³⁶ vieningai buvo patvirtintos darbo grupės, kurioms deleguota pareiga parengti nacionalinius civilinio proceso⁵³⁷ ir baudžiamojo proceso⁵³⁸ kodeksus. Nors atokiai iš perspektyvos buvo konstatuojama, jog objektyviai nebuvo sąlygų naujuosius kodeksus parengti ir priimti greitai, kadangi tokio pobūdžio darbas yra itin imlus laikui⁵³⁹, tačiau akivaizdžiai stingant įstatymų leidybos patirties ir siekiant bent minimaliais standartais sumažinti atotrūkį tarp perimtų teisės aktų ir pakitusių valstybės funkcionavimo sąlygų, darbo grupėms darbą nurodyta baigti per kiek daugiau nei

535 Ambrasaitė, *supra note*, 73: 5.

536 „Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo 1990 m. liepos 18 d. nutarimas „Dėl darbo grupių įstatymų projektams rengti sudarymo““, iš *Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo dokumentų rinkinys* (Vilnius: Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba, 1991): 507–510.

537 Pirmąją civilinio proceso kodekso darbo grupės sudėtį sudarė: S. Vėlyvis (grupės vadovas) - Vilniaus universiteto teisės fakulteto Civilinės teisės ir civilinio proceso katedros vedėjas; J. Gramba - Vilniaus m. II juridinės konsultacijos advokatas; V. Minkelėnas - Vilniaus universiteto Teisės fakulteto prodekanas; A. Valiulis - Lietuvos Respublikos aukščiausiojo teismo pirmininko pavaduotojas; J. Vasiliauskas - Lietuvos policijos akademijos docentas; P. Skaisgiris - Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos Juridinio skyriaus vyr. konsultantas.

538 Į pirmąją baudžiamojo proceso kodekso darbo grupės buvo įtraukti: M. Kazlauskas (grupės vadovas) - Vilniaus universiteto Teisės fakulteto Kriminalistikos ir baudžiamojo proceso katedros vedėjas; J. Rinkeviciūs (pavaduotojas) - Vilniaus universiteto Teisės fakulteto Kriminalistikos ir baudžiamojo proceso katedros docentas; E. Bieliūnas - Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos Juridinio skyriaus vyr. konsultantas; E. Palskys - Lietuvos policijos akademijos Baudžiamojo proceso ir kriminalistikos katedros viršininkas; A. Pėstininkas - Lietuvos Respublikos aukščiausiojo teismo pirmininko pavaduotojas; P. Pošiūnas - Teismo ekspertizės mokslinio tyrimo instituto direktoriaus pavaduotojas; J. Riepšas - Lietuvos Respublikos aukščiausiojo teismo teisėjas.

539 Vytautas Nekrošius, *Civilinis procesas: koncentruotumo principas ir jo įgyvendinimo galimybės*, (Vilnius: Justitia, 2002): 62.

metus ir naujų kodeksų projektus Aukščiausios Tarybos Teisinės sistemos komisijai pateikti ne vėliau kaip iki 1992 m. sausio 1 dienos. Nors kai kurie autoriai teigia, jog apskritai kuriant naujuosius kodeksus pavyzdžiu tapo tarpukariu teismų sprendimų kontrolės sistemą reglamentavusios nuostatos⁵⁴⁰, su tuo sutikti sunku. Pirmiausia, dėl iš esmės pakitusių valstybės gyvenimo aplinkybių, antra – dėl objektyvaus žinių trūkumo. Į teisės aktų turinį įsigilinti galimybių praktiškai nebuvo, todėl buvo atsižvelgiama tik į jų struktūras. Suprantama, jog atkūrus nepriklausomybę absoliutus prioritetas buvo teikiamas istoriniam perimamumui ir tradicijai⁵⁴¹, tokiu būdu įdiegiant ir būtinus saugiklius, užtikrinančius Lietuvos valstybės ir atskirų jos institutų evoliucijos tęstinumą. Tad pasirinkti teisėkūros metodai, ypač kuriant teisminės valdžios organizaciją, buvo svarbūs, tačiau turinio prasme nei teismų sistemos reformos metu, nei procesinių teisės aktų kūrime tarpukario patirtis perkeliama nebuvo. Šio paveldo analizė, suprantama, būtų pareikalavusi dar daugiau laiko. Tačiau ir jos palikimas nuošaly laukiamo rezultato įstatymų leidėjui neatnešė – teisės aktų projektai nustatytu laiku pateikti nebuvo.

Nors nuo 1992 m. pradžios įstatymų leidėjo lygmeny prasidėjo itin aktyvi diskusija dėl naujosios teismų sistemos įgyvendinimo ir tapo akivaizdu, jog teismų instancinė sistema bei jos uždaviniai kis iš esmės, procesinių teisės aktų normų struktūroje su tuo susijusių pakeitimų priimta nebuvo. Kaip rodo teisės aktų registro analizė ir empirinio tyrimo metu surinkti duomenys, tuo metu teismų sprendimų instancinės kontrolės sistemoje pokyčių nebuvo ne tik reglamentaciniame, bet ir praktiniame lygmenyje.

Tačiau *status quo* teisės normų bazėje ir procese nereiškę statiško vaizdo jurisprudencijoje. Nepriklausomybės atkūrimo metu ir vėliau teismų praktikoje ėmė rasti pakitusių socialinių santykių ir politinių aplinkybių nulemtas naujo pobūdžio bylų segmentas. Bankroto, garbės ir orumo įžeidimo bylos, ginčai dėl nuosavybės grąžinimo ir teisių atkūrimo buvo visiškai nauja praktika mažai pasikeitusiai teismų sistemai⁵⁴², kurią kurti teko remiantis tarybines teisės nuostatas papildančiais įstatymais⁵⁴³.

540 Ambrasaitė, *supra note*, 73: 22.

541 Aurimas Brazdeikis, Vytautas Nekrošius, Rimantas Simaitis, Vigita Vėbraitė, *Asmens teisės į civilinės bylos išnagrinėjimą per protinę laiką įgyvendinimo sąlygos* (Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2016): 13.

542 Teisėjos J. Stripeikienės interviu, *supra note*, 418.; E. Laužiko interviu, *supra note*, 397.; Teisėjo J. Jasaičio interviu, *supra note*, 397.

543 Tarp tokio tipo teisės aktų pavyzdžių paminėtini: „Lietuvos Respublikos hipotekos įstatymas“, *Lietuvos aidas* 200, 0 (1992).; „Lietuvos Respublikos įmonių bankroto įstatymas“, *Lietuvos aidas* 191, 0 (1992).; „Lietuvos Respublikos įstatymas „Dėl piliečių nuosavybės teisių į išlikusį nekilnojamąjį turtą atstatymo tvarkos ir sąlygų““, *Lietuvos aidas* 140, 0 (1991).

Kintanti teismų praktika ir fundamentalūs pokyčiai valstybės gyvenime didino teismo klaidų tikimybę. 1991 m. gegužės 10 dieną LAT Plenumas išleido nutarimą „Dėl teismų praktikos taikant Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodekso normas“⁵⁴⁴, kuriuo pažymėta, jog: „<...> kai kurie teismai, pažeisdami civilinio proceso įstatymus, priima neteisėtus ir nepagrįstus sprendimus ir nutartis. Kartais pažeidžiami bylų išnagrinėjimo terminai, vilkinamos bylos.“ Šiuo nutarimu teismams pateiktais nurodymais dėl procesinių priemonių taikymo siekta, „kad bylos būtų išnagrinėtos pirmame teismo posėdyje“. Padaugėjus neteisėtų ir nepagrįstų sprendimų pirmosios instancijos teismuose, teismai instruktuoti dėl įrodymų tyrimo, šaukimų įteikimo, protokolų rengimo, sąlygų teismui peržengti skundo ribas, atstovavimo ir kt. Tačiau teismų sprendimų kontrolės modelis ir reglamentavimas nekito.⁵⁴⁵

Spaudimas spartinti procesinių teisės aktų rengimą 1992-1994 m. laikotarpiu buvo susijęs su Teismų įstatymo ir Teisinės sistemos reformos metmenų priėmimu. Tapus aišku, jog atskirų kodeksų per trumpą laiką parengti nepavyks, buvo inicijuotas naujajai teismų sistemai reikalingų įstatymo pataisų rengimas. Tiek tuometinis teisingumo ministras, tiek LAT pirmininkas M. Lošys CPK ir BPK pataisas, susijusias su naujos teismų instancinės sistemos sukūrimu laikė prioritetiniu uždaviniu, ir tuo pat metu, „didžiausiu teisinės sistemos reformos stabdžiu“⁵⁴⁶. Kai kurių tyrėjų teigimu, delsimas priimti reikiamus procesinių teisės aktų pakeitimus tapo įrankiu vilkinti 1992 m. pradėtą ir užsitęsusią teismų reformą, kurios įgyvendinimui nebuvo tinkamai pasiruošta. Tačiau 1995 m. artėjant rinkimams į Seimą ėmusi rasti politinė valia ir į procesą įsitraukus Prezidento kanceliarijai, buvo patvirtintas išipareigojimas reformą įgyvendinti 1995 m. sausio 1 d.⁵⁴⁷

Likus mažiau nei dviem mėnesiams iki įstatymu nustatytos naujosios teismų sistemos veiklos pradžios, 1994 m. spalio 10 dieną, Seimui svarstyti buvo pateikti Teisingumo ministerijoje suburtų darbo grupių parengti veikiančių BPK ir CPK pakeiti-

544 „1991 m. gegužės 10 d. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo plenumo nutarimas Nr. 4 „Dėl teismų praktikos taikant Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodekso normas““, žiūrėta 2021 m. birželio 2 d., <https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/TAR.F3E837726A5B>.

545 Kosmetinėmis galima laikyti korekcijas, kuriomis buvo atsisakoma sovietmečiu naudotos terminologijos, kodeksuose išbraukiant atitinkamus terminus „socialistinis“, „liaudies tarėjas“, „liaudies teismas“ ir pan. Pavyzdžiui, „Lietuvos Respublikos įstatymas „Dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso pakeitimo ir papildymo““, *Valstybės žinios*, 1992, Nr. 3-31.

546 Kiškienė, *supra note*, 521: 2.

547 Griškevič, *supra note*, 385: 145.

mai⁵⁴⁸. Įstatymų projektus teikęs teisingumo ministras J. Prapiestis pažymėjo, jog „<...> buvo stengiamasi, kad abi grupės, kurioms, jeigu kalbėsime apie Baudžiamojo proceso kodeksą, vadovauja gerbiamasis docentas Rinkevičius, Civilinio proceso kodekso - gerbiamasis Skaisgiris, šituos projektus kiek galima suderintų. Taigi aš manyčiau, kad dabar šitie projektai tiek juridinės technikos prasme, tiek ir savo turiniu yra pasiekę jau tokį lygį, be to, yra derinti su atitinkamomis teisės saugos institucijomis, su jais yra susipažinusi ir Generalinė prokuratūra, ir Vidaus reikalų ministerija, ir Aukščiausiasis Teismas“. Projektų priėmimo parlamente metu J. Prapiestis vaizdžiai tikino, jog projektuojant naują reguliavimą buvo padaryta viskas, kad „naujieji teismai, atsižvelgiant į situaciją, nesprogtų“⁵⁴⁹. Tuo metu vien baudžiamųjų bylų LAT jau buvo sukaupta apie 700, kurias numatyta perduoti naujai funkcionuoti pradėsiantiems apygardų teismams. Taigi teismų darbo krūvio problematika buvo vienas aktualiausių veiksmų. Naujosios teismų sistemos funkcionavimui reikalingus CPK pakeitimus parlamente priimti pavyko 1994 m. lapkričio 8 dieną⁵⁵⁰, BPK – tų pačių metų lapkričio 17 dieną⁵⁵¹. Įstatymų įsigaliojimo data sutapo su teismų sistemos funkcionavimo pradžia – 1995 m. sausio 1 d.

Pakeitimai buvo esminiai, jais nustatyta visiškai nauja teismų sprendimų instancinės kontrolės sistema. Į nacionalinę teisės sistemą grąžintos klasikinės šios sistemos formos – apeliacija ir kasacija. Visgi tai, kad dėl jų įvedimo platesnė diskusija nei įstatymų pakeitimų, nei jų svarstymo metu iš esmės nevyko, liudija apie prioriteto teikimą teismų sistemos reformai. Pakeitimai procese iš esmės turėjo legitimuoti naująją instancinę sistemą. Kai kurie mokslininkai tokią reformos eigą įvertino itin kritiškai, kaip „chaotinio“ teisėkūros proceso pradžią, kodeksus keičiant „neturint aiškios reformavimo koncepcijos“.⁵⁵² Iliustratyvus, tyrėjų kritikos susilaukęs to pavyzdys buvo įstatymu priimtas sprendimas panaikinti CPK 2 str., reglamentavusį civilinio proceso uždavinius. Suprantama, jog tarybine ideologija persmėlta įstatymo nuostata,

548 „Lietuvos Respublikos Seimo 1994-10-12 šešiolikštasis posėdis“, *Stenogramos*, 1994-10-12, Nr. 16, žiūrėta 2021 m. gegužės 7 d., <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAK/TAIS.238906>.

549 „Lietuvos Respublikos Seimo 1994-11-17 trisdešimt pirmasis posėdis“, *Stenogramos*, 1994-11-17, Nr. 31, žiūrėta 2021 m. gegužės 7 d., https://e-seimas.lrs.lt/rs/legalact/TAK/TAIS.238922/#zyma_5s31pobaudproces.

550 „Lietuvos Respublikos įstatymas „Dėl Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodekso pakeitimo ir papildymo““, *Valstybės žinios*, 1994, Nr. 93-1809.

551 „Lietuvos Respublikos įstatymas „Dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso pakeitimo ir papildymo““, *Valstybės žinios*, 1994, Nr. 95-1862.

552 Nekrošius, *supra note*, 539: 62-64.

nustačiusi „teisingo ir greito“ bylų nagrinėjimo tikslus, saugant TSRS santvarką, stiprinant socialistinį teisėtumą ir auklėjant piliečius – iš principo buvo netinkama jau penkmetį kitoje perspektyvoje gyvenusiai valstybei. Tačiau, atkreiptinas dėmesys, jog nauji proceso uždaviniai įstatymu nustatyti nebuvo. Tokiu būdu nebuvo konceptualiai apibrėžtas teisėjo vaidmuo procese, viešojo intereso santykis, nenustatyta, kokia tiesa turi būti nustatyta teismo sprendimu ir kiti tokia teisės norma nustatomi dalykai.⁵⁵³

Nors įstatymų priėmimo metu pabrėžta, jog abi prie pakeitimų dirbusios darbo grupės glaudžiai bendradarbiavo, negalima nepastebėti teisės aktų korektyvose išryškėjusių tam tikrų skirtumų. Jau aptartas sprendimas panaikinti civilinio proceso uždavinius reglamentavusią teisės normą, nebuvo išpildytas baudžiamajame procese. CPK 8 str., reglamentavęs teisėjų ir teismų nepriklausomumo nuostatas, analogiškai buvo keičiamas civiliniame, tačiau liko nepakeistas baudžiamojo proceso pakeitimuose. Minėta CPK norma buvo gerokai išplėsta. Joje liko tarybiniame kodekse nustatytas apibrėžimas dėl teismų ir teisėjų nepriklausomumo ir klausymo tik įstatymų (tokie pobūdžio teisės norma palikta nepakeista BPK), tačiau papildomai įdėti „saugikliai“ dėl kitų valstybės valdžių, institucijų, organizacijų ir fizinių asmenų draudimo kištis į teisėjo ar teismą veiklą, rengti teismus ar teisėjus paveikti siekiančius mitingus ar piketus arčiau nei 75 metrai iki teismo, o identifikavus šios normos pažeidimus, teismams ir teisėjams nustatyta pareiga reaguoti įstatymų nustatyta tvarka.

Atitinkamai BPK 25 str. įstatymų leidėjas praplėtė šiame kodekse vartojamų terminų sąrašą, pateikdamas naujųjų teismų sprendimų kontrolės funkcijas įgyvendinančių instancijų definicijas. Čia apeliacinė instancija apibrėžta kaip „Lietuvos apeliacinis teismas ir apygardos teismas, kurie nagrinėja bylas pagal skundus dėl neįsiteisėjusių pirmosios instancijos teismo nuosprendžių bei nutarčių“. Tuo metu kasacinė instancija – kaip „Lietuvos Aukščiausiasis Teismas ir apygardos teismai, kurie nagrinėja bylas pagal skundus dėl įsiteisėjusių nuosprendžių ir nutarčių“. Taip pat pateiktos kitos teismų sprendimų instancinei kontrolės sistemai aktualios sąvokos: „Apeliacinis skundas“ traktuotas kaip skundas, paduodamas dėl neįsiteisėjusio nuosprendžio ar nutarties; „Apeliantas“ – kaip apeliacinį skundą padavęs asmuo; „Kasacinis skundas“ – kaip skundas, paduodamas dėl įsiteisėjusio nuosprendžio ar nutarties; „Kasatorius“ – kaip asmuo, asmenį padavęs kasacinį skundą.

Detalizuojant **civiliniame procese** įdiegtą naująją teismų sprendimų instancinės

553 Nekrošius, *supra note*, 539: 63.

kontrolės sistemą, pažymėtina, jog CPK 313 str. ir 351¹ buvo pakartota Teismų įstatymu nustatyta jos instancinė kompetencija. Atitinkamai apeliacine tvarka bylas nagrinėjo apygardų teismai ir Lietuvos apeliacinis teismas, kasacine – apygardų teismai ir LAT.

Apeliacine tvarka apskūsti neįsigaliojusį pirmosios instancijos teismo sprendimą turėjo teisę visi byloje dalyvaujantys asmenys (CPK 315 str.). Skundai paduoti buvo nustatytas dvidešimties dienų terminas, kurį buvo galima atnaujinti, jei, teismo sprendimu, jis buvo praleistas dėl svarbių priežasčių (CPK 316 str.). Iš esmės tai buvo tapatu 1964 m. kodekso nuostatomis. Tačiau įstatymo pakeitimuose buvo išplėstas skundo turinio imperatyvas. CPK 318 str. papildomai reikalauta, kad būtų nurodyti „įrodymai, patvirtinantys skunde išdėstytas aplinkybes, liudytojų, kuriuos prašoma iškviesti ir apklausti, vardas, pavardė, gyvenamoji vieta bei aplinkybės, kurias liudytojai gali patvirtinti, taip pat įrodymų, kuriuos prašoma išreikalauti, buvimo vieta“. Taigi nebegalima teigti, jog teismas privalėjo patikrinti pirmosios instancijos bylą iš esmės nepriklausomai nuo skundo turinio, pavyzdžiui, kai jame nepateikti motyvai. Tai iš esmės reiškė neberibojamą dispozityvumo principą, leidžiantį proceso šalims daug laisviau naudotis savo materialiosiomis ir procesinėmis teisėmis. Tačiau pabrėžtina, jog ta pačia teisės norma leista skunde nurodyti ir naujas faktines aplinkybes ir įrodymus, kurie nebuvo tiriami pirmosios instancijos teisme. Ši nuostata, kaip ir 1964 m. kodeksu, nebuvo niekaip varžoma. Teismo proceso metu, pagal CPK 338 str., *ius novorum* įrodymai turėjo būti patikrinti ar ištirti pagal proceso pirmosios instancijos teisme taisykles. CPK 320 str. buvo įtvirtinta dar viena proceso naujovė - klasikinis apeliacijos institutui būdingas draudimas skunde kelti naujus reikalavimus. Tai iš esmės reiškė dar vieną mentaliteto lūžį procese – operatyvumo, koncentruotumo ir draudimo piktnaudžiauti procesu siekį, tarybiniame procese buvusį tik formaliu ir deklaratyviu lozungu. Dar vienas naujas, klasikinis proceso principas buvo įtvirtintas CPK 332 str., nurodžiusiu teismui „neperžengiant apeliacinio skundo reikalavimų, nagrinėti teisinę ir faktinę bylos puses“. Tarybiniame kodekse vyravusį teismo galios santykį, kartu su naujaisiais pakeitimais ir neribojamu dispozityvumo principu, iš esmės perėmė proceso šalys. Visagaliaus teismo vaidmenį ėmė keisti nešališko arbitro rolė. Apeliacinės instancijos teismas pagal CPK 341 str. kaip tarybinis kasacinis teismas galėjo apeliacinį skundą atmesti, panaikinti arba pakeisti pirmosios instancijos teismo sprendimą. Tačiau grąžinti bylą pakartotiniam nagrinėjimui leista tik įstatymo numatytu atveju – pažeidus ar neteisingai pritaikius procesinės teisės normas (CPK 343 str.). Taigi skirtingai nei

tarybiniame kodekse, bylą grąžinti leista tik pripažinus pirmosios instancijos teismo sprendimą neteisėtu ir tik imperatyviai įstatymo apibrėžtomis sąlygomis. Taip pat paminėtina, jog nors teisės normų struktūroje *expressis verbis* nebuvo implikuota, tačiau iš to, kas paminėta, kyla naujam apeliacijos institutui būdingi klasikiniai suspensivūs poveikis ir devoliucinis efektas. Atitinkamai trisdešimt ketvirtasis CPK skirsnis, dedikuotas apeliacijos institutui, buvo pavadintas „Neįsiteisėjusių teismo sprendimų apskundimas“, taigi teismo sprendimo įsigaliojimas įstatymo nustatyta tvarka buvo galimas po jo patikrinimo apeliacinėje instancijoje. Išimtinių sąlygų nustatymas dėl bylos grąžinimo pirmosios instancijos teismui reiškė, jog galutinio teismo sprendimas buvo perkeltas į apeliacinį teismą.

CPK 351-371 str. buvo reglamentuota kita atkurtos nepriklausomybės valstybei nauja teismų sprendimų kontrolės forma – kasacija. Nors jos definicija praktikams buvo puikiai pažįstama, tačiau sąvokos turinys skyrėsi iš esmės.⁵⁵⁴ CPK 351 str. buvo atskleista kasacinės instancijos esmė – kaip apskųstų įsiteisėjusių teismo sprendimų, nutarčių ir nutarimų peržiūrėjimas kasacine tvarka. Svarbu pažymėti, jog kasacinio skundo subjektus apibrėžęs CPK 353 str. nurodė, jog skundą pateikti gali ne tik byloje dalyvaujantys asmenys, tačiau taip pat ir LAT pirmininkas, skyrių pirmininkai, apygardų teismų pirmininkai. Šių asmenų parengti kasaciniai teikimai turėjo būti nagrinėjami ta pačia tvarka kaip ir kasaciniai skundai. Iš subjektų rato, kaip ir apeliacinėje instancijoje, buvo eliminuota prokuroro pareigybė. Tai dar vienas svarbus proceso dispozityvumo požymis ir reikšmingas valstybės imperatyvo ribojimas. Kodeksu nustatytas kasacinio skundo turinys iš esmės buvo identiškas nustatytajam tarybiniu laikotarpiu. Buvo nustatyti nauji skundo pateikimo terminai ir pagrindai iškelti bylą. CPK 356 str. pagrindais nagrinėti kasacinį skundą teisme nustatė: aiškiai iškreiptą įstatymo prasmę arba netinkamai taikytą įstatymą; pažeistas materialinės teisės normas; pažeistas ar neteisingai taikytas procesinės teisės normas; naujai paaiškėjusias esmines bylai aplinkybes; nustatytus melagingus liudytojo parodymus, eksperto išvadą, vertimą, dokumentų ar daiktinių įrodymų suklastojimą; nusikalstamus šalių ar teisėjų veiksmus; panaikintą teismo sprendimą, kuris buvo pagrindas tam sprendimui priimti; sprendimą dėl įtrauktų dalyvauti byloje asmenų teisių ir pareigų. Tačiau ta pačia teisės norma nustatyta, jog šis sąrašas nėra baigtinis. Kasacinę bylą įstatymas leido iškelti

554 E. Laužiko interviu, *supra note*, 397.; Teisėjo V. Višinskio interviu, *supra note*, 417.; Teisėjo V. Grabinsko interviu, *supra note*, 386.

ir kitais pagrindais. Dėl pirmųjų trijų pagrindų kasacinio skundo padavimo terminas buvo prailgintas iki trijų mėnesių, dėl likusių – iki šešių mėnesių. Čia pažymėtina, jog pastaraisiais pagrindais CPK pataisos kasacijos institutu apjungė tarybiniame kodekse nustatytas neordinarines teismų sprendimų kontrolės formas. Būtent, priežiūrinį procesą ir proceso atnaujinimą dėl naujai paaiškėjusių aplinkybių. Dėl kasacinės bylos iškėlimo, kaip nustatyta CPK 361 str., sprendė trijų teisėjų kolegija. Vis dėlto, kasacinio teismo tiek tarybinėmis teisės normomis, tiek CPK pakeitimais ir toliau nesaistė kasacinio skundo ribos. Teismui CPK 364 str. nustatyta pareiga patikrinti visą bylą, priimti naują dalyvaujančių byloje asmenų pateiktą medžiagą. Kasacinis teismas turėjo patikrinti žemesnės instancijos teismo sprendimo teisėtumą ir pagrįstumą, taip pat ir skundo nepadavusių asmenų atžvilgiu. Išnagrinėjęs kasacinę bylą teismas turėjo teisę tiek palikti patikrintą sprendimą nepakeistą, jį visą ar iš dalies panaikinti ir bylą grąžinti nagrinėti iš naujo, bylą nutraukti arba pats priimti naują sprendimą, jeigu nereikia rinkti ar papildomai patikrinti įrodymų. Šiuo aspektu kasacinio teismo teisės iš esmės nesiskyrė nuo nustatytųjų tarybiniu kodeksu.

Nuo 1995 m. sausio 1 d. įsigalioję **baudžiamojo proceso** pakeitimai analogiškai į tarybinį kodeksą įterpė naujas teismų sprendimo kontrolės formas – apeliaciją ir kasaciją. Toliau aptartini esminiai tarybiniu proceso kodeksu ir įsigaliojusiais pakeitimais suformuoti procesų skirtumai.

Teisę apskusti sprendimą apeliacine tvarka turėjusių subjektų sąrašas nekito, tačiau pataisomis iš BPK 366 str. buvo eliminuota nuostata, tarybiniame kodekse deklaratyviai nurodžiusią pareigą prokurorui „užprotestuoti kasacine tvarka kiekvieną neteisėtą ar nepagrįstą nuosprendį“. Teisę apskusti sprendimą apeliacine tvarka prokuroras turėjo lygiai tokią pat teisę kaip ir kiti proceso dalyviai - nuteistasis, jo gynėjas ir įstatyminis atstovas, nukentėjusysis ir jo atstovas. Sugriežtinta buvo itin liberali skundų padavimo tvarka, nustatyti reikalavimai skundo turiniui. BPK 367 str. reikalavo, kad skunde būtų nurodoma: apeliacinės instancijos teismo pavadinimas; byla, dėl kurios paduodamas skundas; nuosprendžio esmė; nuosprendžio apskundimo pagrindai ir motyvai; apelianto reikalavimai. Ta pačia teisės norma dukart buvo prailgintas skundo padavimo terminas – iki 14 dienų, kuris dėl svarbių priežasčių teismo sprendimu galėjo būti atnaujintas. Skundo padavimas stabdė nuosprendžio vykdymą. Apeliacinės instancijos teismas, nagrinėdamas bylą, turėjo patikrinti nuosprendžio teisėtumą ir pagrįstumą. Tačiau BPK 374 m. paliktas veikti apribotas klasikinis *non reformatio*

in peius principas. Nuteistojo padėtį leista pabloginti tik esantesant prokuroro ar nukentėjusiojo apeliacinių skundai ir ne daugiau nei to prašoma apeliaciniame skunde. Taip pat neleista griežtinti sankcijos skiriant mirties bausmę. BPK 377 str. neribotas *ius novorum* naujos medžiagos ir įrodymų proceso metu pateikimas. Tiesa, apeliacinės instancijos teismas dalinai buvo apribotas skundo ribose: sprendimo teisėtumas ir pagrįstumas turėjo būti patikrintas neviršijant apeliacinio skundo ribų ir tik tų asmenų atžvilgiu, dėl kurių buvo paduoti skundai. Tačiau jei skundas buvo paduotas „dėl esminių baudžiamojo proceso pažeidimų“, teismui nustatyta pareiga nepaisyti skundo ribų ir nuosprendžio teisėtumą ir pagrįstumą patikrinti visų asmenų atžvilgiu. Pažymėtina, jog apeliacinės instancijos teismui, skirtingai nei tiriant bylas tarybinės kasacijos tvarka, nenustatyti imperatyvūs bylų išnagrinėjimo terminai. Dėl apeliacinio skundo spręsti atsakomybė deleguota apeliacinio teismo teisėjų kolegijai, kurios nutarčių rūšys nesiskyrė nuo veikusių anksčiau: teismas galėjo apeliacinį skundą atmesti, panaikinti pirmosios instancijos teismo nuosprendį ir bylą grąžinti nagrinėti iš naujo arba išnagrinėti bylą iš esmės teisiama jame posėdyje ir priimti naują sprendimą. Sprendimą bylą nagrinėti iš esmės, BPK 387 str. nustatyta tvarka, turėjo priimti apeliacinės instancijos teismo teisėjų kolegija, jei jos nuomone: parengtinis tyrimas ar teisminis tardymas atliktas vienpusiškai ar neišsamiai; nuosprendyje išdėstytos teismo išvados neatitinka faktinių bylos aplinkybių; netinkamai pritaikytas baudžiamasis įstatymas; neteisingai paskirta bausmė. Išnagrinėjęs bylą teisiama jame posėdyje, pagal BPK 394 str., apeliacinės instancijos teismas galėjo: panaikinti pirmosios instancijos teismo nuosprendį ir priimti naują nuosprendį; pakeičia pirmosios instancijos teismo nuosprendį ir priima nuosprendį; priimti nutartį, kuria kasacinis skundas galėjo būti atmetas, byla nutraukta arba grąžinti žemesnės instancijos teismui.

Kasacine tvarka skundus dėl įsiteisėjusių žemesnės instancijos teismo sprendimų galėjo paduoti analogiškas apeliaciniams skundams subjektų ratas (BPK 417 str.). Skundo sudėčiai įstatymui taip pat nustatyti imperatyvūs reikalavimai. BPK 418 str. reikalauta skunde nurodyti: kasacinio teismo pavadinimą; bylą, dėl kurios paduodamas skundas; nuosprendžio ar nutarties esmę; nuosprendžio ar nutarties apskundimo pagrindus ir motyvus; kasatoriaus reikalavimus. Apskūsti žemesnės instancijos teismo sprendimą leista per vienerius metus nuo sprendimo įsiteisėjimo dienos (BPK 419 str.). Jei skundas buvo surašytas netinkamai, BPK 420 str. nustatyta tvarka, LAT pirmininko arba apygardos teismo pirmininko sprendimu jis turėjo būti grąžinamas jį padavusiam

asmeniui. Jei skundas atitiko nustatytus reikalavimus – jis buvo perduodamas bylos iškėlimo klausimui spręsti teisėjų kolegijai. Kolegija, pagal BPK 422 str. reikalavimus galėjo priimti vieną iš dviejų sprendimų: iškelti kasacinę bylą, jeigu skundo argumentai kelia abejonių dėl nuosprendžio ar nutarties teisėtumo ir pagrįstumo; arba atsisakyti iškelti kasacinę bylą ir atmesti skundą, jeigu matyti, kad skundo argumentai yra nepagrįsti ir nėra pagrindo iškelti kasacinę bylą. Priėmus pastarąjį sprendimą, nuosprendžio vykdymas galėjo būti stabdomas. Bylą kasacine tvarka teismas išnagrinėti turėjo per vieną mėnesį (jei byla pripažįstama kaip sudėtinga – per du mėnesius) nuo nutarties priėmimo. Analogiškai kasacinei instancijai, veikusioje civiliniame procese, teismui taip pat delguota pareiga patikrinti priimtų teismo sprendimų teisėtumą ir pagrįstumą, jei skundas paduotas dėl esminių baudžiamojo proceso įstatymų pažeidimų – nesilaikant skundo ribų ir dėl asmenų, kurie skundų nepadavė (BPK 426 str.). Lygiai taip pat veikė ir *non reformatio in peius* principo ribojimas – ta pačia teisės norma nustatytais sąlygomis leista pabloginti nuteistojo padėtį, jeigu dėl to yra paduotas skundas ir jeigu tokius sprendimus teismas gali priimti remdamasis apskūstame nuosprendyje nustatytais patikrintais įrodymais. Jei apskūstuoju teismo sprendimu kaltinamasis buvo išteisintas arba siekiama skirti mirties bausmę – kasacinės instancijos teismas sprendimą turėjo panaikinti ir bylą perduoti nagrinėti iš naujo pirmosios instancijos teisme. Įstatymo pakeitimais - 429 str. kodekso straipsniu atskirtos LAT ir apygardos teismo galimų nutarčių rūšys. LAT galėjo: atmesti kasacinį skundą; panaikinti nuosprendį ir nutraukti bylą; panaikinti nuosprendį ir perduoti bylą iš naujo tirti pirmosios instancijos teisme; panaikinti apeliacinės instancijos teismo nuosprendį ir palikti galiooti pirmosios instancijos teismo sprendimą; pakeisti teismo nuosprendį ir nutartį. Tuo metu apygardos teismui leista: atmesti kasacinį skundą; panaikinti apylinkės teismo nuosprendį ir nutraukti bylą; panaikinti apylinkės teismo nuosprendį ir perduoti bylą iš naujo tirti apylinkės teisme; pakeisti apylinkės teismo nuosprendį.

Svarbu pažymėti, jog BPK pakeitimais buvo įvestos korektyvos ir dėl vienos iš neordinarinių teismų sprendimų kontrolės formų: baudžiamosios bylos atnaujinimo dėl naujai paaiškėjusių aplinkybių (BPK 432-439 str.). Sprendimą atnaujinti bylą deleguota priimti kasacinės instancijos teismui, taigi tiek apygardos teismams, tiek LAT. Jį priimti teismas galėjo ne vėliau kaip per vienerius metus nuo aplinkybių paaiškėjimo datos. Naujai paaiškėjusių aplinkybių definicija ir dėl jų inicijuoto proceso tvarka iš esmės nekito. Šiais pakeitimais buvo perskirstyta teismų kompetencija ir atsisakyta tam

tikrų tarybinio pobūdžio nuostatų, pavyzdžiui, detalizacijos, jog prašymus dėl bylos atnaujinimo prokurorui gali pateikti „įstaigų, įmonių, organizacijų atstovai“. Kita neordinarinė teismų sprendimų kontrolės forma - priežiūrinė tvarka, įsigaliojusiais proceso pakeitimais, buvo panaikinta visa apimtimi.

Reziumuojant nuo 1995 m. sausio 1 d. įsigaliojusius teismų sprendimo instancinės kontrolės sistemos pakeitimus, pažymėtina, jog nors sistema pakito iš esmės, pirmiausia, dėl naujų kontrolės formų implementavimo ir neordinarinių formų atsisakymo (išskyrus BPK paliktą veikti bylos atnaujinimą dėl naujai paaiškėjusių aplinkybių), tačiau principiniai dalykai ne pernelyg daug nutolo nuo tarybinio reglamentavimo. CPK įsitvirtino dispozityvumo principo raiška, abiejuose procesuose reikšmingai kito valstybės galios santykis, pasislinkęs į bylos šalių pusę ir ėmė ryškėti proceso koncentruotumo siekis. Vis dėlto fundamentalūs ir pažangūs teismų sprendimų kontrolės principai visa apimtimi įdiegti nebuvo. Baudžiamajame procese toliau buvo ribojamas *non reformatio in peius* principas, tiek kasacinis, tiek apeliacinis teismas tikrino žemesnės instancijos teismų sprendimų teisėtumą ir pagrįstumą, leistas *ius novorum* įrodymų pateikimas, palikta liberali galimybė teismui peržengti skundo ribas. Galima sutikti su kritišku šių pakeitimų vertinimu teisės mokslų doktrinoje, pažyminčiu, jog šiais pakeitimais dar nebuvo apsispręsta dėl aiškios teismų sprendimų kontrolės formų koncepcijos ir paskirties procese⁵⁵⁵, todėl jie užprogramavo gana chaotišką šio instituto raidą trumpuoju periodu. Esminė to priežastimi galima laikyti jau minėtą siekį proceso pakeitimais užbaigti teismų sistemos reformą. Iliustratyvus to faktas, jog įstatymų priėmimo išvakarėse normos buvo audituojamos, keičiamos, dar bent du kartus surinkus platų suinteresuotųjų šalių ratą – pakeitimus rengusių darbo grupių narius, į įstatymų rengimą įsitraukusius Aukščiausiojo Teismo teisėjus, Generalinės prokuratūros vadovus, Vilniaus universiteto Teisės fakulteto, Teisingumo ministerijos institutų specialistus.⁵⁵⁶

4.2.2. Antroji korektyva: teismų sprendimų instancinės kontrolės modelio paieška – eksperimento ar evoliucijos keliu?

Nuo 1995 m. keturių grandžių teismų instancinėje sistemoje ėmusio funkcionuoti teismų sprendimų kontrolės mechanizmo trūkumai netruko išryškėti.

555 Nekrošius, *supra note*, 539: 64.

556 Lietuvos Respublikos Seimo 1994-11-17 trisdešimt pirmasis posėdis, *supra note* 549.

LAT Baudžiamųjų bylų skyriaus pirmininko Vytauto Greičiaus teigimu, nepakankamai sureguliuoti procesiniai santykiai atskleidė problematiką per „bylų dinamikos ir būklės tendencijas“, kurią įstatymų leidėjui iš anksto buvo sunku prognozuoti. LAT ėmė „dusti“ dėl didžiulio kasacinių bylų kiekio ir to nulemtu neproporcingo teisėjams tekusio darbo krūvio. Vien 1995 m. LAT Baudžiamųjų bylų skyrius gavo 1307 kasacinius skundus, teisėjų kolegijos išnagrinėjo tik 740 kasacinių bylų. Tuo metu Lietuvos apeliaciniam teismui teko bent triskart mažesnis krūvis – per tą patį laikotarpį išnagrinėtos 225 baudžiamosios bylos. Dėl šios priežasties LAT Teismų įstatymu deleguota funkcija formuoti teismų praktiką iš dalies liko nuošaly, teisėjai bylas nagrinėti turėjo analitinio darbo laiko sąskaita.⁵⁵⁷

Amžininkų ir tyrėjų darbuose atkreipiamas dėmesys į dar platesnį, po 1995 m. išryškėjusių probleminių klausimų spektrą. Viena jo dalių – tai procesinės teisės pakeitimais paliktas veikti itin liberalus teismų sprendimų instancinės kontrolės mechanizmas. Bylos šalims praktiškai nebuvo nustatyta jokių neigiamų pasekmių už apeliaciniame skunde nenurodytų naujų įrodymų pateikimą teismo nagrinėjimo metu, CPK nenumatė priešingos šalies pareigos pateikti išsamų atsiliepimą į pateiktą skundą, tinkamai nereguliuotas pranešimų apie teismo posėdžio laiką ir vietą procesas ir pan.⁵⁵⁸ Tai neigiamai veikė teismo proceso trukmę ir aštrino teismų darbo krūvio problematiką. Negatyvi teismų atžvilgiu buvo ir visuomenės opinija – pasitikėjimo reitingai buvo rekordiškai žemi. Teisėjai tai aiškino tuo, kad dėl nusistovėjusio gana liberalaus reguliavimo „bent civilinėse bylose beveik kiekvienoje byloje viena šalis teismo sprendimu lieka nepatenkinta“⁵⁵⁹. Teisėjų korpuso nepatyrimas nagrinėti kasacinius ir apeliacinius skundus, liudininkų ir proceso dalyvių tyčinis bei nesankcionuotas bylų vilkinimas⁵⁶⁰ dar labiau plėtė klausimų ratą. Dėl paminėtų problemų, kai kurie to meto teisininkai 1995-1996 m. laikotarpiu susiklosčiusią padėtį dramatiškai vadindami ją „gana sunkia, netgi kritiška“⁵⁶¹.

Remiantis tuo metu disertaciją apsigynusio V. Nekrošiaus surinktais duomenimis⁵⁶², per metus nuo pakeitimų įsigaliojimo, Lietuvos išryškėjo trys esminių problemų blokai, kurie, juos papildžius kitų šaltinių duomenimis, čia sistemaiškai pateiktini:

557 Vytautas Greičius, „Kasacija baudžiamajame procese: problemos, perspektyvos“, *Justitia* 2 (1997): 8.

558 Abrasaitė, *supra note*, 73: 47-48.

559 Griškevič, *supra note*, 385: 222.

560 Vaclovas Birbilas, „Teismų reforma ir jos problemos“, *Justitia* 2 (1996): 15.

561 Algimantas Dziegoraitis, „Dar kartą apie teisėjo ir teismo nepriklausomumą“, *Justitia* 3 (1996): 16.

562 Nekrošius, *supra note*, 6: 96-108.

1. **Bylų teisingumas pirmojoje instancijoje.** Įstatymų leidėjui nepavyko tolygiai ir proporcingai paskirstyti teismų darbo krūvio, nustatant rūšinį teisingumą tarp apylinkės ir apygardos teismų. Nuo šio veiksnio daugiausia ir priklauso kitų teisminių instancijų darbo krūvis. Per 1995 m. Lietuvos apeliacinis teismas gavo vos 59 apeliacinius skundus, o Vilniaus apygardos teismas – net 1712. Bylų srauto disbalanso problema susiklostė dėl nenustatytų racionalių bylos sudėtingumo kriterijų. Pagal tuo metu galiojusį CPK 136 str. apygardos teismams pirmąja instancija deleguota nagrinėti ginčus, kurių ieškinio kaina yra didesnė nei 100 tūkst. litų, nors „absolūti dauguma civilinių ginčų vyksta dėl mažesnės sumos“. Tai sąlygojo situaciją, jog absoliuti dauguma ginčų buvo sprendžiama apylinkių teismų grandyje, kurios sprendimus apeliacine tvarka tikrino apygardų teismai. Tokiu būdu Lietuvos apeliacinis teismas, apeliacine tvarka tikrinęs apygardų teismų sprendimus, gavo kur kas mažesnę krūvį.
2. **Tarptautinių įsipareigojimų ir rekomendacijų įgyvendinimas.** Lietuvos Respublikos Seimui tais pačiais 1995 m. ratifikavus Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvenciją⁵⁶³, atsirado nuogąstavimų⁵⁶⁴, jog dėl aptartų negatyvių pasekmių proceso trukmei ir teismų darbo krūviui, valstybė gali pažeisti Konvencijos 6 str. garantuojamą žmogaus teisę į ginčo nagrinėjimą per įmanomai trumpesnę laiką. 1995 m. Europos Tarybos Ministrų Komitetas taip pat išleido specialiai teismų sprendimų kontrolei apeliacinės instancijos teisme skirtas rekomendacijas, kuriomis, atsižvelgiant į EŽTT suformuotą praktiką⁵⁶⁵, Konvenciją ratifikavusioms valstybėms pripažino pareigą žmogui užtikrinti bent vieną teismo sprendimo apskundimo galimybę. Ši pareiga turėjo būti garantuojama Konvencijos 6 str. nurodytomis procesinėmis garantijomis. Taigi ne tik pirmosios, bet ir aukštesnės instancijos teismuose valstybė buvo įpareigota siekti proceso koncentruotumo principų.

3. **LAT darbo krūvio problema.** Papildant V. Greičiaus pateiktą statistiką LAT

563 „Lietuvos Respublikos įstatymas „Dėl Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos, jos ketvirtojo, septintojo ir vienuoliktojo protokolų ratifikavimo““, *Valstybės žinios*, 1995, Nr. 37-913.

564 Pranas Kūris, „Lietuvos teisinės sistemos vystymosi problemos“, *Teisės problemos* 1 (1996): 14.

565 Pavyzdžiui, EŽTT sprendimas byloje: *Delcourt prieš Belgiją, supra note*, 3.; EŽTT 1995 m. birželio 23 d., sprendimas *Miloslavsky prieš Jungtinę Karalystę* (peticijos Nr. 18139/91).

Civilinių bylų skyrių pasiekusių bylų duomenimis, aiškėja, jog per 1995 m. LAT pasiekė daugiau kaip 2000 kasacinių skundų⁵⁶⁶. Neproporcingai didelis šiam teismui tekęs darbo krūvis turėjo rinkinį priežasčių. Be jau minėtų teismo proceso trukmės ir rūšinio teisingumo problemų, ne mažesnę įtaką tam turėjo liberalus teismų sprendimų instancinės kontrolės mechanizmo reglamentavimas. LAT tuo metu nusistovėjusi kasacinių skundų nagrinėjimo trukmė – nuo kasacinio skundo padavimo iki bylos iškėlimo ar atsisakymo ją iškelti – sudarė nuo 3 iki 6 mėnesių. Įtaką darė ir mažas įstatymu nustatytas LAT teisėjų skaičius. Pastarasis darbo krūvis teko 19 teisėjų.

4. **Apeliacinės instancijos krūvio disbalansas.** Per 1995 m. teismai pirmąją instancija išnagrinėjo 65 533 civilines bylas, apeliacine tvarka – 4097. Iš jų net 2174 apeliacinius skundus nuspręsta atmesti, ir tik 630 apeliacinių skundų buvo patenkinta, panaikinant pirmosios instancijos teismo sprendimą. 792 atvejais byla buvo grąžinta nagrinėti pirmosios instancijos teismui. Kaip minėta, Lietuvos apeliaciniame teisme per tą patį laikotarpį pateikta vos keliasdešimt skundų.

Aštrėjančios teismų darbo problematikos kontekste, pakartotinai inicijuotas nacionalinių civilinės ir baudžiamosios teisės procesų rengimo procesas. 1996 m. vasario 5 dieną Lietuvos Respublikos ministro pirmininko potvarkiu⁵⁶⁷ buvo sudaryta darbo grupė⁵⁶⁸ civilinio proceso kodeksui rengti. Pažymėtina, jog skirtingai nei 1990 m., šiai darbo grupei nebuvo suformuotas konkretus terminas įstatymo parengimui.

566 Kūris, *supra note*, 564.

567 „Lietuvos Respublikos ministro pirmininko potvarkis „Dėl darbo grupės Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodekso projektui parengti““, žiūrėta 2021 m. gegužės 14 d., <https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/TAR.FD572E4C739B>.

568 Darbo grupės sudėtį sudarė: V. Valančius – Lietuvos apeliacinio teismo Civilinių bylų skyriaus pirmininkas (darbo grupės vadovas); V. Ražinskaitė – Lietuvos apeliacinio teismo teisėja (darbo grupės vadovo pavaduotoja); V. Grabinskas – Lietuvos apeliacinio teismo teisėjas; V. Nekrošius – Vilniaus universiteto Teisės fakulteto asistentas; J. Orlauskas – Lietuvos Respublikos Seimo Juridinio skyriaus vyresnysis konsultantas; K. Ramelis – Vilniaus apygardos teismo Civilinių bylų skyriaus pirmininkas; A. Simniškis – Lietuvos Aukščiausiojo Teismo teisėjas; P. Skaisgiris – Lietuvos Respublikos Seimo Juridinio skyriaus vyresnysis konsultantas.

Grupės sudėtis ne kartą⁵⁶⁹ buvo koreguojama. Šiek tiek anksčiau, 1995 m. gruodžio 29 d., buvo sudaryta⁵⁷⁰ ir nauja darbo grupė⁵⁷¹ baudžiamojo proceso kodeksui parengti. Skirtingai nei civilinio proceso kodeksą rengusiai darbo grupei, pastarajai nustatytas konkretus terminas teisės akto projektui parengti. Tai darbo grupė nariai turėjo atlikti per pusmetį, iki 1996 m. gegužės 31 dienos. Tačiau ir antruoju bandymu kodeksas nebuvo parengtas. Todėl 1997 gegužės 23 dieną tuo pačiu tikslu buvo suburta⁵⁷² trečioji darbo grupė⁵⁷³, kuriai konkretus terminas jau nebuvo nustatytas. Kaip aiškėja, esminė dviejų pirmųjų darbo grupių darbo nesėkmės priežastis buvo sprendimas jas suburti iš aukštas pareigas užimančių asmenų, neradusių pakankamai laiko konstruktyvioms diskusijoms ir nuoseklaus dokumento rengimo procesui. Trečioji darbo grupė buvo sudaryta praktiniu, profesiniu pagrindu iš asmenų, turėjusių galimybes skirti pasta-

569 1997 m. gegužės 23 dienos potvarkiu vietoje V. Grabinsko, V. Ražinskaitės ir P. Skaisgirio į darbo grupės sudėtį buvo įtraukti A. Driukas, E. Juozėnas ir E. Laužikas. Žr. „Lietuvos Respublikos ministro pirmininko potvarkis „Dėl Lietuvos Respublikos Ministro Pirmininko 1996 m. vasario 5 d. potvarkio Nr. 30 “Dėl darbo grupės Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodekso projektui parengti” dalinio pakeitimo““, žiūrėta 2021 m. gegužės 14 d., <https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/TAR.70336D83A4D6>; 1998 m. balandžio 10 d. potvarkiu iš darbo grupės buvo pašalintas E. Juozėnas, jo vietą užėmė V. Višinskis. Žr. „Lietuvos Respublikos ministro pirmininko potvarkis „Dėl Lietuvos Respublikos Ministro Pirmininko 1996 m. vasario 5 d. potvarkio Nr. 30 “Dėl darbo grupės Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodekso projektui parengti” dalinio pakeitimo““, žiūrėta 2021 m. gegužės 14 d., <https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/TAR.85B7AF51DD8F>.

570 „Lietuvos Respublikos ministro pirmininko potvarkis „Dėl darbo grupės Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso projektui rengti““, žiūrėta 2021 m. gegužės 14 d., <https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/TAR.3D8FE6901CE2>.

571 Darbo grupės sudėtį sudarė: A. Paulauskas – Lietuvos Respublikos generalinio prokuroro pavaduotojas (darbo grupės vadovas); E. Palskys – Lietuvos policijos akademijos Baudžiamojo proceso katedros vedėjas, docentas (darbo grupės vadovo pavaduotojas); M. Kazlauskas – Vilniaus universiteto Teisės fakulteto Kriminalistikos ir baudžiamojo proceso katedros vedėjas, docentas (darbo grupės mokslinis konsultantas); G. Goda – Vilniaus universiteto Teisės fakulteto Kriminalistikos ir baudžiamojo proceso katedros asistentas; V. Greičius – Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus pirmininkas; M. Ignotas – Lietuvos Respublikos generalinės prokuratūros Baudžiamųjų bylų skyriaus pirmininkas; V. Milius – Lietuvos apeliacinio teismo pirmininkas; A. Pėstininkas – Lietuvos Respublikos generalinio prokuroro pavaduotojas; P. Pošiūnas – Lietuvos teismo ekspertizės instituto direktorius, profesorius; J. Riepšas – Lietuvos Aukščiausiojo Teismo teisėjas; J. Rinkevičius – Vilniaus universiteto Teisės fakulteto Kriminalistikos ir baudžiamojo proceso katedros docentas; A. Sirvydis – Vilniaus apygardos teismo pirmininkas; G. Švedas – Teisingumo ministerijos sekretorius, teisės mokslų daktaras.

572 „Lietuvos Respublikos ministro pirmininko potvarkis „Dėl darbo grupės Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso projektui rengti““, žiūrėta 2021 m. gegužės 14 d., <https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/TAR.0B8CCDC169AF>.

573 Šios darbo grupės sudėtį sudarė: M. Kazlauskas – Vilniaus universiteto Teisės fakulteto Kriminalistikos ir baudžiamojo proceso katedros vedėjas (darbo grupės vadovas); G. Goda – Vilniaus universiteto Teisės fakulteto Kriminalistikos ir baudžiamojo proceso katedros vyr. asistentas (grupės vadovo pavaduotojas); P. Kuconis – Teismo ekspertizės instituto direktorius; J. Riepšas – Lietuvos Aukščiausiojo Teismo teisėjas; J. Rinkevičius – Vilniaus universiteto Teisės fakulteto Kriminalistikos ir baudžiamojo proceso katedros docentas.

rajam darbui prioritetą. Taip pat gerokai skyrėsi ir šios bei ankstesnių darbo grupių darbo sąlygos ir aplinkybės: tapo prieinama kur kas gausesnė teisės mokslo doktrina, atsirado galimybės išvykti ir įgyti praktinės patirties užsienio šalyse.⁵⁷⁴ Tai, kad naujų kodeksų kūrimui sąlygos tapo kur kas palankesnės pažymi ir civilinio proceso kodeksą rengusios darbo grupės nariai. Galimybė išvykti ir analizuoti užsienio šalių gerąsias praktikas, adekvatus teismų sistemos galimybių vertinimas ir įgyta teisėkūros patirtis – jų teigimu, leido įgyti pranašumą prieš ankstesnį bandymą sukurti nacionalinį civilinio proceso kodeksą.⁵⁷⁵

Tačiau kol vyko naujųjų procesinių teisės aktų rengimas, operatyviai buvo imtasi legislatyvinių iniciatyvų susidariusiai probleminei situacijai spręsti. Pirmąja suformuluota vieša iniciacija tapo viešas LAT pirmininko P. Kūrio laiškas⁵⁷⁶, adresuotas Lietuvos Respublikos Prezidentui ir Seimo pirmininkui. Juo, nepraėjus metams po naujosios teismų sistemos funkcionavimo, 1995 m. lapkričio 9 dieną, paraginta „kuo greičiau paruošti ir priimti BPK ir CPK pataisas, perskirstančias apeliacinių ir kasacinių skundų srautus. P. Kūrio teigimu: <...>. Aukščiausiasis Teismas šiuo metu intensyviai ruošia procesinių įstatymų pataisų projektą, kurį nustatyta tvarka pateiks įstatymų leidėjui. Būtina pakeisti Aukščiausiojo Teismo Senato funkcijas, jį paverčiant teismu“. Šiuo pareiškimu įstatymų leidėjas buvo informuotas apie LAT rengiamą BPK ir CPK pakeitimų paketą, siekiant subalansuoti netolygų per teismų instancinę sistemą pasiskirsčiusį darbo krūvį ir deklaratyviai išreiškiant iniciatyvą dėl LAT Senato prilyginimo teismui.

Įstatymų leidėjui LAT parengtį įstatymų pakeitimai pateikti 1996 m. gegužę.⁵⁷⁷ Seimo posėdžio metu, lakoniškai apibrėždamas problematiką, LAT pirmininkas P. Kūris, pristatė pasiūlymus: „Aukščiausiojo Teismo krūvis yra labai didelis. Civilinių bylų, kasacinių civilinių bylų dabar mes pradėdam nagrinėti tik tuos skundus, kurie buvo paduoti praeitų metų spalio mėnesį. Deja, tas kasacinių skundų srautas nemažėja. Šiomet per keturis mėnesius mes turim daugiau kaip 700 naujų pareiškimų. Vadinasi, jeigu pažiūrėtume pagal metus, tai tokių bus maždaug apie 2000. O kai kuriems kitiems teismams, konkrečiai ir Apeliacinio teismo pirmininkas gali patvirtinti mano skaičius, pavyzdžiui, per metus teko tokia laimė, kad jie liko neapkrauti. Jie iki galo išnagrinėjo

574 Interviu medžiaga, *supra note*, 417.

575 Teisėjo V Višinskio interviu, *supra note*, 417.; Interviu medžiaga, *op. cit.*

576 Pranas Kūris, *Viešas laiškas*, iš Nekrošius, *supra note*, 6: 101.

577 „Lietuvos Respublikos Seimo 1996-05-07 dvidešimt devintasis posėdis“, *Stenogramos*, 1996-05-07, Nr. 29, žiūrėta 2021 m. gegužės 7 d., <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAK/TAIS.240289>.

tik 68 civilines bylas. Vadinasi, reikia perskirstyti skundų srautus, kaip daroma pasaulyje. Paprastai yra du keliai: arba įstatymais atimama teisė dėl kažkokių kategorijų bylų nesikreipti į kasaciją. <...> kitas būdas būtų, mano nuomone, tinkamas Lietuvoje - pavedti dalį kasacinių bylų nagrinėti Apeliaciniam teismui. Vadinasi, dėl tų bylų, kurios apeliacine tvarka pirmojoje instancijoje buvo išnagrinėtos apylinkės teismuose, apeliacine tvarka - apygardos teismuose, kasacija paduodama ne į Aukščiausiąjį Teismą, o į Apeliacinį teismą, kurio teisėjai pasiruošę ir kokybiškai gali kaip reikiant tokias bylas išnagrinėti, perpatikrinti apeliacinio proceso ir pirmosios instancijos proceso trūkumus, gerus dalykus ir t.t.“

Po intensyvių diskusijų, kritikos ir suinteresuotųjų šalių įsitraukimo⁵⁷⁸, konstatavus, jog svarbiausias šių pakeitimų tikslas yra disproporcijos korekcija tarp LAT ir Lietuvos apeliaciniam teismui tenkančio darbo krūvio, konkrečiai: „<...> Aukščiausiasis Teismas 1995 metais išnagrinėjo 840 kasacinių baudžiamųjų bylų ir 893 kasacines civilines bylas, Apeliacinis teismas tik tai 225 baudžiamąsias ir 68 civilines bylas.“⁵⁷⁹ Iki tų pačių metų liepos 9 dienos⁵⁸⁰ parlamentas patvirtino LAT pasiūlytus atitinkamus CPK⁵⁸¹, BPK⁵⁸², Teismų įstatymo⁵⁸³ pakeitimus. Atskiru teisės aktu⁵⁸⁴ nustatyta, jog įsigalioję teisės aktų pakeitimai galios ribotą laiką, tačiau iki naujųjų civilio proceso ir baudžiamojo proceso kodeksų priėmimo ir įsigaliojimo.

Įsigalioję pakeitimai per trumpą laiką iš esmės pakeitė teismų sprendimų instancinės kontrolės mechanizmą. Pakeistu Teismų įstatymo 17 str. buvo išplėsta Lietuvos apeliacinio teismo kompetencija, nustatant jam funkciją kasacine tvarka tikrinti

578 „Lietuvos Respublikos Seimo 1996-05-07 dvidešimt devintasis posėdis“, *supra note*, 577. „Lietuvos Respublikos Seimo 1996-06-18 penkiasdešimt antrasis posėdis“, *Stenogramos*, 1996-06-18, Nr. 52, žiūrėta 2021 m. gegužės 7 d., <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAK/TAIS.240313>.

579 „Lietuvos Respublikos Seimo 1996-06-27 penkiasdešimt devintasis posėdis“, *Stenogramos*, 1996-06-27, Nr. 59, žiūrėta 2021 m. gegužės 7 d., <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAK/TAIS.240313>.

580 „Lietuvos Respublikos Seimo 1996-07-09 šešiasdešimt devintasis posėdis“, *Stenogramos*, 1996-07-09, Nr. 67, žiūrėta 2021 m. gegužės 7 d., <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAK/TAIS.240328>.

581 „Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodekso pakeitimo ir papildymo įstatymas“, *Valstybės žinios*, 1996, Nr. 67-1606.

582 „Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso pakeitimo ir papildymo įstatymas“, *Valstybės žinios*, 1996, Nr. 67-1605.

583 „Lietuvos Respublikos teismų įstatymo 13, 17, 18, 19, 20, 21, 27, 29, 36, 42, 58, 60, 62 straipsnių pakeitimo ir papildymo įstatymas“, *Valstybės žinios*, 1996, Nr. 67-1600.

584 „Lietuvos Respublikos teismų įstatymo 13, 17, 18, 19, 20, 21, 27, 29, 36, 42, 58, 60, 62 straipsnių pakeitimo ir papildymo, Lietuvos Aukščiausiojo Teismo statuto 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 15, 17, 18, 20, 30 straipsnių pakeitimo ir papildymo, Baudžiamojo proceso kodekso pakeitimo ir papildymo, Civilinio proceso kodekso pakeitimo ir papildymo įstatymų įgyvendinimo įstatymas“, *Valstybės žinios*, 1996, Nr. 67-1607.

apygardų teismuose apeliacine tvarka priimtų sprendimų pagrįstumą ir teisėtumą. Įstatymo 18 str. pakeitimais taip pat buvo pakeista LAT kaip kasacinio teismo kompetencija, nustatant, jam funkciją kasacine tvarka nagrinėti Lietuvos apeliaciniame teisme priimtus apeliacinius sprendimus ir apygardų teisme pirmąja instancija priimtus sprendimus. Apibendrinant, pažymėtina, jog pirmąja instancija sprendimus baudžiamosiose ir civilinėse bylose toliau numatyta priimti apylinkių ir apygardų teismų pakopose, apeliacine instancija – apygardų teismų ir Lietuvos apeliacinio teismo pakopose, kasacine instancija – apygardų teismų, Lietuvos apeliacinio teismo ir LAT pakopose.

Tikslinga kartu su implementuotais įstatymų pakeitimas aptarti ir jų pasekmes bei poveikį teismų sprendimų instancinės kontrolės instituto raidai. Šiame kontekste išskirtini penki esminiai aspektai:

1. Lietuvos apeliacinis teismas pagal iš tarpukariu susiformavusią kompetenciją buvo įsteigtas kaip išimtinai apeliacinė instancija. Tad kaip teisingai pastebima teisės mokslo doktrinoje, kompetencijos prasme, šis teismas tapo niveliuotas. Pakeitimai prieštaravo Teisinės sistemos reformos metmenims ir numatyta teismų sistemos pertvarkai bei pačiai kasacijos esmei.⁵⁸⁵ Tiesa, objektyvu manyti, jog tuo metu jau gerokai pakitusiomis sąlygomis veikiant CPK ir BPK projektų rengimo darbo grupėms, LAT iniciatyva buvo bandoma išspręsti laikinas problemas, iki naujųjų kodeksų sukūrimo, į kuriuos tikėtasi perkelti pažangią Vakarų demokratinių šalių teisės patirtį⁵⁸⁶. Tai liudija ir pakeitimų įsigaliojimą numatančiame teisės akte pateikta nuoroda į pakeitimų laikinumą. Taip pat atkreiptinas dėmesys, jog kodeksų projektus rengusios darbo grupės šiems pakeitimams nepritarė.⁵⁸⁷ Tai dar labiau sustiprina prielaidą apie aptariamų įstatymų pakeitimų laikinumą ir miglotą perspektyvą juos atspindėti rengiamuose pirmuosiuose nacionaliniuose civilinės ir baudžiamosios teisės procesų teisės aktuose. Taigi pateikimų ir diskusijų parlamente argumentavimo logika, paraleliai vykę teisėkūros procesai ir atskirų teismų sistemos grandžių perkrautumas turėjo padėti per ribotą, tačiau neapibrėžtą laiką, problemą išspręsti. Tačiau būtent šių pataisų neapibrėžtumas laike iš esmės dar labiau iškreipė klasikinių teismų sprendimų

585 Griškevič, *supra note*, 385: 225.

586 Interviu medžiaga, *supra note*, 417.

587 Lietuvos Respublikos Seimo 1996-06-27 penkiasdešimt devintasis posėdis, *supra note*, 579.

kontrolės institutų veikimą Lietuvos teismų sistemoje. Teismų sprendimų kontrolės instituto evoliucijos eigoje Lietuvos apeliacinis teismas ir LAT buvo konstruojami kaip išskirtinai, atitinkamai, apeliacinės ir kasacinės instancijų teismai. Po 1996 m. jų kompetencijos tapo mišrios ir nenuoseklios, šiuokart – netgi veikiančios kaip laikinas įrankis praktinėms problemoms spręsti.

2. Itin kritiškų vertinimų sulaukė sprendimas, kuriuo buvo praplėstos LAT Senato funkcijos (Teismų įstatymo 18 str.). Juo nustatyta, jog Senatas pagal Aukščiausiojo Teismo pirmininko teikimą nagrinėja bylas dėl įsiteisėjusių Aukščiausiojo Teismo kolegijų nutarčių ar apeliacinio teismo kasacinių nutarčių, jeigu Senato sprendimas būtų reikšmingas vienodai teismų praktikai formuoti. Pastebima, jog tuo metu daugelyje Vakarų Europos valstybių analogiški organai turėjo įstatymu joms deleguotą kompetenciją nagrinėti „itin sudėtingas bylas, nes ši funkcija padeda įgyvendinti Senatui keliamą vienodos teisminės praktikos užtikrinimo uždavinį“⁵⁸⁸. Tačiau esminis šių analogų skirtumas nuo nacionalinio - tai, jog pirmuoju atveju bylų nagrinėjimas Senatui buvo paskiriamas kolegialios LAT teisėjų kolegijos sprendimu, pavyzdžiui, priėmus tokio pobūdžio nutartį Baudžiamųjų bylų skyriuje, motyvuojant tai reikšmingumu vienodai teisminei praktikai. Tuo metu Lietuvoje įsigalioję pakeitimai šią teisę sukonzentravo į personalizuotą LAT pirmininko atsakomybę. Kaip numatė pakeistų CPK 371⁶ str. ir BPK 457 str. nuostatos, LAT pirmininkas turėjo teisę „savo iniciatyva“ paduoti Senatui teikimą dėl įsiteisėjusių, atitinkamai Civilinio arba Baudžiamojo skyriaus teisėjų kolegijų nutarčių, priimtų nagrinėjant bylas kasacine tvarka ar Apeliacinio teismo kasacinių nutarčių, jeigu nutartyje yra netinkamai pritaikytas civilinis arba baudžiamasis įstatymas ir tai reikšminga vienodos teismų įstatymo taikymo praktikos formavimui. Tokiu būdu susiformavo dvejopa problematika: pirma, Senatas, įgijęs kompetenciją nagrinėti bylas, jau išnagrinėtas kasacinio teismo, pats įgijo savarankiškos teisminės institucijos bruožus; antra, teismo pirmininkas, kaip teisėjas ir tam tikras administracines funkcijas vykdančias subjektas, įgijo neproporcingą galią vienasmeniškai spręsti dėl Senatui deleguotųjų bylų. Doktrinoje toks įstatymų leidėjo žingsnis netgi buvo

588 Nekrošius, *supra note*, 6: 101.

prilygintas sovietmečio Plenumo ar Prezidiumo institutų gražinimui⁵⁸⁹. Taigi paverčiant LAT Senatą tarsi ketvirtąją teismine instancija, sprendžiančia dėl to, kas buvo išnagrinėta ankstesnėse. Taip pat atskirai paminėtina ir Senato kompetencija peržiūrėti „Apeliacinio teismo kasacines nutartis“, taip dar labiau niveliuojant šio teismo vietą teismų sistemoje.

3. Įsigaliojus CPK 316 str. ir BPK 378 str. pataisoms, apeliacinio skundo padavimo terminas buvo sutrumpintas nuo dvidešimties iki keturiolikos dienų. Galima objektyviai pateisinti tokį įstatymų leidėjo sprendimą dideliu teismų sprendimų kontrolę įgyvendinančių instancijų darbo krūviu, tačiau tai praktiškai apsunkino asmenų teisę į sprendimo teisėtumo ir pagrįstumo patikrą. To meto teisės doktrinoje pagrįstai nuogaštaujama, kad tinkamai apeliaciniam skundui nustatytus reikalavimus išpildyti per nustatytą terminą ir parengti tinkamą skundą tapo sudėtinga.⁵⁹⁰ Vertinant retrospektyviai, toks nerimas turėjo pagrindą. Pirma, CPK numatė, jog skundo padavimo terminas yra skaičiuojamas nuo sprendimo priėmimo dienos, o ne nuo įteikimo. Esant neišvystytai komunikacijai, termino sutrumpinimas visiškai pagrįstai galėjo reikšti situaciją, kai jam suėjus šalies teismo sprendimas dar galėjo būti nepasiekęs, arba palikęs per trumpą laiko tarpą pagrįstam skundui parengti. Antra, CPK 220 str. nustatyta, jog teismas savo sprendime pilnus motyvus surašo ne iškart, bet per tris dienas nuo sutrumpintų motyvų pateikimo. Taigi šalims norint parengti tinkamą skundo pagrindą, palikta dar mažiau laiko įsigilinti į išsamius teismo argumentus, pagrindžiančius priimtą sprendimą.
4. CPK 332 str. pakeitimu buvo nustatyta, jog teismo nesaisto apeliacinio skundo argumentai ir jis privalo patikrinti visą bylą. Kaip pastebima doktrinoje, tokiu būdu buvo žengtas didelis žingsnis atgal, gražinant tarybiniam civiliniam procesui būdingą praktiškai neapribotą teismo intervenciją į privatų ginčą.⁵⁹¹ Iš vienos pusės, rinkos ekonomikos kryptimi ir pagarba privačiai nuosavybei žengianti valstybė prieštaravo savo pačios pasirinktai kryptčiai. Iš kitos pusės, sukūrė prielaidas šalių aplaidumui rengiantis apeliaciniam procesui, kadangi teismas bylos nagrinėjimą iš esmės galėjo pakreipti prie-

589 Griškevič, *supra note*, 385: 227.

590 Nekrošius, *supra note*, 6: 111-112.

591 *Ibid.*: 116.

šinga šalių valiai kryptimi. Tokiu būdu buvo iš tiesų nusigręžta nuo Vakarų demokratijai būdingų klasikinių proceso principų. Vėlgi, iš šių pakeitimų implementavimą lydinčios argumentacijos, tokį įstatymų leidėjo sprendimą galima pateisinti nebent siekiu užkirsti kelią proceso vilkinimui ir apriboti ginčo šalių dispoziciją procesą kreipti sau palankia linkme. Tačiau tokiu būdu įterptas viešojo intereso požymis iš principo prieštaravo paties instituto esmei.

5. Suteikus Lietuvos apeliaciniam teismui kasacinės instancijos kompetenciją, kilo aiškių abejonių dėl vienodos teisinės praktikos formavimo. Pastaroji kompetencija liko sutelkta LAT. Pagal naujai nustatytą modelį, maždaug 80 proc. bylų savo eigą turėjo pabaigti Lietuvos apeliaciniame teisme.⁵⁹² Modeliuojant šios problematikos galimą sprendimą, ryškėja du įmanomi scenarijai. Pirmuoju, teismų praktikos formavimas turėjo tapti bendru, neformalizuotu dviejų teisminių pakopų uždaviniu, operatyviai keičiantis aktualia informacija. Tačiau dėl didžiulio darbo krūvio, nusistovėjusio laikinumo ir suinteresuotumo išspręsti tik aiškius probleminius klausimus, tai neatitiko objektyvių laikmečio galimybių. Antruoju, šią funkciją turėjo atlikti išimtinai LAT Senatas, kurį teismų praktikos vienodinimui aktualūs sprendimai turėjo pasiekti per abi grandis apjungiančią LAT pirmininko personaliją. Tačiau ir toks kelias palieka atvirus klausimus dėl galimybių nepakitusiais resursais užtikrinti vienodos praktikos formavimą.⁵⁹³

Galima konstatuoti, jog 1996 m. liepos mėnesį priėmus teismų sprendimų instancinės kontrolės modelio pakeitimus, buvo išskirtinai susitelkta į laikinų probleminių klausimų sprendimą, taip iš esmės iškreipiant sprendimų kontrolės modelį. Lietuvoje kaip išskirtinai apeliacinė instancija funkcionavęs Lietuvos apeliacinis teismas tapo niveliuotu, mišrios kompetencijos teismu. LAT funkcijų pakeitimas ir LAT Senato kompetencijų išplėtimas valstybėje sukūrė „superkasacijos“⁵⁹⁴, dar vadinamos „lietuviškąja kasacija“⁵⁹⁵, sistemą. Kai įsiteisėję kasacinio teismo sprendimai personaliniu LAT pirmininko sprendimu galėjo būti perpatikrinami LAT Senate kasacinėje instancijoje. Be to, objektyviai teismų sprendimų kontrolės modelis tapo kur kas kompli-

592 Nekrošius, *supra note*, 6: 121.

593 Interviu medžiaga, *supra note*, 417.

594 *Ibid.*

595 Nekrošius, *op. cit.*: 122.

kuotesnis bylos šalims: sutrumpinti skundų padavimo terminai, teismo intervencijos į privataus intereso erdvę galimybės didinimas, apsun kino galimybes naudotis sistema. Negana to, esminė problema taip pat liko neišspręsta. Bylų skaičius LAT toliau augo. LAT teisėjo V. Greičiaus teigimu, 1996 m. teisme išnagrinėjus 5136 civilines bylas, 1997 m. šis skaičius dar išaugo ir siekė 6250 bylų.⁵⁹⁶ Teisės normų analizė bei praktika taip pat sutampa ir su amžininkų pozicija⁵⁹⁷, jog evoliucijos terminas šiems pakeitimams negali būti taikomas. Kur kas priimtinesnis turėtų būti eksperimento (eksperimentavimo) apibrėžimas.⁵⁹⁸

4.2.3. Mokslinės panacėjos paieškos laikmečio teisės mokslo doktrinoje

Teisės doktrinos ir teisinės minties evoliucijos požiūriu, 1995-1998 m. būtų galima traktuoti proveržio laikotarpiu. Iki jo reformistinės teisinės sistemos idėjos ir iniciatyvos daugiausia konsolidavosi įstatymų leidžiamosios ir vykdomosios valdžios lygmeniu. Šį periodą amžininkai išskiria kaip gana konservatyvų, nulemtą tebeveikiančių tarybinių teisės aktų ir mentaliteto paveldo laiką.⁵⁹⁹ Tuo metu nuo 1995 m. galima identifikuoti apčiuopiamą kokybinių pokytį, lėmusį naują teisinės minties vystymosi etapą ir padariusį esminę įtaką teismų sprendimų instancinės kontrolės instituto raidai.

Jau tais pačiais 1995 m. LAT pirmininkas P. Kūris viešai išskyrė „apgintus du daktaro habilitacinius darbus – vieną civilinės teisės srityje, dr. Valentino Mikelėno, kitą – baudžiamosios teisės srityje, dr. Vytauto Piesliako“⁶⁰⁰. Šie darbai, anot P. Kūrio, tiesiogiai siejasi su teisinės sistemos reforma. 1996 m. buvo apginta ir V. Nekrošiaus disertacija⁶⁰¹, kurioje iš esmės apskritai pirmąkart sistemiškai tirtos teismų sprendimų kontrolės formos, jų teoriniai ir praktiniai aspektai civiliniame procese. Pažymėtina, jog šiame tyrime, pasiremiant tarptautine lyginamąja analize buvo gana kritiškai vertinami ligtoliniai įstatymų leidėjo žingsniai, diegiant teismų sprendimų instancinės kontrolės sistemą ir jos formas. Paraleliai teismų sprendimų instancinės kontrolės sistemos esmei ir teisės normų turiniui dėmesys ėmė augti ir specializuotoje teisininkų bendruomenės doktrinoje. Tolygiai skirtingus aspektus tiriančių ir aiškinančių diskursų ėmė gausėti

596 Vytautas Greičius, „Pasisakymas iškilmingame Lietuvos teismų 80-mečio minėjime. Lietuvos Respublikos teismams – 80“, *Justitia* 6 (1998): 7.

597 Interviu medžiaga, *supra note*, 417.

598 *Ibid.*

599 *Ibid.*; E. Laužiko interviu, *supra note*, 397.; Teisėjo V. Višinskio interviu, *supra note*, 417.

600 Kūris, *supra note*, 68: 7.

601 Nekrošius, *supra note*, 6.

tiesk civilinės, tiesk baudžiamosios teisenos segmentuose. Pastarojoje teisenoje išskirtinos V. Greičiaus, Marcelio Kazlauskio, Vyto Miliaus, Gintaro Godos pastangos ir pasiekimai⁶⁰², aktualizuojantys tuo metu susiklosčiusią problematiką. Atitinkamai civilinėje teisenoje paminėtina „daugeliui akis atvėrusi“⁶⁰³ V. Mikelėno parengta tetralogija⁶⁰⁴, aktualizavusi teismų sprendimų kontrolės formų problemas ir skatinusi diskusiją įstatymų leidėjo sprendimų atžvilgiu. Taip pat ir kiti aktualūs V. Nekrošiaus ir V. Mikelėno darbai⁶⁰⁵, teismų instancinių grandžių problematiką aptarusių mokslininkų⁶⁰⁶ įdirbis bei išleista pirmoji novatoriška mokomoji literatūra⁶⁰⁷.

Atsižvelgiant į teisinės minties evoliucijos šuolį ir jo įtaką tolimesnei teismų sprendimų kontrolės raidai, čia aptartini esminiai aptariamąjį laikotarpio diskurso aspektai:

1. Atskleista nacionalinė doktrininė vakansija. Ją aiškiausiai iliustruoja to meto mokslininkų ir praktikų atsigręžimas į tarpukario naratyvą. Vlodo Mačio ir Mykolo Romerio prieš daugiau nei pusę amžiaus suformuota doktrina buvo prisiminta ir taikoma aiškinant ne tik teismų sprendimų kontrolės formų esmę, raidą, bet ir jos tęstinumą.⁶⁰⁸ Pirmosios Respublikos mokslo sintezė buvo priešpastatoma tuometinei ir tarybinei, kaip pažangi ir nepraradusi aktualumo.
2. Pažinta ir perimta tarptautinė patirtis. To meto tyrimuose bei probleminių

602 Marcelis Kazlauskas, Vytautas Greičius, „Kasacija baudžiamajame procese: problemos, perspektyvos“, *Justitia* 2 (1997): 8-9.; Vytas Milius, Marcelis Kazlauskas, „Kasacinio ir apeliacinio procesų skirtumai Lietuvos Respublikos BPK“, *Justitia* 3 (1996): 23-24.; Marcelis Kazlauskas, Gintaras Goda, „Naujo baudžiamąjo proceso kodekso projektas: kūrimo prielaidos, struktūra, naujovės“, *Teisės problemos* 3 (1999): 5-18.

603 Interviu medžiaga, *supra note*, 417.

604 Valentinas Mikelėnas, „*QUO VADIS?* arba eksperimentuojama toliau“, *Justitia* 18, 6 (1998); Valentinas Mikelėnas, „*QUO VADIS?* arba eksperimentuojama toliau“, *Justitia* 1 (1999): 6-9; Valentinas Mikelėnas, „*QUO VADIS?* arba eksperimentuojama toliau“, *Justitia* 2 (1999): 13-16; Valentinas Mikelėnas, „*QUO VADIS?* arba eksperimentuojama toliau“, *Justitia* 4 (1999): 2-9, 46.

605 Vytautas Nekrošius, „Teismų instancinė sistema ir teismų sprendimų kontrolės formos“, *Teisės problemos* 4 (1995); Valentinas Mikelėnas, „Civilinio proceso teisės novelos ir jų taikymo problemos“, *Teisės problemos* 4 (1999): 118-126.

606 Gintaras Balčiūnas, „Teisinės sistemos reformos eiga ir pagrindinės problemos“, *Teisės problemos* 2 (2000): 23-29.; Gintaras Goda, „Pakeistas Teismų įstatymas. Ar padaugės Lietuvoje teisingumo?“, *Justitia* 5 (1996): 11.; Vytautas Greičius, „Lietuvos Respublikos teismai: jų sistemos raida, problemos“, *Teisės problemos* 3 (1998): 9-19.

607 Valentinas Mikelėnas, *Civilinis procesas. I dalis. Antrasis, pataisytas ir papildytas leidimas* (Vilnius: Justitia, 1997); Valentinas Mikelėnas, *Civilinis procesas. II dalis. Antrasis, pataisytas ir papildytas leidimas* (Vilnius: Justitia, 1997).

608 Pavyzdžiui, Valentinas Mikelėnas, „*QUO VADIS?* arba eksperimentuojama toliau“, *Justitia* 1 (1999): 6-7; Valentinas Mikelėnas, „*QUO VADIS?* arba eksperimentuojama toliau“, *Justitia* 4 (1999): 3; Vytautas Greičius, „Lietuvos Respublikos teismai: jų sistemos raida, problemos“, *Teisės problemos* 3-4 (1998): 9.

klausimų vertinimuose gausiai naudoti lyginamieji gerųjų užsienio praktiškų aspektai. Dažniausiai kaip analogai naudotos Vokietijos, Austrijos, JAV, Danijos, Prancūzijos, Belgijos, Lenkijos, Latvijos ir kt. užsienio šalių pavyzdžiai.⁶⁰⁹ Argumentacijai taip pat imtos naudoti Europos Sąjungos institucijų parengtos rekomendacijos.⁶¹⁰

3. Aiškinta teismų sprendimų instancinės kontrolės sistemos ir formų samprata. Į problematiką sukoncentruoti diskursai, paraleliai į nacionalinę teisės mokslo doktriną perkėlė ir klasikiniais principais paremtą teismų sprendimų instancinės kontrolės sistemos ir formų sampratą. Klasikinės definicijos, atskiras kontrolės formas lydintys principai ir tarptautinė patirtis sukūrė aktualią sintezę, atskleidžiančia tuometinio teisinio reglamentavimo trūkumus. Dėl šių definicijų aktualumo tolimesnei instituto raidai, jos aptartinos detaliau.

Baudžiamojo proceso doktrinoje bylų tyrimas apeliacinėje instancijoje definijuotas kaip „baudžiamojo proceso stadija, kai apeliacinės instancijos teismas pagal apeliacinius proceso dalyvių skundus patikrina neįsiteisėjusių pirmosios instancijos teismo nuosprendžių ir nutarčių teisėtumą ir pagrįstumą bei prireikus nagrinėja bylą iš esmės“. Atitinkamai bylų tyrimas kasacinės instancijos teisme kaip „baudžiamojo proceso stadija, kai kasacinės instancijos teismas pagal kasacinius proceso dalyvių skundus tikrina įsiteisėjusių pirmosios instancijos teismų ir apeliacinės instancijos teismų nuosprendžių ir nutarčių teisėtumą ir pagrįstumą. Tai galutinė baudžiamojo proceso stadija.“⁶¹¹ Apeliacija pagal tuo metu veikusias BPK normas buvo skiriama į „dalinę apeliaciją“, kai tikrinamas tik sprendimų pagrįstumas, ir „visišką apeliaciją“ – kai proceso metu tiriami ir naujai byloje surinkti įrodymai. Atitinkamai šios rūšys kasacinės instancijos teisme buvo skiriamos pagal bylos iškėlimo ir nagrinėjimo procedūrą, t.y. pateikimą į kasacinį procesą.⁶¹² Taigi abiejų

609 Pavyzdžiui, Marcelis Kazlauskas, Vytautas Greičius, „Kasacija baudžiamajame procese: problemos, perspektyvos“, *Justitia* 2 (1997): 8; Valentinas Mikelėnas, „*QUO VADIS?* arba eksperimentuojama toliau“, *Justitia* 4 (1999): 3;

610 Pavyzdžiui, Gintaras Balčiūnas, „Teisinės sistemos reformos eiga ir pagrindinės problemos“, *Teisės problemos* 2 (2000): 24.

611 Vytas Milius, Marcelis Kazlauskas, „Kasacinio ir apeliacinio procesų skirtumai Lietuvos Respublikos BPK“, *Justitia* 3 (1996): 23.

612 *Ibid.*: 24.

instancijų uždaviniai tapatinti kaip taisantys ir šalinantys žemesnės instancijos teismų klaidas, o esminis jų skirtumas – tai žemesnės instancijos teismo sprendimo įsiteisėjimo ar neįsiteisėjimo faktas.

Tuo metu civilinio proceso doktrinoje apeliacinės instancijos definicija buvo apibrėžiama panašiai: „apeliacinės instancijos teismo pagal ginčo šalių pateiktus apeliacinius skundus atliekama neįsiteisėjusio žemesnės instancijos teismo sprendimo teisėtumo ir pagrįstumo patikrinimas.“⁶¹³ Atitinkamai kasacija iki 1999 m. sausio 1 dienos buvo traktuojama kaip „kasacinės instancijos teismo pagal ginčo šalių pateiktus kasacinius skundus atliekama įsigaliojusio žemesnės instancijos teismo sprendimo teisėtumo ir pagrįstumo patikrinimas“⁶¹⁴. Tačiau šias sąvokas galima apibrėžti tik sąlyginai. Teisės doktrinoje itin aktualizuota CPK veikiančių apeliacijos ir kasacijos modelių definicijos grynumo problematika. Lietuvoje veikęs apeliacijos modelis apibūdintas kaip „prancūzų-danų“ modelių mišinys, dėl CPK 318 str. nuostatos, leidusios aiškiai ir nevaržomai apeliaciniame skunde nurodyti ne tik naujus įrodymus, bet ir faktines aplinkybes. Tai kėlė komplikaciją suvokiant, ar veikianti apeliacija yra pirmosios instancijos teisme išnagrinėtos bylos nagrinėjimas *de novo*, ar sprendimo teisėtumo ir pagrįstumo patikrinimas.⁶¹⁵ Analogiška situacija susiklostė ir dėl kasacinės instancijos sampratos. Ji traktuota kaip ordinarinė teismų sprendimų kontrolės forma, kuri iš esmės buvo niekaip neribojama, ir kaip minėta, pelnė „lietuviškos kasacijos“ epiteta. Ryškiausia neatitiktis akcentuota dėl jos prasilenkimo su tarptautine praktika: „paprasčiausia, laiko patikrinta ir beveik visoje Europoje galiojanti kasacijos sistema.“⁶¹⁶

Tačiau aštriausiai disputas tiek baudžiamosios, tiek civilinės proceso teisės doktrinoje reikėsi dėl kasacijos modelio grynumo.⁶¹⁷ Šios diskusijos ir kritikos ašimi tapo viešojo ir privataus intereso santykis. Pagal Teismų įstatymo nuostatas, tuo metu Lietuvoje veikė 8 kasaciniai teismai, o pagal teisės nuostatų sistemą, galimybė žemesnės instancijos teismo sprendimo kontrolei

613 Valentinas Mikelėnas. *Civilinis procesas. II dalis. Antrasis, pataisytas ir papildytas leidimas* (Vilnius: Justitia, 1997): 243.

614 Valentinas Mikelėnas, „*QUO VADIS?* arba eksperimentuojama toliau“, *Justitia* 4 (1999): 4.

615 Valentinas Mikelėnas, „*QUO VADIS?* arba eksperimentuojama toliau“, *Justitia* 1 (1999): 7.

616 Nekrošius, *supra note*, 6: 122.

617 Greičius, Kazlauskas, *supra note*, 602: 8

kasacinės instancijos teisme nebuvo niekaip apribota. Tai suformavo kasacinės instancijos kaip trečiosios instancijos definiciją, kuri neatitiko nei istorinės patirties, nei tarptautinės praktikos. Pastarojoje aukščiausios instancijos teismui buvo teikiamas išskirtinis statusas, paremtas vienodos teismo praktikos formavimo uždaviniu. Aštuoniems teismams atliekant iš esmės tapачią funkciją ir neribojant ginčo šalių patekimo į kasacinę instanciją, viešojo intereso santykis nebuvo tolygus privataus intereso statusui. Nors teisinėje sistemoje, akivaizdu, siekta abiejų interesų balanso, tačiau kaip rodo bylų teisingumą reglamentuojančios nuostatos ir praktinė teismų darbo problematika, šį balanso užtikrinti buvo neįmanoma. Todėl natūralu, jog tuo metu pažinę istorinį paveldą ir užsienio šalių patirtį, teisinės minties vystytojai kėlė pagrįstus klausimus dėl esamos kasacijos esminės neatitikties klasikinei teismų sprendimų kontrolės formų esmei.

4. Suteiktas impulsas pokyčiams teisėkūroje. Pažymėtina, jog kritiškas požiūris veikiančios teismų sprendimų instancinės kontrolės sistemos atžvilgiu, teisės doktrinoje darniai koreliavo ir neužgožė argumentacijos bei pasiūlymų formulavimo. Autoritetingi teisės mokslininkai ir praktikai netgi skatino viešai diskutuoti kitaminčius ar pritariančius bendruomenės narius, kad įstatymų leidėjui būtų pasiūlyti išdiskutuoti ir praktika paremti sprendimai.⁶¹⁸ Analizuojant pastarojo laikotarpio doktriną, iš esmės galima atskirti dvejopą, tačiau persidengiantį pasiūlymų pobūdį: konceptualųjį ir fragmentinį. Tarp konceptualiųjų siūlymų pirmiausia paminėtinas aukščiausios instancijos teismo funkcijų išgryninimas. 1996 m. įsigalioję teismo kompetencijos pakeitimai buvo traktuojami kaip turintys pragmatiską pagrindą ir laikiną pobūdį. Pastebėta, jog dėl jų Aukščiausiojo Teismo darbo krūvis akivaizdžiai sumažėjo: „1995 m. išnagrinėta 740 kasacinių baudžiamųjų bylų, 1996 metais – 498 bylos. Apeliaciniame teisme išnagrinėtos 103 kasacinės bylos.“⁶¹⁹ Motyvuojant laikinumą ir būtinybę atsigręžti į tarptautinę praktiką, siūlyta siaurinti kasacijos ribas apskritai, jas sukcentruoti tik į teisės, o ne fakto klausimų nagrinėjimą, įdiegti skundų atrankos mechanizmą ir kasacinę funkciją sutelkti

618 Pavyzdžiui, Greičius, Kazlauskas, *supra note*, 602: 9.

619 *Ibid.*: 8.

išskirtinai LAT.⁶²⁰ Derėtų pažymėti, jog doktrinoje dėl šių pasiūlymų vyravo gana darnus požiūris, iš dalies skyrėsi tik problemos aktualizavimo akcentai. Iš vienos pusės, kaip minėta, į ją žvelgta pragmatiškai, siekiant efektyvaus teismo darbo, iš kitos – į teorinį grynumą. Pastarosios pusės argumentuose motyvai siejosi su viešojo intereso vaidmeniu, užtikrinant vieningą teisės praktiką valstybėje ir atsižvelgiant tarptautinę Vakarų demokratinių valstybių patirtį. Pabrėžta, jog pastarosiose šalyse prioritetas teiktas teismų sprendimų stabilumui: „teismų sprendimų kaitaliojimas keletą kartų neleistų sukurti stabilių verslo, nuosavybės, kitokių santykių, be ko neįmanoma visuomenės ekonominė ir socialinė pažanga.“⁶²¹ Taigi šioje tradicijoje aukščiausios instancijos teismo kompetencija įprastai skiriama viešojo intereso tenkinimui. Tai teigė ir V. Nekrošius, „Kasacija pirmiausia tarnauja viešosios funkcijos įgyvendinimui. Vakarų Europos valstybėse, taip pat ir Latvijoje, ir Lenkijoje, kasacinę funkciją atlieka vienas aukščiausiasis ir autoritetingiausiasis teismas.“⁶²²

Antras aptariamojo segmento pasiūlymas – tai apeliacijos ribojimas, kylantis iš teismų praktikos analizės, leidusios teigti, jog „šalys tikrai piktnaudžiavo savo teise pateikti naujus įrodymus“⁶²³. Tiesa, gana vieningai sutariant dėl problematikos, doktrinoje dėl šios nuostatos tobulinimo diskutuota aktyviau. Anot V. Nekrošiaus, tai, kad apeliacija tuo metu nenumatė jokie ribojimo, „sutampa su teisinės valstybės idėja bei Lietuvos Respublikos Konstitucija, kuri garantuoja bent vieną galimybę apskūsti priimtą pirmosios instancijos teismo sprendimą, kuris yra traktuotinas kaip valstybės valdžios aktas. Tokio pobūdžio norma atitinka ir Europos Tarybos Ministrų kabineto rekomendacijas, kuriose teigiama, jog iš esmės bet kokiam pirmos instancijos teismo sprendimui turėtų būti taikoma antrosios instancijos teismo kontrolė.“⁶²⁴ Tačiau atitinkamai pažymint ir tai, jog „valstybė gali riboti naujų faktų bei įrodymų, naujų reikalavimų, ir panašių, grynai su ginčo nagrinėjimu susijusių dalykų, pateikimo galimybę ir apsiriboti grynai sprendimo teisėtumo ir pa-

620 Greičius, Kazlauskas, *supra note*, 602: 8-9.

621 Mikelėnas, *supra note*, 613: 2.

622 Nekrošius, *supra note*, 6: 120.

623 Mikelėnas, *supra note*, 615.

624 Nekrošius, *op. cit.*: 101

grįstumo kontrole⁶²⁵. Naujų įrodymų pateikimo *ius novorum* principo ribojimas pirmiausia sietinas su germaniškųjų šalių doktrina, pirmiausia Austrija ir Vokietija. Šiose šalyse apeliacija suprantama kaip *revisio prioris instumentae* – priešingai iki tol Lietuvoje nusistovėjusiam reguliavimui, numačiusiam apeliaciją kaip pakartotinį šalių ginčo nagrinėjimą. Šių šalių praktika buvo pavyzdinė rengiant naujuosius proceso kodeksus.⁶²⁶ Taigi su procesinių teisės aktų rengimu dirbę praktikai ir mokslininkai motyvavo apeliacijos ribojimą kaip priemonę išvengti „nepagrįsto proceso vilkinimo, priverčiant visą faktinę medžiagą pateikti jau pirmosios instancijos teisme“⁶²⁷. Tuo metu jiems oponuojančioje interpretacijoje nuogaustata, kad tokiu būdu nebus įmanoma visapusiškai patikrinti pirmosios instancijos teismo sprendimo teisėtumo ir pagrįstumo⁶²⁸: „paaiškėjus, kad kai kurios aplinkybės neįrodytos ar jų teismas apskritai nesiaiškino, apeliacinės instancijos teismas, negalėdamas priimti ir tirti naujų įrodymų, bus priverstas sprendimą naikinti ir perduoti bylą pirmosios instancijos teismui nagrinėti iš naujo“⁶²⁹. Galima teigti, jog ši diskusija liko atvira, tačiau abiem pusėms grindžiant savo argumentaciją teismų praktikos ir užsienio šalių pavyzdžiais, įstatymų leidėjui sukurta pasirinkimo terpė.

Fragmentinio tipo pasiūlymai buvo koncentruoti į atskirų teismų sprendimo kontrolės formų reglamentavimo nuostatų tobulinimo perspektyvą. Tarp jų galima paminėti proceso rungtyniškumo principo stiprinimą⁶³⁰ ir atitinkamai teismo bei teisėjo aktyvaus vaidmens problematikos sprendimą⁶³¹ apeliacinėje instancijoje. Apeliaciniame procese taip pat siūlyta įvesti „naudingąjį dydį“, t.y. ginčo ribojimą pinigine išraiška, kaip būtina sąlygą apeliacinio skundo pateikimui turtiniuose ginčiuose⁶³². Raginta svarstyti „leidimų“ arba atrankos sistemos sutelkimą LAT kompetencijoje⁶³³. Taip pat šiam teismui nustatyti pareigą publikuoti „visas arba sutrumpintas Aukščiausiojo Teismo

625 Nekrošius, *supra note*, 6: 102.

626 Interviu medžiaga, *supra note*, 417.

627 Nekrošius, *op. cit.*: 105.

628 Teisėjos J. Stripeikienės interviu, *supra note*, 418.

629 Mikelėnas, *supra note*, 615: 9.

630 Kazlauskas, Goda, *supra note*, 602: 14.

631 Mikelėnas, *op. cit.*: 8

632 Nekrošius, *op. cit.*: 105.

633 Kazlauskas, Greičius, *supra note*, 602: 9; Mikelėnas, *supra note*, 604: 118.

teisėjų kolegijų nutartis Aukščiausiojo Teismo biuletenyje⁶³⁴ ir kt.

Reziumuojant derėtų pažymėti, jog teisės doktrinoje tuo metu pirmąkart išsamiai išaiškinta klasikinių teismų sprendimų kontrolės formų principų esmė, kuri kritiškai palyginta su tuo metu nustatytu reglamentavimu. Pavyzdžiui, klasikinio apeliacijos principo *tantum devolutum quantum appellatum*, reiškusio teismo proceso ribų nustatymą pagal apeliacinį skundą, tuo metu įstatymų leidėjas buvo apskritai atsisakęs. *Non reformatio in peius* principas, draudęs pabloginti skundą pateikusios šalies padėtį, buvo taikomas su išimtimis. Tiesa, su pastarąja įstatymų leidėjo pozicija sutinkama ir doktrinoje, pažymint, kad „atsakymas vykdyti teisingumą vien dėl formalių priežasčių prieštarautų pačiai proceso esmei – teismo procesas tokiu atveju taptų ne teisingumo vykdymo, o neteisingumo gynimo procesu“⁶³⁵. Taip pat išskirta privataus intereso raiška, susijusi su Vakarų demokratijai būdingais dispozityvumo ir rungimosi principais, ir jų pranašumo išryškėjimas prieš tarybiniam procesui būdingą inkvizicinį (tardomąjį) proceso modelį. Pastarojo apraiškų vis dar būta.

Galima teigti, jog kokybinis pokytis teisinės minties raidoje atsirado būtent tuo metu, kai įstatymų leidėjas iš esmės niveliavo klasikines teismų sprendimų kontrolės formas ir nutolo nuo deklaruotos teisinės minties krypties Vakarų demokratinės tradicijos link. Dauguma pokytį skatinusių mokslininkų ir praktikų veikė procesinius teisės aktus rengusiose darbo grupėse. Atitinkamai plėtėsi ir teisėjų korpuso akiratis, atsiradus galimybės išvykti ir susipažinti su užsienio šalyse veikiančiomis sistemomis.⁶³⁶ Tai galima apibūdinti kaip augantį spaudimą įstatymų leidėjui trečia kartą per trumpą laiką iš esmės keisti teismų sprendimų instancinės kontrolės sistemos reguliavimą.

4.2.4. Trečioji korektiva kaip išankstinis nacionalinių procesinių kodeksų normų išbandymas

1996-1998 m. laikotarpiu įstatymų leidėjas įdiegė keletą separačių teismų sprendimų instancinės kontrolės sistemai įtakos turėjusių teisės aktų pakeitimų. 1997 m. birželio 30 dieną buvo priimtos pataisos⁶³⁷ civilinėje teiseje numačiusios šalių neatvyki-

634 Kazlauskas, Greičius, *supra note*, 602: 9.

635 Valentinas Mikelėnas, „*QUO VADIS?* arba eksperimentuojama toliau“, *Justitia* 2 (1999): 15.

636 Teisėjo V. Višinskio interviu, *supra note*, 417.; Teisėjos Z. Smirnovienės interviu, *supra note*, 397; Interviu medžiaga, *supra note*, 417.

637 „Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodekso 58, 128, 181, 182, 184, 245, 334, 450 straipsnių pakeitimo ir papildymo įstatymas“, *Valstybės žinios*, 1997, Nr. 66-1613.

mo į posėdį pasekmes. CPK 181 str. numatė, jog ieškovui nepateisinus savo neatvykimo į teismo posėdį, teismas ieškinį palieka nenagrinėtą. Atitinkamai neatvykus atsakovui – byla išnagrinėjama jam nedalyvaujant ir pripažįstamas jo pritarimas ieškinyje išdėstytiems reikalavimams. Šia nuostata taip pat numatytos piniginės baudos, jei neatvykimo priežastys buvo teismo sprendimu pripažintos „nesvarbiomis“. Pažymėtina, jog taip tam tikra prasme pakartota Pirmojoje Respublikoje veikusi praktika, nukreipta prieš teismo proceso vilkinimą. 1998 m. vasario 3 dieną BPK pakeitimais⁶³⁸, taip pat siekiant spartinti bylų nagrinėjimo procesą, nustatytas teisingumas apygardos teismo kompetencijai priskiriamų bylų, kurias teismas turėjo nagrinėti ne kolegialiai, o vienasmena sudėtimi.

Nemažą rezonansą teismų sistemoje ir teisėjų korpuse sukėlė 1996 m. rugsėjo 17 d. priimtos Teismų įstatymo 59 str. pataisos⁶³⁹, kuriomis įtvirtinta nuostata, jog „teisėjas taip pat gali būti traukiamas drausminėn atsakomybėn už kasacinės ar apeliacinės instancijos teismo nustatytus nevienkartinius materialinės ar proceso teisės normų pažeidimus arba už vienkartinį šiurkštų šių normų pažeidimą.“ Pirmosios instancijos teismų darbas pagal tuo metu Lietuvoje veikusį reglamentavimą buvo vertinamas pagal panaikintų (pakeistų) sprendimų skaičių.⁶⁴⁰ CPK 345 str. leido apeliacinės instancijos teismui atskira nutartimi informuoti teisingumo ministrą apie pirmosios instancijos teismo padarytus teisės normų pažeidimus ir klaidas, nebuvusias pagrindu sprendimui panaikinti. Šių teisės normų sąveika iš esmės leido teisėjui inicijuoti drausminę bylą dėl proceso metu padarytų klaidų, kurias nustatė aukštesnės instancijos teismas. Tokia nuostata teisėjų korpuse buvo sutikta itin kritiškai, ironizuojant, jog politine valia „norima demonstruoti pasauliui lietuviškos teisinės minties brandumą“⁶⁴¹. Toks požiūris suprantamas ir pateisinamas pirmiausia dėl pačios teismų sprendimų instancinės kontrolės sistemos esmės. Pastarasis mechanizmas teismų instancinėje sistemoje veikia būtent dėl teismo klaidų šalinimo. Kaip teisingai pastebima doktrinoje, ši pataisa kėlė pagrįstų klausimų dėl atitikties Konstitucijai, garantuojančiai teisminės valdžios nepriklausomumą nuo vykdomosios valdžios. Taip pat tai kėlė riziką bylų nagrinėjimo

638 „Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 37 ir 143 straipsnių pakeitimo įstatymas“, *Valstybės žinios*, 1998, Nr. 17-398.

639 „Lietuvos Respublikos teismų įstatymo 59 straipsnio pakeitimo ir papildymo įstatymas“, *Valstybės žinios*, 1996, Nr. 92-2149

640 Ambrasaitė, *supra note*, 73: 48.

641 Goda, *supra note*, 606: 11.

kokybei, didinant spaudimą teisėjams priimti sprendimus, galvojant „kaip jo sprendimą įvertins aukštesnė instancija.“⁶⁴² Amžininkų teigimu, tai buvo įstatymų leidėjo klaida, tiesa, praktinės žalos nepadariusi⁶⁴³, tačiau sukūrusi prielaidas ydingai praktikai. Praktiškai neveikusi nuostata buvo panaikinta tik 2002 m.

Tačiau esminės korektyvos civilinėje ir baudžiamojoje teisenoje veikiančio teismų sprendimų kontrolės modelio atžvilgiu oficialiai pradėtos inicijuoti 1997 m. gruodžio 23 dieną⁶⁴⁴, Seimui pateikus svarstyti Teismų įstatymo pakeitimus. Vyriausybės vardu parlamente pateikiant įstatymo projektą pažymėta, jog vienu jo tikslų yra kasacinės kompetencijos klausimas. Projekto aiškinamajame rašte lakoniškai pažymėta, jog: „siekiant užtikrinti vienodos teisinės praktikos formavimą kasacijos funkcijos vykdymas atiduodamas tik Lietuvos Aukščiausiajam Teismui.“⁶⁴⁵ Pažymėtina, jog įstatymo projektą rengusios darbo grupės sudėtyje buvo V. Mikelėnas, V. Nekrošius ir V. Gaivenis⁶⁴⁶, t.y. bene aktyviausiai teisinę mintį tuo metu plėtoję tyrėjai. Įdomu, jog projekto svarstymo metu šis tikslas iš esmės nebuvo aptartas. Disputas daugiausia koncentravosi į teisėjų korpuso ir teismų valdžios reguliavimo klausimus⁶⁴⁷, todėl įstatymo projekte teismų sprendimų instancinės kontrolės sistemai aktualios pirminės nuostatos nebuvo koreguojamas. Projektas 1998 m. balandžio 8 dieną buvo priimtas.⁶⁴⁸ Prezidentui pasirašius įstatymo pakeitimus⁶⁴⁹ nustatyta⁶⁵⁰, kad teismų sprendimų instancinės kontrolės sistemai aktualūs įstatymo pakeitimai įsigalioja nuo tų pačių metų lapkričio 1 dienos. Jie aptartini išsamiau.

642 Goda, *supra note*, 606: 12.

643 Interviu medžiaga, *supra note*, 417.; Teisėjo V. Višinskio interviu, *supra note*, 417.

644 „Lietuvos Respublikos Seimo 1997-12-23 keturiasdešimt pentkasis posėdis“, *Stenogramos*, 1997-12-23, Nr. 45(145), žiūrėta 2021 m. gegužės 7 d., <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAK/TAIS.48274>.

645 „Įstatymų projektų Nr.P-952 - P-954 aiškinamasis raštas“, žiūrėta 2021 m. gegužės 7 d., <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAK/TAIS.47632>

646 *Ibid.*

647 Pavyzdžiui, „Lietuvos Respublikos Seimo 1997-12-23 keturiasdešimt pentkasis posėdis“, *supra note*, 640; „Lietuvos Respublikos Seimo 1998-03-03 devintasis posėdis“, *Stenogramos*, 1998-03-03, Nr. 9(62), žiūrėta 2021 m. gegužės 7 d., <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAK/TAIS.51763>.; „Lietuvos Respublikos prezidento dekretas „Dėl Lietuvos Respublikos Seimo priimto Lietuvos Respublikos teismų įstatymo pakeitimo ir papildymo įstatymo grąžinimo Lietuvos Respublikos Seimui pakartotinai svarstyti““, *Valstybės žinios*, 1998, Nr. 33-878.

648 „Lietuvos Respublikos Seimo 1998-03-12 ketvirtasis posėdis“, *Stenogramos*, 1998-03-12, Nr. 4(167), žiūrėta 2021 m. gegužės 7 d., <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAK/TAIS.52323>.

649 „Lietuvos Respublikos teismų įstatymo pakeitimo ir papildymo įstatymas“, *Valstybės žinios*, 1998, Nr. 38-1001.

650 „Lietuvos Respublikos teismų įstatymo pakeitimo ir papildymo įstatymo įsigaliojimo įstatymas“, *Valstybės žinios*, 1998, Nr. 38-1002.

Pakeistu Teismų įstatymo 16 str. apygardos teismų grandyje eliminuota kasacinė instancija. Atitinkamai 17 str. pakeitimu Lietuvos apeliacinis teismas reglamentuotas tik kaip apeliacinės instancijos teismas. Tuo metu įstatymo 18 str. LAT valstybės mastu sukoncentruota išimtinai kasacinio teismo kompetencija. Konstatuotina, jog įstatymų leidėjo sprendimu buvo iš esmės pertvarkyta teismų instancinė sistema ir koreguota teisminių grandžių kompetencija. Teismams deleguota kompetencija spręsti:

1. Pirmąja instancija:

- a) apylinkės teismams (15 str.) civilines, baudžiamąsias bylas ir bylas, susijusias su sprendimų ir nuosprendžių vykdymu,
- b) apygardos teismams (16 str.) civilines ir baudžiamąsias bylas, įstatymo priskirtas jo kompetencijai,

2. Apeliacine instancija:

- a) apygardos teismams (16 str.) bylas dėl apylinkių teismų priimtų sprendimų, nuosprendžių, nutarčių ir nutarimų,
- b) Lietuvos apeliaciniam teismui (17 str.) bylas, kurias pirmąja instancija išnagrinėjo apygardų teismai.

3. Kasacine instancija:

- a) LAT (18 str.) bylas dėl apylinkių teismų sprendimų, nuosprendžių, nutarčių ir nutarimų, nagrinėtų apeliacine ir kasacine tvarka, apygardos teismų sprendimų, nuosprendžių, nutarčių ir nutarimų ir Lietuvos apeliacinio teismo sprendimų.

Taigi nors įstatymų leidėjas akcentavo tik vieningos kasacinės instancijos suformavimą, dėl šios slinkties iš esmės pasikeitė ir kitų teismų sprendimų kontrolės funkcijas atlikusių teismo grandžių kompetencija. Iki pakeitimų valstybėje kasacinę funkciją įgyvendino 8 teismai. Išgryninta kasacinė funkcija reiškė, kad valstybėje lieka vienintelis kasacinis teismas – LAT. Įstatymo 18 str. detalizuota, jog šioje instancijoje „Baudžiamojo proceso ir Civilinio proceso kodeksų nustatytais atvejais bylą nagrinėja arba trijų teisėjų kolegija, arba išplėstinė septynių teisėjų kolegija, arba Lietuvos Aukščiausiojo Teismo plenarinė sesija.“ Taip pat eliminuota buvo ir 1996 m. įdiegta įstatymo nuostata, kasaciniu teismu paverčiant Lietuvos apeliacinį teismą. Jo kompetencija taip pat buvo išgryninta, formuojant šį teismą kaip išimtinai apeliacinį teismą. Tai atitiko ir šios grandies steigimo tikslus, ir iš dalies istorinę patirtį. Atitinkamai buvo susiaurinta apygardų teismų kompetencija iki pirmosios ir apeliacinės instancijos, taip

supaprastinant šios teismo grandies kompetenciją. Vertinant įdiegtus pakeitimus, galima teigti, jog nacionalinių proceso kodeksų rengimo metu buvo įgyvendinta dalis jo rengėjų doktrinoje išreikštų pasiūlymų ir eliminuotos ydingomis jų nurodytos praktikos.

Atitinkamai pakeitus teismų instancinę struktūrą, buvo būtina priimti reikalingus procesinių teisės aktų pakeitimus. 1998 m. rugsėjo 24 dieną⁶⁵¹ ir spalio 6 dieną⁶⁵² parlamentui buvo pateikti, atitinkamai, civilio ir baudžiamojo proceso įstatymo pakeitimai, pateikiant nuorodą dėl tiesioginės jų sąsajos su pakeistu Teismų įstatymu. Tiesa, atsižvelgiant į tai, kad Teismų įstatymo pakeitimų įsigaliojimas buvo nustatytas tų pačių metų lapkričio 1 dieną, pareikšta kritika dėl delsimo rengti procesinių teisės aktų pakeitimus ir priminta 1992 m. susiklosčiusi situacija, kai dėl proceso aktų pakeitimų buvo uždelsta įgyvendinti teismų reforma.⁶⁵³

Teisės aktų rengėjai, galima sakyti, tapaciai nurodė esminį pakeitimų tikslą – reformuoti teismų sprendimų teisėtumo ir pagrįstumo kontrolės formas, sutelkiant kasacinę funkciją LAT. Civilinio proceso kodekso pataisų rengėjai papildomai išskyrė siekį sumažinti proceso vilkinimo galimybes bei jį pagreitinti, apylinkių teismuose sutelkti mažareikšmių bylų nagrinėjimą ir tolygiai paskirstyti krūvį tarp teisminių grandžių. Taip pat įdiegti piniginių reikalavimų nagrinėjimui supaprastintą procedūrą, apeliacinei ir kasacinei instancijai suteikti teisę tam tikras bylas iš esmės nagrinėti ne žodinio proceso tvarka.⁶⁵⁴ Atitinkamai baudžiamajame procese papildomai siekta atsisakyti dalinės apeliacijos instituto, įtvirtinti *tantum devolutum quantum appellatum* ir rungtyniškumo principus.⁶⁵⁵ Taigi galima teigti, jog įstatymų pakeitimų rengėjų tikslai nebuvo apriboti siekiu įgyvendinti Teismų įstatymo pakeitimus, tačiau turėjo plečiamąjį pobūdį – eliminuoti tam tikrus, jų požiūriu, susiklosčiusius, procesinės teisės reguliavimo trūkumus ir efektyvinti teisminių procesų tiek pirmosios instancijos teismuose, tiek įgyvendinant teismų sprendimų kontrolės funkcijas. Abiejų įstatymų projektų rengėjai buvo atsakingi ir už naujųjų proceso kodeksų parengimą. Taigi galima daryti išvadą,

651 „Lietuvos Respublikos Seimo 1998-09-24 devintasis posėdis“, *Stenogramos*, 1998-09-24, Nr. 9(235), žiūrėta 2021 m. gegužės 7 d., <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAK/TAIS.64607>.

652 „Lietuvos Respublikos Seimo 1998-10-06 vienuoliktasis posėdis“, *Stenogramos*, 1998-10-06 Nr. 11(237), žiūrėta 2021 m. gegužės 7 d., <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAK/TAIS.65073>.

653 *Ibid.*

654 „Įstatymų projektų Nr.P-1387, P-1388 aiškinamasis raštas“, žiūrėta 2021 m. gegužės 7 d., <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAK/TAIS.64054>.

655 „Įstatymų projektų Nr.P-1365, P-1366 aiškinamasis raštas, žiūrėta 2021 m. gegužės 7 d., <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAK/TAIS.62879?jfwid=14wvyl47u1>.

jog tam tikras nuostatas, kurias planuota įtvirtinti nacionaliniuose procesiniuose teisės aktuose, nuspręsta įgyvendinti dar iki jų pateikimo. Tokiu būdu įsitikinant jų veiksmingumu praktikoje.

CPK⁶⁵⁶ ir BPK⁶⁵⁷ įstatymų projektai buvo priimti tų pačių metų gruodžio 10 dieną. Parlamento sprendimu, įstatymų įsigaliojimas⁶⁵⁸ buvo nustatytas 1999 m. sausio 1 dieną. Iki šios datos kasacine tvarka gauti skundai Lietuvos apeliaciniame teisme ir apygardų teismuose turėjo būti išnagrinėti pagal iki tol veikusį reglamentavimą.

Įstatymų kūrėjo tikslai, išreikšti įstatymų projektų aiškinamuosiuose raštuose, buvo įgyvendinti ir nuo 1999 m. sausio 1 dienos, suėjus lygiai ketveriems metams nuo pirmųjų esminių pasikeitimų teismų sprendimų instancinės kontrolės sistemoje, šis mechanizmas esmingai buvo pakeistas trečią kartą. Šį teiginį pagrindžiantys pagrindiniai teisės normų pasikeitimai, segmentuoti, aptartini išsamiau.

Pasikeitimų įtaką teismų sprendimų instancinės kontrolės raidai galima iliustruoti ir abiejų įstatymų apimtimi: CPK buvo pakeisti net 38, BPK – 50 atskirų straipsnių, susijusių su šio instituto reglamentavimu. Mažoji dalis šių nuostatų buvo skirta teismo grandžių teisingumo pokyčiams.

Baudžiamojoje teisenoje kaip reikšmingus teismų sprendimų instancinės kontrolės raidai reglamentacinius pokyčius galima išskirti:

1. Dalinės apeliacijos atsisakymą. BPK 374 str. pakeitimu buvo atsisakyta baudžiamųjų bylų nagrinėjimo kolegijos posėdyje – dalinės apeliacijos stadijos. Tai iš esmės reiškė teismo proceso apeliacinės instancijos teisme ribojimų panaikinimą, t.y. visi įstatymų nustatytus reikalavimus atitinkantys apeliaciniai skundai turėjo būti nagrinėjami teisiamajame posėdyje. Šią nuostatą praplėtė BPK 377 str., įtvirtinęs bylos parengimo nagrinėti teismo posėdyje stadiją. Pareiga patikrinti, ar apeliacinis skundas atitinka nustatytus reikalavimus, deleguota Lietuvos apeliacinio teismo pirmininkui, apygardos teismo pirmininkui ar vieno iš šių teismų Baudžiamųjų bylų teismo pirmininkui. Tai atlikti įpareigota per tris dienas nuo skundo gavimo.

656 „Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodekso pakeitimo ir papildymo įstatymas“, *Valstybės žinios*, 1998, Nr. 112-3106.

657 „Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso pakeitimo ir papildymo įstatymas“, *Valstybės žinios*, 1998, Nr. 112-3104.

658 „Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodekso pakeitimo ir papildymo įstatymo įgyvendinimo įstatymas“, *Valstybės žinios*, 1998, Nr. 112-3107.; „Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso pakeitimo ir papildymo įstatymo įgyvendinimo įstatymas“, *Valstybės žinios*, 1998, Nr. 112-3105.

2. *Tantum devolutum quantum appellatum* principo įtvirtinimą. BPK 374 str. 4 dalyje įstatymų leidėjas nustatė teismui pareigą patikrinti bylą neviršijant apeliacinių skundų ribų ir tik tų asmenų atžvilgiu, dėl kurių paduoti skundai. Taigi žingsnio, kurį 1996 m. įstatymų leidėjas žengė, kaip teigta to meto teisės doktrinoje – tarybinio proceso link, buvo atsisakyta ir įvestas klasikinis, tačiau ne absoliutus *tantum devolutum quantum appellatum* principas. Ta pati nuostata nustatė išimtį, kuomet skundo ribas teismui leista peržengti, būtent: nustačius esminius baudžiamojo proceso įstatymo pažeidimus. Esminio baudžiamojo proceso įstatymo pažeidimo sąvoka teisejoje buvo žinoma, ji buvo nustatyta dar 1961 m. BPK, todėl praktikoje skundo ribų apibrėžti turėjo nesukelti problemų.
3. Bylų teisingumo pokytį. Bylų teisingumo apeliacinės instancijos teisme įstatymo pakeitimai tiesiogiai nereglamentavo, teisės normų struktūroje pateikiant tik bendrąsias nuorodas į „apeliacinės instancijos teismą“. Tuo metu kasacinės instancijos teismas buvo apibrėžtas imperatyviai BPK 416 str. kaip LAT, nagrinėjantis baudžiamąsias bylas „teismo posėdyje Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus trijų ar septynių teisėjų kolegijos, arba Aukščiausiojo Teismo plenarinės sesijos.“
4. Kasacinių teikimų atsisakymą. Baudžiamojoje teisejoje panaikinus BPK 418¹ str. ir visą BPK 39 skirsnį, buvo atsisakyta kasacinių bylų nagrinėjimo LAT Senate pagal LAT pirmininko teikimus. LAT Senatas kaip struktūrinis vienetas apskritai buvo panaikintas, Teismų įstatymo 18 str. pakeitimais apibrėžus, jog LAT bylas nagrinėja arba trijų teisėjų kolegija, arba išplėstinė septynių teisėjų kolegija, arba Lietuvos Aukščiausiojo Teismo plenarinė sesija. Taigi 1996 m. liepą įdiegtos nuostatos, iš dalies sukūrusios penktąją grandį ir „superkasaciją“, buvo atsisakyta, taip supaprastinant teismų sprendimų kontrolę kasacinės instancijos teisme.
5. Kasacinio teismo kompetencijos išgryninimą. BPK 418¹ str. pakeitimu buvo apibrėžtas baigtinis apskundimo ir bylos nagrinėjimo kasacinės instancijos teisme pagrindų sąrašas, iš esmės apimantis tik teisės klausimų nagrinėjimą. Kasacinės instancijos teisme byla galėjo būti nagrinėjama dėl: netinkamai pritaikyto baudžiamojo įstatymo; padarytų esminių baudžiamojo proceso įstatymo pažeidimų; padarytų esminių baudžiamojo proceso įstatymo pažeidi-

dimų nagrinėjant bylas apeliacine tvarka, t.y. neišnagrinėjimas byloje paduoto apeliacinio skundo; neįvykdymas, nagrinėjant bylą, kasacinės instancijos teismo nutartyje pateiktų nurodymų, taip pat padarymas kitokių įstatymo pažeidimų, kuriuos kasacinės instancijos teismas gali pripažinti esminiais pažeidimais. Atitinkamai BPK 426 str. įtvirtino, jog kasacinės instancijos teismo kompetencija yra patikrinti apskųsto teismo sprendimo teisėtumą, tokiu būdu atsisakant „pagrįstumo“, taigi fakto klausimų tikrinimo sąvokos.

6. Kasacinės instancijos kaip galutinės instancijos suformavimą. BPK 427¹ str. nustatė bylų perdavimo septynių teisėjų kolegijos posėdžiui arba LAT plenarinei sesijai tvarką. Septynių teisėjų kolegijai bylą perduoti leista naujo teisės normos aiškinimo pavyzdžio teismų praktikai suformavimo, užsienio ir tarptautinių teisės normų taikymo bei bylos pripažinimo sudėtinga atveju. Tuo metu teismo plenarinei sesijai bylą perduoti leista, jei gali atsirasti pagrindas nukrypti nuo susiklosčiusios LAT praktikos, arba (ir) jei sprendimų priėmimas yra susijęs su tiesioginiu Konstitucijos taikymu, arba (ir) byla yra pripažinta reikšminga vienodam įstatymų taikymo praktikos formavimui. Kitaip tariant, šiuo LAT vidiniu teisingumo praplėtimu buvo nustatyta, jog šis teismas šalyje veikia kaip galutinė bendrosios kompetencijos teismų sistemos instancija ir pakartotinai kasacinės instancijos teismo sprendimas negali būti tikrinamas.

7. Neordinarinės teismų sprendimų kontrolės formos teisingumo pakeitimą. BPK 463 str. pakeitimu buvo nustatyta, jog dėl vienintelės baudžiamojoje teisenoje veikiančios neordinarinės teismų sprendimų kontrolės formos – bylų proceso dėl naujai paaiškėjusių aplinkybių, sprendžia sprendimą priėmęs teismas kita sudėti. Iki tol veikęs teisinis reguliavimas nustatė tokio sprendimo priėmimą kasacinės instancijos teisme.

Pažymėtina, jog tokie pakeitimai kaip kasacinės instancijos - galutinės instancijos suformavimas (CPK 363 str., 364 str.), kasacinių teikimų atsisakymas (CPK 16 str, 25 str. pakeitimai ir CPK 36 skirsnio panaikinimas), kasacinės teismo kompetencijos išgryninimas (CPK 354² str.) ir bylų teisingumo pokytis (CPK 351, 358 str.) savo turiniu iš esmės sutapo tiek civilinėje, tiek baudžiamojoje teisenoje. Tačiau atitinkamai išskirtini kiti esminiai pokyčiai civilinėje teisenoje:

1. Įrodymų *ius novorum* draudimas. Įsigaliojęs pakeistas CPK 325 str. nustatė

apeliacinės instancijos teismui pareigą nepriimti įrodymų, kurie galėjo būti pateikti pirmosios instancijos teisme, išskyrus tuos atvejus, kai šių įrodymų pateikimo būtinybė iškilo vėliau. Šios nuostatos įdiegimas civilinėje teisenoje reiškė fundamentalų pokytį – pirmąkart vienareikšmiškai buvo įdiegtas ribotos apeliacijos modelis. Arba, kaip pastebėjo V. Mikelėnas, su lig tuo bylos sprendimas apeliacinės instancijos teisme turėtų būti vertinamas ne kaip bylos nagrinėjimas *de novo*, o kaip *revisio prioris instituntiae*.⁶⁵⁹ Nors Pirmojoje Respublikoje naujų įrodymas teismo procese buvo dalinai ribojamas procesinėmis priemonėmis, tačiau galima sutikti, jog ribotos apeliacijos modelis *per se* nacionalinėje teisėje iki tol neveikė. Šis pokytis buvo iš anksto programuojamas civilinio proceso kodekso rengėjų⁶⁶⁰. Vis dėlto įsigaliojus pakeitimui diskusijų objektu tapo jo įvedimo savalaikiškumas. Ribotos apeliacijos modelio šalininkai pasisakė už tai, kad toks sprendimas iš esmės būtų priimtas preventyviai, nelaukiant kol socialinės aplinkybės nulems jo neišvengiamumą.⁶⁶¹ Tuo metu oponuojanti šiam sprendimui pusė, savo argumentus grindė nepakankama pirmosios instancijos teismų teisėjų kvalifikacija⁶⁶² ir ribotomis techninėmis galimybės pirmosios instancijos teisme fiksuoti įrodymų pateikimo teismui procesą⁶⁶³. Abi šios sąlygos susivedė į pakitusį pirmosios instancijos teismo vaidmenį, kuris dėl įsigaliojusio *revisio prioris instituntiae* proceso tapo vieninteliu nagrinėjančiu bylą iš esmės. Galima pastebėti, jog tiek kritikų, tiek šalininkų argumentacijos siejosi su priimto sprendimo pažangumu. Tik vienai šaliai šis sprendimas atrodė pralenkiantis laiką, kitai – pernelyg ankstyvas. Tačiau daugumoje Vakarų demokratinių šalių tuo metu veikė būtent ribotos apeliacijos modelis.

2. *Non reformatio in peius* principo įtvirtinimas. Šį klasikinį teismų sprendimų kontrolės formoms būdingą principą, keisdamas CPK, įstatymų leidėjas nustatė kodekso 326 str. Teisės norma nustatyta, kad apeliacinės instancijos teismas negali pabloginti apelianto padėties. Tiesa principas nebuvo įtvir-

659 Mikelėnas, *supra note*, 615: 8.

660 Pavyzdžiui, Nekrošius, *supra note*, 6: 105.

661 *Ibid.*: 106.

662 Argumentacijai pagrįsti naudoti statistiniai duomenys, jog: 1997 m. Lietuvos apygardų teismai apeliacine tvarka išnagrinėjo 4141 bylą, 2094 bylose apeliacinius skundus patenkino. Tai esą suponuoja išvadą, jog 50% pirmosios instancijos teismų sprendimų buvę nepagrįsti ir neteisėti.

663 Mikelėnas, *op. cit.*

tintas kaip absoliutus. Nustatytos ir dvi jo taikymo išimtys: kai sprendimą skundžia ir kiti byloje dalyvaujantys asmenys, bei teismui priėmus sprendimą pirmosios instancijos teismo sprendimą naikinti ir bylą grąžinti nagrinėti iš naujo. Tokia priemonė taip pat atitiko pažangią to meto teisės doktriną ir Vakarų demokratinių valstybių patirtį.

3. *Tantum devolutum quantum appellatum* principo įtvirtinimas. CPK 332 str. nustatė apeliacinės instancijos teismo pareigą neperžengti apeliacinio skundo ribų. Išanalizavus teisės akto nuostatų sistemą, galima teigti, jog šio principo grąžinimas į CPK (prieš tai jo atsisakyta įgyvendinus 1996 m. CPK pakeitimus) yra neatsietinas nuo *non reformatio in peius* principo taikymo. Pastarasis principas savaime kyla iš *tantum devolutum quantum appellatum* principo, įtvirtinančio aiškią privataus intereso dominantę civiliniame procese. Tačiau atitinkamai išlaikyta ir viešojo intereso raiška, ta pačia CPK 332 str. nuostata nustatant šio principo netaikymo išimtį, t.y. esant absoliutiems sprendimo negaliojimo pagrindams ir nustačius materialinės teisės normų pažeidimo atvejį, prieštaraujantį viešajam interesui. Galima teigti, jog iš esmės drauge su *tantum devolutum quantum appellatum* principo sugrąžinimu į civilinę teiseną įstatymų leidėjas procese apibrėžė ir privataus bei viešojo intereso santykį. Nors materialinės normos pažeidimo, prieštaraujančio viešajam interesui, sąvoka nebuvo išskleista ir žinoma ligšioliniame civiliniame procese. Teoriškai tai galėjo sukelti teismo vaidmens aktyvumo įtakotų problemų praktikoje, tačiau buvo aišku, kad tokio tipo ginčiuose turėjo pažeidimai turėti būti viešojo pobūdžio, išeinantys už privataus ginčo ribų.
4. Išimtis iš žodinio proceso. Įstatymų leidėjas CPK 333 str. nustatė dar vieną naujovę, apibrėždamas sąlygas, kuriomis ginčas apeliacinėje instancijoje gali būti išnagrinėtas ne žodinio proceso tvarka: jeigu pirmosios instancijos teismas negalėjo priimti apeliacinio skundo, jeigu yra absoliutūs pirmosios instancijos teismo sprendimo negaliojimo pagrindai, ir jeigu pirmosios instancijos teismas, spręsdamas apeliacinio skundo priėmimo klausimą, privalėjo apelianui paskirti terminą jiems pašalinti. Šios nuostatos įtvirtinimas, akivaizdu, pirmiausia buvo susijęs su CPK rengėjų siekiu didinti proceso koncentruotumą ir spartinti bylą nagrinėjimą teisme. Tačiau pokytis diegtas itin nuosaikiai. Kaip matyti, buvo nustatyti tik minimalūs reikalavimai ne

žodiniam procesui, susiję su esminių apeliacinio skundo priėmimo sąlygų pažeidimais. Galima atkreipti dėmesį, jog žodinio proceso ribojimas iki šiol teisėjų bendruomenėje susilaukia prieštarų vertinimų.⁶⁶⁴

5. Ribojimų pateikimui į kasacinę instanciją nustatymas. CPK 352 str. įstatymų leidėjas nustatė apribojimus dėl kasacinio skundo pateikimo. Pažymėtina, jog nors kasacijos ribojimas buvo skatintas to meto teisės doktrinoje, tačiau teisės praktikų ir teoretikų siūlyta įtvirtinti atrankos arba „leidimų“ sistemą, kurią įgyvendintų kasacinės instancijos teismas. Tačiau šiais įstatymo pakeitimais ribojimai buvo įtvirtinti įstatyme, taigi įstatymų leidėjo dispozicijoje. Dėl šios nuostatos kilusioje kritikoje⁶⁶⁵ pagrįstai atkreiptas dėmesys į Teismų įstatymo 18 str. LAT deleguotą pareigą formuoti vieningą teismų praktiką. Būtent įstatymu įtvirtinti ribojimai dėl patekimo į kasacinę instanciją imperatyviai apribojo LAT galimybes į visą galimą jurisprudencijos imtį. Atkreiptinas dėmesys ir į dar vieną įstatymų leidėjo nustatytą naujovę - ta pačia nuostata įtvirtintą kasacinio ginčo ribojimą pinigine suma. Teisės aiškinimo ir vieningos praktikos formavimo uždavinį sprendžiantis kasacinės instancijos teismas, taikant vieną iš apribojimo kriterijų, buvo atribotas nuo dalies ginčų, kurių suma neatitiko reikalavimų dėl patekimo į kasacinę instanciją. Tai irgi tam tikra prasme siaurino LAT kompetencijos ribas. Galima teigti, jog kasacijos ribojimų įvedimas buvo lauktas ir teisingas žingsnis, tačiau priėmus sprendimą juos imperatyviai apibrėžti įstatymu, praktiškai suvaržė kasacinio teismo dispoziciją atlikti kita įstatymo nuostata jam deleguotą funkciją. Tokiu būdu sukurta teisės normų kolizija turėjo būti spęstina papildomais įstatymo pakeitimais.
6. Neordinarinės teismų sprendimų kontrolės formos įdiegimas. Pakeitimais CPK 371¹⁷-371²⁵ str. struktūroje buvo įtvirtintas proceso atnaujinimo institutas. Pažymėtina, jog nuo 1995 m. sausio 1 dienos, CPK panaikinus priežiūrinę tvarką ir proceso atnaujinimą dėl naujai paaiškėjusių aplinkybių, neordinarinės sprendimų kontrolės formos neveikė. Įstatymų leidėjas CPK 371¹⁷ šio instituto objektu nustatė „valstybės ir kitų asmenų teisių bei įstatymų

664 Teisėjos J. Stripeikienės interviu, *supra note*, 418.; Teisėjo V. Višinskio interviu, *supra note*, 417.; Interviu medžiaga, *supra note*, 417.

665 Pavyzdžiui, Mikelėnas, *supra note*, 614: 8.

saugomų interesų apgynimo“ sąvoką, kurią išplėtė CPK 371¹⁸ str., detalizuojant, jog šio proceso pagrindais tampa tarptautinių teisminių subjektų sprendimai ir sąlygos, kurios iki 1995 m. sausio 1 dienos, buvo apibrėžtos kaip bylos atnaujinimo dėl naujai paaiškėjusių aplinkybių pagrindai. Sutapo ir šių dviejų institutų pagrindai bei, iš esmės, prašymų nagrinėjimo tvarka. Taigi galima teigti, jog įstatymų leidėjas šiuo sprendimu gana darniai subalansavo BPK ir CPK neordinarines teismų sprendimų kontrolės priemones, pastarajame įstatyme išplėsdamas jos esmę ir jurisdikciją.

Reziumuojant 1998 m. įsigaliojusius baudžiamosios ir civilinės teisenos pakeitimus, pažymėtina, jog juos didžiąja dalimi projektavę CPK ir BPK rengimo grupės nariai įgyvendino doktrinoje iki tol išsakytas predikcijas ir į nacionalinę teisena perkėlė užsienio šalių gerąją praktiką. Taip pat atkreiptinas dėmesys, jog pirmąkart teismų sprendimų instancinės kontrolės sistemos raidoje praktiškai visa apimtimi buvo įdiegti klasikiniai šios sistemos principai. Dėl šių sprendimų kilusį disputą iš vienos pusės galima laikyti pozityvia ir demokratiška profesinės diskusijos forma, turtinga teisės mokslo doktrina. Iš kitos pusės, vertinant retrospektyviai, pagrįstų abejonių kėlė įstatymų rengėjų siekis plačia apimtimi teorinį modelį adaptuoti priešingomis nuostatomis ligšiolinėje praktinėje terpėje. Kardinalūs teismų sprendimų kontrolės formų pokyčiai per trijų metų laikotarpį buvo įgyvendinami trečią kartą, o klasikiniai jų principai visa apimtimi iki šiol taikyti nebuvo. Darytina išvada, jog tokiu būdu pirmųjų nacionalinių kodeksų kūrėjai siekė įsitikinti atitinkamų nuostatų ir principų veiksmingumu praktikoje iki juos realizuojant nuolatiniuose teisės aktuose. Praktinėje terpėje susiformavusios veiksmingumo indikacijos galėjo tapti teorinių nuostatų korektyvomis, tokiu būdu į nacionalinius kodeksus implementuojant praktikoje išbandytus, pasiteisinusius sprendimus ir išvengiant probleminių aspektų ilgalaikėje perspektyvoje.

4.3. Pirmųjų nacionalinių kodeksų įsigaliojimas kaip teismų sprendimų instancinės kontrolės sistemos evoliucijos riboženklis

Po 1998 m. gruodžio 10 dieną priimtų reikšmingų teismų sprendimų instancinės kontrolės sistemos korektyvų tęsėsi nacionalinių procesinių kodeksų rengimo ir derinimo procesas. Tačiau laukiant visaapimančių kodeksų pateikimo, paraleliai buvo priimta dar keletas šiam institutui aktualių aktų, kurie aptartini detaliau.

Pirmiausia paminėtinas 1999 m. gruodžio 21 dieną Konstitucinio Teismo priimtas nutarimas⁶⁶⁶. Spręsdamas dėl veikiančios Teismų įstatymo redakcijos atitinkamų nuostatų atitikties Konstitucijai, susijusių su teismų ir teisėjų korpuso formavimo nuostatomis, Konstitucinis Teismas konceptualiai suformulavo teisminės valdžios nepriklausomumo principo įgyvendinimo Lietuvos Respublikoje fabulą. Šis principas yra fundamentali teismų sprendimų instancinės kontrolės sistemos veikimo sąlyga Vakarų teisės tradicijoje. Jo identifikavimas ir apibrėžtis valstybėje veikiančioje teisės normų sistemoje sukuria esminę prielaidą užtikrinti asmens teisę į bylos nagrinėjimą nepriklausomame ir nešališkame teisme. Konstitucinis Teismas savo nutartimi konstatavo, jog Konstitucijos 109 str. 2 dalyje nustatytas teisėjų ir teismų nepriklausomumas „nėra savitiksliis dalykas – tai yra būtina žmogaus teisių ir laisvių apsaugos sąlyga. Konstitucijos 30 straipsnio 1 dalyje nustatyta, kad asmuo, kurio konstitucinės teisės ir laisvės pažeidžiamos, turi teisę kreiptis į teismą. Konstitucijos 31 straipsnio 2 dalyje įtvirtinta asmens, kaltinamo padarius nusikaltimą, teisė, kad jo bylą viešai ir teisingai išnagrinėtų nepriklausomas ir bešališkas teismas.“. Konstitucinio Teismo doktrinoje nedviprasmiškai suformuota iš teismų ir teisėjų nepriklausomumo kylanti jų savarankiškumo sąlyga, kaip būtina vykdyti Konstitucijos jam deleguotą monopolinę teisingumo vykdymo funkciją. Tai sąlygoja teismo kaip savarankiškos ir nepriklausomos struktūros teisę vykdyti teisingumą. Taigi Konstitucijos 109 str. nuostata, jog vykdydami teisingumą teisėjai yra nepriklausomi ir klauso tik įstatymo, bei Konstitucijos 114 str. 1 d. nustatytas valstybės valdžių, valdymo institucijų ir kitų subjektų ribojimas kištis į teisėjo ir teismo veiklą, pagal Konstitucinio Teismo doktriną, formuluoja imperatyvą išskirtinės teisės pačiam teismui peržiūrėti savo sprendimus. Tokia nuostata yra fundamentali teismų instancinės sistemos ir joje veikiančios teismų sprendimų instancinės kontrolės sistemos veikimo sąlyga valstybėje. Remiantis aptariamojo Konstitucinio Teismo išaiškinimo analize, nedviprasmiškai galima teigti apie Lietuvos Respublikoje funkcionuojančių teisminės valdžios principų atitikties Vakarų teisinės minties tradicijai.

Konstituciniam Teismui šiuo sprendimu pripažinus Teismų įstatymo nuostatas, nustatančias teisingumo ministro galias teisėjų korpuso ir Teisėjų garbės teismo forma-

666 „Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos teismų įstatymo 14, 25-1, 26, 30, 33, 34, 36, 40, 51, 56, 58, 59, 66, 69, 69-1 ir 73 straipsnių atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai““, *Valstybės žinios*, 1999, Nr. 109-3192.

vimo, teismų organizavimo, finansinio aprūpinimo, teismų (teisėjų) administracinės veiklos kontrolės ir teisėjų drausminės atsakomybės srityse, taip pat nuostatas, numatančias galimybę deleguoti teisėjus į Teisingumo ministerijos ar Teismų departamento struktūras, antikonstitucinėmis, 2002 m. birželio 21 dieną⁶⁶⁷ parlamentui buvo pateikta nauja įstatymo redakcija. Respublikos Prezidento, Teisėjų tarybos ir Aukščiausiojo Teismo iniciatyva parengti įstatymo pakeitimai turėjo užpildyti Konstitucinio Teismo išryškintas galiojančio įstatymo spragas, atsižvelgiant į tarptautinių organizacijų nuostatas ir užsienio valstybių patirtį. Prioritetiniu tikslu įstatymo rengėjai įvardijo teismų ir teisėjų nepriklausomumo principo užtikrinimą, kuris „yra būtina žmogaus teisių ir laisvių apsaugos garantija, apimanti <...> asmens teisę į teisminę gynybą ir bylos išnagrinėjimą nepriklausomame ir nešališkame teisme“⁶⁶⁸. Pažymėtina, jog nei įstatymų rengėjų detalizuotuose tiksluose, nei įstatymo projekto svarstymo ir priėmimo metu⁶⁶⁹ iš esmės teismų sprendimų kontrolės mechanizmas nebuvo keičiamas. 2002 m. sausio 24 dieną naujoji įstatymo redakcija⁶⁷⁰ parlamente buvo patvirtinta, o tų pačių metų kovo 12 dieną priimtas teisės aktas⁶⁷¹ nustatė jo įsigaliojimo terminą – 2003 m. sausio 1 dieną. Šie teisės aktai iš esmės paliko veikti tapačią teismų instancinę sistemą ir sprendimų kontrolės funkciją įgyvendinančių teismų kompetenciją. Tačiau naujasis įstatymas įvedė esminius pokyčius teismų savivaldoje, administracinėje veiklos kontrolyje, teismų personalinės sudėties formavime, teisėjų statuse, bylų teisingumo ginčų sprendime ir kt. Pažymėtina, jog 2003 m. sausio 1 dieną įsigaliojęs teisės aktas su pakeitimais veikia iki nūdienos.

Atitinkamai iki naujųjų kodeksų priėmimo įstatymų leidėjas koregavo ir tarybinius proceso įstatymus. Tačiau korekcijos juose jau buvo derinamos su būsimųjų nacionalinių kodeksų nuostatomis. Tokiu būdu dalis iš būsimųjų kodeksų teisės normų į

667 „Lietuvos Respublikos Seimo 2001-06-12 keturiasdešimt šeštasis posėdis“, *Stenogramos*, 2001-06-12, Nr. 46(97), žiūrėta 2021 m. gegužės 7 d., <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAK/TAIS.137597>.

668 „Įstatymų projektų Nr.IXP-729- IXP-741 aiškinamasis raštas“, žiūrėta 2021 m. gegužės 7 d., <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAK/TAIS.136185>.

669 „Lietuvos Respublikos Seimo 2002-01-12 penkiasdešimt šeštasis posėdis“, *Stenogramos*, 2002-01-12, Nr. 56(180), žiūrėta 2021 m. gegužės 7 d., <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAK/TAIS.158041>.; „Lietuvos Respublikos Seimo 2002-03-07 šeštasis posėdis“, *Stenogramos*, 2002-03-07, Nr. 6(196), žiūrėta 2021 m. gegužės 7 d., <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAK/TAIS.161799>.; „Lietuvos Respublikos Seimo 2002-03-12 trečiasis posėdis“, *Stenogramos*, 2002-03-12, Nr. 3(199), žiūrėta 2021 m. gegužės 7 d., <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAK/TAIS.162053>.

670 „Lietuvos Respublikos teismų įstatymo pakeitimo įstatymas“, *Valstybės žinios*, 2002, Nr. 17-649.

671 „Lietuvos Respublikos teismų įstatymo pakeitimo įstatymo įsigaliojimo ir įgyvendinimo įstatymas“, *Valstybės žinios*, 2002, Nr. 31-1131.

teisinę aplinką buvo integruojamos iki jiems įsigaliojant.

Vienu tokio pobūdžio pavyzdžių galima laikyti 2001 m. kovo 2 dieną parlamentui pateiktus svarstyti BPK pakeitimus, kuriais procese siekta atsisakyta bylų sumarinio proceso ir nustatyti supaprastintą bylų nagrinėjimo tvarką. Šiais pakeitimais keltas tikslas paspartinti dalies nusikalstamų veikų nagrinėjimą teisme.⁶⁷² Tačiau įvertinus pastabas dėl galimo tokio pakeitimo prieštaravimo Konvencijos nuostatomis⁶⁷³, apibrėžiančioms asmens teisę į gynybą, sumarinis procesas buvo paliktas veikti. Vis dėlto dalis pakeitimų įsigaliojo. Jais tiriant nusikalstamas veikas sumarinio proceso stadijoje buvo išplėsta prokuroro dispozicija, o pats procesas supaprastintas. Atskiro teismo sprendimo apskundimo, išnagrinėjus bylą sumarinio proceso tvarka, įstatymo projektas⁶⁷⁴ nenumatė, taigi apskundimas, kaip numatyta pakeistame BPK 456², vyko įprasta tvarka. Įstatymo projekto svarstymui užsitęsęs, pateikti pakeitimai priimti nebuvo. Tačiau šis pavyzdys gana iliustratyviai atskleidžia kodeksų rengėjų bandymus iki jų įsigaliojimo įsitikinti tam tikrų kodekso inovacijų veiksmingumu teisėkūros procese ir praktikoje.

2001 m. gegužės 21 dieną įstatymų leidėjui buvo pateiktas kitas BPK pataisų paketas, kuriuo siekta „<...> užtikrinti įsiteisėjusių teismų sprendimų baudžiamosiose byloje patikrinimo galimybę, atnaujinus procesą dėl aiškiai netinkamo baudžiamojo įstatymo pritaikymo arba dėl Europos Žmogaus teisių teismo sprendimo bei siekiant tobulinti baudžiamųjų bylų proceso kasacinės instancijos teisme teisinį reglamentavimą.“⁶⁷⁵ Kitaip tariant, šiuo įstatymo projektu į baudžiamąją teiseną, motyvuojant EŽTT sprendimų pritaikymu, siekta įdiegti antrą neordinarinę teismų sprendimų kontrolės formą – baudžiamųjų bylų proceso atnaujinimo institutą. Nors pirminiame įstatymo

672 „Baudžiamojo proceso kodekso 417 straipsnio pakeitimo, kodekso papildymo keturioliktuoju skyriumi ir kodekso aštuntojo skyriaus pripažinimo netekusiu galios įstatymo projekto aiškinamasis raštas“, žiūrėta 2021 m. gegužės 7 d., <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAK/TAIS.122849>.

673 „Europos Teisės Departamento išvada dėl Baudžiamojo proceso kodekso 417 straipsnio pakeitimo, kodekso papildymo keturioliktuoju skyriumi ir kodekso aštuntojo skyriaus pripažinimo netekusiu galios įstatymo projektui“, žiūrėta 2021 m. gegužės 7 d., <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAK/TAIS.126475>.

674 „Baudžiamojo proceso kodekso 45, 270, 440, 443, 446, 448, 449, 450, 451, 452, 454, 456 straipsnių pakeitimo ir papildymo, 447 ir 455 straipsnių pripažinimo netekusiais galios, kodekso papildymo 448(1), 448(2), 451(1), 451(2), 456(1), 456(2) straipsniais ir trisdešimt aštuntojo skirsnio pavadinimo pakeitimo įstatymo projektas“, žiūrėta 2021 m. gegužės 7 d., <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAP/TAIS.139620>.

675 „Baudžiamojo proceso kodekso 6, 104(1), 131, 194(1), 194(2), 244(1), 280, 283, 284, 292, 380, 414, 417, 418, 421, 422, 424, 425, 426, 427, 427(1), 428, 431 straipsnių pakeitimo ir papildymo, 430(2) straipsnio pripažinimo netekusiu galios, Kodekso dvyliktojo skyriaus pavadinimo pakeitimo, Kodekso padalos “Trylikštasis skyrius” ir šio skyriaus pavadinimo išbraukimo bei Kodekso papildymo keturiasdešimt antruoju ir keturiasdešimt trečiuoju skirsniais įstatymo projekto aiškinamasis raštas“, žiūrėta 2021 m. gegužės 7 d., <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAK/TAIS.131187>.

projekte⁶⁷⁶ tokio instituto taikymas buvo siaurai apibrėžtas EŽTT sprendimų atžvilgiu, ir jį numatyta palikti veikti kartu su ligtoline neordinarine teismų sprendimų kontrolės forma – bylų proceso atnaujinimu dėl naujai paaiškėjusių aplinkybių, iki įstatymo priėmimo atlikus pirminio teisės akto projekto korekcijas⁶⁷⁷ pastarosios neordinarinės formos nuspręsta apskirtai atsisakyti. Šiomis pataisomis, parlamento priimtomis 2001 m. rugsėjo 11 dieną⁶⁷⁸, BPK dvyliktoju skyriumi buvo nustatytas dvinaris neordinarinis teismų sprendimų kontrolės modelis: BPK 477-481 str. sistemoje įtvirtintas „Baudžiamosios bylos proceso atnaujinimas dėl aiškiai netinkamo baudžiamojo įstatymo pritaikymo“, BPK 482-487 str. – „Baudžiamosios bylos proceso atnaujinimas dėl Europos Žmogaus Teisių Teismo sprendimo“. Pirmoji teismų sprendimų kontrolės forma iš esmės nustatė dar pirminiame projekte jo rengėjų iškeltą siekį įdiegti įrankį, leidžiantį patikrinti išnagrinėtas arba paliktas nenagrinėti kasaciniame teisme bylas, „jeigu pagal byloje esančias nuosprendžias ir nutartimis nustatytas aplinkybes yra pagrindas manyti, jog aiškiai netinkamai pritaikytas baudžiamasis įstatymas“. Tokio pobūdžio procesas, pagal BPK 478 str. turėjo būti inicijuotas LAT pirmininko teikimu pagal įstatyme apibrėžtų subjektų pareiškimą. Dėl proceso atnaujinimo spręsti turėjo LAT teisėjų kolegija. Bylą išnagrinėti BPK 479 str. nustatyta tvarka turėjo LAT Baudžiamojo bylų skyriaus teisėjų kolegija, septynių teisėjų kolegija arba plenarinė sesija. Tuo metu pagrindas atnaujinti procesą dėl EŽTT sprendimo buvo šiam tarptautinės teisės subjektui priėmus sprendimą dėl atitinkamoje byloje pažeistų Konvencijos normų. Proceso atnaujinimas buvo inicijuojamas analogiška tvarka, LAT pirmininko teikimu sulaukus

676 „Baudžiamojo proceso kodekso 6, 104(1), 131, 194(1), 194(2), 244(1), 280, 283, 284, 292, 380, 414, 417, 418, 421, 422, 424, 425, 426, 427, 427(1), 428, 431 straipsnių pakeitimo ir papildymo, 430(2) straipsnio pripažinimo netekusiu galios, Kodekso dvyliktojo skyriaus pavadinimo pakeitimo, Kodekso padalos “Trylikštasis skyrius” ir šio skyriaus pavadinimo išbraukimo bei Kodekso papildymo keturiasdešimt antruoju ir keturiasdešimt trečiuoju skirsniais įstatymo projektas“, žiūrėta 2021 m. gegužės 7 d., <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAP/TAIS.139620>.

677 „Baudžiamojo proceso kodekso 104(1), 131, 194(1), 194(2), 244(1), 280, 284, 292, 380, 414, 417, 418, 421, 422, 424, 425, 426, 427, 427(1), 428, 431 straipsnių pakeitimo ir papildymo, 430(2) straipsnio pripažinimo netekusiu galios, Kodekso dvyliktojo skyriaus pavadinimo pakeitimo, Kodekso padalos “Trylikštasis skyrius” ir šio skyriaus pavadinimo išbraukimo bei Kodekso papildymo keturiasdešimt antruoju ir keturiasdešimt trečiuoju skirsniais įstatymo projektas“, žiūrėta 2021 m. gegužės 7 d., <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAP/TAIS.146524>.

678 „Baudžiamojo proceso kodekso 104(1), 131, 194(1), 194(2), 244(1), 280, 284, 292, 380, 414, 417, 418, 421, 422, 424, 425, 426, 427, 427(1), 428, 431 straipsnių pakeitimo ir papildymo, 430(2) straipsnio pripažinimo netekusiu galios, Kodekso dvyliktojo skyriaus pavadinimo pakeitimo, Kodekso padalos “Trylikštasis skyrius” ir šio skyriaus pavadinimo išbraukimo bei Kodekso papildymo keturiasdešimt antruoju ir keturiasdešimt trečiuoju skirsniais. įstatymo projektas“, žiūrėta 2021 m. gegužės 7 d., <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAP/TAIS.149520>.

įstatyme apibrėžtų subjektų prašymo (BPK 483 str.). Abiejų šių formų atveju, priėmus sprendimą procesą atnaujinti, LAT galėjo ankstesnį teismo sprendimą palikti nepakeistą, jį panaikinti ir bylą nutraukti, grąžinti bylą žemesnės instancijos teismui, pats priimti naują sprendimą (atitinkamai BPK 481, 487 str.). Pastebėtina, jog šiuo įstatymų leidėjo sprendimu pirmąkart Antrosios Respublikos laikotarpiu teismų sprendimų instancinės kontrolės raidoje civilinėje ir baudžiamojoje teisenoje buvo įdiegtos separačios neordinarinės teismų sprendimų kontrolės formos.

Atkreiptinas dėmesys ir į kitą aptariamojo įstatymo pakeitimo projekto nuostatą – panaikinus BPK 430² str. buvo atsisakyta normos, nurodančios pareigą LAT kasacinės instancijos teismo nutarties, kuria panaikintas ar pakeistas žemesnės instancijos teismo sprendimas dėl esminių įstatymo pažeidimų, nuorašą persiųsti Teisingumo ministerijai. Tokiu būdu baudžiamojoje teisenoje buvo panaikinta ydinga praktika, kai žemesnės instancijos teismų darbo efektyvumas iš dalies buvo vertinamas pagal panaikintų nutarčių skaičių, o teisėjams tokio tipo nuorašų pagrindu galėjo būti inicijuojama drausminė atsakomybė. Tokiu būdu įstatymų leidėjo sprendimu buvo eliminuota teisės doktrinoje kritikuota nuostata, numačiusi galimybę netiesioginei vykdamosios valdžios intervencijai, kaip spaudimo priemonę, į sprendimų priėmimo procesą.

Įsigaliojus minėtiems BPK pakeitimams, parlamentui 2001 m. lapkričio 10 dieną buvo pateiktas CPK pataisų projektas⁶⁷⁹. BPK 477-481 str. ir 482-487 str. teisės normų sistemoje įtvirtinus dvi naujas neordinarines teismų sprendimų kontrolės formas, buvo nustatyta, jog LAT teisėjų kolegijai priėmus sprendimą atnaujinti procesą, bylą tam tikrais atvejais išnagrinėja LAT Baudžiamųjų bylų skyriaus plenarinės sesija. Kaip pažymėjo įstatymo projekto rengėjas, kitos BPK normos ir CPK apsikritai tokios teismo sudėties nenumato, „<...> todėl kyla abejonių dėl jos teisėtumo ir galimybės nagrinėti bylas skyriaus plenarinėje sesijoje“⁶⁸⁰. Įstatymas⁶⁸¹ buvo priimtas 2002 m. kovo 14 dieną, kartu su Teismų įstatymo naująja redakcija. Juo įstatymų leidėjas pakeitė LAT plenarinės sesijos sudėtį LAT Civilinio skyriaus plenarine sesija. Tokiu būdu nustatant

679 „Civilinio proceso kodekso 16, 351, 364, 370(1), 372 ir 373 straipsnių pakeitimo įstatymo projektas“, žiūrėta 2021 m. gegužės 7 d., <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAP/TAIS.153702>.

680 „Civilinio proceso kodekso 16, 351, 364, 370(1), 372 ir 373 straipsnių pakeitimo įstatymo projekto aiškinamasis raštas“, žiūrėta 2021 m. gegužės 7 d., <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAP/TAIS.153702>.

681 „Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodekso 11, 16, 143, 144, 351, 364, 365, 367, 369, 370(1)-371(18), 371(19), 372, 373 straipsnių pakeitimo ir papildymo bei kodekso papildymo 136(2) straipsniu įstatymas“, *Valstybės žinios*, 2002, Nr. 31-1127.

specializuotą įstatymu numatytų bylų nagrinėjimą. Šiuo atveju formaliai buvo atsisaikyta tarybiniame procese anksčiau įtvirtinto Aukščiausiojo teismo plenumo paveldo, kurio sudėtyje bylas kolegialiai sprendavo civilines ir baudžiamąsias bylas nagrinėjančios teisėjai. Tokia praktika laikyta ydinga teisenos specifiškumo ir teisėjų kompetencijų požiūriu.⁶⁸²

Paraleliai vykstant aptartų įstatymų pakeitimų procesui, parlamente įregistruoti pirmųjų nacionalinių teisenos įstatymų projektai. 2001 m. rugpjūčio 10 dienos⁶⁸³ ir spalio 29 dienos⁶⁸⁴ Vyriausybės nutarimais, dalimis buvo pritarta naujojo Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodekso projektams (toliau – CPK). Atitinkamai 2001 m. rugpjūčio 30 dieną Vyriausybė pritarė naujojo Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso projektui (toliau – BPK).

Civilinio proceso kodeksas. CPK dėl plačios įstatymo apimties nuspręsta parlamentui pateikti dalimis. Naujųjų teisenos įstatymų sudarė 7 knygos, kurių pirmosios trys apibrėžė bendrąsias proceso nuostatas, likusios – specialiąsias. Pirmosios trys dalys apibrėžė ir teismų sprendimų kontrolės proceso reglamentavimą: ordinarines ir neordinarines sprendimų kontrolės formas. Šių dalių pateikimo metu to meto teisingumo ministras V. Markevičius pabrėžė, jog nors ir nuolat keistas, veikiantis tarybinis proceso kodeksas šiuolaikiškam neatitinka civiliniam procesui keliamų uždavinių. Anot jo „dabar galiojantis civilinis procesas sudaro pakankamai neribotas bylų vilkinimo galimybes nesąžiningai proceso šaliai, nepakankamai aiškiai apibrėžtos teismo ribų galios ir kiti dalykai. <...> faktiškai yra naikinamos galimybės vilkinti teismo procesą, nes parengtas civilinis procesas yra pirmasis Lietuvos istorijoje nacionalinis teisės aktas, kuris sistemiskai sureguliuoja civilinius procesinius teisinius santykius“⁶⁸⁵. Tokį kategorišką vertinimą dėl tuo metu veikusio proceso galima pagrįsti iš dviejų pusių. Viena, vykdomajai valdžiai, kurios sprendimu buvo sudaryta įstatymo projektą nuo 1996 m. rengusi darbo grupė (vadovas – V. Valančius), buvo reikalinga politinė valia jo priėmimui. Todėl atmetimas ligtolinio paveldo turėjo ir subjektyvų pagrindą – argu-

682 Teisėjo S. Šedbaro interviu, *supra note*, 372.

683 „Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodekso I-III dalių projekto pateikimo Lietuvos Respublikos Seimui““, žiūrėta 2021 m. gegužės 7 d., <https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/TAR.EC5154439195>.

684 „Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodekso IV-VII dalių projekto pateikimo Lietuvos Respublikos Seimui““, žiūrėta 2021 m. gegužės 7 d., <https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/TAR.DF03DF045FC0>.

685 „Lietuvos Respublikos Seimo 2001-09-11 trečiasis posėdis“, *Stenogramos*, 2001-09-11, Nr. 3(127), žiūrėta 2021 m. gegužės 7 d., <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAK/TAIS.149658>.

mentaciją, atsisakant teisės tarybinės sistemos suformuoto teisės normų fundamento ir pristatant pirmąjį nacionalinį tokio pobūdžio teisės aktą. Iš kitos pusės, ypač dėl 1999 m. sausio 1 dieną įsigaliojusių teisės normų pakeitimų, CPK buvo plačiai išplėstas dispozityvumo ir rungtyniškumo nuostatų taikymas, įtvirtinti proceso koncentruotumo uždaviniai bei klasikiniai proceso principai. Tačiau sistemiškas nuostatų veikimas galėjo būti užtikrintas šiuos aspektus implementavus ne kaip veikiančio teisės akto pataisas, bet darnioje, Vakarų teisės tradicija pagrįstoje nuostatų sistemoje. Teisingumo ministro teigimu, naujasis kodeksas įtvirtina „socialinio civilinio proceso modelį“, pirmiausia dėl aktyvaus teismo vaidmens procese. Taip pat nustato iki šiol veikusiam procesui sveitimus ekonomiškumo, koncentracijos ir operatyvumo principus.

Oficialiai teigta, jog projektas buvo parengtas remiantis Austrijos civilinio proceso pavyzdžiu⁶⁸⁶, tačiau faktiškai šį kodeksą derėtų laikyti austriškojo-vokiškojo modelio lipidiniu. Taip pat remtasi ir Lenkijos civilinės teisenos nuostatomis. Projektą rengusios darbo grupės narių teigimu, nors formuojant naująjį kodeksą visiškai atsisakyta ankstesnio laikotarpio patirties, tačiau tarybinis kodeksas taip pat buvo rengtas vokiškojo modelio pagrindu. Taigi tam tikra prasme teisės normų tęstinumas buvo išlaikytas.⁶⁸⁷

Kodekso priėmimo metu buvo užtikrintas platus suinteresuotųjų šalių – LAT, Lietuvos teisininkų draugijos, Lietuvos Generalinės prokuratūros, Seimo kanceliarijos Teisės departamento, Teisės instituto, atskirų ekspertų - įsitraukimas, pateikusių vien pirmosioms trimis dalimis per 130 pastabų.⁶⁸⁸ Pakoreguoto kodekso projekto ir teismų sprendimų kontrolės formas reglamentuojančių CPK dalių⁶⁸⁹ priėmimas parlamente įvyko 2002 m. vasario 28 d. Naujojo kodekso įsigaliojimą nustatančiu teisės aktu⁶⁹⁰ buvo nustatyta, jog pirmasis nacionalinis CPK įsigalioja nuo 2003 m. sausio 1 dienos.

Pažymėtina, jog 2002 m. priimtas CPK su pakeitimais galioja iki šiandienos. Todėl atliekant retrospektyvią teismų sprendimų instancinės kontrolės sprendimų sis-

686 „Civilinio proceso kodekso projekto aiškinamasis raštas“, žiūrėta 2021 m. gegužės 7 d., <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAK/TAIS.147584>.

687 Interviu medžiaga, *supra note*, 417.

688 „Lietuvos Respublikos Seimo Teisės ir teisėtvarkos komiteto Pagrindinio komiteto išvada „Dėl Civilinio proceso kodekso projekto (I-III DALYS) (IXP-926)““, žiūrėta 2021 m. gegužės 7 d., <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAK/TAIS.147584>.

689 „Lietuvos Respublikos Seimo 2002-02-28 pirmasis posėdis“, *Stenogramos*, 2002-02-28, Nr. 1(191), žiūrėta 2021 m. gegužės 7 d., <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAK/TAIS.161316>.

690 „Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodekso patvirtinimo, įsigaliojimo ir įgyvendinimo įstatymas. Civilinio proceso kodeksas“, *Valstybės žinios*, 2002, Nr. 36-1340.

temos evoliucijos analizę ir nekeliant tikslo detaliai analizuoti dabartyje veikiančio kodekso nuostatų, aptartini esminiai ši institutą liečiantys teisės normų pakeitimai.

1. Lingvistinis vientisumas. CPK III dalis pirmąkart civilinės teisenos normų struktūroje buvo apibrėžta pagal esminę ordinarines ir neordinarines teismų sprendimų kontrolės formas jungiančio instituto definiciją, kaip „Teismų sprendimų ir nutarčių teisėtumo ir pagrįstumo kontrolės formos bei proceso atnaujinimas“. Iki šiol Pirmosios ir Antrosios Respublikos laikotarpiu veikę kodeksai šio instituto kaip atskiro neidentifikavo, numatydami teismų sprendimų kontrolę apeliacinėje, kasacinėje instancijose ir neordinarinę kontrolės procesą tik kaip atskiras proceso stadijas.
2. *Revisio prioris institutiae* principo įtvirtinimas. Naujajame kodekse 314 str. ir 347 str. nustatytas draudimas, atitinkamai, tiek apeliacinės, tiek kasacinės instancijos teismui priimti naujus įrodymus, kurie galėjo būti pateikti žemesnės instancijos teisme, išskyrus tam tikras įstatymu numatytas išimtis. Tokiu būdu kodekse buvo įtvirtintas *ius novorum* įrodymų pateikimo draudimo institutas bei ribotos apeliacijos ir kasacijos modeliai. Įstatymų leidėjas CPK 320 str. ir 346 str. apibrėžė ir apeliacinės bei kasacinės instancijos teismo kompetenciją. Apeliacinės instancijos teismo funkciją sudarė pirmosios instancijos teismo sprendimo faktinių ir teisinių aplinkybių „patikrinimas“. Atitinkamai kasacinio teismo kompetencija apsiribojo tik materialinės ir procesinės teisės normų pažeidimų, nukrypimo nuo LAT suformuotos praktikos ar susiklosčiusios nevienodos praktikos klausimų sprendimu. Taigi iš esmės 1999 m. įsigalioję įstatymo pakeitimai, apibrėžę teismų sprendimų kontrolės formų taikymą teismoje ne kaip bylos nagrinėjimo iš esmės tęsinį, o priimto sprendimo patikrinimą, naujajame kodekse buvo įtvirtinti visa apimtimi. Anot įstatymo rengėjų sulig tuo CPK buvo nustatyta „tendencija, pastebima civilinio proceso genezėje Europoje paskutiniaisiais dešimtmečiais“⁶⁹¹.
3. Teismų sprendimų kontrolės ribojimas suma. CPK 303 str. įtvirtino apeliacinio proceso ribojimą smulkiuose turtiniuose ginčiuose, kai ginčijama suma yra mažesnė kaip 250 litų, su įstatymu numatytomis išimtimis. Iki šiol ribojimas dėl patekimo į apeliacinę instanciją buvo nustatytas tik Pirmosios Respublikos laikotarpiu, Antrosios Respublikos laikotarpiu patekimas į ape-

691 „Civilinio proceso kodekso projekto aiškinamasis raštas“, *supra note*, 686.

liacinę instanciją buvo absoliutus. 1999 m. įsigalioję kasacinės instancijos ribojimai pinigine suma palikti veikti tapatūs: turtiniuose ginčuose, kuriuose suma mažesnė nei 5000 litų, su CPK 341 str. numatytais išimtimis. Galima daryti išvadą, jog siekdamas proceso koncentruotumo ir ekonomiškumo, įstatymų leidėjas maksimaliai atsižvelgė į Europos Tarybos Ministrų komiteto 1995 m. vasario 7 d. priimtos rekomendacijos Nr. R(95)5 pavyzdinio sąrašo rekomendacines nuostatas dėl teismų sprendimų proceso ribojimo „protingomis sumomis“⁶⁹².

4. Skundo terminų prailginimas. Kritikos teisės doktrinoje sulaukęs 1996 m. įstatymų leidėjo sprendimas nustatyti trumpesnius apeliacinio skundo padavimo terminus ištaisytas buvo tik naujojo CPK nuostatomis. Įstatymo 307 str. nustatytas 30 d. terminas skundui pateikti nuo pirmosios instancijos teismo sprendimo priėmimo dienos. Projekto rengėjas pripažino, jog iki šiol veikusi tvarka pažeidė bylos šalių teises, apsunkindama galimybes pasinaudoti teismų sprendimų kontrole antrojoje instancijoje.⁶⁹³
5. Rašytinio proceso tvarkos išplėtimas. Jei 1999 m. įstatymų leidėjas nustatė siaurą kategoriją bylų, kurios galėjo būti taikomas ne žodinis procesas, naujajame CPK buvo atsisakoma neriboto žodiškumo principo taikymo apeliacinės instancijos ir kasacinės instancijos teisme. CPK 321 str. apibrėžė sąlygas, kuriomis byla galėjo būti išnagrinėta rašytinio proceso tvarka. Jos iš esmės buvo tapачios 1999 m. nustatytiems pakeitimams. Tačiau paraleliai CPK 322 str. įtvirtinta nuostata dėl apelianto teisės prašyti ginčą išnagrinėti rašytinio proceso tvarka, jei tam neprieštarauja kiti bylos dalyviai, šį institutą praplėstė. Teisė prašyti rašytinio proceso buvo priimta šalių naudai. Galima teigti, jog toks sprendimas traktuotinas kaip papildomas proceso koncentruotumo siekis.
6. Klasikinių principų įtvirtinimas. Pažymėtina, jog proceso nuostatomis buvo palikti veikti praktikoje pasiteisinę, iš esmės 1999 m. pilna apimtimi įvesti klasikiniai teismų sprendimų kontrolės proceso principai. *Tantum devolutum quantum appellatum* CPK 320 str. apibrėžė apeliacinio teismo pareigą spręsti

692 „Recommendation No. R (95) 5 Concerning the introduction and improvement of the functioning of appeal systems and procedures in civil and commercial cases. Adopted by the Committee of Ministers on 7 February 1995“, žiūrėta 2021 m. gegužės 7 d., http://www.coe.int/t/cm/home_en.asp.

693 „Civilinio proceso kodekso projekto aiškinamasis raštas“, *supra note*, 686.

ginčą neperžengiant apeliaciniame skunde nustatytų ribų. Atitinkamai CPK 353 str. nustatė bylų nagrinėjimo ribas kasacinės instancijos teismui. Tačiau šiose teisės normose kodeksas įtvirtino naują skundo ribų peržengimo išimtį - „viešojo intereso“ sampratą, kurios pagrindu, nagrinėjant atitinkamų rūšių bylas, skundo ribos galėjo būti peržengiamos. Šią nuostatą galima pagrįsti ir „socialiniu“ deklaruotą proceso pobūdį, kuris pasižymi platesne teismo jurisdikcija proceso metu. Galima teigti, jog tokiu būdu apribotas šalių dispozityvumo principas leido išryškinti procese įtvirtintą santykį tarp viešojo ir privataus intereso. Kitą klasikinį proceso principą - *non reformatio in peius* įstatymų leidėjas įtvirtino CPK 313 str. ir CPK 353 str., atitinkamai, apeliacinės ir kasacinės instancijos teisme. Šios nuostatos iš esmės nesiskyrė nuo įtvirtintų 1999 m. priimtais įstatymo pakeitimais.

7. Išimtinio statuso kasacinės instancijos teismui suteikimas. Nors nuo 1999 m. įsigaliojusių tarybinio CPK pakeitimų kasacinio teismo kompetencija buvo sukoncentruota į teisės klausimų nagrinėjimą, kaip ir būdinga Vakarų teisės tradicijai, naujojo CPK rengėjai šio teismo funkciją dar labiau susiaurino. CPK 346 str. buvo nustatyta, kad pagrindas peržiūrėti bylą kasacine tvarka yra ne bet koks materialinės normos pažeidimas, kaip buvo nustatyta ankstesniame kodekse, bet „turintis esminės reikšmės vienodam teisės aiškinimui ir taikymui“. Toks sprendimas, instituto evoliucijos raidos prasme, atrodo logiškas. Antroje Respublikoje beveik dešimtmetį veikus iš esmės neribotam kasacijos modeliui, išimtinis šios instancijos statusas buvo įtvirtintas gana nuosekliai ir išbaigtas gryninti su naujojo kodekso priėmimu. Įtvirtinus apertariamąją nuostatą, kasacinio teismo statusas valstybėje tampa išskirtinis, paremtas Konstitucijos ir Teismų įstatymu jam deleguotos funkcijos formuoti vieningą teismų praktiką, tačiau šią funkciją pozicionuojant teismo kompetencijos ašimi.
8. Kasacinės instancijos atrankos sistema. Atitinkamai siaurinant kasacinio teismo kompetenciją, buvo išplėsti ribojimai ir dėl ginčo patekimo į kasacinę instanciją. CPK 350 str. buvo įvestas naujas LAT kolegialus institutas - „atrankos kolegija“, šios teisės normos nustatyta tvarka sprendusi dėl kasacinio skundo priėmimo nagrinėti klausimo. Įstatymų rengėjų teigimu, iki šiol kodekse nustatyta praktika, kai tinkamai surašyto kasacinio skundo padavimas

savaime reiškė kasacinio proceso pradžia, praktikoje nepasiteisino.⁶⁹⁴ Tačiau paraleliai atsisakyta ir 1999 m. įvestos ir kritikuotos nuostatos dėl kasacinio skundo priėmimo pagrindų nustatymo tik įstatymu. Šiuo atveju, galima sakyti, jog buvo priimtas kompromisinis sprendimas: į nacionalinį proceso kodeksą perkelti gerąja užsienio šalių praktika paremtą atrankos procesą, kuris buvo sutelktas LAT dispozicijoje, ir palikti galioti nuostatą dėl imperatyvių kasacinio skundo atsisakymo priimti pagrindų. Taigi į kasacinę instanciją siekianti patekti bylos šalis turėjo ne tik atitikti formaliuosius įstatymo reikalavimus, bet ir atrankos kolegijos kriterijus, kurie įstatymu nedetalizuoti, tačiau, remiantis CPK 346 str. struktūra, esminiu reikalavimu tapo aktualumas teismų praktikos vienodinimui.

9. Neordinarinių kontrolės formų unifikacija. Naujajame CPK buvo atsisakyta neordinarinių teismų sprendimų kontrolės formų segmentacijos ir 365-374 str. sistemoje buvo paliktas veikti nuo 1999 m. sausio 1 dienos įsigaliojęs proceso atnaujinimo institutas. Pagal CPK 366 str. nustatytą proceso atnaujinimo pagrindų sudėtį galima konstatuoti, jog įstatymų leidėjas unifikavo neordinarines teismų sprendimų kontrolės formas, atsižvelgdamas ir į 2002 m. įsigaliojusius BPK pakeitimus. Kaip proceso atnaujinimo pagrindai buvo nustatyti EŽTT sprendimo motyvai, naujai paaiškėjusios esminės bylos aplinkybės, taip pat palikti veikti kiti iki tol nustatyti proceso atnaujinimo pagrindai.

Baudžiamojo proceso kodeksas. 2001 m. rugsėjo 19 dieną parlamentui buvo pateiktas ir pirmasis nacionalinis Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso projektas⁶⁹⁵. Kaip ir CPK atveju, jo rengimą užbaigė 1997 m. ministro pirmininko potvarkiu sudaryta darbo grupė (vadovas – M. Kazlauskas). Tačiau skirtingai nei CPK atveju, pateikimo metu teisingumo ministras naujojo kodekso nepristatė kaip radikaliaus naujovės. Labiau kaip evoliucijos rezultatą, prie kurio prieita nuosekliai, tobulinant 1961 m. tarybinį BPK ir iškilus poreikiui procesą adaptuoti pagal 2001 m. įsigaliojusį Baudžiamąjį kodeksą⁶⁹⁶. Atitinkamai pabrėžta, jog įstatymo rengėjas pasinaudojo Va-

694 „Civilinio proceso kodekso projekto aiškinamasis raštas“, *supra note*, 686.

695 „Baudžiamojo proceso kodekso patvirtinimo įstatymo projektas“, žiūrėta 2021 m. gegužės 7 d., <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAP/TAIS.148674>.

696 „Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso patvirtinimo ir įsigaliojimo įstatymas. Baudžiamasis kodeksas“, *Valstybės žinios*, 2000, Nr. 89-2741.

karų Europos valstybių baudžiamojo proceso įstatymų sukaupta patirtimi, tačiau tai atliko „ne mechaniškai įrašant tam tikras į teisės aktą. Tačiau buvo atrinktos tos idėjos, kurios gali būti realiai panaudotos mūsų šalies sąlygomis“⁶⁹⁷. Nors į ankstesnį paveldą rengiant įstatymo projektą nebuvo atsižvelgiama, esmine diskusijų priežastimi buvo būtent Vakarų Europos teisės tradicijoje taikomos nuostatos, reikšmingai rezonavusios su ligtoliniu reglamentavimu.⁶⁹⁸

Naujojo kodekso priėmimo procedūra vyko gana nuosekliai. Dokumentu turinys buvo svarstomas vientisas, pastabų pateikimui svarstyimo stadijoje taip pat buvo įtrauktas platus suinteresuotųjų šalių ratas: LAT, Lietuvos apeliacinis teismas, Lietuvos Respublikos generalinė prokuratūra, Europos teisės departamentas, Teisės institutas, Valstybės saugumo departamentas, Policijos departamentas, Lietuvos teisėjų asociacija, Teisės projektų ir tyrimų centras atskiri ekspertai ir kt.⁶⁹⁹ Pažymėtina, jog pastabų dėl įstatymo projekto visuose jį svarščiusiuose komitetuose gauta maždaug perpus mažiau nei CPK atžvilgiu.

Baudžiamojoje teisenoje suprojektuotą teismų sprendimų instancinės kontrolės sistemą įstatymo projekto rengėjai reglamentavo kodekso šeštojoje ir aštuntojoje dalyse. Tačiau jų atžvilgiu reikšmingesnių pakeitimų, lyginant su tuo metu veikusiu reglamentavimu, nebuvo planuojama. Kaip teigiama įstatymo projekto aiškinamajame rašte, „kadangi apeliacijos ir kasacijos institutai galioja Lietuvoje nuo 1995 m. (su esminiais pakeitimais įsigaliojusiais nuo 1999 m. sausio 1 d.) ir jų procesinė reglamentacija teismų praktikoje pasiteisino, todėl Projekte radikalesnių pakeitimų šiose stadijose nenumatyta“⁷⁰⁰. Parlamente įstatymo projekto priėmimo procedūra buvo užbaigta netrukus

697 „Lietuvos Respublikos Seimo 2001-09-18 septintasis posėdis“, *Stenogramos*, 2001-09-18, Nr. 7(131), žiūrėta 2021 m. gegužės 7 d., <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAK/TAIS.150089>.

698 Interviu medžiaga, *supra note*, 417.

699 „Lietuvos Respublikos Seimo Teisės ir teisėtvarkos komiteto Papildomo komiteto išvada „Dėl Lietuvos Respublikos Baudžiamojo proceso kodekso patvirtinimo įstatymo projekto (IXP-959)““, žiūrėta 2021 m. gegužės 7 d., <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAK/TAIS.161248>; „Lietuvos Respublikos Seimo Nacionalinio saugumo ir gynybos komiteto Papildomo komiteto išvada „Dėl Lietuvos Respublikos Baudžiamojo proceso kodekso patvirtinimo įstatymo projekto (IXP-959)““, žiūrėta 2021 m. gegužės 7 d., <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAK/TAIS.151185>.

700 „Baudžiamojo proceso kodekso patvirtinimo įstatymo projekto aiškinamasis raštas“, žiūrėta 2021 m. gegužės 7 d., <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAK/TAIS.148675>.

po CPK priėmimo: 2002 m. kovo 14 dieną naujasis kodeksas buvo priimtas.⁷⁰¹ Jo įsigaliojimą nuspręsta suderinti su Baudžiamojo kodekso ir Bausmių vykdymo kodekso⁷⁰² įsigaliojimo data – vieningas visiems trims nacionaliniams įstatymams įsigaliojimo terminas, atskiru teisės aktu⁷⁰³, nustatytas 2003 m. gegužės 1 dieną. Pažymėtina, jog 2003 m. įsigaliojęs BPK su atitinkamais pakeitimais veikia iki šiandienos.

Atitinkamai nekeliant tikslo detalai analizuoti nūdienoje veikiančio proceso nuostatų, paminėtini teismų sprendimų instancinės kontrolės sistemai aktualūs šio instituto pakeitimai ir aspektai.

1. Apeliacinio teismo kompetencijos pakeitimai. BPK 326 str. neliko nuostatos, leidžiančios apeliacinės instancijos teismui priimti nutartį, kuria išnagrinėta byla gražinama iš naujo tirti pirmosios instancijos teismui. Įstatymų rengėjas tokį pakeitimą motyvavo tuo, kad „apeliacinė instancija gali ištaisyti bet kokio pobūdžio klaidas ir priimti teisingą sprendimą“⁷⁰⁴. Taigi sulig šiuo pakeitimu galima konstatuoti proceso apeliacinėje instancijoje *de novo* bylos nagrinėjimo įtvirtinimą, nustatant pareigą aukštesnės instancijos teismui priimti naują sprendimą. Tokiu būdu baudžiamojoje teisenoje buvo pasirinktas neribotos apeliacijos modelio įtvirtinimas, kuris teisės mokslo⁷⁰⁵ apibrėžiamas kaip pakartotinis bylos nagrinėjimas apeliacinės instancijos teisme, neperžengiant apeliacinio skundo ribų, siekiant atsakyti į klausimą, ar ginčas pirmosios instancijos teisme buvo išspręstas teisingai. Taigi BPK reglamentuotas apeliacinis procesas linko kita kryptimi nei CPK.
2. Neribotos apeliacijos modelio įtvirtinimas. Galima teigti, jog įstatymo leidėjo sprendimu BPK 312 str. įtvirtinta absoliuti teisė apskūsti žemesnės instancijos teismo sprendimą apeliacine tvarka, taip pat BPK 324 str. nenustatytas ribojimas teismui teikti naujus įrodymus, sintezėje su aptartąja BPK 326 str.

701 „Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso patvirtinimo, įsigaliojimo ir įgyvendinimo įstatymas. Baudžiamojo proceso kodeksas“, *Valstybės žinios*, 2002, Nr. 37-1341.

702 „Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodekso patvirtinimo įstatymas. Bausmių vykdymo kodeksas“, *Valstybės žinios*, 2002, Nr. 73-3084.

703 „Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso, patvirtinto 2000 m. rugsėjo 26 d. įstatymu Nr. VIII-1968, Baudžiamojo proceso kodekso, patvirtinto 2002 m. kovo 14 d. įstatymu Nr. IX-785, ir Bausmių vykdymo kodekso, patvirtinto 2002 m. birželio 27 d. įstatymu Nr. IX-994, įsigaliojimo ir įgyvendinimo tvarkos įstatymas“, *Valstybės žinios*, 2002, Nr. 112-4970.

704 „Baudžiamojo proceso kodekso patvirtinimo įstatymo projekto aiškinamasis raštas“, *op cit*.

705 Goda Ambrasaitė, „Apeliacija Lietuvos administraciniame procese: pagrindinės reformos kryptys“, *Jurisprudencija* 82, 4 (2006): 14.

nuostata, leidžia konstatuoti baudžiamojoje teisenoje nustatytą neribotos apeliacijos modelį. Šios nuostatos taip pat atitinkamai skyrėsi nuo CPK rengėjų pasirinktos krypties.

3. Klasikinių principų raiška. Naujojo kodekso normomis buvo palikti veikti iš esmės nepakeisti *tantum devolutum quantum appellatum* ir *non reformatio in peius* (BPK 320 str. ir 376 str.) principai. Tiesa, pirmojo principo taikymo atveju įstatymų leidėjas nesvarstė tapačios CPK „viešojo intereso“ sąvokos nustatymo, palikdamas teisę skundo ribas peržengti esant „esminiams Kodekso pažeidimams“. Tai galima pateisinti ir tuo, jog baudžiamasis procesas savo esme yra neatsiejamas nuo viešojo intereso įgyvendinimo, todėl tokios nuostatos įdiegimas galėjo sukelti principinių neatitikimų.
4. Trinario neordinarinio teismų sprendimų kontrolės proceso nustatymas. BPK struktūroje buvo nustatytos trys neordinarinės teismų sprendimų kontrolės formos: BPK 443-450 str. reglamentuotas baudžiamosios bylos atnaujinimas dėl naujai paaiškėjusių aplinkybių, BPK 451-455 str. – baudžiamosios bylos atnaujinimas dėl aiškiai netinkamo baudžiamojo įstatymo pritaikymo, BPK 456-461 str. - baudžiamosios bylos atnaujinimas dėl EŽTT sprendimo. Taigi CPK projekto rengėjui sėkmingai unifikavus neordinarines kontrolės formas vieno instituto aprėptyje, BPK nuspręsta nekeisti nusistovėjusios tvarkos ir palikti veikti iki šiol reglamentuotas formas. Tokiu būdu teisenose formaliai susiklostė tapatus neordinarinis teismų sprendimų kontrolės procesas, tačiau BPK buvo pasirinktas formaliai keblesnis bylos šalims reglamentacinis mechanizmas.
5. Atotrūkis nuo CPK inovacijų. Be aktualių proceso pakeitimų, taip pat paminėtini ir tam tikri aspektai, kurie sukūrė atotrūkį nuo tais pačiais metais priimto CPK. Kaip teigė abejojose darbo grupėse veikę nariai, bendradarbiavimas tarp darbo grupių praktiškai nevyko.⁷⁰⁶ Tai lėmė tam tikrus teisenų skirtumus. Juos galima išvelgti ir formaliąja prasme, pavyzdžiui, lingvistiniuose skirtumuose: BPK neapibrėžė teismų sprendimų instancinės kontrolės sistemos kaip atskiro instituto, neordinarinės kontrolės formos buvo reglamentuotos kaip atskiros proceso dalys. Tam tikri skirtumai atsispindėjo ir formų reglamentacinėje struktūroje. Pavyzdžiui, CPK nustačius atrankos-leidimų

706 Interviu medžiaga, *supra note*, 417.

mechanizmą dėl patekimo į kasacinę instanciją, toks apribojimas naujajame BPK nustatytas nebuvo. BPK 372 str. nustatė, jog gautus kasacinius skundus patikrina LAT pirmininkas ar LAT Baudžiamųjų bylų skyriaus pirmininkas tik dėl šiame kodekse nustatytų reikalavimų atitikties. Neradus formalių trūkumų byla buvo perduodama nagrinėjimui. Taigi kasacijos institutui papildomų ribojimų 2002 m. nustatyta nebuvo. Atitinkamai CPK normomis nustatčius pareigą kasacinį skundą parengti ginčo šalį atstovaujančiam atstovui, BPK 367 str., apibrėžiantis subjektų ratą, turinčių teisę apskusti žemesnės instancijos teismo sprendimą kasacine tvarka, tokios nuostato nenumatė. Tokių skirtumų susiklostymą lėmė ir objektyvios aplinkybės, lėtesnė teismų sprendimų instancinės kontrolės sistemos evoliucijos eiga baudžiamojoje teiseje.

Reziumuojant galima teigti, jog 2003 m. įsigaliojus naujos redakcijos Tesimų įstatymui ir pirmiesiems nacionaliniams baudžiamosios ir civilinės teisenos kodeksams buvo pasiektas Pirmosios ir Antrosios Respublikos laikotarpiu veikusios teismų sprendimų instancinės kontrolės sistemos riboženkliis, žymėjęs svetimosios teisės raišką ir jos adaptacijos bei kodifikacijos pastangas. Iki nūdienos galiojančios įstatymų redakcijos suformavo darnią teismų sprendimų instancinės kontrolės sistemą, kurią amžininkai apibrėžia kaip nuolat tobulinamą ir tobulintiną, pavyzdžiui, dėl atrankos sistemos ar vieningos kontrolę įgyvendinančių teismų praktikos formavimo⁷⁰⁷, tačiau, teisenos požiūriu, nustatytą kaip stabilią ir iš esmės nekeistiną.

707 Teisėjo S. Šedbaro interviu, *supra note*, 372.; Teisėjos J. Stripeikienės interviu, *supra note*, 418.

IŠVADOS

1. Nepaisant Pirmojoje Respublikoje vyravusio teisės partikuliarizmo, Lietuvos Respublikos teismų instancinė sistema kilo tik iš 1864 m. carinės Rusijos imperijos teisinės reformos šaltinių. Iki šiol Lietuvos teisės doktrinoje klaidingai teigta, jog pirmoji valstybės teismų instancinė sistema kyla (ir) iš Pirmojo pasaulinio karo metu įvestos Vokietijos imperijos teismų struktūros. Šią interpretaciją paneigia ne tik tyrimo metu surinkti pirminiai ir antriniai archyviniai bei doktrininiai šaltiniai, tačiau taip pat ir teismų sprendimų instancinės kontrolės sistemos recepcija. Taigi pirmasis ginamasis teiginys, remiantis tyrimo duomenimis, laikytinas patvirtintu.
2. 1918 m. lapkričio 2 dieną įgyvendinus carinės Rusijos imperijos teisės šaltinių recepciją, Lietuvos Respublikoje teismų sprendimų instancinės kontrolės institutas buvo įtvirtintas organiškai, nekvestionuotinai ir veikė iki 1940 m. įvykdytos sovietų okupacijos.
 - 2.1. Šuo laikotarpiu veikė trys ordinarinės teismų sprendimų kontrolės formos: apeliacija – nustatyta 1918 m. gruodžio 15 d., kasacija – dėl pragmatinių motyvų įvesta 1921 m. birželio 15 d., ir revizija – nuo 1924 m. sausio 31 d. veikusi autonomiškos Klaipėdos krašto teismų sistemos aukščiausioje teismų sistemos grandyje.
 - 2.2. Nors apeliacinė ir kasacinė instancijos įvestos ne tapačiu metu, realiai asmens teisė į teismų sprendimo kontrolę aukštesnės instancijos teisme per visą Pirmosios Respublikos laikotarpį buvo įgyvendinta pilna apimtimi. Išimtimi laikytina tik 1922 m. Konstitucijos 63 str. ir 1928 m. Konstitucijos 64 ir 65 str. reglamentuota baudžiamųjų bylų kategorija, kuriai teismų sprendimų kontrolė nebuvo numatyta.
 - 2.3. Teismų sprendimų instancinės kontrolės procesą šiuo periodu reglamentavo receptuoti ir iš esmės nenovelizuoti carinės Rusijos imperijos teisės šaltiniai, suformuoti iš imperinės (autoritarinės) paskirties teisės normų. Ligšiolinėje nacionalinėje teisės doktrinoje teigta, kad pastarieji šaltiniai, dėl Vakarų teisės tradicijos raiškos, nacionalinei teisės sistemai buvo tinkami. Tačiau šią interpretaciją paneigia tyrimo metu surinkti duomenys. Dėl sisteminių reglamentacinių trūkumų, teismų sprendimų kontrolę įgyvendinusiose instancijose visą laikotarpį vyravo teismo pro-

ceso trukmės ir darbo krūvio problematika, kurią nesėkmingai bandyta spręsti recepuotų įstatymų korektyvomis, kasacinio teismo formuojama doktrina, teismų instancinės sistemos reforma, teisėjų korpuso didinimu. Fundamentalūs sistemos tobulinimo pasiūlymai formuluoti ir to meto teisės mokslo doktrinoje. Atsižvelgiant į neigiamą problematikos įtaką teismų darbo efektyvumui ir jos mastą bei priešokupaciniu periodu realizuoti imtą nacionalinių teisės kodeksų rengimo iniciatyvą, teigina, kad 1940 m. okupacija nutraukė neišvengiamą nacionalinio teismų sprendimų instancinės kontrolės sistemos sukūrimo procesą. Taigi antrasis ginamasis teiginys laikytinas patvirtintu.

- 2.4. Teismų sprendimų kontrolę įgyvendinusių teismo grandžių jurisprudencijos tyrimas atskleidžia, kad teismų darbo efektyvumą praktikoje neigiamai veikė nesankcionuotas proceso dalyvių atvykimas į teismo posėdžius, praktiškai neribotas įrodymų *de novo* pateikimas aukštesnės instancijos teisme, liberali apeliacinio skundo forma, neribota kasacinė instancija. Teismai šiuos, su proceso koncentruotumu susijusius trūkumus, savo kompetencijos ribose, sprendė praktikoje: procesinėmis priemonėmis reikšmingai ribodami naujų įrodymų pateikimą, patekimą į kasacinę instanciją. Tačiau dėl nerealizuotų esminių reglamentacinių pokyčių, teismų sprendimų kontrolės sistemos efektyvumo trūkumai nebuvo eliminuoti.
3. 1940-1990 m. Lietuvoje veikė Vakarų teisės tradicijai svetimas ir politinei intervencijai į teismo darbą prielaidas sudarantis socialistinis teismų sprendimų kontrolės konstruktas. Atkuriant nepriklausomybę ir konstitucinės galios teisės normomis įgyvendinant atkurtos valstybės santvarkai neprieštarujančių teisės nuostatų recepciją, *in corpore* sovietinė (formalioji, ne politinė) teismų sprendimų kontrolės sistema buvo perkelta į nacionalinę teisę. Įgyvendinta teisės normų recepcija ir per visą okupacinį periodą tikslingai vykdytas istorinės atminties ir patirties naikinimas lėmė tai, jog Lietuvos okupacija negrįžtamai nutraukė Pirmosios Respublikos teismų sprendimų kontrolės instituto raidą. Tad trečiasis ginamasis teiginys taip pat laikytinas pasitvirtinusi.
4. Ne svetimosios teisės aktų pagrindu reglamentuota teismų sprendimų instancinė kontrolės sistema ėmė veikti tik 2003 m., kai įsigaliojo pirmieji na-

cionaliniai proceso kodeksai ir nauja Teismų įstatymo redakcija. 1990 m. atkūrus Lietuvos valstybingumą, teismų instancinės kontrolės sistemą reglamentavo receptuoti sovietiniai teisės aktai. Skirtingai nuo Pirmosios Respublikos laikotarpio, pastarieji buvo reikšmingai novelizuoti, o teismų sprendimų kontrolės modelis esmingai buvo keistas keturis kartus: 1995 m., 1996 m., 1999 m. ir 2003 m.

4.1. 1992 m., teisėjų korpuso iniciatyva buvo įgyvendintas keturių grandžių trijų instancijų teismų sistemos perėmimas iš Pirmosios Respublikos. Tokiu būdu formaliai užtikrinant teisminės valdžios tęstinumą. Vis dėlto, nei teismų sistemos formavimo metu, nei procesinių teisės aktų kūrimo metu, teismų instancinei sistemai nebuvo suteiktas Pirmosios Respublikos reglamentacinis turinys. Neatsižvelgta ir į praktinę teismų darbo problematiką. Tik formalus pasinaudojimas istorine patirtimi lėmė tai, kad Pirmosios Respublikos teismų sprendimų kontrolės sistemos trūkumai – neribotas įrodymų *de novo* pateikimo aukštesnės instancijos teisme, neribota kasacinė instancija, nesankcionuotas proceso dalyvių atvykimas į teismo posėdžius ir kt. – atsikartojo ir atkūrus nepriklausomybę. Taigi ketvirtasis ginamasis teiginys taip pat laikytinas patvirtintu.

4.2. 1990-1995 m. laikotarpiu, vienintele teismų sprendimų kontrolės forma veikė kasacija, kaip sovietmečio paveldas - ideologizuota iškreiptų klasikinių apeliacijos ir kasacijos formų sintezė. Nuo 1995 m. į teiseną buvo grąžinti klasikiniai apeliacijos ir kasacijos institutai. Nepaisant formų kaitos, 1990-2003 m. asmens teisė į teismo sprendimo kontrolę realiai taip pat buvo užtikrinta pilna apimtimi. Išimtimi galima laikyti tik sovietinio BPK 37 str. reglamentuotą baudžiamųjų bylų kategoriją, kuriai teismo sprendimo kontrolė nebuvo taikoma.

4.3. 1990-1997 m. teismų sprendimų kontrolės sistemos reglamentavimo tobulinimą stabdė stagnacija teisinės minties plėtotėje ir teismų darbo krūvio problematika. Pastaroji veikė kaip katalizatorius dažniems ir esminiems teismų sprendimų kontrolės proceso pokyčiams, ypač 1995-1999 m. laikotarpiu. Esminis lūžis buvo pasiektas 1997 m. suformavus įstatymų rengimo darbo grupes, pasirėmusias tarptautine praktika ir doktrina.

4.4. 2003 m. įsigalioję, nacionalinę teismų sprendimų kontrolės sistemą reglamentavę civilinio ir baudžiamojo proceso kodeksai visa apimtimi sutelkė prieš tai praktikoje išbandytus klasikinius šios sistemos principus, formas ir tarptautinę praktiką. Tačiau sunorminta sistema evoliucionavo nevienodu greičiu. Civilinėje teisenoje įdiegtas atrankos modelis kasaciniam skundams, naujų įrodymų pateikimo aukštesnės instancijos teismui ribojimas, žodinio ir rašytinio proceso derinimas ir kt. aspektai atitiko užsienio šalių praktiką, buvo toliaregiški ir tam metui itin pažangūs, tačiau neadaptavūs baudžiamojo proceso teisei. Teismų sprendimų kontrolės sistema nevienodu greičiu vystėsi ir po nacionalinių proceso kodeksų įsigaliojimo.

PASIŪLYMAI

Atsižvelgiant į tyrimo metu atliktą pirminių šaltinių – anksčiau nepublikuotų archyvinių duomenų, jurisprudencijos, nacionalinių ir užsienio šalių teisės aktų, bei antrinių šaltinių – teisės ir istorijos mokslo doktrinos analizę, akademiniam diskurse: teisės teorijos ir teisės istorijos, civilinio ir baudžiamojo proceso mokslo programose siūloma ištaisyti ligšiolinius klaidingus teiginius, taigi koreguoti ir (ar) nustatyti, jog:

1. Iki nūdienos evoliucionavusi Lietuvos Respublikos teismų organizacija kyla iš carinės Rusijos imperijos 1864 m. teisinės reformos, kuri yra nacionalinės teismų sistemos kilmės šaltinis.
2. 1918-1940 m. civilinės ir baudžiamosios proceso teisės šaltiniai, nepaisant recepuotų carinės Rusijos imperijos šaltinių formavimo pagal Vakarų teisės tradiciją, nebuvo tinkami demokratinės (unitarinės) valstybės teisei ir neigiamai veikė teismų darbo efektyvumą.
3. 1990 m. atkūrus valstybingumą ir formuojant nacionalinę teismų organizaciją, istorine patirtimi buvo pasinaudota tik perimant keturių grandžių ir trijų instancijų teismų sistemos struktūrą, tačiau tapatus reglamentacinis turinys jai suteiktas nebuvo.

ŠALTINIŲ IR LITERATŪROS SĄRAŠAS

I. DISERTACIJOJE CITUOJAMI ŠALTINIAI:

1. Rusijos imperijos teisės aktai:

1. „Собрание (1881 - 1913). Том 16 (1896)“. *Российская национальная библиотека*. Žiūrėta 2021 m. vasario 17 d. http://nlr.ru/e-res/law_r/content.html.
2. „Судебные уставы. 20 ноября 1864“. *Управление делами президента российской федерации*. Žiūrėta 2021 m. vasario 17 d. <https://www.prlib.ru/en/node/372590>.
3. „Учреждение Судебных Установлений“; „Устав Гражданского Судопроизводства“; „Устав Уголовного Судопроизводства“; „Законы о Судопроизводстве Гражданском“. *Российская национальная библиотека*. Žiūrėta 2021 m. vasario 17 d. http://nlr.ru/e-res/law_r/coll.php?part=1654.
4. „Учреждения судебных установлений“. *Управление делами президента российской федерации*. Žiūrėta 2021 m. vasario 17 d. <https://www.prlib.ru/en/node/372590>.
5. „Устав о наказаниях, налагаемых мировыми судьями“. *Управление делами президента российской федерации*. Žiūrėta 2021 m. vasario 17 d. <https://www.prlib.ru/en/node/372590>, 421-454.
6. „Уставъ гражданского судопроизводства“. *Управление делами президента российской федерации*. Žiūrėta 2021 m. vasario 17 d. <https://www.prlib.ru/en/node/372590>.
7. „Уставъ уголовного судопроизводства“. *Управление делами президента российской федерации*, žiūrėta 2021 m. vasario 17 d. <https://www.prlib.ru/en/node/372590>.
8. „Указ Правительствующему Сенату“. *Управление делами президента российской федерации*. Žiūrėta 2021 m. vasario 17 d. <https://www.prlib.ru/en/node/372590>.

3. Pirmosios Respublikos teisės aktai:

1. „Lietuvos Nepriklausomybės Aktas“. *Lietuvos aidas* 70, 22 (1918).
2. „Lietuvos Valstybės Laikinosios Konstitucijos Pamatiniai Dėsniai“. *Laikinosios Vyriausybės žinių papildymas* 1-1a. (1918).
3. „Laikinis Lietuvos teismų ir jų darbo sutvarkymas“. *Laikinosios Vyriausybės žinios* 2-3/26 (1919).
4. „Paiškinimas įstatymui „Laikinis Lietuvos teismų ir jų darbo sutvarkymas““. *Lietuvos Vyriausybės žinios* 2-3/27 (1919).
5. „Lietuvos Valstybės Laikinosios Konstitucijos Pamatiniai Dėsniai“. *Priedėlis prie Laikinosios Vyriausybės žinių* 6-24a (1919).
6. „Laikiniai Armijos teismo įstatymai“. *Laikinosios Vyriausybės žinios*. 10-130 (1919).
7. „Laikinoji Lietuvos Valstybės Konstitucija“. *Laikinosios Vyriausybės žinios* 37-407 (1920).
8. „Laikinojo Lietuvos teismų ir jų darbo sutvarkymo, civilinio ir baudžiamojo proceso įstatymų pakeitimas ir papildymas“. *Vyriausybės žinios* 68-607 (1921).
9. „Lietuvos Valstybės Konstitucija“. *Vyriausybės žinios* 100-799 (1922).
10. „Baudžiamojo proceso įstatymų pakeitimas“. *Vyriausybės žinios* 104-814 (1922).
11. „Teismų sutvarkymo įstatymo pakeitimas“. *Vyriausybės žinios* 374-2567 (1932).
12. „Tvarkomojo teismų įstatymų pakeitimas“. *Vyriausybės žinios* 151-1078 (1924).
13. „Laikinojo Lietuvos teismų ir jų darbo sutvarkymo įstatymo pakeitimas“. *Vyriausybės žinios* 1940 m. lapkričio 30 d. LTSR Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo įsakas „Dėl Lietuvos TSR teismų sistemos pertvarkymo“. *LTSR Aukščiausiosios Tarybos žinios*, 1941, Nr. 13.
14. *Lietuvos TSR Vyriausybės nutarimų ir potvarkių rinkinys*. 1940, Nr. 2.
15. „TSRS, sąjunginių ir autonominių respublikų teismų santvarkos įstatymas“. Kaunas: Lietuvos TSR Teisingumo liaudies komisariato leidinys, 1940.
16. „1940 m. lapkričio 30 d. LTSR Aukščiausiosios Tarybos įsakas „Dėl laikino taikymo RTFSR baudžiamųjų, civilinių ir darbo įstatymų Lietuvos TSR teritorijoje“. *LTSR Aukščiausiosios Tarybos žinios*, 1940, Nr. 1-3.
17. „Lietuvos Tarybų Socialistinės Respublikos Baudžiamojo proceso kodeksas“. *Valstybės žinios*, 1961, Nr. 18-147.
18. „Lietuvos Tarybų Socialistinės Respublikos Civilinio proceso kodeksas“. *LTSR įstatymų sąvadas*, 1964.

19. „Lietuvos Tarybų Socialinės Respublikos Konstitucija (Pagrindinis Įstatymas)“. *Vyriausybės žinios*, 1978, Nr. 11-130.
20. „Lietuvos Tarybų Socialistinės Respublikos Teismų santvarkos įstatymas“. *Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios*. 1981, Nr. 34-421.
21. „Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo 1983 m. lapkričio 30 d. įsako redakcija“. *Vyriausybės žinios*, 1984, Nr. 2-20. *sybės žinios* 151-1078 (1924).
22. „Laikinojo Lietuvos teismų ir jų darbo sutvarkymo įstatymo pakeitimas“. *Vyriausybės žinios*. 160-1140 (1924).
23. „Laikinojo Lietuvos teismų ir jų darbo sutvarkymo įstatymo pakeitimas“. *Vyriausybės žinios* 238-1543 (1926).
24. „Laikinojo Lietuvos teismų ir jų darbo sutvarkymo įstatymo pakeitimas“. *Vyriausybės žinios* 284-1824 (1928).
25. „Civilinio proceso įstatymų pakeitimas“. *Vyriausybės žinios* 403-2769 (1932).
26. „Teismų santvarkos įstatymas“. *Vyriausybės žinios* 419-2900 (1933).
27. „Baudžiamojo proceso įstatymo pakeitimas“. *Vyriausybės žinios* 432-3008 (1933).
28. „Lietuvos Konstitucija“. *Vyriausybės žinios* 600-4199 (1938).
29. „Civilinės teisenos įstatymo pakeitimas“. *Vyriausybės žinios* 609-4276 (1938).
30. „Civilinės teisenos įstatymo pakeitimas“. *Vyriausybės žinios* 619-4389 (1938).
31. „Civilinės teisenos įstatymo pakeitimas“. *Vyriausybės žinios* 684-5008 (1939).
32. „Baudžiamosios teisenos įstatymo pakeitimas“. *Vyriausybės žinios* 700-5375 (1940).

4. Sovietiniai teisės aktai:

1. „LTSR konstitucija. Pagrindinis įstatymas“. *Vyriausybės žinios*. 1940, Nr. 730–5997.
2. „LTSR Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo 1940 m. rugpjūčio 25 d. nutarimas „Apie LTSR Aukščiausiojo teismo išrinkimą““. *LTSR Aukščiausiosios Tarybos žinios*. 1940, Nr. 1.
3. „LTSR Liaudies Komisarų Tarybos 1940 m. rugsėjo 26 d. nutarimas Nr. 162 „Dėl Vyriausiojo Tribunolo ir Apeliacinių rūmų panaikinimo““. *LTSR Aukščiausiosios Tarybos žinios*, 1940, Nr. 3-53.
4. *RTFSR Baudžiamasis procesinis kodeksas. Su pakeitimais iki 1940 m. lapkričio 15 d.* Kaunas: Lietuvos TSR Teisingumo liaudies komisariato leidinys, 1941.
5. *RTFSR Civilinis procesinis kodeksas. Su pakeitimais iki 1940 m. lapkričio 15 d.* Kaunas: Lietuvos TSR teisingumo liaudies komisariato leidinys, 1941.

5. Antrosios Respublikos teisės aktai:

1. „Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos Aktas dėl Lietuvos nepriklausomos valstybės atkūrimo“. *LRS.lt*. Žiūrėta 2021 m. vasario 8 d. <https://www.lrs.lt/datos/kovo11/aktas.htm>.
2. „Lietuvos Respublikos įstatymas „Dėl 1938 metų gegužės 12 dienos Lietuvos Konstitucijos galiojimo atstatymo““. *Valstybės žinios*, 1990, Nr. 9-223.
3. „Lietuvos Respublikos Laikinasis Pagrindinis Įstatymas“. *Vyriausybės žinios*, 1990, Nr. 9-224.
4. „Lietuvos Respublikos įstatymas „Dėl Lietuvos Respublikos Laikinojo Pagrindinio Įstatymo““. *Vyriausybės žinios*, 1990, Nr. 9-224.
5. „Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos Baudžiamojo proceso kodekso 417, 419 straipsnių ir Civilinio proceso kodekso 352, 353 straipsnių taikymo““. *Lietuvos aidas* 100, 0 (1990).
6. „Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos įstatymas „Dėl Lietuvos Respublikos Teismų santvarkos ir teisėjų statuso įstatymo 49 straipsnio pakeitimo““. *Lietuvos aidas* 117, 0 (1990).
7. „1990 m. kovo 13 d. Aukščiausiosios Tarybos nutarimas „Dėl Aukščiausiosios Tarybos deputatų laikinųjų darbo grupių įsteigimo““. *Valstybės žinios*. 1990, Nr. 9-239.
8. „1990 m. balandžio 5 d. Aukščiausiosios Tarybos nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos Aukščiausiają Tarybą aptarnaujančių padalinių struktūros““. *Valstybės žinios*. 1990, Nr. 11-351.
9. „Lietuvos Respublikos įstatymas „Dėl Lietuvos Respublikos teismų santvarkos ir teisėjų statuso įstatymo 19 straipsnio pakeitimo““. *Valstybės žinios*, 1990, Nr. 29-695.
10. „Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo 1990 m. liepos 18 d. nutarimas „Dėl darbo grupių įstatymų projektams rengti sudarymo““. Iš *Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo dokumentų rinkinys*. Vilnius: Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba, 1991.
11. „Lietuvos respublikos įstatymas „Dėl Lietuvos respublikos pagrindinio Įstatymo kai kurių straipsnių pakeitimo ir papildymo““. *Valstybės žinios*, 1991, Nr. 3-42.
12. „1991 m. gegužės 10 d. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo plenumo nutarimas Nr.

- 4 „Dėl teismų praktikos taikant Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodekso normas“⁴⁴. TAR, 1991-05-10, Nr. 4. Žiūrėta 2021 m. kovo 17 d. <https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/TAR.F3E837726A5B>.
13. „Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo nutarimas „Dėl darbo grupės Lietuvos Respublikos teismų santvarkos ir teisėjų statuso įstatymo projektui rengti sudarymo ir darbo grupės Civilinio proceso kodekso projektui rengti papildymo“⁴⁵. *Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios*, 1991. Nr. 5–145.
 14. „Lietuvos Respublikos Teismų įstatymas“. *Valstybės žinios*, 1992, Nr. 8-208.
 15. „Lietuvos Respublikos įstatymas „Dėl piliečių nuosavybės teisių į išlikusį nekilnojamojį turtą atstatymo tvarkos ir sąlygų“⁴⁶. *Lietuvos aidas* 140, 0 (1991).
 16. „Lietuvos Respublikos įstatymas „Dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso pakeitimo ir papildymo“⁴⁷. *Valstybės žinios*, 1992, Nr. 3-31.
 17. „Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos teismų įstatymo įsigaliojimo“⁴⁸. *Valstybės žinios*, 1992, Nr. 8-209.
 18. „Lietuvos Respublikos apylinkių teismų įsteigimo įstatymas“. *Valstybės žinios*, 1992, Nr. 10-240.
 19. Lietuvos Respublikos įstatymas dėl apygardų teismų, Lietuvos apeliacinio teismo ir Lietuvos Aukščiausiojo Teismo įsteigimo ir Lietuvos Respublikos teismų įstatymo 15 straipsnio papildymo“. *Valstybės žinios*, 1992, Nr. 10-240.
 20. „Lietuvos Respublikos Konstitucija“. *Valstybės žinios*, 1992, Nr. 33-1014.
 21. „Lietuvos Respublikos įmonių bankroto įstatymas“. *Lietuvos aidas* 191, 0 (1992).
 22. „Lietuvos Respublikos hipotekos įstatymas“. *Lietuvos aidas* 200, 0 (1992).
 23. „Lietuvos Respublikos Prezidento dekretas „Dėl darbo grupės teisinės sistemos reformos metmenims parengti sudarymo“⁴⁹. *Valstybės žinios*, 1993, Nr. 19-476.
 24. „Lietuvos Respublikos Seimo nutarimas „Dėl teisinės sistemos reformos metmenų ir jų įgyvendinimo“⁵⁰. *Valstybės žinios*, 1993, Nr. 70-1311.
 25. „Lietuvos Respublikos Teismų įstatymas“. *Valstybės žinios*, 1994, Nr. 46-851.
 26. „Lietuvos Respublikos įstatymas „Dėl Lietuvos Aukščiausiojo Teismo, Lietuvos apeliacinio teismo, apygardų teismų įsteigimo, apygardų teismų veiklos teritorijų nustatymo ir Lietuvos Respublikos prokuratūros reformavimo“⁵¹. *Valstybės žinios*, 1994, Nr. 50-932.
 27. „Lietuvos Respublikos įstatymas „Dėl Lietuvos Respublikos teismų įstatymo ir Lietuvos Respublikos įstatymo „Dėl Lietuvos Aukščiausiojo Teismo, Lietuvos ape-

- liacinio teismo, apygardų teismų įsteigimo, apygardų ir apylinkių teismų veiklos teritorijų nustatymo bei Lietuvos Respublikos prokuratūros reformavimo” išsigaliojimo““. *Valstybės žinios*, 1994, Nr. 50-933.
28. „Lietuvos Respublikos įstatymas „Dėl Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodekso pakeitimo ir papildymo““. *Valstybės žinios*, 1994, Nr. 93-1809.
 29. „Lietuvos Respublikos įstatymas „Dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso pakeitimo ir papildymo““. *Valstybės žinios*, 1994, Nr. 95-1862.
 30. „Lietuvos Respublikos įstatymas „Dėl Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos, jos ketvirtojo, septintojo ir vienuoliktojo protokolų ratifikavimo““. *Valstybės žinios*, 1995, Nr. 37-913.
 31. „Lietuvos Respublikos ministro pirmininko potvarkis „Dėl darbo grupės Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodekso projektui parengti““. TAR. Žiūrėta 2021 m. gegužės 14 d. <https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/TAR.FD572E4C739B>.
 32. „Lietuvos Respublikos ministro pirmininko potvarkis „Dėl Lietuvos Respublikos Ministro Pirmininko 1996 m. vasario 5 d. potvarkio Nr. 30 “Dėl darbo grupės Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodekso projektui parengti” dalinio pakeitimo““. TAR. Žiūrėta 2021 m. gegužės 14 d. <https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/TAR.70336D83A4D6>.
 33. „Lietuvos Respublikos ministro pirmininko potvarkis „Dėl Lietuvos Respublikos Ministro Pirmininko 1996 m. vasario 5 d. potvarkio Nr. 30 “Dėl darbo grupės Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodekso projektui parengti” dalinio pakeitimo““. TAR. Žiūrėta 2021 m. gegužės 14 d. <https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/TAR.85B7AF51DD8F>.
 34. „Lietuvos Respublikos ministro pirmininko potvarkis „Dėl darbo grupės Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso projektui rengti““. TAR. Žiūrėta 2021 m. gegužės 14 d. <https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/TAR.3D8FE6901CE2>.
 35. „Lietuvos Respublikos ministro pirmininko potvarkis „Dėl darbo grupės Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso projektui rengti““. TAR. Žiūrėta 2021 m. gegužės 14 d. <https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/TAR.0B8CCDC169AF>.
 36. „Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodekso 58, 128, 181, 182, 184, 245, 334, 450 straipsnių pakeitimo ir papildymo įstatymas“. *Valstybės žinios*, 1997, Nr. 66-1613.
 37. „Lietuvos Respublikos teismų įstatymo 13, 17, 18, 19, 20, 21, 27, 29, 36, 42, 58, 60, 62 straipsnių pakeitimo ir papildymo įstatymas“. *Valstybės žinios*, 1996, Nr.

67-1600.

38. „Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodekso pakeitimo ir papildymo įstatymas“. *Valstybės žinios*, 1996, Nr. 67-1606.
39. „Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso pakeitimo ir papildymo įstatymas“. *Valstybės žinios*, 1996, Nr. 67-1605.
40. „Lietuvos Respublikos teismų įstatymo 13, 17, 18, 19, 20, 21, 27, 29, 36, 42, 58, 60, 62 straipsnių pakeitimo ir papildymo, Lietuvos Aukščiausiojo Teismo statuto 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 15, 17, 18, 20, 30 straipsnių pakeitimo ir papildymo, Baudžiamojo proceso kodekso pakeitimo ir papildymo, Civilinio proceso kodekso pakeitimo ir papildymo įstatymų įgyvendinimo įstatymas“. *Valstybės žinios*, 1996, Nr. 67-1607.
41. „Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 37 ir 143 straipsnių pakeitimo įstatymas“. *Valstybės žinios*, 1998, Nr. 17-398.
42. „Lietuvos Respublikos teismų įstatymo 59 straipsnio pakeitimo ir papildymo įstatymas“. *Valstybės žinios*, 1996, Nr. 92-2149.
43. „Lietuvos Respublikos prezidento dekretas „Dėl Lietuvos Respublikos Seimo priimto Lietuvos Respublikos teismų įstatymo pakeitimo ir papildymo įstatymo gražinimo Lietuvos Respublikos Seimui pakartotinai svarstyti““. *Valstybės žinios*, 1998, Nr. 33-878.
44. „Lietuvos Respublikos teismų įstatymo pakeitimo ir papildymo įstatymas“. *Valstybės žinios*, 1998, Nr. 38-1001.
45. „Lietuvos Respublikos teismų įstatymo pakeitimo ir papildymo įstatymo įsigaliojimo įstatymas“. *Valstybės žinios*, 1998, Nr. 38-1002.
46. „Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso pakeitimo ir papildymo įstatymas“. *Valstybės žinios*, 1998, Nr. 112-3104.
47. „Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso pakeitimo ir papildymo įstatymo įgyvendinimo įstatymas“. *Valstybės žinios*, 1998, Nr. 112-3105.
48. „Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodekso pakeitimo ir papildymo įstatymas“. *Valstybės žinios*, 1998, Nr. 112-3106.
49. „Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodekso pakeitimo ir papildymo įstatymo įgyvendinimo įstatymas“. *Valstybės žinios*, 1998, Nr. 112-3107.
50. „Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso patvirtinimo ir įsigaliojimo įstatymas. Baudžiamasis kodeksas“. *Valstybės žinios*, 2000, Nr. 89-2741
51. „Lietuvos Respublikos teismų įstatymo pakeitimo įstatymas“. *Valstybės žinios*,

2002, Nr. 17-649.

52. „Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodekso 11, 16, 143, 144, 351, 364, 365, 367, 369, 370(1), 371(18), 371(19), 372, 373 straipsnių pakeitimo ir papildymo bei kodekso papildymo 136(2) straipsniu įstatymas“. *Valstybės žinios*, 2002, Nr. 31-1127.
53. „Lietuvos Respublikos teismų įstatymo pakeitimo įstatymo įsigaliojimo ir įgyvendinimo įstatymas“. *Valstybės žinios*, 2002, Nr. 31-1131.
54. „Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodekso I-III dalių projekto pateikimo Lietuvos Respublikos Seimui““. E-TAR. Žiūrėta 2021 m. gegužės 7 d. <https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/TAR.EC5154439195>.
55. „Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodekso IV-VII dalių projekto pateikimo Lietuvos Respublikos Seimui““. E-TAR. Žiūrėta 2021 m. gegužės 7 d. <https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/TAR.DF03DF045FC0>.
56. „Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodekso patvirtinimo, įsigaliojimo ir įgyvendinimo įstatymas. Civilinio proceso kodeksas“. *Valstybės žinios*, 2002, Nr. 36-1340.
57. „Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso patvirtinimo, įsigaliojimo ir įgyvendinimo įstatymas. Baudžiamojo proceso kodeksas“. *Valstybės žinios*, 2002, Nr. 37-1341.
58. „Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodekso patvirtinimo įstatymas. Bausmių vykdymo kodeksas“. *Valstybės žinios*, 2002, Nr. 73-3084.
59. „Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso, patvirtinto 2000 m. rugsėjo 26 d. įstatymu Nr. VIII-1968, Baudžiamojo proceso kodekso, patvirtinto 2002 m. kovo 14 d. įstatymu Nr. IX-785, ir Bausmių vykdymo kodekso, patvirtinto 2002 m. birželio 27 d. įstatymu Nr. IX-994, įsigaliojimo ir įgyvendinimo tvarkos įstatymas“. *Valstybės žinios*, 2002, Nr. 112-4970

6. Jurisprudenciniai šaltiniai:

6.1. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo jurisprudencija:

1. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1994 m. vasario 14 d. nutarimas, *Valstybės žinios*, 1994, Nr. 13-221.
2. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1995 m. gruodžio 6 d. nutarimas,

Valstybės žinios, Nr. 101-2264.

3. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1997 m. spalio 1 d. nutarimas, *Valstybės žinios*, 1997, Nr. 91-2289.
4. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1999 m. gruodžio 21 d. nutarimas, *Valstybės žinios*, 1999, Nr. 109-3192.
5. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2000 m. birželio 30 d. nutarimas, *Valstybės žinios*, 2000, Nr. 54-1587.
6. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2001 m. liepos 12 d. nutarimas, *Valstybės žinios*, 2001, Nr. 62-2276.
7. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2004 m. gegužės 13 d. nutarimas, *Valstybės žinios*, Nr. 181-6708.
8. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. sausio 26 d. nutarimas, *Valstybės žinios*, 2006, Nr. 11-410.
9. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. gegužės 9 d. nutarimas, *Valstybės žinios*, 2006, Nr. 51-1894.
10. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. rugsėjo 21 d. nutarimas, *Valstybės žinios*, 2006, Nr. 102-3957.
11. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2007 m. spalio 22 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 2007, Nr. 110-4511.
12. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2007 m. spalio 24 d. nutarimas, *Valstybės žinios*, 2007, Nr. 111-4549.
13. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2008 m. sausio 24 d. nutarimas, *Valstybės žinios*, 2008, Nr. 11-388.
14. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2010 m. gegužės 13 d. nutarimas, *Valstybės žinios*, 2010, Nr. 56-2766.
15. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2011 m. gegužės 11 d. nutarimas, *Valstybės žinios*, 2011, Nr. 58-2771.
16. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2012 m. gruodžio 10 d. nutarimas, *Valstybės žinios*, Nr. 145-7457.
17. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2013 m. liepos 5 d. nutarimas, *Valstybės žinios*, 2013, Nr. 73-3679.
18. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2015 m. sausio 14 d. nutarimas, TAR, 2015, Nr. 680.
19. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2018 m. gruodžio 14 d. nutarimas,

TAR, 2018, Nr. 20548.

20. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2019 m. kovo 1 d. nutarimas, TAR, 2019, Nr. 3464.

6.2. Europos žmogaus teisių teismų jurisprudencija:

1. Europos žmogaus teisių teismo 1970 m. sausio 17 d. sprendimas *Delcourt prieš Belgiją* (peticijos Nr. 2689/65).
2. Europos žmogaus teisių teismo 1995 m. birželio 23 d. sprendimas *Miloslavsky prieš Jungtinę Karalystę* (peticijos Nr. 18139/91).

7. Stenogramos:

1. „Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos-Atkuriamojo Seimo 1990-03-11 trečiasis posėdis“. *Stenogramos*, 1990-03-23, Nr. 3 Žiūrėta 2021 m. kovo 11 d. <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAK/TAIS.251084>.
2. „Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos-Atkuriamojo Seimo 1990-03-23 devynioliktasis posėdis“. *Stenogramos*, 1990-03-23, Nr. 19 Žiūrėta 2021 m. kovo 14 d. <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAK/TAIS.251071>.
3. „Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos-Atkuriamojo Seimo 1990-05-03 penkiasdešimt trečiasis posėdis“. *Stenogramos* 1990-05-03, Nr. 53. Žiūrėta 2021 m. kovo 17 d. <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAK/TAIS.250996>.
4. „Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos-Atkuriamojo Seimo 1990-07-19 šimtas dešimtas posėdis“. *Stenogramos*, 1990-07-19, Nr. 110. Žiūrėta 2021 m. kovo 17 d. <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAK/TAIS.251581>.
5. „Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos-Atkuriamojo Seimo 1990-10-09 dvidešimt penktasis posėdis“. *Stenogramos*, 1990-10-09, Nr. 25. Žiūrėta 2021 m. kovo 17 d. <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAK/TAIS.250983>.
6. „Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos-Atkuriamojo Seimo 1991-11-20 keturiasdešimt ketvirtasis posėdis“. *Stenogramos*, 1991-11-20, Nr. 44. Žiūrėta 2021 m. kovo 17 d. <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAK/TAIS.251131>.
7. „Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos-Atkuriamojo Seimo 1991-12-05 penkiasdešimt ketvirtasis posėdis“. *Stenogramos*, 1991-12-05, Nr. 54. Žiūrėta 2021 m. kovo 17 d. <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAK/TAIS.251154>.
8. „Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos-Atkuriamojo Seimo 1992-01-16 šešiasdešimt aštuntasis posėdis“. *Stenogramos*, 1992-01-16, Nr. 68. Žiūrėta 2021 m.

kovo 17 d. <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAK/TAIS.251184>.

9. „Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos-Atkuriamojo Seimo 1992-02-06 aštuoniasdešimt antrasis posėdis“. *Stenogramos* 1992-02-06, Nr. 82. Žiūrėta 2021 m. kovo 17 d. <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAK/TAIS.251342>.
10. „Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos-Atkuriamojo Seimo 1992-10-06 penkioliktasis posėdis“. *Stenogramos*, 1992-10-06, Nr. 15. Žiūrėta 2021 m. kovo 17 d. <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAK/TAIS.251737>.
11. „Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos-Atkuriamojo Seimo 1992-10-07 šešioliktasis posėdis“. *Stenogramos*, 1992-10-07, Nr. 16. Žiūrėta 2021 m. kovo 17 d. <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAK/TAIS.251738>.
12. „Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos-Atkuriamojo Seimo 1992-10-29 neeilinis posėdis“. *Stenogramos*, 1992-10-29 Nr. -1. Žiūrėta 2021 m. kovo 17 d. <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAK/TAIS.251743>.
13. „Lietuvos Respublikos Seimo 1994-05-12 dvidešimt septintasis posėdis“. *Stenogramos*, 1994-05-12, Nr. 27. Žiūrėta 2021 m. gegužės 7 d. https://e-seimas.lrs.lt/rs/legalact/TAK/TAIS.238739/#zyma_4s27poteismist.
14. „Lietuvos Respublikos Seimo 1994-05-19 trisdešimt antrasis posėdis“. *Stenogramos*, 1994-05-19, Nr. 32. Žiūrėta 2021 m. gegužės 7 d. <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAK/TAIS.238797>.
15. „Lietuvos Respublikos Seimo 1994-05-24 trisdešimt ketvirtasis posėdis“. *Stenogramos*, 1994-05-24, Nr. 34. Žiūrėta 2021 m. gegužės 7 d. <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAK/TAIS.238799>.
16. „Lietuvos Respublikos Seimo 1994-05-26 trisdešimt šeštasis posėdis“. *Stenogramos*, 1994-05-26, Nr. 36. Žiūrėta 2021 m. gegužės 7 d. <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAK/TAIS.238801>.
17. „Lietuvos Respublikos Seimo 1994-05-31 trisdešimt septintasis posėdis“. *Stenogramos*, 1994-05-31, Nr. 37. Žiūrėta 2021 m. gegužės 7 d. <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAK/TAIS.238802>.
18. „Lietuvos Respublikos Seimo 1994-06-15 keturiasdešimt ketvirtasis posėdis“. *Stenogramos*, 1994-06-15, Nr. 44. Žiūrėta 2021 m. gegužės 7 d. <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAK/TAIS.238802>.
19. „Lietuvos Respublikos Seimo 1994-10-12 šešioliktasis posėdis“. *Stenogramos*, 1994-10-12, Nr. 16. Žiūrėta 2021 m. gegužės 7 d. <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAK/TAIS.238906>.

20. „Lietuvos Respublikos Seimo 1994-11-17 trisdešimt pirmasis posėdis“. *Stenogramos*, 1994-11-17, Nr. 31. Žiūrėta 2021 m. gegužės 7 d. https://e-seimas.lrs.lt/rs/legalact/TAK/TAIS.238922/#zyma_5s31pobaudproces.
21. „Lietuvos Respublikos Seimo 1996-05-07 dvidešimt devintasis posėdis“. *Stenogramos*, 1996-05-07, Nr. 29. Žiūrėta 2021 m. gegužės 7 d. <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAK/TAIS.240289>.
22. Lietuvos Respublikos Seimo 1996-06-18 penkiasdešimt antrasis posėdis“. *Stenogramos*, 1996-06-18, Nr. 52. Žiūrėta 2021 m. gegužės 7 d. <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAK/TAIS.240313>.
23. „Lietuvos Respublikos Seimo 1996-06-27 penkiasdešimt devintasis posėdis“. *Stenogramos*, 1996-06-27, Nr. 59. Žiūrėta 2021 m. gegužės 7 d. <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAK/TAIS.240313>.
24. „Lietuvos Respublikos Seimo 1996-07-09 šešiasdešimt devintasis posėdis“. *Stenogramos*, 1996-07-09, Nr. 67. Žiūrėta 2021 m. gegužės 7 d. <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAK/TAIS.240328>.
25. „Lietuvos Respublikos Seimo 1997-12-23 keturiasdešimt penktasis posėdis“. *Stenogramos*, 1997-12-23, Nr. 45(145). Žiūrėta 2021 m. gegužės 7 d. <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAK/TAIS.48274>.
26. „Lietuvos Respublikos Seimo 1998-03-03 devintasis posėdis“. *Stenogramos*, 1998-03-03, Nr. 9(62). Žiūrėta 2021 m. gegužės 7 d. <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAK/TAIS.51763>.
27. „Lietuvos Respublikos Seimo 1998-03-12 ketvirtasis posėdis“. *Stenogramos*, 1998-03-12, Nr. 4(167). Žiūrėta 2021 m. gegužės 7 d. <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAK/TAIS.52323>.
28. „Lietuvos Respublikos Seimo 1998-09-24 devintasis posėdis“. *Stenogramos*, 1998-09-24, Nr. 9(235). Žiūrėta 2021 m. gegužės 7 d. <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAK/TAIS.64607>.
29. „Lietuvos Respublikos Seimo 1998-10-06 vienuoliktasis posėdis“. *Stenogramos*, 1998-10-06 Nr. 11(237). Žiūrėta 2021 m. gegužės 7 d. <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAK/TAIS.65073>.
30. „Lietuvos Respublikos Seimo 2001-06-12 keturiasdešimt šeštasis posėdis“. *Stenogramos*, 2001-06-12, Nr. 46(97). Žiūrėta 2021 m. gegužės 7 d. <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAK/TAIS.137597>.
31. „Lietuvos Respublikos Seimo 2001-09-11 trečiasis posėdis“. *Stenogramos*, 2001-

- 09-11, Nr. 3(127). Žiūrėta 2021 m. gegužės 7 d. <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAK/TAIS.149658>.
32. „Lietuvos Respublikos Seimo 2001-09-18 septintasis posėdis“. *Stenogramos*, 2001-09-18, Nr. 7(131). Žiūrėta 2021 m. gegužės 7 d. <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAK/TAIS.150089>.
33. „Lietuvos Respublikos Seimo 2002-01-12 penkiasdešimt šeštasis posėdis“. *Stenogramos*, 2002-01-12, Nr. 56(180). Žiūrėta 2021 m. gegužės 7 d. <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAK/TAIS.158041>.
34. „Lietuvos Respublikos Seimo 2002-02-28 pirmasis posėdis“. *Stenogramos*, 2002-02-28, Nr. 1(191). Žiūrėta 2021 m. gegužės 7d. <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAK/TAIS.161316>.
35. „Lietuvos Respublikos Seimo 2002-03-07 šeštasis posėdis“. *Stenogramos*, 2002-03-07, Nr. 6(196). Žiūrėta 2021 m. gegužės 7 d. <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAK/TAIS.161799>.
36. „Lietuvos Respublikos Seimo 2002-03-12 trečiasis posėdis“. *Stenogramos*, 2002-03-12, Nr. 3(199). Žiūrėta 2021 m. gegužės 7 d. <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAK/TAIS.162053>.

8. Periodika:

1. „Pirmutinis žodis“, *Lietuvos aidas* 1, 1 (1917): 1.
2. „Ruošos darbas artimiausiai ateičiai“. *Lietuvos aidas* 57, 9 (1918): 2.
3. „Ponui Ministerių Pirmininkui“. *Lietuvos aidas* 144, 192 (1918): 1.
4. „Valstybės Taryba. Lapkričio 28 dienos posėdis“. *Lietuvos aidas* 193, 145 (1918): 1.
5. „Laikinosios vyriausybės įsakymai“. *Lietuvos aidas* 206, 158 (1918): 1.
6. Papečkys, Juozas. „Mūsų teismų sutvarkymo reikalu“. *Lietuvos aidas* 233 (1928): 2.
7. „Naujas gyvenimas teismų santvarkoj“. *Diena* 39 (1933): 2.
8. „Ministerių kabinetas pradėjo svarstyti teismų santvarkos įstatymą“. *Lietuvos aidas* 1609, 284 (1933): 1.
9. Stalnionis, Gintautas. „Aukščiau visko yra įstatymas. Interviu su Jono Prapiesčiu“. *Lietuvos teisė* 1 (1993): 2-3.
10. Kiškienė, Regina. „Teismas gina žmogų. O kas apgins teismą? Pokalbis su Lietuvos Aukščiausiojo Teismo pirmininku Mindaugu Lošiu“. *Lietuvos teisė* 2 (1993): 1-2.
11. Kūris, Pranas. „Teisinė reforma ir teismai“. *Diena* 29 (1995): 2.

12. Janušaitė, Diana „Interviu su Šiaulių apygardos teismo teisėju Alfredu Vilbiku. Pirmasis pasaulinis karas: kariniai ir civiliniai teismai“, *Skrastas.lt*, 2017 m. vasario 13 d. <http://www.snaujienos.lt/siauliai-780/33211-pirmasis-pasaulinis-karas-kariniai-ir-civiliniai-teismai>

9. Archyvai:

1. Lietuvos centrinis valstybės archyvas, f. 478, ap. 3, b. 9, 30, 37, 52, 58, 65, 73, 80, 86, 87, 82, 190, 198, 200, 211, 214, 216, 227, 237, 239, 242, 250, 252, 254, 256, 260, 264, 273, 411, 593, 602, 617, 627, 631, 637, 639, 652, 656, 670, 684, 687, 696, 708, 709, 712, 713, 714, 720, 721, 723, 727, 731, 750, 751, 754, 767, 772, 774, 780, 783, 791, 800, 803, 817, 818, 825, 838, 840, 854, 885, 894, 912, 920, 928, 933, 940, 955, 967, 981, 994, 1012, 1074, 1077, 1086, 1100, 1101, 1106, 1107, 1121, 1139, 1155, 1165, 1181, 1501, 1582, 1757, 1788, 1797, 2076, 2207, 2278, 2231, 2243, 2288, 2303, 2310, 2324, 2343, 2353, 2366, 2369, 2373, 2380, 2386, 2392, 2402, 2410, 2411, 2412, 2414, 2417, 2418, 2422, 2423, 2439, 2440, 2443, 2448, 2433, 2460, 2463, 2467, 2471, 2476, 2494, 2498, 2504, 2508, 2509, 2510, 2531, 2532, 2533, 2534, 2535, 2534, 2536, 2537.
2. Lietuvos centrinis valstybės archyvas, f. 478, ap. 4, b. 2, 80, 114, 117, 133, 275, 278, 349, 356, 937, 939, 1064, 1491, 1444, 1515, 1593, 3309, 3371, 3422, 3716, 3798, 3818, 3908, 3914, 4002, 4046, 4073, 4108, 4220, 4233, 4762, 4855, 4881, 4890, 4901, 4907, 4915, 4932, 4954, 4957, 5004, 5039, 5041, 5071, 6112, 6117, 6201, 6437, 6455, 6503, 6527, 6530, 6691, 6694, 7118, 7121, 7532, 8621, 8624, 8629, 8634, 8638, 8649, 8698, 8707, 8748, 8759, 8845, 8869, 8891, 8911, 9841, 9847, 9860, 9865, 9994, 10006, 10015, 10032, 10040, 10051, 10052, 10096, 10106, 10113, 10129.
3. Lietuvos centrinis valstybės archyvas, f. 484, ap. 1, b. 2, 3, 5, 9, 13, 14, 17.
4. Lietuvos centrinis valstybės archyvas, f. 488, ap. 5, b. 6, 8, 10, 11, 15, 18, 23, 25, 27, 30, 34, 37, 43, 53, 66, 72, 75, 76, 78, 93, 97, 105, 108, 114, 199, 125, 134, 137, 141, 143, 148, 150, 159, 160, 163, 167, 175, 181.
5. Lietuvos centrinis valstybės archyvas, f. 632, ap. 1, b. 36, 80, 95, 113, 129, 174, 169, 263, 265, 270, 278, 288, 304, 305, 323, 333, 347, 349, 358, 371, 383, 391, 402, 430, 441, 454, 468, 478, 513, 518.
6. Lietuvos centrinis valstybės archyvas, f. 842, ap. 27, b. 3, 4, 6, 7, 8, 10, 12, 14, 15, 16, 19, 21, 22, 24, 26, 28, 38, 39, 40, 41, 44, 47, 48, 52, 55, 57, 58, 60, 61, 62, 64, 65,

67, 68.

7. Lietuvos centrinis valstybės archyvas, f. 842, ap. 26, b. 1, 2, 3, 4, 5, 6, 8, 9, 12, 15, 17, 21, 22, 23, 26, 28, 31, 35, 37, 44, 48, 59, 61, 62, 67, 72, 73, 73, 75, 81, 82, 84, 86, 87.
8. Lietuvos centrinis valstybės archyvas, f. 932, ap. 1, b. 6, 9, 16, 25, 28, 35, 38, 44, 45, 46, 51, 52, 58, 59, 63, 64, 73, 74, 77, 82, 86, 87, 91, 94, 95, 101, 104, 110, 116, 119, 122, 128, 130, 131, 132, 133, 134, 135, 138, 139, 147, 153, 161, 166, 170, 171, 172, 175, 178, 199, 200, 207, 220, 222, 229, 232, 233, 236, 237, 238, 242, 264, 266, 273, 276, 277, 282, 285, 288, 294, 296, 297, 303, 310, 318, 327.
9. Lietuvos centrinis valstybės archyvas, f. 1385, ap. 2, b. 9, 15, 28, 33, 39, 55, 58, 60, 75, 77, 80, 87, 92, 97, 102, 105, 137, 139, 146, 147, 159, 168, 176, 182, 194, 195, 199, 212, 237, 246, 249, 261, 278, 279, 282, 293, 323, 325, 329, 336, 348, 369, 381, 412, 417, 419, 427, 432, 441, 442, 443, 448.
10. Lietuvos centrinis valstybės archyvas, f. 1385, ap. 3, b. 1, 2, 3, 6, 8, 18, 19, 20, 25, 31, 40, 45, 46, 48, 49, 52, 56, 59, 60, 62, 63, 67, 68, 72, 76, 78, 80, 84, 85, 90, 91, 95, 96, 100, 101, 105, 107, 112, 113, 114, 116, 118, 122, 125, 128, 141, 150, 152, 154, 156, 157, 158, 160, 164, 167, 171, 174, 178.
11. Lietuvos centrinis valstybės archyvas, f. 1387, ap. 1, b. 293, 304, 306, 675, 677, 684, 691, 696, 697, 719, 731, 743, 750, 755, 790, 809, 855, 895, 913, 949, 953, 954, 956, 961, 962, 964, 965, 971, 975, 976, 977, 979, 982, 983, 984, 986, 990, 991, 992, 993, 1010.
12. Lietuvos centrinis valstybės archyvas, f. 1387, ap. 2, b. 3, 22, 29, 80, 104, 161, 164, 299, 340, 344, 406, 470, 501.
13. Lietuvos centrinis valstybės archyvas, f. 1387, ap. 3, b. 40, 42, 52, 74, 107, 113, 118, 152, 216, 238, 250, 279, 304, 346, 356, 389, 394, 400, 440, 451, 485, 491, 508, 526, 533, 547, 573, 671, 676, 701, 705, 738, 744.
14. Lietuvos centrinis valstybės archyvas, f. 1622, ap. 1, b. 74, 87, 98, 101, 105, 168, 171, 176, 182, 188, 199, 255, 297, 328, 537, 545, 555, 585, 594, 609, 617, 620, 636, 1541, 1573, 1627, 1655, 1673, 1675, 1678, 1684, 1697, 1713, 1765, 3608, 3613, 3692, 3373, 3742, 3759, 3773, 5905, 5943, 5954, 5961, 6006.
15. Lietuvos centrinis valstybės archyvas, f. 1622, ap. 2, b. 1, 7, 19, 24, 68, 95, 98, 103, 109, 119, 164, 187, 189, 204, 256, 345, 389, 394, 396, 401, 409, 423, 428, 455, 503, 523, 672, 683, 685, 714, 733, 735, 749, 751, 752, 755, 793, 833, 839, 861, 892, 1014, 1054, 1044, 1053, 1240, 1243, 1531, 1584, 1670, 1730, 1801, 1804, 1832, 2091, 2114, 2171, 3018, 3074, 3078, 3091.

16. Lietuvos centrinis valstybės archyvas, f. 1716, ap. 2, b. 1, 22, 30, 33, 72, 91, 114, 116, 140, 155, 161, 162, 182, 189, 315, 353, 363, 397, 407, 484, 518, 532, 561, 599, 605, 634, 639, 673, 682, 750.
17. Lietuvos centrinis valstybės archyvas, f. 1716, ap. 4, b. 7, 13, 14, 17, 22, 34, 38, 39, 64, 67, 208, 232, 261, 266, 271, 422, 496, 622, 717, 721, 730, 735, 739, 747, 1326, 1328, 1366, 1373, 1376, 2689, 2692, 2695, 2699, 2706, 2714, 2717, 2732, 2741, 2751, 2780, 2785, 2791, 2811, 2819, 2821, 2830, 2831.
18. Lietuvos centrinis valstybės archyvas, f. 1716, ap. 7, b. 5, 9, 14, 15, 18, 19, 21, 23, 26, 29, 32, 34, 38, 41, 44, 48, 50, 60, 62, 65, 67, 70, 74, 80, 85, 88, 89, 96, 101, 104, 107, 111, 113, 116, 123, 133, 142, 3004, 3014, 3067, 3074, 3090, 3284, 3299, 3300, 3307, 3314, 3356, 3360, 3610, 3876.
19. Lietuvos centrinis valstybės archyvas, f. 1731, ap. 1, b. 624, 626, 630, 635, 636, 638, 640, 642, 644, 646, 648, 650, 652, 655, 679.
20. Lietuvos centrinis valstybės archyvas, f. 1731, ap. 2, b. 6, 18, 77, 154, 178, 210, 247, 312, 351, 443, 501, 526, 576, 618, 628, 949, 995, 1021, 1033, 1048, 1141, 1250, 1260, 1278, 1295, 1316, 1343, 1357, 1362, 1375, 1380, 1461, 1479, 1497, 1590, 1680, 1728, 1950, 1979, 1997, 2039, 2179.
21. Lietuvos centrinis valstybės archyvas, f. 1751, ap. 1, b. 15, 17, 20, 24, 25, 28, 30, 48, 50, 52, 54, 64, 70.
22. Lietuvos centrinis valstybės archyvas, f. 1777, ap. 1, b. 20, 23, 25, 27, 29, 30, 41, 42, 43, 44, 52, 54, 61, 67, 76, 84, 89, 93, 103, 112, 121, 127, 128, 129.
23. Lietuvos centrinis valstybės archyvas, f. 1422, ap. 1, b. 39, 40, 41, 45, 46.
24. Lietuvos centrinis valstybės archyvas, f. 1014, ap. 1, b. 32.
25. Lietuvos centrinis valstybės archyvas, f. 1556, ap. 3, b. 16.
26. Lietuvos centrinis valstybės archyvas, f. 923, ap. 1, b. 784.
27. Lietuvos centrinis valstybės archyvas, f. 923, ap. 1, b. 556.
28. Lietuvos centrinis valstybės archyvas, f. 923, ap. 1, b. 1549.
29. Lietuvos ypatingasis archyvas, f. 1771, ap. 1, b. 105

10. Kiti šaltiniai:

1. „Convention (II) with Respect to the Laws and Customs of War on Land and its annex: Regulations concerning the Laws and Customs of War on Land, The Hague, 29 July 1899“. *International Committee of the Red Cross*. Žiūrėta 2018 m. kovo 23 d. <https://ihl-databases.icrc.org/applic/ihl/ihl.nsf/Treaty.xsp?documentI->

d=CD0F6C83F96FB459C12563CD002D66A1&action=openDocument_

2. „Teisingumo Ministerijos Aplinkraštis“. *Lietuvos aidas*, 1 (1918).
3. „Teisingumo ministerijos aplinkraštis Nr. 1“. *Laikinosios Vyriausybės Žinios*, 1, 2 (1918).
4. „Paiškinimas Įstatymui „Laikinis Lietuvos Tesimų ir jų darbo sutvarkymas“. *Laikinosios Vyriausybės žinios* 2-3, (1918).
5. „Aplinkraštis Nr. 6. Apygardos Teismams, Taikos Teisėjams ir Teismo Tardytojams“. *Laikinosios Vyriausybės Žinios* 5, (1919).
6. „Teisingumo Ministerijos Aplinkraštis Nr. 7. Taikos teisėjams ir teismo tardytojams“. *Laikinosios Vyriausybės Žinios* 7, (1919).
7. „Aplinkraštis Nr. 5. Apygardų Teismams, Taikos Teisėjams, Teismo Tardytojams, Valstybės Gynėjams ir Notarams“. *Laikinosios Vyriausybės Žinios*. 5, 8 (1919).
8. „Vyriausiojo Tribunolo praktika“. *Teisė* 1 (1922): 47-50.
9. „Vyriausiojo Tribunolo praktika“. *Teisė* 4 (1923): 46-49.
10. „Vyriausiojo Tribunolo praktika“. *Teisė* 7 (1925): 65-86.
11. „Vyriausiojo Tribunolo praktika“. *Teisė* 11 (1927): 84-87.
12. *Civilprocesa nolikums: Saeimas Kodifikācijas nodaļas 1932. gada izdevums*. Rīga: Saeimas Kodifikācijas nodaļa, 1932.
13. *Teisininkų kalendorius 1932 metams*. Kaunas, be metų.
14. *Teisininkų kalendorius 1934 metams*. Kaunas, be metų.
15. *Teisininkų kalendorius 1935 metams*. Kaunas, be metų.
16. *Teisininkų kalendorius 1936 metams*. Kaunas, be metų.
17. „Vyriausiojo Tribunolo visuotinių susirinkimų nutarimai, baudžiamųjų ir civilinių kasacinių bylų sprendimai“. *Teisė: Teisės* 34 priedas, t. XII, 1936.
18. *Teisininkų kalendorius 1938 metams*. Kaunas, be metų.
19. *Teisininkų kalendorius 1939 metams*. Kaunas, be metų.
20. *Kriminalprocesa likums/ Tieslietu ministrijas Kodifikācijas departamenta 1939. gada izdevums*. Rīga: Tieslietu ministrijas Kodifikācijas departaments, 1939.
21. *Teisininkų kalendorius 1940 metams*. Kaunas, be metų.
22. „Aukščiausiosios Tarybos-Atkuriamojo Seimo posėdžiai. Stenogramos, garso įrašai“. *Stenogramos. Žiūrėta* 2018 m. sausio 8 d. https://www.lrs.lt/sip/portal.show?p_r=35727&p_k=1&p_a=sale_kad_ses&p_kade_id=9
23. „Seimo kadencijos“. *Lietuvos Respublikos Seimas (nuo 1990 m.)*. *Žiūrėta* 2018 m. sausio 8 d. https://www.lrs.lt/sip/portal.show?p_r=35617&p_k=1

24. „Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija“. *Council of Europe*. Žiūrėta 2018 m. gruodžio 5 d. https://www.echr.coe.int/documents/convention_lit.pdf.
25. „Recommendation No R (95) 5 of the Committee of Ministers to Members States Concerning the Introduction and Improvement of the Functioning of Appeal Systems and Procedures in Civil and Commercial Cases of 7 February, 1995“. *Council of Europe Committee of Ministers*. Žiūrėta 2018 m. gruodžio 5 d. <https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=0900001680505f3c>
26. „Įstatymų projektų Nr.P-952 - P-954 aiškinamasis raštas“. TAR. 1997-12-12, Nr. P-952. Žiūrėta 2021 m. gegužės 7 d., <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAK/TAIS.47632>.
27. „Įstatymų projektų Nr.P-1365, P-1366 aiškinamasis raštas. TAR. 1998-09-21, Nr. P-1365. Žiūrėta 2021 m. gegužės 7 d. <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAK/TAIS.62879?jfwid=14wyvl47u1>.
28. „Įstatymų projektų Nr.P-1387, P-1388 aiškinamasis raštas“. TAR. 1998-10-02, Nr. P-1387.
29. Žiūrėta 2021 m. gegužės 7 d., <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAK/TAIS.64054>.
30. „Baudžiamojo proceso kodekso 417 straipsnio pakeitimo, kodekso papildymo keturioliktuju skyriumi ir kodekso aštuntojo skyriaus pripažinimo netekusiu galios įstatymo projekto aiškinamasis raštas“. TAR. 2001-02-27, Nr. IXP-420. Žiūrėta 2021 m. gegužės 7 d. <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAK/TAIS.122849>.
31. „Europos Teisės Departamento išvada dėl Baudžiamojo proceso kodekso 417 straipsnio pakeitimo, kodekso papildymo keturioliktuju skyriumi ir kodekso aštuntojo skyriaus pripažinimo netekusiu galios įstatymo projektui“. TAR. 2001-03-14, Nr. IXP-420. Žiūrėta 2021 m. gegužės 7 d. <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAK/TAIS.126475>.
32. „Baudžiamojo proceso kodekso 6, 104(1), 131, 194(1) , 194(2), 244(1), 280, 283, 284, 292, 380, 414, 417, 418, 421, 422, 424, 425, 426, 427, 4271, 428, 431 straipsnių pakeitimo ir papildymo, 430(2) straipsnio pripažinimo netekusiu galios, Kodekso dvyliktojo skyriaus pavadinimo pakeitimo, Kodekso padalos “Tryliktasis skyrius” ir šio skyriaus pavadinimo išbraukimo bei Kodekso papildymo keturiasdešimt antruoju ir keturiasdešimt trečiuoju skirsniais įstatymo projekto aiškinamasis raš-

- tas“. TAR. 2001-05-01, Nr. IXP-628. Žiūrėta 2021 m. gegužės 7 d. <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAK/TAIS.131187>.
33. „Įstatymų projektų Nr.IXP-729- IXP-741 aiškinamasis raštas“. TAR. 2001-05-31, Nr. IXP-729. Žiūrėta 2021 m. gegužės 7 d. <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAK/TAIS.136185>.
34. „Baudžiamojo proceso kodekso 6, 104(1), 131, 194(1) , 194(2), 244(1), 280, 283, 284, 292, 380, 414, 417, 418, 421, 422, 424, 425, 426, 427, 427(1), 428, 431 straipsnių pakeitimo ir papildymo, 430(2) straipsnio pripažinimo netekusiu galios, Kodekso dvyliktojo skyriaus pavadinimo pakeitimo, Kodekso padalos “Tryliktasis skyrius” ir šio skyriaus pavadinimo išbraukimo bei Kodekso papildymo keturiasdešimt antruoju ir keturiasdešimt trečiuoju skirsniais įstatymo projektas“. TAR. 2001-06-26, Nr. IXP-420(2SP). Žiūrėta 2021 m. gegužės 7 d. <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAP/TAIS.139620>.
35. „Baudžiamojo proceso kodekso 45, 270, 440, 443, 446, 448, 449, 450, 451, 452, 454, 456 straipsnių pakeitimo ir papildymo, 447 ir 455 straipsnių pripažinimo netekusiais galios, kodekso papildymo 448(1), 448(2), 451(1), 451(2), 456(1), 456(2) straipsniais ir trisdešimt aštuntojo skirsnio pavadinimo pakeitimo įstatymo projektas“. TAR. 2001-06-26, Nr. IXP-420(2SP). Žiūrėta 2021 m. gegužės 7 d. <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAP/TAIS.139620>.
36. „Baudžiamojo proceso kodekso 104(1), 131, 194(1), 194(2), 244(1), 280, 284, 292, 380, 414, 417, 418, 421, 422, 424, 425, 426, 427, 427(1), 428, 431 straipsnių pakeitimo ir papildymo, 430(2) straipsnio pripažinimo netekusiu galios, Kodekso dvyliktojo skyriaus pavadinimo pakeitimo, Kodekso padalos “Tryliktasis skyrius” ir šio skyriaus pavadinimo išbraukimo bei Kodekso papildymo keturiasdešimt antruoju ir keturiasdešimt trečiuoju skirsniais įstatymo projektas“. TAR. 2001-08-01, Nr. IXP-628(2SP). Žiūrėta 2021 m. gegužės 7 d. <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAP/TAIS.146524>.
37. „Civilinio proceso kodekso projekto aiškinamasis raštas“. TAR. 2001-08-13. Nr. IXP-926. Žiūrėta 2021 m. gegužės 7 d. <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAK/TAIS.147584>.
38. „Lietuvos Respublikos Seimo Teisės ir teisėtvarkos komiteto Pagrindinio komiteto išvada „Dėl Civilinio proceso kodekso projekto (I-III DALYS) (IXP-926)““. TAR. 2001-08-13. Nr. IXP-926. Žiūrėta 2021 m. gegužės 7 d. <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAK/TAIS.147584>.

39. „Baudžiamojo proceso kodekso patvirtinimo įstatymo projektas“. TAR. 2001-08-31, Nr. IXP-959. Žiūrėta 2021 m. gegužės 7 d. <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAP/TAIS.148674>.
40. „Lietuvos Respublikos Seimo Teisės ir teisėtvarkos komiteto Papildomo komiteto išvada „Dėl Lietuvos Respublikos Baudžiamojo proceso kodekso patvirtinimo įstatymo projekto (IXP-959)““. TAR. 2001-08-31, Nr. IXP-959. Žiūrėta 2021 m. gegužės 7 d. <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAK/TAIS.161552>.
41. „Baudžiamojo proceso kodekso patvirtinimo įstatymo projekto aiškinamasis raštas“. TAR. 2001-08-31, Nr. IXP-959. <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAK/TAIS.148675>.
42. „Baudžiamojo proceso kodekso 104(1), 131, 194(1), 194(2), 244(1), 280, 284, 292, 380, 414, 417, 418, 421, 422, 424, 425, 426, 427, 427(1), 428, 431 straipsnių pakeitimo ir papildymo, 430(2) straipsnio pripažinimo netekusiu galios, Kodekso dvyliktojo skyriaus pavadinimo pakeitimo, Kodekso padalos “Tryliktasis skyrius” ir šio skyriaus pavadinimo išbraukimo bei Kodekso papildymo keturiasdešimt antruoju ir keturiasdešimt trečiuoju skirsniais. įstatymo projektas“. TAR. 2001-09-11, Nr. IXP-628(3SP). Žiūrėta 2021 m. gegužės 7 d. <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAP/TAIS.149520>
43. „Civilinio proceso kodekso 16, 351, 364, 370(1), 372 ir 373 straipsnių pakeitimo įstatymo projektas“. TAR. 2001-11-10, Nr. IXP-1156. Žiūrėta 2021 m. gegužės 7 d. <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAP/TAIS.153702>.
44. „Civilinio proceso kodekso 16, 351, 364, 370(1), 372 ir 373 straipsnių pakeitimo įstatymo projekto aiškinamasis raštas“. TAR. 2001-11-10, Nr. IXP-1156. Žiūrėta 2021 m. gegužės 7 d. <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAP/TAIS.153702>.
45. „Lietuvos Respublikos Seimo Nacionalinio saugumo ir gynybos komiteto Papildomo komiteto išvada „Dėl Lietuvos Respublikos Baudžiamojo proceso kodekso patvirtinimo įstatymo projekto (IXP-959)““. TAR. 2002-03-01, Nr. IXP-959. Žiūrėta 2021 m. gegužės 7 d. <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAK/TAIS.161248>;
46. „Lietuvos Respublikos Seimo Žmogaus teisių komiteto Papildomo komiteto išvada „Dėl Lietuvos Respublikos Baudžiamojo proceso kodekso patvirtinimo įstatymo projekto (IXP-959)““. TAR. 2002-03-01, Nr. IXP-959. Žiūrėta 2021 m. gegužės 7 d. <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAK/TAIS.151185>.
47. „Lietuvos teismai: 2018 m. veiklos rezultatai“. *Nacionalinė teismų administracija*. Žiūrėta 2020 m. liepos 7 d. <https://www.teismai.lt/data/public/uploads/2019/04/>

d1_teismu-veiklos-rezultatai-2018-m.-patikslinta.pdf.

48. „Lietuvos Aukščiausiasis Teismas: Metinis informacinis pranešimas 2019“. *Lietuvos Aukščiausiasis Teismas*. Žiūrėta 2020 m. liepos 7 d. <https://www.lat.lt/doclib/iodxdpetabos9q1trspvg53fvjte99z1>.
49. „2019 metų veiklos apžvalga“. *Lietuvos apeliacinis teismas*. Žiūrėta 2020 m. liepos 7 d. <https://online.fliphtml5.com/btpky/qqqy/>.
50. „Lietuvos teismai: 2019 m. veiklos rezultatai“. *Nacionalinė teismų administracija*. Žiūrėta 2020 m. liepos 7 d. <https://www.teismai.lt/data/public/uploads/2020/03/teismai2020.pdf>.
51. „2020 m. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo metinis pranešimas“. *Lietuvos Aukščiausiasis Teismas*. Žiūrėta 2021 m. balandžio 17 d. <https://www.lat.lt/data/public/uploads/2021/03/metinis-pranesimas-2020.pdf>.
52. „Lietuvos apeliacinio teismo veiklos apžvalga 2020 m.“. *Lietuvos apeliacinis teismas*. Žiūrėta 2021 m. balandžio 17 d. https://www.apeliacinis.lt/data/public/uploads/2021/03/d4_lietuvos-apeliacinio-teismo-2020-metu-veiklo-apzvalga.pdf.
53. „Lietuvos teismų veiklos ataskaita 2020 m.“. *Nacionalinė teismų administracija*. Žiūrėta 2021 m. balandžio 10 d. https://www.teismai.lt/data/public/uploads/2021/05/teismu-veiklos-ataskaita-2020_-_galutinis.pdf.
54. „Metiniai pranešimai“. *Lietuvos Aukščiausiasis Teismas*. Žiūrėta 2021 m. gegužės 7 d. <https://www.lat.lt/atviri-duomenys/metiniai-pranesimai/4>.
55. „Veiklos apžvalgos“. *Lietuvos apeliacinis teismas*. Žiūrėta 2021 m. gegužės 7 d. <https://www.apeliacinis.lt/veikla/veiklos-apzvalgos/78>.
56. „Teismų ir teismų savivaldos institucijų veiklos ataskaitos“. *Nacionalinė teismų administracija*. Žiūrėta 2021 m. gegužės 7 d. <https://www.teismai.lt/lt/teismu-savivalda/teismu-ir-teismu-savivaldos-instituciju-veiklos-ataskaitos/198>.
57. „Lietuvos Aukščiausiojo Teismo ištakos“. *Lietuvos Aukščiausiasis Teismas*. Žiūrėta 2018 m. sausio 8 d. <https://www.lat.lt/veikla/apie-teisma/istorija/26>.
58. „Teismų sistemos raida po Lietuvos Respublikos nepriklausomybės atkūrimo“. *Lietuvos apeliacinis teismas*. Žiūrėta 2018 m. sausio 8 d., <http://www.apeliacinis.lt/lt/veikla/teismo-istorija/raida-po-nepriklausomybes-atkurimo.html>.
59. Interviu medžiaga: rankraštis. T. Valančiaus asmeninis archyvas.

II. DISERTACIJOJE CITUOJAMA LITERATŪRA:

11. Pirmosios Respublikos specialioji literatūra:

1. Al. M. „Apygardos teismas, kaip apeliacijos instancija“. *Teisė* 7 (1925): 61-63.
2. „Baudžiamojo proceso įstatymas (Bendrieji dėsniai ir pirmoji knyga)“, Antanas Krikščiukaitis. *Teisė* 6 (1924): *Teisės priedas*: 3-48.
3. „Baudžiamojo proceso įstatymas (Antrosios knygos 1-oji dalis ir 2-osios dalies 1-asis ir 2-asis skyrius.)“, Antanas Krikščiukaitis. *Teisė* 7 (1925): *Teisės priedas*: 49-64.
4. „Baudžiamojo proceso įstatymas (Antrosios knygos tęsinys: 302–457 str.)“, Antanas Krikščiukaitis. *Teisė* 8 (1925): *Teisės priedas*: 65-96.
5. „Baudžiamojo proceso įstatymas (Projekto tęsinys: 458–658 str.)“, Antanas Kriščiukaitis. *Teisė* 9 (1926): *Teisės priedas*: 97-136.
6. „Baudžiamojo proceso įstatymas (projekto pabaiga)“, Antanas Kriščiukaitis. *Teisė* 10 (1926): *Teisės priedas*: 137-179.
7. *Baudžiamojo proceso įstatymas*, Jurgis Byla. Kaunas: D. Gutmano knygynas, 1930.
8. *Baudžiamojo proceso įstatymas su komentarais, sudarytais iš Rusijos Senato bei Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo sprendimų ir kitų aiškinimų, liečiančių Didž. Lietuvos ir Klaipėdos Krašto baudžiamojo proceso teisę*, Martynas Kavolis. Kaunas: „Literatūros“ knygynas, 1933.
9. Byla, Jurgis. „Lietuvos teismo dvidešimties metų sukaktis“. *Teisė* 44 (1938): 359-368.
10. Byla, Jurgis. „Teisimas nusik. darbų prieš valstybės saugumą“. *Teisė*, 29 (1935): 61-66.
11. Byla, Jurgis. „Žinios apie Estijos teismus ir teisinius žurnalus“. *Teisė* 26 (1934): 182-186.
12. „Bylų eiga Vyriausiąjame Tribunole 1933 m.“. *Teisė* 25 (1934): 95-97.
13. Brazinskas, Juozas. „Baudžiamosios teisenos įstatymo pakeitimo reikalu“. *Teisė* 40 (1937): 406-428.
14. Butkys, Česlovas. „Probation system“. *Teisė* 29 (1935): 51-60.
15. *Civilinio ir baudžiamojo proceso papildymai ir pakeitimai nuo 1931 m. ligi 1939.I.15*, Zigmas Balevičius. Kaunas: „Atžalos“ knygynas, 1939.
16. *Civilinės teisenos įstatymas su visais pakeitimais ir su vyr. tribuno-*

- lo bei rusų senato aiškinimais*, Česlovas Butkys. Kaunas: D. Gutmano knygynas, 1938.
17. *Civilinio proceso įstatymas*, Martynas Čepas. Kaunas: D. Gutmano knygynas, 1931.
 18. Fidmanas, Bernardas. „Kas taisytina mūsų civiliamame procese?“. *Teisė* 8 (1925): 56-59.
 19. Frišteinas, Viktoras. „Dėl skundų priežiūros tvarka“. *Teisė* 44 (1938): 395-402.
 20. Gecas, Darius. „Apie civilinio proceso supaprastinimą“, *Teisė* 16 (1929): 70-84.
 21. J. M. „Dėl Teismų santvarkos įstatymo 206 str.“. *Teisė* 41 (1938): 107-110.
 22. Januška, Jonas. „Liudytojų teisman šaukimas ir nestojusių liudytojų baudimas“. *Teisė* 36 (1936): 420-422.
 23. Kriščiukaitis, Antanas. *Baudžiamojo proceso paskaitos*. Kaunas: Lietuvos universiteto Teisių fakultetas, 1928.
 24. Kriščiukaitis, Antanas. „Bylų eiga Lietuvos teismuose 1921-1925“. *Teisė* 9 (1926): 69-71.
 25. Kriščiukaitis, Antanas. *Lietuvos teismas 1918–1928*. Kaunas: Teisingumo ministerija, 1930.
 26. Lappo, Ivanas. *1588 metų Lietuvos Statutas. I tomas*. Kaunas: Spindulys, 1936.
 27. Laucius, Kazys. „Reikia pakeisti Baudžiamosios teisenos įstatymo 48, 51, 51¹, 59¹, 76, 77 str.str.“. *Teisė* 47 (1939): 263-268.
 28. Leonas, Petras. „Aequitas Lietuvos teismuose“. *Teisė* 23 (1933): 176-188.
 29. Mačys, Vladas. *Civilinio proceso paskaitos*. Kaunas: Lietuvos universitetas, 1924.
 30. Mačys, Vladas. *Civilinis procesas. 1931/1932 m. Teisių fakulteto programos*. Kaunas: Raidės, 1931.
 31. Mačys, Vladas. „Teismų darbo palengvinimo ir sutvarkymo klausimu“. *Teisė* 4 (1923): 30-36.
 32. Mičiulis, Juozas. „Teismų sprendimai“. *Teisė* 43 (1938): 279-282.
 33. Robinzonas, Jokūbas. „Šis tas iš užsienio juridinės literatūros“, *Teisė* 9 (1926): 43-45.
 34. Römeris, Mykolas. *Konstitucinės ir teismo teisės pasieniuose*. Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto Teisių fakultetas, 1931.
 35. Römeris, Mykolas. *Lietuvos konstitucinė teisė. I. Lietuvos konstitucinės teisės paskaitos. I dalis*. Kaunas. Spindulio spaustuvė, 1937.
 36. Šamajauskas, Kazys. „Lietuviškasis teismas. Terminologija“. *Teisė* 25 (1934): 25-37.
 37. Tamošaitis, Antanas. „Austrijos konstitucinis teismas“. *Teisė* 9 (1926): 23-32.

38. Šalkauskis, Kazys. „Civilinių bylų sprendimai“. *Teisė* 39 (1937): 277-287.
39. Toliušis, Zigmas. „Latvijos teismai“, *Teisė* 5 (1924): 32-38.
40. Vikeris, V. „Klaipėdos krašto teismų veikimo ir organizaciniai trūkumai“. *Teisė* 27 (1934): 258-270.
41. *Vyriausiojo Tribunolo 1924-1927 metų baudžiamųjų kasacinių bylų sprendimų rinkinys*, Jurgis Byla. Kaunas: D. Gutmano knygynas, 1932.
42. *Vyriausiojo Tribunolo 1924-1933 metų visuotinių susirinkimų nutarimų rinkinys su Teisingumo ministerijos aplinkraščiais ir dalykine rodykle*, Jurgis Byla. Kaunas: Karvelio ir Rinkevičiaus knygynas, 1933.
43. *Vyriausiojo Tribunolo civilinių kasacinių bylų sprendimų rinkinys. 1924-1933 m.*, Zigmas Toliušis. Kaunas: Z. Toliušis ir V. Požela, 1935.
44. *Vyriausiojo tribunolo 1928-1929 metų baudž. kasacinių bylų sprendimų rinkinys su dalykine rodykle 1924-1929 metų rinkiniui*, Jurgis Byla. Kaunas: D. Gutmano knygynas, 1935.
45. *Vyriausiojo Tribunolo baudžiamųjų kasacinių bylų sprendimai, pradedant 1933 m rugėsio 15 d.* Kaunas: Vyriausiasis Tribunolas, 1935.
46. *Vyriausiojo tribunolo civilinių kasacinių bylų sprendimai 1-752, 1933-1938.* Kaunas: be leidyklos, 1938.
47. *Vyriausiojo Tribunolo baudžiamųjų kasacinių bylų sprendimų rinkinys*, Jurgis Byla. Kaunas: D. Gutmano knygynas, 1933.
48. *Vyriausiojo Tribunolo praktika: civilinių įstatymų (X t. 1 d.) reikalu*, Levas Veržbavičius. Kaunas : D. Gutmano knygynas, 1934.
49. „Žinios apie bylų eigą“. *Teisė* 37 (1937): 146-154

12. Sovietinė specialioji literatūra:

1. Советский гражданский процесс. Учебник / Воложанин В.П., Воробьев М.К., Земченко Н.А., Кац А.К., и др.; Отв. ред.: Комиссаров К.И., Семенов В.М. - М.: Юрид. лит., 1978, с. 304, 305.
2. Karevas, Dmitrijus. *Tarybinis teisingumas*. Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1950.
3. Liakas, Aronas. *Baudžiamųjų bylų procesas kasacinėje instancijoje (pagal Lietuvos TSR BPK)*. Vilnius: Žiniija, 1972.
4. Liakas, Aronas. *Liaudies teismas socialistinio teisingumo sargyboje*. Vilnius: Žiniija, 1965.

5. *LTSR Baudžiamojo proceso kodekso komentaras*, Marcelis Kazlauskas. Vilnius: Mintis, 1989.
6. Perlovas, Ilja. *Tarybinis teismas kovoje su kapitalizmo liekanomis žmonių sąmonėje*. Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1955.
7. Rasimavičius, Pranas Vytautas, Staskonis Vladas, Vitkevičius Pranciškus, ir Žėruolis Jonas. *Tarybinė civilinio proceso teisė. Vadovėlis*. Vilnius: Mintis, 1983.
8. *Tarybinis teismas – demokratiškiausias teismas pasaulyje (Straipsnių rinkinys)*, Albinas Likas, Vilnius: Tiesa, 1951.
9. Vansevičius, Stasys. *Lietuvos TSR valstybės ir teisės istorija*. Vilnius: Mintis, 1979.
10. Vitkevičius, Pranciškus, Žėruolis Jonas, Vėlyvis Stasys, ir Gruodis Miroslavas. *Lietuvos TSR civilinio proceso kodekso komentaras*. Vilnius: Mintis, 1980.

13. Išeivijos specialioji literatūra:

1. Šidlauskas, Kazys. „Piliečių saugojimas nuo valdžios sauvalio (Trumpas Europos ir JAV teisės sistemų palyginimas)“. *Teisininkų žinios* (1958): 25-26.
2. Skipitis, Rapolas. *Nepriklausoma Lietuva. Atsiminimai*. Čikaga: Draugo spaustuvė, 1967.
3. „Žodis Lietuvos teisininkams“, *Teisininkų žinios* (1956): 17-18.

14. Antrosios Respublikos specialioji literatūra:

1. Ambrasaitė, Goda. „Apeliacija civiliniame procese“. Daktaro disertacija, Mykolo Romerio universitetas, 2004.
2. Ambrasaitė, Goda. „Apeliacija Lietuvos administraciniame procese: pagrindinės reformos kryptys“. *Jurisprudencija* 82, 4 (2006): 13-20.
3. Andriulis, Vytautas, Maksimaitis Mindaugas, Pakalniškis Vytautas, Pečkaitis Justinas Sigitas, ir Šenavičius Antanas. *Lietuvos teisės istorija*. Vilnius: Justitia, 2002.
4. Apanavičius, Martynas, ir Dvareckas Stanislovas. *Teismas ir teisingumas Lietuvos TSR*. Vilnius: Mintis, 1984.
5. Ažubalytė, Rima, ir Tamošiūnienė, Egidija. „Civilinė ir baudžiamoji justicija 1918-1940 m.“, iš *Teisės raida: retrospektyva ir perspektyva. Liber Amicorum Mindaugui Maksimaičiui*, Gintaras Šapoka, 200-255. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2013.
6. Bairašauskaitė, Tamara. „Lietuvos teismai Rusijos imperijos laikais“. Iš *Lietuvos teismų istorija ir dabartis*, Dovilė Sagatienė, 64-83. Vilnius: Smart Art, 2018.

7. Balčiūnas, Gintaras. „Teisinės sistemos reformos eiga ir pagrindinės problemos“. *Teisės problemos* 2 (2000): 23-29.
8. Berman, Harold J. *Teisė ir revoliucija: Vakarų teisės tradicijos formavimasis*. Vilnius: Pradai, 1999.
9. Brasaitė, Auksė. „Teisinės sistemos reforma: nepateisinti lūkesčiai ir šviesios perspektyvos“. *Justitia*, 6, 12 (1997): 2-3.
10. Brazdeikis, Aurimas, Nekrošius Vytautas, Simaitis Rimantas, ir Vėbraitė Vigita. *Asmens teisės į civilinės bylos išnagrinėjimą per protingą laiką įgyvendinimo sąlygos*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2016.
11. Bumblys, Voldemaras. „Antanas Kriščiukaitis – Vyriausiojo Lietuvos Tribunolo pirmininkas“. *Jurisprudencija* 112, 10 (2008): 32-42.
12. Bumblys, Voldemaras. „Lietuvos teisinė kultūra ir Antano Kriščiukaičio indėlis“. Doktoro disertacija, Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2012.
13. Bužinskas, Gintautas, ir Mikelėnas Valentinas. *Civilinio proceso teisė. Schemų albumas*. Vilnius: Vilniaus universitetas, 1990.
14. Святлана Марозава, „Адмена Статута Вялікага Княства Літоўскага (1831, 1840 г.) і рэакцыя на яе беларускай шляхты“. Iš *Pirmasis Lietuvos Statutas ir epocha*, Irena Valikonytė, Lirija Steponavičienė, 55-62. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2005.
15. Černevičiūtė, Sigita, ir Kaubrys Saulius. *Kartuvių kilpa, kulka ir dujų kamera: mirties baismė Lietuvoje 1918–1940 metais: monografija*. Vilnius: Gimtasis žodis, 2014.
16. Černevičiūtė, Sigita. *Politiniai nusikaltimai Lietuvoje 1919-1940 m.: teisėkūra ir teisų praktika*. Doktoro disertacija, Vilniaus universitetas, 2019.
17. Deviatnikovaitė, Ieva. „Klaipėdos krašto teismai“. *Jurisprudencija* 26, 1 (2019): 78-110.
18. Driukas, Artūras, ir Valančius Virgilijus. *Civilinis procesas: teorija ir praktika. I tomas*. Vilnius: Teisės informacijos centras, 2005.
19. Driukas, Artūras. „Kasacinio proceso reglamentavimas naujajame civilinio proceso kodekse“. *Jurisprudencija* 20, 28 (2002): 164-177.
20. Dvareckas, Stanislovas. *Lietuvos teismai 1918–1940 metais. Mokomoji priemonė*. Vilnius: Vilniaus universitetas, 1999.
21. Dziegoraitis, Algimantas. „Dar kartą apie teisėjo ir teismo nepriklausomumą“. *Justitia* 3 (1996): 16-18.

22. Eidintas, Alfonsas, ir Lopata Raimundas. *Lietuvos Valstybės Tarybos protokolai 1917–1918*. Vilnius: Mokslas, 1991.
23. Gimžauskas, Edmundas. *Lietuva vokiečių okupacijoje Pirmojo pasaulinio karo metais, 1915–1918: Lietuvos nepriklausomos valstybės genezė: dokumentų rinkinys*. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2006.
24. Greičius, Vytautas. „Lietuvos Respublikos teismai: jų sistemos raida, problemos“. *Teisės problemos* 3 (1998): 9–19.
25. Greičius, Vytautas. „Pasisakymas iškilmingame Lietuvos teismų 80-mečio minėjime. Lietuvos Respublikos teismams – 80“. *Justitia* 6 (1998): 4–8.
26. Griškevič, Lina. „1990–1992 metų teismų reforma Lietuvoje“. *Teisė* 81 (2011): 91–103.
27. Griškevič, Lina. „Autentiškos teismų sistemos sukūrimas Lietuvoje“. Daktaro disertacija, Vilniaus universitetas, 2013.
28. Griškevič, Lina. „Šiuolaikinės teismų sistemos apžvalga“. Iš *Lietuvos teismų istorija ir dabartis*, Dovilė Sagatienė, 150–181. Vilnius: Smart Art, 2018.
29. Griškevič, Lina. „Teisėjų skyrimas Lietuvoje 1990–1995 metais“. *Teisė* 82 (2012): 60–72.
30. Goda, Gintaras. „Pakeistas Teismų įstatymas. Ar padaugės Lietuvoje teisingumo?“. *Justitia* 5 (1996):11.
31. Jurka, Raimundas. „Lietuvos baudžiamojo proceso teisės raida“, iš *Lietuvos teisė 1918–2018: šimtmečio patirtis ir perspektyvos*, Vytautas Sinkevičius, 652–680. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2018.
32. Kazlauskas, Marcelis, ir Goda Gintaras. „Naujo baudžiamojo proceso kodekso projektas: kūrimo prielaidos, struktūra, naujovės“. *Teisės problemos* 3 (1999): 6–14.
33. Kazlauskas, Marcelis, ir Greičius Vytautas. „Kasacija baudžiamajame procese: problemos, perspektyvos“. *Justitia* 2 (1997): 8–9.
34. Kūris, Egidijus, ir Šinkūnas Haroldas. „Lietuvos teismų raidos apžvalga“. Iš *Lietuvos teisinės institucijos. Vilniaus universiteto vadovėlis*, Egidijus Kūris, 47–56. Vilnius: VĮ Registrų centras, 2011.
35. Kūris, Pranas. „Lietuvos Aukščiausiojo Teismo pirmininko Prano Kūrio pranešimas 1995 m. gruodžio 21 d. Mokslų Akademijos visuotinio susirinkimo sesijoje“. *Teisės problemos*, 1 (1996): 5–15.
36. Kūris, Pranas. „Lietuvos teisinės sistemos vystymosi problemos“. *Teisės problemos* 1 (1996): 5–16.

37. Kuconis, Pranas, ir Nekrošius Vytautas. *Teisėsaugos institucijos*. Vilnius: Justitia, 2001.
38. Laužikas, Egidijus, Mikelėnas Valentinas, ir Nekrošius Vytautas. *Civilinio proceso teisė. I tomas*. Vilnius: Justitia, 2005.
39. Leonavičius, Juozas. *Petras Leonas – Lietuvos sąžinė*. Kaunas: KTU leidykla Technologija, 2002.
40. Machovenko, Jevgenij. „1918 m. lapkričio 2 d. ir 1919 m. balandžio 4 d. Lietuvos konstituciniai aktai – dvi atskiros konstitucijos ar dvi to paties konstitucinio akto redakcijos?“. *Teisė* 104 (2017): 37-51.
41. Maksimaitis, Mindaugas, ir Vansevičius Stasys. *Lietuvos valstybės ir teisės istorija*. Vilnius: Justitia. 1997.
42. Maksimaitis, Mindaugas. „Iš Lietuvos teismų istorijos: Apeliaciniai Rūmai (1933–1944)“. *Jurisprudencija*, 21, 1 (2014): 25-43.
43. Maksimaitis, Mindaugas. „Lietuvos 1933 m. teismų reformos rengimas“. *Jurisprudencija* 24, 2 (2017): 220-237.
44. Maksimaitis, Mindaugas. *Lietuvos teisės šaltiniai 1918-1940 metais*. Vilnius: Justitia, 2001.
45. Maksimaitis, Mindaugas. „Lietuvos valstybės ir teisės atgimimo koncepcijos formavimasis“. *Jurisprudencija* 20, 1 (2013): 7-22.
46. Maksimaitis, Mindaugas. „Lietuvos Vyriausiasis Tribunolas XX amžiuje“. *Jurisprudencija* 21, 2 (2014): 440-460.
47. Maksimaitis, Mindaugas. „Rusijos teisės šaltiniai Lietuvoje 1918-1940 m.“. *Jurisprudencija* 19, 2 (2012): 403-418.
48. Maksimaitis, Mindaugas, Šapoka Gintaras, ir Miliauskaitė Kristina. *Valstybės ir teisės problemos lietuvių išeivijos publikacijose (1944-1990)*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2011.
49. Maksimaitis, Mindaugas. „Teismų santvarkos pagrindų formavimas Lietuvoje (1918-1933)“. *Jurisprudencija* 22, 1 (2013): 375-390.
50. Mesonis, Gediminas. *Valstybės valymo forma konstitucinėje teisėje: Lietuvos Respublika Vidurio ir Rytų Europos kontekste*. Vilnius: Lietuvos teisės universitetas, 2003.
51. Mikelėnas, Valentinas. *Civilinis procesas. II dalis*. Vilnius: Justitia, 1997.
52. Mikelėnas, Valentinas. „Civilinio proceso teisės vienodinimas bei derinimas ir naujasis Lietuvos Civilinio proceso kodeksas“. *Jurisprudencija* 28, 20 (2000): 178-

53. Mikelėnas, Valentinas. „Kokių teismų reikia Lietuvai?“. *Justitia*, 61, 3 (2006): 2-9.
54. Mikelėnas, Valentinas. „*QUO VADIS?* Arba eksperimentuojama toliau“. *Justitia*, 6, 18 (1998): 9-13.
55. Mikelėnas, Valentinas. „*QUO VADIS?* arba eksperimentuojama toliau“. *Justitia* 1 (1999): 6-9.
56. Mikelėnas, Valentinas. „*QUO VADIS?* arba eksperimentuojama toliau“. *Justitia* 2 (1999): 13-16.
57. Mikelėnas, Valentinas. „*QUO VADIS?* arba eksperimentuojama toliau“. *Justitia* 4 (1999): 2-9, 46.
58. Milius, Vytautas, ir Kazlauskas Marcelis. „Kasacinio ir apeliacinio procesų skirtumai Lietuvos Respublikos BPK“. *Justitia* 3 (1996): 23-24.
59. Montesquieu, Charles. *Apie įstatymų dvasią*. Vilnius: Mintis, 2004.
60. Nekrošius, Vytautas. „2011 metų civilinio proceso novelos. Ar pasiekti kelti tikslai?“. Iš *Nepriklausomos Lietuvos teisė: praeitis, dabartis ir ateitis: recenzuotų mokslinių straipsnių rinkinys: Liber Amicorum profesoriui Jonui Prapiesčiui*, Gintaras Švedas, 380-395. Vilnius: Vilniaus universiteto Teisės fakulteto Alumni draugija, 2012.
61. Nekrošius, Vytautas. *Civilinis procesas: koncentruotumo principas ir jo įgyvendinimo galimybės*. Vilnius: Justitia, 2002.
62. Nekrošius, Vytautas. „Teismų sprendimų teisėtumo ir pagrįstumo kontrolė civiliniame procese: klasikinė sistema ir reforma Lietuvos Respublikoje“. Daktaro disertacija, Vilnius: Vilniaus universitetas, 1996.
63. Norkus, Rimvydas. „Civilinio proceso teisės raidai 1918-2018“, iš *Lietuvos teisė 1918-2018: šimtmečio patirtis ir perspektyvos*, Vytautas Sinkevičius, 440-465. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2018.
64. Norkus, Zenonas. *Du nepriklausomybės dvidešimtmečiai. Kapitalizmas, klasės ir demokratija Pirmojoje ir Antrojoje Lietuvos Respublikoje lyginamosios istorinės sociologijos požiūriu*. Vilnius: Aukso žuvis, 2014.
65. Piesliakas, Vytautas. „Teisinės sistemos reforma Lietuvoje: problemos ir perspektyvos“. *Justitia*, 11, 5 (1997): 3-5.
66. Prapiestis, Jonas. „Valstybingumo atkūrimo ir konstitucinio įtvirtinimo ištakose“. *Jurisprudencija* 19, 3 (2012): 859-888.
67. Ruželytė, Ona. „Teismų sistemos problematika lietuvių išėvijos teisininkų dar-

- buose“. Iš *Lietuvos mokslas* t. V. kn. 15, 213-224. Vilnius: Lietuvos mokslas, 1997.
68. Sagatienė, Dovilė. „Sovietiniai bendrosios kompetencijos teismai Lietuvoje 1940-1941 ir 1944-1953 metais“. Daktaro disertacija, Mykolo Romerio universitetas, 2013.
 69. Sagatienė, Dovilė. „Teismai okupuotoje Lietuvoje“. Iš *Lietuvos teismų istorija ir dabartis*, Dovilė Sagatienė, 105-131. Vilnius: Smart Art, 2018.
 70. Sinkevičius, Vytautas. „Įstatymo dėl Lietuvos Laisvės Kovos Sąjūdžio Tarybos 1949 m. vasario 16 d. deklaracijos vaidmuo ir vieta Lietuvos teisės sistemoje“. *Parlamento studijos (mokslo darbai)*, 1 (2004): 15-27.
 71. Stoliarovas, Andrejus. *Lietuvos Respublikos karinė justicija 1918-1940 m.* Kaunas: Vytauto Didžiojo karo muziejus, 2014.
 72. Šenavičius, Antanas, ir Smalskys, Vainius. „Administracinės reformos Rusijos valdomoje Lietuvos teritorijoje XVIII a. pabaigoje – XIX a. pradžioje“. *Viešoji politika ir administravimas* 27 (2009): 101-108.
 73. Valančius, Tadas. „Grėsmės valstybės saugumui: Apeliacinių rūmų praktika“, *Šiuolaikinės visuomenės ugdymo veiksniai* 2 (2017): 11-35.
 74. Valančius, Tadas. „Neįvykusi (r)evoliucija: teismų instancinė sistema 1990-ųjų verpetuose“. *Jurisprudencija* 28, 1 (2021): 52-73.
 75. Valančius, Virgilijus. „Teismo ir teisėjo nepriklausomumo principas ir konstitucinė justicija“. *Jurisprudencija* 16, 8 (2000): 8-15.
 76. Vansevičius, Stasys. *Lietuvos TSR valstybės ir teisės istorija*. Vilnius: Mintis, 1979.
 77. Vilbikas, Alfredas. *Teismai ir teisėjai Lietuvoje (1918-2013)*. Kaunas: Eurispauda, 2014.
 78. Zajančiauskienė, Jolanta. „Lietuvos baudžiamojo proceso raida 1918-2018“, iš *Lietuvos teisė 1918-2018: šimtmečio patirtis ir perspektyvos*, Vytautas Sinkevičius, 630-651. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2018.
 79. Žalimas, Dainius. „Pagrindiniai teisiniai ir politiniai Lietuvos Respublikos tęstinumo aspektai“. *Politologija* 17, 1 (2000): 3-18.
 80. Žiemelis, Vidmantas. „Lietuvos prokuratūros pertvarkymo į sovietinę prokuratūrą raida (1940-1941)“. *Jurisprudencija* 102, 12 (2007): 16-21.
 81. Žilys, Juozas. „Kai kurios Lietuvos teisės kūrimo problemos ir Konstitucinis Teismas“. *Jurisprudencija* 12, 4 (1999): 58-68.
 82. Žilys, Juozas. *Konstitucinis Teismas – teisinės ir istorinės prielaidos*. Vilnius: Teisėnės informacijos centras, 2001.

83. Žilyys, Juozas. „Konstitucinis Teismas valstybės valdžios organų sistemoje“. *Jurisprudencija*, 9, 17 (2000): 79-87.
84. Žilyys, Juozas. „Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumas Teisėkūros procese 1990-1992“. *Jurisprudencija* 51, 43 (2015): 32-44.

15. Specialioji literatūra užsienio kalba:

1. Berman, Harold J. *Justice in the U.S.S.R. An Interpretation of Soviet Law*. London: Harward University Press, 2014.
2. Casson, Richard. „Evolution of the judicial system in 19th century Imperial Russia“. *Senior Scholar Papers* 45 (1960): 1-111.
3. Izarova, Iryna. „Judicial Reform of 1864 on the Territory of the Ukrainian Provinces of the Russian Empire and Its Importance for the Development of Civil Proceedings in Ukraine“. *Russian Law Journal*, 2, 4 (2015): 114-127.
4. Kollmann, Nancy Shields. „Criminal Justice in Early Modern Russia“. *Crime, History & Societies* 21, 2 (2017): 155-171.
5. Korobowicz, Artur. „Judicial reform in the Kingdom of Poland in 1876“. *Russian Law Journal*, 2, 4 (2015): 91-103.
6. „Law on Retaining the Former Laws of Russia Valid in Latvia (05.12.1919)“. *Likumu un valdības rīkojumu krājums*. 31 December 1919. Notebook 13, doc. No. 154.
7. Lazdiņš, Jānis. „Continuity of the Judicial Power in the Republic of Latvia. Preconditions and Necessity“. *Juridiskā zinātne*, 9 (2016): 58-77.
8. Lazdiņš, Jānis. „The Judicial Reform in the Russian Empire in 1864 and its Importance in the Baltic Provinces and Later in Latvia“. *Iš Tiesību efektīvas piemērošanas problemātika: Latvijas Universitātes 72. zinātniskās konferences rakstu krājums*, 57-68. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2014.
9. Liulevicius, Vejas Gabriel. *War Land on the Eastern Front. Culture, National Identity, and German Occupation in World War I*. Cambridge: Cambridge University Press, 2000.
10. Maleshin, Dmitry. „Chief editors note on the 150th Anniversary of the Great Judicial Reform of the Russian Empire“. *Russian Law Journal* 2, 4 (2015): 4-6.
11. Marshall, Peter D. „A comparative analysis of the right to appeal“. *Duke Journal of Comparative & International Law* 22, 1 (2011): 1-46.
12. Osipova, Sanita. „Latvijas tiesību sistēmas ģenēze pēc Latvijas Republikas dibināšanas“. *Juridiskā zinātne* 7 (2014): 32-44.
13. Reshetnikova, Irina. „Judicial reforms in Russia:1864 to 2014“. *Russian Law Jour-*

nal 3, 2 (2015): 109-118.

14. Rylski, Piotr, ir Weitz Karol. „The Impact of the Russian Civil Judicial Proceedings Act of 1864 on the Polish Civil Proceedings“. *Russian Law Journal*. 2, 4 (2015): 78-90.
15. Stephen, Alexander. *Early 20th Century German Fiction: A. Döblin, L. Feuchtwanger, A. Seghers, A. Zweig*. New York: Bloomsbury Academic, 2003.
16. Wallace, Donald Mackenzie. *Russia / 2*. London: Cassell Petter et Galpin, 1877.

6.2. Europos žmogaus teisių teismų jurisprudencija:

1. Europos žmogaus teisių teismo 1970 m. sausio 17 d. sprendimas *Delcourt prieš Belgiją* (peticijos Nr. 2689/65).
2. Europos žmogaus teisių teismo 1995 m. birželio 23 d. sprendimas *Miloslavsky prieš Jungtinę Karalystę* (peticijos Nr. 18139/91).

PRIEDAI

1 priedas. Lietuvos centriniame valstybės archyve saugomų bendrosios kompetencijų teismų jurisprudencijos statistinė suvestinė

Archyvuota	Šaltinių sudarymo laikotarpis	Saugoma civilinių bylų (iš viso)	Saugoma baudžiamųjų bylų (iš viso)	Saugoma civilinių bylų (1918-12-14 - 1940-06-15)	Saugoma baudžiamųjų bylų (1918-12-14 - 1940-06-15)
F. 1422, ap. 1: Vyriausiasis Tribunolas ⁷⁰⁸	-	-	-	-	-
F. 932, ap. 1 ir 2: Apeliaciniai Rūmai	1934-1940	0	340	0	326
F. 478, ap. 3 ir 4: Kauno apygardos teismas	1918-1940	2471	12 076	2404	11902
F. 484, ap. 1: Marijampolės apygardos teismas	1921-1940	19	2	2	2
F. 486, ap. 1 ir 2: Utenos apylinkės teismas	1919-1943	1559	363	1421	322
F. 488, ap. 2, 3, 4, 5, 6 ir 7: Šiaulių apygardos teismas	1919-1944	1394	6 364	1387	5 853
F. 508, ap. 1 ir 2: Alytaus apylinkės teismas	1919-1944	1253	170	394	160
F. 632, ap. 1: Šiaulių apylinkės teismas	1919-1944	13231		11591	
F. 632, ap. 2: Joniškio apylinkės teismas	1921-1944	841	313	662	214
F. 632, ap. 3: Kelmės, Kretingos, Mažeikių, Pakruojo, Plungės, Radviliškio, Sedos, Skuodo, Šilalės, Varnių apylinkės teismai	1919-1943	1430	374	1 083	264
F. 842, ap. 1, 2, 26 ir 27: Panevėžio apygardos teismas	1924-1944	217	110	214	85
F. 842, ap. 15: Rokiškio apylinkės teismas	1939-1943	20		0	0

708 F. 1422, ap. 1 be kitų archyvinių šaltinių saugomi Vyriausiojo Tribunolo nuosprendžių ir sprendimų rinkiniai. Dėl besiskiriančios nuo kitų archyvinių fondų sudėties, šiame fonde saugomi duomenys nelygintini su teismų fonduose saugoma jurisprudencija, todėl šiame priede negali būti pateikiami bendrajame duomenų kontekste. Tačiau šio archyvinio fondo ir jame saugomų duomenų vertė nekvestionuotina ir panaudota atlikto tyrimo sudėtyje: didžiaja dalimi, atliekant bylų, kuriose priimtų sprendimų kontrolės vykdyta

F. 846, ap. 1: Dusetų apylinkės teismas	1934-1940	449			447	
F. 865, ap. 1: Švenčionių apylinkės teismas	1919-1928	369		68	369	60
F. 1316, ap. 1: Seirijų apylinkės teismas	1928-1944	2251		146	1115	2
F. 1333, ap. 1 ir 2: Vabalninko taikos teismas	1921-1943	2707		1103	2444	945 (bau)
F. 1349, ap. 1 ir 2: Trakų apylinkės teismas	1933-1944	382		768	124	40
F. 1385, ap. 2 ir 3: Kėdainių apylinkės teismas	1919-1944	2936		313	2932	295
F. 1387 ap. 1, 2, 3 ir 4: Biržų apylinkės teismas	1919-1944	7 425		1 893	5 948	2 038
F. 1573, ap. 2, 4 ir 5: Šilutės valsčiaus teismas	1722-1944	4444		1 088	1 971	1032
F. 1631, ap. 1: Rusnės valsčiaus teismas	1782-1943	1071		0	316	0
F. 1635, ap. 2: Klaipėdos apygardos teismas	1796-1943	984		0	425	0
F. 1662, ap. 1 ir 2: Telšių apylinkės teismas	1914-1940	7236		4338	7115	4267
F. 1716, ap. 1, 2, 4, 5, 7 ir 9: Ukmergės apylinkės teismas	1919-1940	14 528		1470	14 449	1 455
F. 1731 ap. 1 ir 2: Pasvalio apylinkės teismas	1919-1944	4 169		315	2 243	21
F. 1749, ap. 1: Tauragės apylinkės teismas	1920-1943	262		125	11	11
F. 1751, ap. 1: Žemaičių Naumiesčio apylinkės teismas	1925-1943	82			66	
F. 1777 ap., 1: Kupiškio apylinkės teismas	1932-1940	131		21	126	3
F. 919, ap. 1, 2 ir 3: Vilniaus apylinkės teismas	1939-1940	1014		2 683	1014	2 683
Viso:		107 318			82 146	

2 priedas. Iširta 1918-1940 m. bendrosios kompetencijos teismų
jurisprudencijos dalis

I. Teismų sprendimų kontrolė apeliacinėje instancijoje

Periodas ⁷⁰⁹	Pirmos instancijos teismas	Apeliacinės instancijos teismas	Sprendimai civilinėse bylose			Sprendimai baudžiamosiose bylose		
			Kiekis	Panaikinta	Trukmė ⁷¹⁰	Kiekis	Panaikinta	Trukmė
1919-1920	Kauno apygardos teismas	Vyriausiasis Tribunolas	10	2	303 d.	7	2	112 d.
	Biržų nuovados taikos teisėjas	Kauno apygardos teismas	3	-		5	1	
	Pasvalio nuovados taikos teisėjas	Kauno apygardos teismas	4	1		-	-	
	Telšių nuovados taikos teisėjas	Kauno apygardos teismas	5	-		1	1	
	Ukmergės nuovados taikos teisėjas	Kauno apygardos teismas	4	1		4	-	
1921-1924	Kauno apygardos teismas	Vyriausiasis Tribunolas	32	15	236 d.	12	1	147 d.
	Panevėžio apygardos teismas	Vyriausiasis Tribunolas	15	7		-	-	
	Biržų nuovados taikos teisėjas	Kauno apygardos teismas	4	2		4	-	
	Kėdainių nuovados taikos teisėjas	Kauno apygardos teismas	3	-		16	8	
	Pasvalio nuovados taikos teisėjas	Kauno apygardos teismas	6	2		-	-	
	Šiaulių I ir II nuovadų taikos teisėjai	Šiaulių apygardos teismas	6	4		2	-	
	Telšių nuovados taikos teisėjas	Kauno apygardos teismas	9	5		14	-	
	Ukmergės nuovados taikos teisėjas	Kauno apygardos teismas	14	8		10	4	

709 Tiriomojo laikotarpio jurisprudencijos imtį apsprendžia priimtas galutinis teismų sprendimų kontrolės funkciją įgyvendinančio teismo sprendimas. Tai reiškia, kad į atitinkamo laikotarpio segmentą įtrauktos tos bylos, kuriose priimtas apeliacinės ar (ir) kasacinės instancijos teismo sprendimo data sutampa su laikotarpio ribomis.

710 Tiriamųjų bylų trukmė apima laikotarpį nuo įsiteisėjusio pirmos instancijos teismo sprendimo iki įsiteisėjusio atitinkamo sprendimų kontrolę įgyvendinančio teismo priimto sprendimo.

1925-1928	Kauno apygardos teismas	Vyriausiasis Tribunolas		33	19	282 d.	10	3	129 d.
	Panevėžio apygardos teismas	Vyriausiasis Tribunolas		10	6		4	1	
	Šiaulių apygardos teismas	Vyriausiasis Tribunolas		-	-		8	4	
	Biržų nuovados taikos teisėjas	Panevėžio apygardos teismas		2	-		7	4	
	Kėdainių apylinkės taikos teisėjas	Kauno apygardos teismas		5	-		13	7	
	Pasvalio nuovados taikos teisėjas	Panevėžio apygardos teismas		7	4		3	1	
	Telšių nuovados taikos teisėjas	Šiaulių apygardos teismas		7	6		16	3	
	Ukmergės nuovados taikos teisėjas	Kauno apygardos teismas		7	3		9	5	
1929-1932	Kauno apygardos teismas	Vyriausiasis Tribunolas		18	7	284 d.	12	-	134 d.
	Marijampolės apygardos teismas	Vyriausiasis Tribunolas		-	-		2	-	
	Panevėžio apygardos teismas	Vyriausiasis Tribunolas		18	8		1	-	
	Šiaulių apygardos teismas	Vyriausiasis Tribunolas		-	-		9	2	
	Biržų nuovados taikos teisėjas	Panevėžio apygardos teismas		17	9		8	2	
	Kėdainių nuovados taikos teisėjas	Kauno apygardos teismas		13	2		3	1	
	Pasvalio nuovados taikos teisėjas	Panevėžio apygardos teismas		11	6		11	6	
	Šiaulių I ir II nuovadų taikos teisėjai	Šiaulių apygardos teismas		5	1		1	-	
	Telšių nuovados taikos teisėjas	Šiaulių apygardos teismas		11	6		7	3	
	Ukmergės nuovados taikos teisėjas	Kauno apygardos teismas		13	7		7	5	

1933-1936	Apeliaciniai Rūmai	Vyriausiasis Tribunolas	-	-	292 d.	20	7	95 d.
	Marijampolės apygardos teismas	Apeliaciniai Rūmai	-	-		2	-	
	Panevėžio apygardos teismas	Apeliaciniai Rūmai	12	8		-	-	
	Šiaulių apygardos teismas	Apeliaciniai Rūmai	-	-		6	4	
	Biržų apylinkės teismas	Panevėžio apygardos teismas	11	3		7	3	
	Kėdainių apylinkės teismas	Kauno apygardos teismas	13	5		9	6	
	Kupiškio apylinkės teismas	Panevėžio apygardos teismas	14	5		3	2	
	Pasvalio apylinkės teismas	Panevėžio apygardos teismas	9	4		-	-	
	Šiaulių apylinkės teismas	Šiaulių apygardos teismas	5	3		2	2	
	Telšių apylinkės teismas	Šiaulių apygardos teismas	6	2		9	2	
	Ukmergės apylinkės teismas	Kauno apygardos teismas	26	11		-	-	
	Žemaičių Naumiesčio apylinkės teismas	Šiaulių apygardos teismas	7	5		-	-	
1937-1940	Apeliaciniai Rūmai	Vyriausiasis Tribunolas	-	-	278 d.	26	13	81 d.
	Marijampolės apygardos teismas	Apeliaciniai Rūmai	1	1		2	1	
	Panevėžio apygardos teismas	Apeliaciniai Rūmai	5	3		-	-	
	Šiaulių apygardos teismas	Apeliaciniai Rūmai	-	-		10	4	
	Biržų apylinkės teismas	Panevėžio apygardos teismas	2	-		6	2	
	Kėdainių apylinkės teismas	Kauno apygardos teismas	16	4		8	4	
	Pasvalio apylinkės teismas	Panevėžio apygardos teismas	3	1		-	-	
	Šiaulių apylinkės teismas	Šiaulių apygardos teismas	4	2		1	-	
	Telšių apylinkės teismas	Šiaulių apygardos teismas	7	2		8	1	
	Ukmergės apylinkės teismas	Kauno apygardos teismas	10	5		-	-	
Žemaičių Naumiesčio apylinkės teismas	Šiaulių apygardos teismas	4	1	-	-			
Iš viso:			447	196		325	115	

II. Teismų sprendimų kontrolė apeliacinėje ir kasacinėje instancijoje

Sprendimo priėmimo laikotarpis	Apeliacinės instancijos teismas	Sprendimai civilinėse bylose					Sprendimai baudžiamosiose bylose					
		Kiekis	Naikinta apel.	Naikinta kas.	Trukmė apel.	Trukmė kas.	Kiekis	Naikinta apel.	Naikinta kas.	Trukmė apel.	Trukmė kas.	
1921-1924	Kauno apygardos teismas	15	5	2	204 d.		248 d.	36	2	-	133 d.	84 d.
	Marijampolės apygardos teismas	17	2	5				10	5	3		
	Šiaulių apygardos teismas	14	5	2				33	7	13		
1925-1928	Kauno apygardos teismas	29	7	3	279 d.		277 d.	67	27	22	119 d.	92 d.
	Panevėžio apygardos teismas	47	7	4				38	21	17		
	Marijampolės apygardos teismas	25	12	11				17	3	2		
	Šiaulių apygardos teismas	43	14	12				39	11	18		
1929-1932	Kauno apygardos teismas	33	15	8	288 d.		243 d.	43	19	14	125 d.	107 d.
	Šiaulių apygardos teismas	30	2	7				25	10	8		
	Panevėžio apygardos teismas	21	10	9				12	2	-		
	Marijampolės apygardos teismas	14	5	7				6	-	1		
1933-1936	Apeliaciniai Rūmai	28	4	11	314 d.		218 d.	3	-	-	93 d.	77 d.
	Kauno apygardos teismas	15	2	6				54	22	14		
	Marijampolės apygardos teismas	25	5	7				30	7	4		
	Panevėžio apygardos teismas	14	7	1				26	9	13		
	Šiaulių apygardos teismas	33	13	15				31	19	18		
1937-1940	Apeliaciniai Rūmai	32	9	1	283 d.		241 d.	33	12	15	71 d.	68 d.
	Kauno apygardos teismas	15	5	3				9	4	5		
	Šiaulių apygardos teismas	7	4	3				23	8	9		
	Marijampolės apygardos teismas	15	2	-				15	3	2		
Iš viso:		472	135	117				550	191	178		

3 priedas. Pusiau standartizuoto interviu klausimynas.

1. Kaip praktiškai jūsų profesiniame lauke (i)vyko sovietinės teisės sistemos tranzicija į nepriklausomos Lietuvos nacionalinę teisės sistemą 1990 m.?
 - 1.1. Su kokiais praktiniais sunkumais susidurta tranzicijos metu?
 - 1.2. Ar teisėjų bendruomenė buvo informuojama apie nacionalinį siekinį suformuoti Pirmosios ir Antrosios Respublikų teismų sistemų evoliucinį ryšį?
2. Kokios priežastys lėmė 1992-1995 m. įvykusį apeliacijos instancijos implementavimą į bendrosios kompetencijos teismų sistemą?
 - 2.1. Ar iki nepriklausomybės paskelbimo vyko mokslinė, praktinė diskusija apie apeliacijos institutą?
 - 2.2. Ar po nepriklausomybės atkūrimo teisėjų korpusas buvo edukuojamas, rengiamas praktiniam apeliacinės instancijos įgyvendinimui?
 - 2.3. Su kokiais praktiniais sunkumais susidurta pirmaisiais metais, instancinę bendrosios kompetencijos teismų sistemą papildžius apeliacine pakopa?
3. Ar 1990-1992 m. laikotarpiu praktiškai keitėsi kasacijos instituto struktūra?
 - 3.1. Įvardinkite sovietinės kasacijos instituto privalumus ir trūkumus?
 - 3.2. Kaip praktiškai kito kasacijos kompetencija Lietuvos Aukščiausiajame Teisme, palyginus laikotarpį iki 1990 m. ir 1990-1992 m. laikotarpį?
 - 3.3. Ar šiuo laikotarpiu kito teismo darbo krūvis? Kokios priežastys tai lėmė?
4. Kaip praktinėje teismų darbo terpėje buvo įgyvendinta 1992-1995 m. vykusi teismų reforma, dviejų grandžių teismų sistemą keitusi keturių grandžių sistema?
 - 4.1. Kokius galėtumėte išskirti sunkumus, įtakojučius teismų ir teisėjų darbą šiuo pereinamuoju laikotarpiu?
 - 4.2. Kaip teismai ir teisėjai buvo rengiami ir informuojami apie teismų sistemos reformą, jos eigą?
5. Kaip kito instancinės sistemos aukštesniųjų pakopų teismų ir teisėjų darbo krūvis iki 1995 m. praktiškai įgyvendintos teismų reformos ir po jos?
6. Kokios priežastys lėmė diskusijas ir sprendimus dėl apeliacijos ir kasacijos teisenos modelio pokyčių po 1995 m. teismų reformos?
 - 6.1. Kodėl perspektyvoje buvo priimtas sprendimas neribotos apeliacijos

modelį keisti ribota apeliacija?

- 6.2. Kokie praktiniai teismo darbo aspektai lėmė 1998 m. priimtą sprendimą eliminuoti teismo teisę peržengti apeliacinio ir kasacinio skundo ribas?
- 6.3. Kaip teisėjų bendruomenėje vertinti pastarieji pokyčiai? Kokie vyravo argumentai už/prieš?
7. Kokį dabar šalyje veikiančio kasacinės ir apeliacinės instancijų proceso tobulinimo potencialą įžvelgiate iš praktinės perspektyvos?

4 priedas. Interviu su teisėju dr. Stasiu Šedbaru stenograma.

2021-04-13

(kalba pataisyta)

- Tadas Valančius (toliau – T.V.): ***Pirmas klausimas yra susijęs su Jūsų profesine patirtimi sovietmečiu ir pirmaisiais nepriklausomybės metais. Iki 1990 m. dirbote LTSR Aukščiausiąjame Teisme, atkūrus valstybingumą ėjote teisėjo pareigas pirmojoje LAT sudėtyje. Kaip Jūs iš savo praktinės profesinės perspektyvos atsimenate sovietinės teisės tranziciją į nacionalinę?***

- Stasys Šedbaras (S.Š.): Į Aukščiausiąjį teismą aš buvau pakviestas dirbti 1989 metais, likus keliems mėnesiams iki nepriklausomybės atkūrimo. Dirbau su baudžiamosiomis bylomis. Kriminalinis nusikaltėlis yra toks pats nusikaltėlis bet kokios teisės sistemos transformacijos akivaizdoje. Tačiau jei pažvelgsime dar toliau, prieš patekdamas į Aukščiausiąjį Teismą dirbau vadinamuoju liaudies teisėju Vilniaus miesto Lenino rajono teisme. Bylos buvo įvairios: ir civilinės, ir baudžiamosios. Civilinių bylų spektras buvo nedidelis: ištuokos, turtinių žalų atlyginimai, autoįvykiai, jų žalų atlyginimai. Bylos nebuvo sudėtingos nei civilinėje, nei baudžiamojoje teisėje. Sudėtingos bylos, už kurias buvo galima taikyti mirties bausmę, buvo priskirtos Aukščusiajam Teismui kaip pirmajai instancijai. Toks kūrinys, kuriam pasaulyje turbūt nėra analogo, buvo sovietmečiu. O pradėjęs dirbti Aukščiausiąjame Teisme kurį laiką dirbau su pirmosios instancijos bylomis. Po to gana greitai buvau perkeltas iš pirmos į vadinamą kasacinę instanciją. Kad ir greitai, kad ir jaunas, bet mano profesinis lygis pakilo. Ir jau tada tik peržiūrėdavau bylas, kurias išnagrinėdavo vadinamieji Liaudies teismai. Tačiau dėl mano perkėlimo galėjo būti kitos priežastys. Pirmosios instancijos teisme buvome spėję įkurti Sąjūdžio grupę. Aktyviai išitraukiau į 1988 m. atkurtos Lietuvos teisininkų draugijos veiklą. O dėl tragiškų darbo sąlygų buvome suorganizavę precedento neturintį teismo streiką. Žinau tik tiek, kad net Amerikos kongrese, svarstant metinę saugumo ataskaitą, buvo paminėta, kad kažkur Sovietų Sąjungoje teisėjai išdrišo streikuoti. Streikas įvyko 1989 m. rudenį. Kelias dienas nenagrinėjome bylų, nepriiminėjome nu-teistųjų, kol teismui suteikė geresnes patalpas. Po Kovo 11-osios, tiksliai neatsiminsiu, bet turbūt tai buvo gegužės mėnuo, mus, Aukščiausiojo Teismo teisėjus, Aukščiausioji Taryba paskyrė iš naujo. Pagrindinis klausimas visiems pretendentams buvo, ar nagrinėjo politines bylas. Buvau jaunas teisėjas ir tokių bylų neturėjau. Pasikeitė Aukščiausiojo Teismo vadovai, pasikeitė ir požiūris į teismo darbą. Pirmininku buvo paskirtas

Mindaugas Lošys. Tuo metu jau veikė Laikinasis Pagrindinis Įstatymas, kuriame buvo nustatyta, kad teismas netaiko įstatymo, prieštaraujančio Laikinajam Pagrindiniam Įstatymui. Nuėjau pas pirmininką ir pasiūliau kol nėra Konstitucinio Teismo, jo kompetenciją sutelkti Aukščiausiąjame Teisme. Tačiau tokio sprendimo padaryti visgi nesiryžta. Baigiantis pirmiesiems nepriklausomybės metams mane įrašė į darbo grupę, rengusią naują teismų sistemos įstatymą. Darbą pradėjome 1991 pradžioje. Ją sudarė penki ar šeši teisininkai, iš teisėjų buvome dviese. Pradėdami kurti naują teismų sistemą turėjome nuo kažko atsisipirti. Veikianti sistema buvo ta pati: Liaudies teismai ir Aukščiausiasis Teismas, tik pavadinimai skyrėsi. Apie kitas sistemas mūsų universitete nemokė. Todėl darbo grupėje nusprendėme nekurti kažko naujo, o pasižiūrėti kaip buvo anksčiau, nepriklausomoje prieškario Lietuvoje.

- T.V.: *Jei teisingai suprantu, iniciatyva sukurti Pirmosios ir Antrosios Respublikų teismų sistemų sąsają nebuvo suformuota kaip politinis sprendimas, tačiau kilo teisininkų bendruomenėje, konkrečiai – teismų sistemos projektą rengusios darbo grupės viduje?*

S.Š.: Taip. Tą darbo grupę subūrė Aukščiausioji Taryba. Mes sėdėjome ir galvojome, nuo ko atsisipirti. Tada paėmėme 1922 m. Konstituciją, 1933 m. Teismų įstatymą ir atradome sistemą, kuri tebeveikia iki šiandienos. Tik anuomet Lietuvos apeliacinis teismas vadinosi Apeliaciniais Rūmais, o LAT - Vyriausiuoju Tribunolu. Pasvarstėme, kad Apeliaciniai Rūmai mums lyg ir svetima, o Vyriausiasis Tribunolas, na, kadangi jau veikė Aukščiausiasis Teismas, nusprendėme taip ir palikti. Ir viskas. Gavosi tinkamai subalansuota sistema. Įstatymas buvo priimtas 1992 metų pradžioje. Kai įstatymas buvo priimtas, man paskambino Zenonas Juknevičius, teisingumo ministro pirmasis pavaduotojas, ir pakvietė dirbti į Teisingumo ministeriją, kadangi priimtą įstatymą reikėjo įgyvendinti. Man tai buvo iššūkis. LAT pirmininkas dar bandė atkalbinėti, apeliavo į aukštą teisėjo statusą, bet man labai norėjosi prisidėti prie valstybės kūrimo. Surizikavau ir tuo labai džiaugiuosi. Visi tarptautiniai kontaktai, paramos ir mokymo iniciatyvos, programos, finansavimas pradėjo eiti per Teisingumo ministeriją. Taip transformacija ir užsisuko. Padarėme tikrus apylinkės teismus, atsisakėme tarėjų. Iš latvių ir estų girdėjome palaikymą ir pavydą dėl greitos sistemos pertvarkos. Tuomet pradėjome ruošti apeliacinio, apygardų teismų įkūrimui. Buvau paskirtas darbo grupės vadovu tobulinti teismų įstatymą, kuris jau buvo priimtas. Konstitucija jau veikė, teismų sistema ten buvo įrašyta, todėl viską reikėjo įgyvendinti iki galo. Tačiau 1993 m. mane paėmė į Konstitucinį Teismą. Taigi iš esmės reformą užbaigė Jonas Prapiestis.

- T.V.: *Tačiau reforma užtruko. Naujoji teismų sistema, patvirtinta ir į Konstituciją įrašyta 1992 m., pradėjo veikti 1995 m. sausį. Dėl kokių aplinkybių uždelsta?*

S.Š.: Manau, kad pirmiausia tai susiję su žmogiškaisiais resursais. Taip greit padidinti teisėjų skaičių sunku. Į apylinkės lygmenį iš Liaudies teismų galima, o į apeliacinį... čia gi buvo iš viso naujas dalykas. Teisėjai turėjo iki jo užaugti. Atėjo teisėjų iš advokatų, iš profesūros. Ir antras dalykas, kur įkurdinti? Pamenu, pakankamai buvo daug įtampų dėl pastato, kur dabar įsikūręs Lietuvos apeliacinis ir Vilniaus apygardos teismai. Tą pastatą visa apimtimi norėjo paimti Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos centras. O kur teismą iškelti? Dar caro metais šis pastatas buvo būtent teismui pastatytas. Kur Klaipėdoje, Kaune, Panevėžy, Šiauliuose teismus įkurdinti? Tai buvo didžiulis krūvis, kuris atiteko ministerijai. Ministerija tuomet už teismų darbą nešė didžiulę atsakomybę. Tačiau palaipsniui teismų valdžią nuo vykdomosios atribojome. Ir dabar, kai nuvažiuojame į Europos Parlamento renginius, girdime diskusijas, kad prokuratūra ir teismai turi per daug sąsajų su vykdomąja valdžia, pakviečiame atvažiuoti į Lietuvą. Čia veikia savarankiška prokuratūra ir teismai. Tai lėmė sprendimai padaryti pirmaisiais metais po nepriklausomybės atkūrimo.

- T.V.: *Teisė į apeliaciją buvo nauja. Tačiau doktrinoje galima rasti palyginimų, jog apeliacijos institutas nedaug kuo skyrėsi nuo sovietmečio kasacijos. Kaip vyko šio instituto diegimas nacionalinėje teismų sistemoje?*

S.Š.: Ano meto kasacija stipriai nesiskyrė nuo dabartinės apeliacijos. Vis tik grynoji kasacija - tai atranka ir viešas teisės normos aiškinimo procesas. To anksčiau nebuvo, veikė šimtaprocentinis patekimas į vadinamąjį kasacinį teismą. Taip pat teismams nebuvo nustatyta skundo ribų taisyklė. Bylos peržiūrėjimas buvo apeliacinis, tačiau teismas retai pats imdavosi priimti galutinį sprendimą, kadangi faktų tyrimo klausimas formaliai Aukščiausiajam Teismui nepriklausė. Svarbūs institutai buvo prezidiumas ir plenumas. Patekimui į šias pakopas veikė atranka. Žmonės galėjo rašyti skundus, prokuroras arba jo pavaduotojai rašydavo protestą, Aukščiausiojo Teismo pirmininkas arba jo pavaduotojai rašydavo teikimus. Maskvoje esantis prokuroras taip pat galėjo rašyti protestą Lietuvos teismui. O jei šalis nesutinka su prezidiumu, tada byla perkeliamą į plenumą. Į plenumo sudėtį pateko visi Aukščiausiojo Teismo teisėjai. Ir neretai būdavo taip, kad baudžiamąją bylą nulemdavo civilinės teisės teisėjai arba atvirkščiai. Tai nebuvo geras modelis.

- T.V.: *Nors tuo metu jau dirbote Konstitucinio Teismo teisėju, tačiau galbūt atsiminsite, kokios priežastys lėmė po 1995 m. teismų reformos intensyvėjimą?*

sias diskusijas dėl apeliacijos ir kasacijos institutų tobulinimo? Kokie tuo metu vyravo argumentai, parenkant Lietuvai tinkamiausią teismų sprendimų kontrolės modelį?

S.Š.: Apeliacijos gryninimas prasidėjo atsiradus instancinei sistemai: apygardos teismams ir Lietuvos apeliaciniam teismui. Apeliaciniame ir apygardos teismuose apeliacija yra panaši. Kol nebuvo šito, Aukščiausiasis Teismas pagal panašias taisykles vykdė kasaciją. Tačiau per trumpą laiką nebuvo įmanoma pakeisti nei žmonių psichologijos, nei procedūrų. Iki 1995 m. išliko netikras apeliacijos, vadinamos kasacija, modelis, o tada prasidėjo kūrimas apeliacijos. Tai nebuvo paprasta, nes tuo metu įvyko ir Aukščiausiojo Teismo reforma, sumažėjo sudėtis. Nemaža dalis Aukščiausiojo Teismo teisėjų nuėjo į Lietuvos apeliacinį teismą. Apeliaciniame teisme yra ir tam tikras psichologinis pokytis, nes suklydus byla dar gali būti pataisyta. Taigi teisėjai elgiasi drąsiau. Aukščiausiajame Teisme elgiamasi atsakingiau, nes tai galutinė instancija. Tačiau Aukščiausiajame Teisme nebuvo atrankos. Visos bylos, kaip ir tarybinėje kasacijoje, patekdavo į teismą ir jį galiausiai „užkišo“. Buvo galima eiti dviem keliais: didinti teisėjų skaičių, nors jų ir taip daug turėjome, arba dalį nesudėtingų bylų deleguoti apeliaciniam teismui. Gerai pamenu, kai ėjau premjero patarėjo pareigas, Aukščiausiojo Teismo pirmininkui Pranui Kūriui pasiūliau įvesti atranką. Pirmininkas nesutiko. Jo nuomone, žmonėms dar buvo būtina patekti į Aukščiausiąjį Teismą be jokių kliuvinių. Tad teko dalį kasacijos iškelti į apeliacinį teismą. Tačiau kai bylos buvo perduotos apeliaciniam teismui, kaip kasacinei instancijai, teisėjų mentalitetas nepakito ir sprendimai buvo priimami tarsi apeliaciniame teisme. Manyta, jog klaidos atveju sprendimus dar kažkas pataisys. Tačiau jau to nebuvo. Vėliau Aukščiausiajam Teismui buvo suteikta klasikinė kasacijos funkcija ir atsirado atranka.

- T.V.: ***Ir mano paskutinis klausimas susijęs su dabartine teismų sprendimų kontrolės sistema. Ar žvelgdamas į perspektyvą matote, kaip ji galėtų evoliucionuoti ar keistis?***

S.Š.: Na, vienintelė vykstanti diskusija yra dėl atrankos sistemos tobulinimo, bylininkams suteikiant daugiau galimybių. Tarkime, jei skirtingos instancijos priima kardinaliai skirtingus sprendimus, galbūt tai galėtų būti pagrindu bylą dar kartą svarstyti, peržiūrėti. Norisi apie tokią galimybę bent padiskutuoti. Teisėjai, aišku, iškart užima gynybinę poziciją. Aš manau, kad verta bent apie tai pasikalbėti.

5 priedas. Interviu su teisėja Janina Stripeikienė stenograma.

2021-04-15

(kalba pataisyta)

- Tadas Valančius (toliau – T.V.): **Iki 1990-ųjų dirbote Kauno miesto Lenino rajono liaudies teismo teisėja. Lietuvai atkūrus nepriklausomybę, tapote Lietuvos Aukščiausiojo Teismo (LAT) teisėja. Kaip iš profesinės perspektyvos pamenate tuo metu vykusį sovietinės teisės perėjimą į nacionalinę? Su kokiais iššūkiais tuo metu buvo susiduriama teismų ir teisėjų darbe?**

- Janina Stripeikienė (toliau – J.S.): Aš galiu pradėti truputėlį iš toliau. 1990-ieji jau yra nepriklausomybės laikas. Bet prieš tai mes dirbome, kad jis atsirastų. 1988-ieji – ryškesnis etapas, tada atkūrėme Lietuvos teisininkų draugiją. Aš, Kauno miesto Lenino rajono apylinkės teisėja, sugalvojau, kad reikia padėti atkurti Teisininkų draugiją. Kaune tuo metu nepriklausomybės dvasia sklandė net ir valdžios institucijose. Kauno miesto Lenino rajono teisme registravau, kas važiuos į Vilnių atkurti Teisininkų draugijos. Kadangi pati teisėja registruoja, jokios baimės nėra, visi rašosi. Atsimenu, kad draugijos pirmininkas Zenonas Namavičius tada iškėlė klausimą, kodėl Išdonaitė (mergautinė mano pavardė) atvežė į Profsąjungų rūmus visą autobusą teisininkų iš Kauno, o Kaunui net vietos draugijos taryboje neduota. Susirinkęs buvo visas teisininkų elitai. Po susirinkimo buvo nutarta išrinkti mane garbės nare. Tokiu būdu įsiliejau į aktyvią visuomeninę veiklą kovoti už nepriklausomybę. Kaip tik tada Z. Namavičius pasiūlė man važiuoti į Hagą. 1989 metais Hagoje vyko tarptautinė konferencija „Pasaulio teisininkai – prieš atominį ginklą“. Atrodo, tokia kukli konferencija, bet joje dalyvavo visi Tarybų Sąjungos generaliniai prokurorai, delegacijai vadovavo Tarybų Sąjungos tuometinis generalinis prokuroras. Estijai atstovavo Aukščiausiojo Teismo pirmininkas, Latvijai – parlamento narys. O Lietuvai štai – apylinkės teisėja. Kodėl apie tai kalbu? Šioje grupėje įvyko revoliucija. Kai atvykome į Amsterdamą, tuometinis Tarybų Sąjungos advokatūros pirmininko pavaduotojas, vėliau gynęs Michailą Chodorkovskį, gavo didžiulį glėbį gėlių. Paėmęs tas gėles jis atnešė ir įteikė man. Nežinau, kodėl. Bet tai buvo ženklas, kad jie yra su tais, kurie jau kalba apie apsisprendimą, ir prieš tuos, kurie yra reakcionieriai. Po konferencijos važiuojome į Briuselį, kur TSRS ambasadoje vyko spaudos konferencija. Žurnalistai pareikalavo paaiškinti, kas darosi Pabaltijyje. Aš nebuvo įgaliota atsakinėti. Tačiau Andropovo patarėjas turėjo iškviešti mane ir Estijos Aukščiausiojo Teismo pirmininką. Tuomet aš viešai viską žiniasklaidai

dai paaiškinau: apie mūsų šalies apsisprendimo teisę ir tai, kad Lietuva eis tuo keliu, kuris bus taikus. Tai įvyko 1989 metais Tarybų Sąjungos ambasadoje Briuselyje. Mūsų atkurta Teisininkų draugija aktyviai dalyvavo visose diskusijose: dėl Konstitucijos, dėl to, kokia turi būti teisinė sistema, kokia teismų sistema. Teisininkų draugija buvo aktyviausia visuomeninė organizacija, kurioje dirbo visi garsiausi teisininkai. Mes visi po savo darbų rinkdavomės Gedimino prospekte, priešais dabartinę Vyriausybę. Dirbdavome iki išnaktų. 1990 m. buvome pakviesti, – vieninteliai liustruoti teisėjai, – į pirmąją Aukščiausiojo Teismo sudėtį. Atkuriamoji Taryba svarstė mūsų sudėtį ir asmenybes, pakvietė į Aukščiausios Tarybos posėdį ir kiekvieną asmeniškai apklausė. Buvo įvairių skundų, pasisakymų, vyko aršios diskusijos. Pirmas klausimas teisėjams teko dėl politinių bylų nagrinėjimo. Apylinkės teisėjai negalėjo tokių bylų nagrinėti. Tad man toks klausimas atkrito. Apylinkės teisėjams teko kitas klausimas: dėl bylų, kurios keltos jaunuoliams, atsisakiusiems eiti į sovietinę karinę tarnybą. Po šios procedūros pradėjome dirbti Aukščiausiajame Teisme. Teismas buvo naujai sudarytas, teigėme, jog egzistuoja valstybė, kurios viena iš valdžių yra Aukščiausiasis Teismas. Tačiau įstatymai iš esmės nepasikeitė, teisme dirbome tokiomis pačiomis sąlygomis. Atsimenu iš to laiko tiek, kad nuo ryto dirbdavome, o vakare eidavome prie laužų. Giliai į atmintį įstrigo ir 1991 m. sausio įvykiai. Pamenu, teisme nagrinėjome civilines bylas, sėdėjome nugara į Šeškinės kalną. Ir žmogus mums sako: „Tankai važiuoja!“ Paskelbėme bylos nagrinėjimo pertrauką. Išėjome pažiūrėti: tikrai, link Seimo juda tankų kolona! Teismo pirmininkas M. Lošys mums išdalino dokumentus, liepė pasitraukti į savo kraštus ir palinkėjo sėkmės. Sugrįžome maždaug po savaitės, tęsėme bylų nagrinėjimą. Tačiau dokumentų gražinti nereikėjo, vis dar nežinojome, kas gali nutikti. Aukščiausiojo Teismo pirmąją sudėtį turėtų žinoti visi. Ją būtina įrašyti į istoriją. Šie žmonės tuo metu nesuvokė, kad atliko istorinį vaidmenį. Jie sutiko dirbti dar iki Sausio įvykių. Nebuvo nei vieno, kuris būtų atsakęs. Jie suprato, kad valstybei to reikia. Na, o grįžtant prie Jūsų klausimo, tai didžiausias sovietinės teisės perėjimo į nacionalinę iššūkis, deja, išlikęs iki dabar, yra sovietinis palikimas – nepasitikėjimas teismu. Teismai žmonių akyse vis dar yra represuotojai, o ne gynėjai. Nors iš tiesų tai yra institucija, kuri padeda išspręsti ginčą, geriau sugyventi, suteikia galimybę atsiskaityti visuomenei, valstybei, kad būtų galima gyventi toliau. Šitai, deja, nėra vertinama. Todėl gerai prisimenu Danijos teisininkus, kurie pas mus viešėjo 1992 metais. Jie pasakė, kad reikės dviejų kartų, kad šis požiūris pasikeistų. Deja, iki šiol nei mąstymas, nei suvokimas nepasikeitė. Tai yra pagrindinis iššūkis. Ir žinote, kas šitam iššūkiui nepadeda? Teisėjų atsiribojimas nuo žmonių. Bylo-

je, kai teisėjai mato žmogų, užduoda jam klausimų, su juo bendrauja ir jį išgirsta – tada žmogus kitokios nuomonės išeina iš teismo. Rašytiniai nagrinėjimai neprisidėjo prie nepasitikėjimo šalinimo. Tad susidaro didelė disharmonija. O anuomet buvo kur kas sudėtingiau. Instrumentai dar buvo nesutvarkyti. Veikė tie patys kodeksai. Gelbėjo tik specialieji teisės aktai. Pirmoji tokių aktų banga nusirito 1991–1992 metais, kai buvo priimti privatizacijos įstatymai, iš principo pakeitę civilistikos pamatą, nuosavybės sampratą. Tuomet ėjo nuosavybės teisių grąžinimo klausimai. Ir, be abejo, komercinės teisės pokyčiai. Man teko didelė garbė studijuoti tuos aktus ir apylinkės teisėjams pristatinti. Fundamentaliosios teisės šaltinių nebuvo galima iš karto parengti. Be to, nebuvo aišku, kokia kryptimi reikia eiti. Trūko ir jėgų prie to priėti.

T.V.: Dabar noriu pasiteirauti, ar Nepriklausomybės atkūrimo laikotarpiu pamenate buvus siekį sukurti Pirmosios ir Antrosios Respublikų teisės sistemų ryšį?

J.S.: Galiu atsakyti, kad mes iš esmės mažai žinojome. Kaip pasakė M. Lošys, mus paleisdamas, tie žmonės yra išnykę iš istorijos. Juos sunaikino ir iki šios dienos ne labai kas žino apie jų likimą. Aš asmeniškai daugiau domėjausi hipotekos klausimu, nes buvau įkeitimo ir kredito specialistė. 1938 m. Hipotekos įstatymu naudojausi, kai ruošėmės hipotekos reformai Lietuvoje. 1938 m. hipotekos sistema Lietuvoje buvo viena pažangiausių Europoje. Tačiau reikia apibendrintai pasakyti, kad mes neatsigrėžėme, palikome praeity, nepasinaudojome. Priešingai nei latviai, kurie pasinaudojo sukaupta patirtimi, atkūrė kodeksą. Mes istorinio ryšio nepagerbėme ir neįvertinome. Jis kaip šaltinis nebuvo suvoktas, netyrinėtas ir jo reikšmė mums liko neaiški.

T.V.: Sovietmečio teisėje apeliacijos teisės, kaip ją suprantame dabar, nebuvo. Jūs viena pirmųjų iš teisėjų pradėjote darbą naujai įkurtame Lietuvos apeliacinia-me teisme. Tačiau galbūt dar ir iki Nepriklausomybės atkūrimo pamenate vykdavusia mokslinę, praktinę diskusiją apie apeliacijos institutą?

J.S.: Mes neturėjome apeliacijos, ji buvo atkurta. Vienintelis tikras ryšys su tarpukariu ir yra atkurtoji apeliacija. Tačiau apeliaciją atkūrėme tikrai ne tokią, kokia ji buvo tada. Dabar turime dviejų pakopų apeliaciją. Nuo pat 1992 metų aš buvau prieš tokią kombinuotą ir sudėtingą sistemą. Mažos valstybės žmonėms ji per sudėtinga ir per brangi. O tada visiškai nesvarstėme ir nemažėme, turbūt todėl, kad mūsų mąstymas buvo imperinio mentaliteto paveiktas. Norėjosi kurti sudėtingus gigantus. Tačiau juk yra biudžetas, išlaidos, sąnaudos, o to nevertinome. Žmonės buvo įpratę prie dviejų pakopų sistemos – Apylinkės teismas ir Aukščiausiasis Teismas. Argi tada Lietuvoje

buvo blogai? Apeliacijos tikrai reikėjo, bet nereikėjo jos tokios sudėtingos. Aš buvau už tą variantą, kurį pasirinko estai. Žiūrint iš šiandienos perspektyvos, finansine ir teismų praktikos formavimo prasme, mano manymu, jie pasielgė teisingiau. Įsivaizduokite situaciją: piliečio klausimu Aukščiausiasis Teismas suformuoja vieną praktiką, o tuo pačiu klausimu, tik kitu aspektu, tas pats pilietis gali gauti ir Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo praktiką. Ir galiausiai dar nukeliauti į Konstitucinį Teismą. Ar tai yra efektyvi sistema? Kodėl pas mus bylos pagal sudėtingumą paskirstomos tarp Apeliacinio ir apygardos teismų? Man atrodo, kad visos bylos yra sudėtingos, nes kiekviena byla žmogui yra svarbi: vienam ištuoka yra svarbi, o kitam milijoninis sandoris. Bylose skirti, kas sudėtinga, o kas nesudėtinga, yra ne tik nekorektiška, bet iš principo ir teisių apsaugos prasme neteisinga. Aš taip manau. Galbūt ir nesulauksiu, tačiau Lietuva keis savo teismų sistemą. Valstybė turi iš karto apsispręsti, o apsisprendimo esmė – žmogui atvira, žmogui prieinama ir greita teisinė apsauga. Į tai orientuojantis reikia daryti principinę reformą. Aš manau, kad mūsų įkurtas apeliacijos institutas savo istorinį vaidmenį atliko. Kurdami jį turėjome omenyje, kad augsime, o dabar mūsų mažėja, populiacija menksta. Tad tokią sudėtingą sistemą išlaikyti yra sunku. Dabartinė sistema įtvirtinta Konstitucijoje. Norint ją keisti, reikia keisti pagrindinį šalies įstatymą.

T.V.: Galbūt prisiminsite ir vykusią diskusiją dėl neribotos apeliacijos modelio keitimo ribota? Kokie argumentai toje diskusijoje vyravo?

J.S.: Pritariu profesoriui V. Mikelėnui, kuris savo straipsnyje teigė, jog kai perėjome prie ribotos apeliacijos, nebeliko instancinės sistemos. Tai buvo padaryta teismų patogumui. Jeigu mes turime apeliacinius teismus, už kuriuos tiek daug mokame, juose turi veikti neribota apeliacija. Konstitucinės doktrinos atžvilgiu, norint apskūsti sprendimą, problema yra ribotos apeliacijos buvimas. Konstitucinė doktrina aiškiai sako, kad sprendimas nors kartą turi būti persvarstytas. Taigi jokių ribojimų, jokių kliūčių tam negali būti. Teisė apskūsti teismo sprendimą prilygsta teisei kreiptis į teismą. Tai – absoliuti teisė. Jei ji yra absoliuti, jos negalima riboti. O kuo pas mus ribojimas teisinamas? Būtinumu? O koks tas būtinumas? Toks, kad teismai turi daug darbo? Šiandien žmonių teisių apsaugos atžvilgiu situacija neatitinka tikslo: vyksta nežodinis bylų nagrinėjimas, įrodymai nebepriimami. Kaip tuomet vyksta tas sprendimo persvarstymas? Į kasacinę instanciją patekti iš esmės labai sudėtinga. Tai leidžia pateisinti žmonių nepasitenkinimą. Kyla fundamentalus klausimas: kas yra procesas teisme? Tai yra įrodinėjimas, ir nieko daugiau. Mes akivaizdžiai turime, ką veikti su savo teisine sistema. Pasitikėjimas sistema turi būti atkuriamas fundamentaliai, o ne tik

įvertinant sėkmes ir nesėkmes mūsų teismuose.

T.V.: Dėkodamas už išsamius, keletą klausimų apimančius atsakymus norėjau pasiteirauti dėl kasacinę instanciją formavusių sprendimų. Kaip prisimenate 1995–2003 m. vykusią kasacijos instituto formaciją?

J.S.: 1994 m. buvo likviduotas LAT. Tai yra teisinės sistemos gėda. Konstitucinis Teismas tokį sprendimą pripažino antikonstituciniu. Tokio atvejo turbūt nebuvo jokioje posovietinėje atsikuriančioje valstybėje. Tuo mes įeiname į istoriją. Tad iki 1994 m., kai buvo išformuotas Aukščiausiasis Teismas, atlikome visapusišką teismų sprendimų persvarstymo funkciją. Tai buvo dviguba kompetencija. Pirma, tai pirmosios instancijos sprendimus peržiūrėdavome neribotos apeliacijos principu. Per savaitę kiekvienam iš teisėjų atkeliaudavo po dešimt bylų. Taigi teisėjų kolegija per tą patį laiką turėjo paruošti trisdešimt bylų. Ir antra, kai tas bylas išnagrinėdavome, veikė patikros sistema, prezidiumas ir plenumas. Prezidiumas buvo sudarytas stažo ir kvalifikacijos atžvilgiu kompetentingiausių teisėjų, kurie pašalindavo klaidas. Taigi Aukščiausiojo Teismo kompetencija tada buvo labai plati. Pirmosios instancijos teismas nagrinėjo tik sudėtingas, garsias bylas, tame pačiame teisme veikė apeliacijos funkcija ir dviguba patikros sistema – prezidiumo ir plenumo lygmenimis. Įsivaizduojate, kokie buvo darbo krūviai? Vėliau, po teismų reformos, visos šios funkcijos buvo išskirstytos. Aukščiausiajame Teisme tada bylų buvo labai daug, tačiau nutartys kuklios apimties. Išnagrinėdavome žodine tvarka visas trisdešimt bylų per savaitę. Bylininkai atvažiuodavo, norėdavo pasisakyti.

T.V.: Taigi nors atsakydama į kitus klausimus jau paminėjote keletą svarbių aspektų, vis dėlto noriu pasiteirauti, kokį dabar šalyje veikiančio kasacinės ir apeliacinės instancijų proceso tobulinimo potencialą išvelgiate?

J.S.: Jeigu mes turime veikiančią neribotą apeliaciją, tada kasacija, kurioje tik teisės problemos sprendžiamos, yra tinkama. Taip pat apeliacija šiuo metu neatlieka Konstitucinio Teismo nurodymo kurti precedentus. Apeliacijos praktika turi būti vienodinama. Nei apygardų teismų, nei Lietuvos apeliacinio teismo praktika niekada visa apimtimi nebuvo vienodinama. Tad doktrina, kuri suformuota 2008 m., nėra vykdoma. LAT vienodinimu užsiima, o Apeliacinis teismas – ne. Nors privalėtų, bent jau tuo pačiu lygmeniu. Ir patiems teisėjams būtų lengviau. Tačiau, suprantama, vienodinimui reikia ir finansų, ir organizacinių pajėgumų. Kasacija turi eiti ta pačia kryptimi, kokia eina dabar. Tačiau reikia sutvarkyti apeliaciją.

6 priedas. Interviu su Egidijumi Laužiku stenograma.

2021-04-22

(kalba pataisyta)

- Tadas Valančius (toliau – T.V.): **1990-aisiais Lietuvai atkuriant nepriklausomybę dirbote Vilniaus 2-osios apylinkės teisme. Kaip iš profesinės perspektyvos pamenate vykusią sovietinės teisės sistemos tranziciją į nacionalinę?**

- Egidijus Laužikas (toliau – E.L.): 1988 m. pradėjau dirbti apylinkės teisme. Prieš tai trejus metus dirbau Vilniaus universiteto Baudžiamosios teisės katedroje. 1988 m. jau buvo prasidėję mitingai, aktyviai veikė Sąjūdis. Persitvarkymo laikas buvo įdomus. Teismų niekas nebenorėjo spausti, lįsti į jų veiklą. Tiek teismuose, tiek teisėjų korpuse jautėsi, kad išblėso ir partijos įtaka. Dirbau tuometiniame 2-ajame Vilniaus miesto teisme, kurio apylinkėje buvo daug įmonių, todėl turėjome darbo bylų, smulkių žalos atlyginimo ginčų ir panašiai. Atėjo 1990 m. ir teismo sprendimuose nebeliko raidžių LTSR, pradėjome rašyti – Lietuva. Skirtingai nei kitur, teisėjų korpuse neįvyko skilimų. Pradėjo veikti ištremtų žmonių turto grąžinimo nuostatai. Prasidėjo naujo tipo bylos. Pokytis per tai buvo juntamas geriausiai. Pavyzdžiui, Vilniuje buvau pirmasis, kuriam teko spręsti bankroto bylą. Tuo metu prasidėjo ir garbės bei orumo įžeidimo bylų bumas. Dėl to sovietiniais laikais niekas nesibylinėjo. Vis dėlto tai, kuo iš esmės laikai skyrėsi, tai laisve priimti sprendimus. Apylinkės teismuose nagrinėjome visas bylas: civilines, baudžiamas ir administracines. Būdavo, atėjus ryte išsprendžiama 10 administracinių bylų, tuomet ištuokos, o popiet – baudžiamosios bylos. Nebuvo savaitgalių, kada neteko rašyti motyvų. Tam turėjome tris dienas. Skundo padavimo terminai buvo trumpi - dešimt dienų. Tai buvo iššūkis teisėjams. Darbo krūvis buvo didelis, todėl dirbant kasdienį darbą nebuvo kada pagalvoti apie teisės sistemų kaitą.

- T.V.: **Ar nepriklausomybės atkūrimo laikotarpiu pamenate buvus siekį sukurti Pirmosios ir Antrosios Respublikų teisės sistemų ryšį?**

- E.L.: Ne, kokia tai buvo sistema, žinių neturėjome. Žinojome, kad yra kažkokia apeliacija, bet kas ji tokia buvo, niekas neturėjo supratimo. Veikė dvipakopė sistema, o Aukščiausiojo Teismo teisėjai iki 1995 m. per dieną gaudavo po 10 bylų kaip pranešėjai. Tai buvo žodiniai procesai, todėl teismo nutartys buvo trumpos, aiškios. Tai ir buvo tam tikra apeliacijos funkcija. Galbūt dalis procesų buvo panašūs kasacinius, tačiau jie buvo susiję su senato ar prezidiumo pakopomis. 1992 m. buvo paskelbta teismų reforma. Teisėjai buvo iškviesti laikyti egzaminų. Jie vyko žodžiu, per trumpą laiką. Apie

apeliaciją egzaminų metu klausimų jokių nebuvo.

- T.V.: *Kaip iš profesinės, praktinės pusės pamenate 1992-1995 m. vykusią teismų reformą, dviejų grandžių teismų sistemą keitusią keturių grandžių sistema?*

- E.L.: Reforma užtruko ilgai. Jai nespėta pasiruošti. Ypač su pastatais. Teisėjų korpusą buvo galima suformuoti, tačiau materialiai nebuvo pasiruošta. Reformos laukė visi, apie ją nuolat vyko kalbos. Nemaža pasimetimo, diskusijų buvo dėl Aukščiausiojo Teismo likimo. Dėl to dalis teisėjų reformos pabaigos nesulaukė, perėjo į advokatūrą.

- T.V.: *Sovietmečio teisėje apeliacijos teisės, kaip ją suprantame dabar, nebuvo. 1997 m. Jūs buvote vienas pirmųjų teisėjų, pradėjęs darbą Lietuvos apeliaciniame teisme. Ar tai, kad šis institutas buvo iš esmės naujas teismų sistemoje, kėlė praktinių iššūkių teisėjų darbe?*

- E.L.: Prieš pradėdamas dirbti apeliaciniame teisme, dvejus metus dirbau apygardos teismų pakopoje, baudžiamųjų bylų skyriuje. Susirinkome nauji teisėjai, nežinojome, kas yra apeliacija. Sėdėjome, skaitėme, bandėme suprasti. Aukščiausiajame Teisme buvo užvilkinta daug bylų, kurias turėjome išspręsti apygardoje. Mokėmės eigoje. Buvo ir tam tikri mokymai, nes patys teismų kūrėjai bandė dėstyti, bet tai turbūt ir yra viskas, kas susiję su edukacija. Tuomet, kai bylų kiekis apmažėjo, mane pakvietė Lietuvos apeliacinio teismo Civilinių bylų skyriaus pirmininkas pereiti pas juos.

- T.V.: *Po nepriklausomybės atkūrimo į Lietuvos teisinę sistemą taip pat buvo perkeltas sovietmečiu veikęs kasacijos institutas. Po 1995 m. jis buvo pertvarkytas pagal klasikinius principus. Ar iki teismų reformos veikęs kasacijos institutas praktiniame ar doktrininiame lygmenyje skyrėsi nuo sovietinio?*

- E.L.: Ne, kasacinėje instancijoje buvo viskas peržiūrima viskas: nebuvo skundo ribų, nebuvo atrankos. Jei kildavo abejonių dėl pirmos instancijos teismo sprendimo, kasacinis teismas grąžindavo spręsti bylą iš naujo. Vieniems bylininkams tai buvo gerai, kitiems – ne, nes sprendimai buvo peržiūrimi visa apimtimi. Po 1995 m. pradėjusi veikti apeliacija ne itin skyrėsi nuo sovietinės kasacijos. Tik apeliacinėje instancijoje sprendimą priimdavo pats teismas. Tačiau apeliacijos ir kasacijos santykis tuo metu buvo chaotiškas. Į apygardos teismą buvau pakviestas ateiti, nes dėl didelio bylų kiekio didintas teisėjų skaičių. Šioje grandyje teisėjai bylas peržiūrėjo ir apeliacinė, ir kasacinė tvarka. 1997 m. V. Valančius mane pakvietė į Lietuvos apeliacinį teismą ir įtraukė CPK rengimo darbo grupę. Tai buvo aktyvi darbo grupė. Iš teorinės pusės klausėmės V. Nekrošiaus, ką tik apsigynusio disertaciją. Jis turėjo idėjų ir sukaupęs užsienio patirties. Taip pat itin daug nuveikė Artūras Driukas, su kuriuo diskusijos užtrukdavo iki 12

valandos nakties. Kaip vadovas aktyviai veikė V. Valančius, V. Višinskis, Antanas Simniškis. Taip po intensyvių diskusijų atsirado ir atrankos sistema. Iki jos Aukščiausiasis Teismas per metus išnagrinėdavo apie 1,5 tūkst. bylų, dabar – triskart mažiau. Pamažu ir atsirado nauji aspektai: kaip atskirti teisės ir fakto klausimus, kaip skaityti ir rengti argumentus. Iki tol buvo kitas supratimas. Teisėjui buvo nesuprantama, kaip matant, kad byloje kažkas ne taip, reikia apsiriboti skundo ribomis.

- T.V.: *Iki 2000 m., nors dar nebuvo įsigalioję naujieji proceso kodeksai, tačiau civiliniame procese, kaip ir užsiminėte, jau veikė atrankos sistema, ribota apeliacija, skundo ribų taisyklė. Kaip iš perspektyvos vertinate šiuos pokyčius?*

- E.L.: Manau, kad įvyko teisinės sistemos ir teisėjų sąmonės evoliucija. Visgi reikia nepamiršti, kad ką tik buvo atsiradusi nauja valstybė, priimti nauji įstatymai, rinkoje ir visuomenėje klostėsi nauji santykiai. Mums reikėjo mokytis ir eiti nauju keliu. Visi klydo ir taisė klaidas. O dabar, pažvelgus iš perspektyvos, matyti, visa tai nuosekliai evoliucionavo. Priėmus naująjį CPK gaudavome klausimų dėl vieno ar kito straipsnio, prašymų juos paaiškinti. Spręsdami apie argumentus negalvojome, darėme sprendimus, kurie mums atrodė geriausi.

- T.V.: *2003 m. Lietuvoje įsigaliojo pirmieji nacionaliniai civilinio ir baudžiamojo proceso kodeksai. Jie veikia šiol. Ar įžvelgiate teismų sprendimų kontrolės sistemos tobulinimo potencialą iš dabarties perspektyvos?*

- E.L.: 2011 m. buvo svarbūs šia prasme. Tuomet prie svarbių kodekso pakeitimų dirbo tie patys žmonės. Ir 2017 m. atlikta reikšmingų pakeitimų. O dabar vieningas diskutuotinas klausimas yra atrankos sistema. Anksčiau darbo krūvis buvo nepakeliamas, nebuvo padėjėjų, teisėjas viską turėjo atlikti pats. Dabar situacija kita. Ir reikia suprasti, jog žmonės psichologiškai teigiamai veikia vien tai, kad Aukščiausiasis Teismas bylas priima nagrinėti. Aukščiausios instancijos sprendimas turi ryškiausią teisingumo dėmenį. Nesakau, kad atranka absoliučiai nereikalinga, tačiau dabartiniai reikalavimai yra per griežti.

7 priedas. Interviu su teisėju prof. dr. Vigintu Višinskiu stenograma.

2021-05-18

(kalba pataisyta)

- Tadas Valančius (toliau – T.V.): ***Pirmasis klausimas yra susijęs su pereinamuoju laikotarpiu. Iki 1990-ųjų ir po jų dirbote Telšių rajono apylinkės teismo teisėju. Kaip iš profesinės perspektyvos pamenate vykusią sovietinės teisės sistemos tranziciją į nacionalinę?***

- Vigintas Višinskis (toliau – V.V.): Labai gerai atsimenu, nes Nepriklausomybė buvo paskelbta sekmadienį, o pirmadienį turėjau bylų nagrinėjimą teisme. Telšiuose veikė karinė įgula ir viena tos dienos bylų buvo rusų tautybės karininko ištuokos byla. Paskelbiau sprendimą Lietuvos Respublikos vardu. Ne Lietuvos TSRS, o Lietuvos Respublikos. Iškart po bylos atėjo tie žmonės pas mane į kabinetą ir klausė: „Kas čia dabar? Kas per Lietuvos Respublika? Mums tokio sprendimo nereikia.“ Toks mano pirmasis prisiminimas. Blankai liko Lietuvos TSR. Braukdavome ranka tas raides ranka ir skelbdavome sprendimus Lietuvos Respublikos vardu. Jei kitose institucijose - prokuratūroje, policijoje buvo galima jausti susiskaldymą, tai teismų sistemoje to nebuvo. Aišku, vienas kitas žmogus galėjo elgtis kitaip, bet teismų sistema laikėsi vieningai. Teisėją, dėl jo ypatingo statuso, atleisti ir paskirti galima tik Konstitucijoje nustatyta tvarka. Tad valstybei buvo svarbi vieninga teisėjų korpuso laikysena.

- T.V.: ***Kaip manote, kodėl vienybė galėjo susiklostyti teisėjų korpuse?***

- V.V.: Visi teisėjai buvo su aukštuoju išsilavinimu, turėjo išlavintą intelektą. Net ir anais laikais teismai buvo demokratinė institucija. Taip, gal kažkam ir praversdavo, visko galėjo būti, bet savo esme tai buvo demokratinė institucija. Pamenu, buvo tokia institucija kaip tarėjai. Jie turėjo tokį patį balsą kaip teisėjai. Jeigu tarėjai nutarė, nubalsavo ir kažkas apskundė tokį nuosprendį, tai Aukščiausiasis Teismas niekada nekels klausimų dėl jų sprendimo. Tarėjai nusprendė, reiškia taip turi būti. Nebent kažkas labai ypatingo nutiktų. Negaliu savo praktikoje pasakyti nei vieno priešingo pavyzdžio. Aš kaip teisėjas parašydavau tokiais atvejais priešingą nuomonę, kurioje pasakydavau, jog nesutinku. Tačiau tuo viskas ir pasibaigdavo. Manau, kad teismų sistema griežtai laikėsi nepriklausomybės linijos, kadangi tai yra visai kiti žmonės. Kaip ir šiandien.

- T.V.: ***Atsikuriant valstybei dirbote Telšiuose. Kaip vyko keitimasis informacija, reformų įgyvendinimas, diskusijos?***

- V.V.: Susižinojimas vyko tik per paštą. Kažkokią informaciją gaudavome, bet

jokių nurodymų ar palinkėjimų nebuvo. Net antspaudus pakeitė tik 1993 m. balandį. Iki to laiko naudojome Telšių rajono TSRS teismo antspaudą.

- T.V.: *Taigi tas vaizdingas pavyzdys, kurį prisiminėte, kai iškart po nepriklausomybės atkūrimo nubraukdavote „TSR“ raides, buvo sukurtas jūsų pačių, be papildomų nurodymų?*

- V.V.: Tik mūsų pačių. Vėliau atsirado pirmieji nurodymai. Bet tuo metu turėjome pasirinkti. Juk galėjome elgtis kaip anksčiau ir dirbti pagal seną modelį. Niekas to neapskųs, nespaus. Tai buvo pačių teisėjų suvokimas, kaip elgtis pasikeitus aplinkybėms.

- T.V.: *Noriu pasiteirauti apie tarpukario Lietuvą. Kovo 11-ąją buvo priimtas sprendimas konstituciniais saitais susieti Pirmąją ir Antrąją Respublikas, taip užtikrinant teisinės sistemos nepertraukiamumą. Ar tai buvo žinomas įvykis teisėjų korpuse?*

- V.V.: Provincijoje Vilniaus pulsą jautėme ribotai. Gerai prisimenu, kaip apskritai sužinojau apie nepriklausomybės siekį. Važiavau trkiniu. Ties Kėdainiais atsiverčiau „Gimtąjį Kraštą“. Laikraštyje buvo paskelbtas intelektualų pareiškimas apie Persitvarkymo Sąjūdžio kūrimą. Tris kartus skaičiau ir negalėjau patikėti, kas vyksta. Atėjo suvokimas, kad vyksta ne tai, kas buvo iki šiol. Persitvarkymo Sąjūdžio pareiškimas ir iniciatyvinės grupės įkūrimas reiškė, kad ateina pasikeitimai. Tačiau iš inercijos tebevyko įsisenėję procesai. Pavyzdžiui, Varniuose nuvertus Lenino paminklą bandyta dėl to kurpti bylą. Net nepamenu, kuo ta istorija baigėsi, bet jau buvo jaučiama, kad visuomenė keičiasi.

- T.V.: *Sovietmečio teisėje apeliacijos teisės, kaip ją suprantame dabar, nebuvo. 1997 m. Jūs buvote vienas pirmųjų teisėjų, pradėjęs darbą Lietuvos apeliaciniame teisme. Galbūt dar ir iki nepriklausomybės atkūrimo pamenate, ar vyko mokslinė, praktinė diskusija apie apeliacijos institutą?*

- V.V.: Žinojome, kad yra valstybių su kitokiais modeliais. Truputį žinojome, kad yra apeliacija, kasacija. Giliau, kuo skiriasi apeliacija nuo kasacijos, sužinojome gerokai vėliau. Pradėjus kurti naują teismų sistemą pradėta kviesti teisėjus dirbti į apygardų teismus. Tam reikėjo išlaikyti egzaminus. Tačiau ir tuo metu dar nesuvokėme apeliacijos instituto. Nesuvokėme, kokia yra šio instituto teisinė vertė, kuo jis skiriasi nuo kasacijos ir panašiai.

- T.V.: *1992-1995 m., kai buvo kuriama nauja teismų sistema, teisėjai turėjo galimybę praktinių žinių įgyti iš užsienio šalių lektorių, vyko konferencijos, teisinin-*

ku bendruomenė aktyviai diskutavo. Ar teko šiuose įvykiuose dalyvauti?

- V.V.: Iš užsienio tikrai buvo suteikta didelė pagalba. Aktyviai veikė „Atviros Lietuvos fondas“ ir atsimeņu ne vieną užsiėmimą, kur buvo kviečiami visos Lietuvos teisėjai. Klausėme paskaitų, paskaitos kartais buvo su vertimu iš anglų kalbos. Pagaliau, mums patiems atsivėrė vartai išvykti, pasidomėti. Didžiausią impulsą teisėjų bendruomenėje suteikė Lietuvos teisininkų draugija. 1992 m. įvyko pirmasis Pasaulio lietuvių teisininkų suvažiavimas. Tai buvo pirma galimybė paklausti, pasiklausti apie užsienio sistemas. Iki tol galimybės buvo ribotos.

- T.V.: ***1992 m. priėmus sprendimus buvo aišku, kad įsigalios keturių grandžių teismų sistema, tik įgyvendinimas užtruko. Ar iki to laiko vyko diskusija teisėjų korpusė dėl Lietuvai tinkamo modelio?***

- V.V.: Provincijos teisėjų niekas neklausė ir argumentų nesakė. Išsilaukiaū apygardos teismo teisėjo egzaminą, žinojau, jog bus nauji apygardos teismai. Laukėme, bet po to viskas nuslopo. Tad 1993 m. mane pakvietė dirbti į Aukščiausiajį Teismą.

- T.V.: ***Iki 1995 m. nemaža dalis Aukščiausiojo Teismo teisėjo perėjo dirbti į advokatūrą. Iš išlikusių šaltinių matyti, jog politiniuose sluoksniuose tai kėlė nerimą. Jūs 1993 m. sutikote dirbti Aukščiausiajame Teisme. Ar pamenate šių procesų aplinkybes?***

- V.V.: Dirbti Aukščiausiajame Teisme man niekada nebuvo gyvenimo siekiąmybė. Reikia pripažinti, kad anuomet į Aukščiausiajį Teismą kvietė daugelį teisininkų, tačiau dalis jų atėjo tik todėl, kad iš teisėjo pareigų buvo tiesus kelias į advokato profesiją. Kai perėjau iš Tėlsių apylinkės teismo dirbti į Aukščiausiajį Teismą, atlyginimo skirtumas tarp šių pareigybių buvo labai mažas. Teisėjams atlyginimai pirmą kartą buvo ženkliau pakelti tik 1994 m. liepos 1 dieną. Iki tol mano alga buvo 276 litai. Po pakėlimo buvo apie 700 litų. Tad ir situacija su teisėjų atlyginimais buvo prasta.

- T.V.: ***Aukščiausiajame Teisme dirbote apie pusantrų metų. Kaip pamenate veikusį kasacijos institutą? Ar tuo metu jis kažkuo skyrėsi nuo to, kuris veikė sovietmečiu?***

- V.V.: Tuometinė kasacija mažai kuo skyrėsi nuo apeliacijos instituto. Tačiau tai nebuvo klasikinis apeliacinis modelis. Nebuvo galima tirti naujų įrodymų, veikė tik patikra. Tas laikmetis asocijuojasi su beprotišku darbo krūviu. Kaip šiandien atsimeņu, man per savaitę, kaip pranešėjui, buvo paskirta 13 baudžiamųjų bylų. Tai šiandien nebūtų suvokiamas dalykas. O tada nebuvo nei kompiuterių, nei padėjų. Viską rašė pats teisėjas. Procesas veikė pagal senuosius kodeksus. Aišku, nebuvo tam tikros dalies

nuostatų, nusikalstamų veikų. Tačiau senieji kodeksai tebegaliojo. Po reformos atsirado trijų instancijų sistema. 1997 m. dalis kasacijos buvo permesta į apeliacinį teismą, nes Aukščiausiasis Teismas pradėjo „dusti“. Tada Lietuvos apeliacinis teismas pradėjo „dusti“. Ir tik kai apeliacinis teismas likutį sutvarkė, atsirado atrankos sistema ir kasacija visa apimtimi grįžo į Aukščiausiąjį Teismą.

- T.V.: *Būtent po 1995 m. ėmė intensyvėti diskusijos dėl Lietuvai tinkamo apeliacijos ir kasacijos modelio. Kaip manote ar šis procesas buvo panašnis į eksperimentavimą, ar į nuoseklią evoliuciją?*

- V.V.: Tinkamų modelių paieškos užtruko, nes moksle neturėjome apsispręsti galinčių padėti teoretikų. Proceso teoretikų, kurie galėtų pagrįsti sprendimus, tiesiog nebuvo. Tad buvo atsisukta į praktikus. Naujų kodeksų kūrimas prasidėjo 1995 metais, kai buvo sukurta CPK rengimo grupė, o ryškiausias teoretikas tuo metu buvo V. Nekrošius. Taigi paieškos vyko, nes nebuvo teorijos žinovų, kurie galėtų tinkamai vystyti teisinę mintį.

- T.V.: *1996 metais taip pat buvo parengtas įstatymo projektas, kuriuo teisėjams, jei jų priimti sprendimai panaikinami bent trejetą kartų, galėjo būti taikoma drausminė atsakomybė. Ar teisėjų korpuse toks pasiūlymas sukėlė atitinkamų reakcijų?*

- V.V.: Buvo toks pasiūlymas. Tačiau esmę šios bėdos suprasti yra sudėtinga. Panaikinti gali būti 3 ar 13 sprendimų, tai neturi jokios reikšmės. Tai nereiškia, kad sprendimas būtinai buvo neteisingas, netaisyklingas. Tiesiog visuomenėje yra suvokimas, kad aukštesnės instancijos teismas yra neklystantis. Taip nėra. Ten dirba žmonės. Jie daro klaidas. Faktas, kad ginčas teisme turi užsibaigti, tai pozityvus dalykas. Tačiau teisinės minties prasme, nereikia manyti, kad tai yra absoliučiai teisinga. Tam ir veikia trys instancijos, nes per jas bendras vardiklis sprendime ir yra surandamas.

- T.V.: *Ir paskutinis mano klausimas yra apie 2003 m. įsigaliojusiuose CPK ir BPK nustatytus apeliacijos ir kasacijos modelius. Ar manote, jog šiuose kodeksuose įtvirtinti modeliai yra tinkamiausi mūsų dabartinei teisinei sistemai?*

- V.V.: Manau, kad dabar yra nustatytas tinkamas ir apeliacijos, ir kasacijos modelis. Tik teismų sistemos prasme manau, kad mums derėtų eiti Latvijos keliu. Atpiginti, supaprastinti sistemą, suvienodinti darbo krūvį, išlaikyti vienodą praktiką. Priėmus reikiamus sprendimus, būtų galima suformuoti penkis apylinkių teismus – su didelėmis teritorijomis, apygardų teismų pagrindu. Juos vienyti vienas apeliacinis teismas su penkiais rūmais ir veiktų vienas visai valstybei Aukščiausiasis Teismas su kasacine

instancija. Toks modelis galėtų būti optimalus Lietuvai. Tačiau, žinoma, tektų keisti Konstituciją, ir, kas dar sudėtingiau, patį požiūrį.

8 priedas. Interviu su teisėju Juliumi Jasaičiu stenograma.

2021-05-24

(kalba pataisyta)

- Tadas Valančius (toliau – T.V.): **1990-aisiais, Lietuvai atkuriant nepriklausomybę, dirbote Radviliškio rajono teismo teisėju. Kaip iš profesinės perspektyvos pamenate vykusią sovietinės teisės sistemos tranziciją į nacionalinę? Su kokiais iššūkiais pirmaisiais nepriklausomybės metais buvo susiduriama teismų ir teisėjų darbe?**

- Julius Jasaitis (toliau – J.J.): Dirbau Radviliškio teisme teisėju nuo 1987 m. iki 1992 m., o tada netikėtai tapau teismo pirmininku. Teisme sovietiniais laikais dirbome tik du teisėjai. Darbo krūvis, manau, buvo didelis, nes, pamenu, keturias dienas iš penkių savaitėje tekdavo nagrinėti bylas. Kartais ir penkias. Po darbo, šeštadienį, sekmadienį rašydavome sprendimus. Tarybiniais laikais niekas labai dėl teisėjų darbo krūvio ir nesirūpino. Visų pirma, nebuvo kompiuterizacijos, todėl rašydavome sprendimus ranka. Nebuvo ir padėjėjų, tad viską patys darydavome. Nebuvo interneto sistemos, tad bylų praktika, kiek jos ir tebuvo, buvo popierinė. Tačiau bylos nebuvo rajone tokios sudėtingos. Pamenu, kad po devyniasdešimtųjų prasidėjo ieškiniai buvusių nuosavybės savininkų - tremtinių, politinių kalinių - dėl žemės ir pastatų atsiėmimo. Pasitaikydavo atvejai, kai pateikiamas pareiškimas grąžinti žemę, tačiau nepridedami dokumentai. Liudytojai pateikdavo parodymus, tačiau tokio tipo pareiškimus tekdavo atmesti dėl įrodymų stokos. Tad kildavo nepasitenkinimas. Tačiau žemės ir pastatų nuosavybę galima įrodinėti tik dokumentais. Žodinių liudijimų nepakanka. Todėl ši epizodą iš laikmečio gerai prisimenu. Tiesa, prie viso to buvau ir vienintelis iš teisėjų sąjūdiets - Radviliškio rajono Sąjūdžio tarybos narys. Nors formaliai buvo negalima tokių pareigų užimti, bet ir uždrausti niekas negalėjo. Buvau neformalus Radviliškio rajono pirmininko pavaduotojas. Leidome laikraštį „Sąjūdžio žinios“. Taip pat buvau kandidatu į kitos partijos narius, nes priešingu atveju nebuvo galima teisėjauti. Laukiau pakvietimo į biurą, kad mane svarstyty, bet, matyt, nusprendė manęs neliesti. Atkūrus nepriklausomybę visi teisėjai padėjo bilietus ir tuo tas laikotarpis baigėsi.

- T.V.: **Ar nepriklausomybės atkūrimo laikotarpiu pamenate buvus siekį sukurti Pirmosios ir Antrosios Respublikų teisės sistemų ryšį?**

- J.J.: Toks klausimas eiliniam darbui jokios įtakos neturėjo. Nuo 9 valandos ryto iki 6 valandos vakaro nagrinėjome bylas, o grįžę namo rašėme sprendimus. Man sunku į šį klausimą atsakyti. Gimiau 1955 m., esu pokario vaikas, todėl apie ryšį su tarpukariu

nieko nežinodamas, nieko negaliu ir atsakyti.

- T.V.: *Kaip iš profesinės, praktinės pusės pamenate 1992-1995 m. vykusių teismų reformą? Ar teisėjai jai buvo rengiami, specialiai informuojami?*

- J.J.: Teisėjai niekaip nebuvo rengiami šiai reformai. Žinojome tarybiniais laikais veikusią dviejų grandžių sistemą, kuri buvo perkelta į nepriklausomą Lietuvą. Kai perėjau dirbti į Aukščiausiąjį Teismą, jam teikiami skundai buvo vadinami kasaciniais. Tačiau pavadinimas buvo iš esmės neteisingas, nes tai buvo apeliacinė instancija, kuri nagrinėjo visus skundus. Kai buvo įgyvendinta teismų sistemos reforma ir padaryta keturių grandžių sistema, tuomet įvyko transformacija ir kasacinėje instancijoje. Kai dirbau teisėju, ji buvo paprasčiausia apeliacinė instancija, nagrinėjusi visus skundus dėl rajonų arba miestų teismų sprendimų.

- T.V.: *Galbūt pamenate, ar tuo laikotarpiu vyko tarptautinės praktikos ir patirties perdavimas, pažindinimas per įvairius mokymus, konferencijas?*

- J.J.: 1993-1994 m. dirbau Aukščiausiąjame Teisme ir galiu papasakoti tik savo subjektyvius įspūdžius. Atvažiavau čia būdamas dar jaunas teisėjas ir patekau tarp elitinių teisėjų. Iš tikrųjų, visais aspektais, tai buvo neeilinės asmenybės. Pamenu, mokiausi iš jų. Darbo krūvis, palyginus, buvo normalus, nes dirbome kolegialiai. Kartu su manimi atėjo dirbti Janina Januškienė, o mūsų kuratorius buvo Anatolijus Baranovas. Jį vadinau savo mokytoju. Pirmadieniais, antradieniais vyko posėdžiai, o trečiadieniais bylų paskirstymas. Gaudavome po dvi ar tris bylas, kurioms rengdavome pranešimus. Parašydavome savo projektą, tuomet susirinkę aptardavome. Tiesa, Aukščiausiojo Teismo pirmininkas turėjo teisę daryti teikimus. Reiškia, galėjo kreiptis į teisėjus, kad būtų peržiūréta bet kuri pirmos ar antros instancijos byla. Parašydavo dėl jos teikimą, o teisėjų trejetas jį peržiūrėdavo. Pamenu, kad atmesdavome apie du trečdalius tokių teikimų. Motyvų tuose skunduose tiesiog nebuvo. Tai buvo akivaizdus įrodymas, kad teisėjai niekam nebuvo pavaldūs, net teismo pirmininkui. Tačiau 1994 m. buvo padaryta Aukščiausiojo Teismo reorganizacija, sumažintas teisėjų skaičius. Išėjo vieni į apygardų teismus, kiti – į apeliacinį teismą, advokatus. Man pasiūlė tuometinis Seimo pirmininkas Česlovas Juršėnas tapti Seimo kontrolieriumi.

- T.V.: *Jau užsiminėte, kad sovietmečiu veikusi kasacija iš esmės buvo tapati apeliacijos institutui. Tačiau galbūt iki atkuriant nepriklausomybę pažinojote ir tradicinį apeliacijos institutą?*

- J.J.: Realiai ryšių su kitomis šalimis, ten veikusiomis teisės sistemomis nebuvo. Dirbdamas teisėju neišvažiavau į užsienį tobulintis. Tačiau apie tai ir nesusimąstyda-

vome. Tai buvo apeliaciniai skundai, nors ir vadinosi kasaciniais. Visi skundai, kurie buvo paduodami laiku, nueidavo į Aukščiausiąjį Teismą. Net nepamenu atvejų, kad kažkuris skundas būtų nepriimtas. Vienintelis imperatyvus reikalavimas tebuvo terminų laikymasis. Daugiau iš esmės nieko nereikėjo – ar pats žmogus, ar jo atstovas parašo skundą, kaip išdėsto turinį, nebuvo svarbu. Aukščiausiasis Teismas priimdavo ir visus tokius skundus nagrinėdavo, nes veikė kiti skundo padavimo pagrindai. Jei teismo sprendimas neatitinka faktinių aplinkybių, jei blogai pritaikyta norma, viskas tiko. Skirtingai nei dabar, kai veikia aukšti standartai.

- T.V.: *Po 1990 m. kasacijos institutu teismų sprendimų kontrolė nesibaigdavo. Sprendimas galėjo būti peržiūrimas Aukščiausiojo Teismo prezidiumo ir plenumo. Ar faktiškai toks mechanizmas veikė?*

- J.J.: Kai dirbau, procesas jau nebebuvo be pabaigos, kaip sovietmečiu. Tačiau, kaip ir minėjau, dar buvo teismo pirmininko ir jo pavaduotojų teisė daryti teikimus. Dėl tų teikimų sprendavo teisėjų trejetas. Tuomet buvo galima klausimą svarstyti plenumo. Plenumo metu susirinkę visi teismo teisėjai sprendavo balsavimu. Ir civilinių, ir baudžiamųjų bylų teisėjai tuo metu sprendavo tuos pačius klausimus. Tačiau ir kasacinių bylų nagrinėjime, kartais pasitaikydavo, kad iš trijų teisėjų formuojamoje kolegijoje buvo įtraukiami skirtingų sričių teisėjai. Tad nesiimu spręsti, ar tokia sistema buvo gera.

- T.V.: *Noriu paklausti Jūsų dėl šiuo metu šalyje veikiančio kasacinės ir apeliacinės instancijų proceso – kaip jo efektyvumą vertinate iš perspektyvos?*

- J.J.: Kiekviena valstybė resursų limitą, ir kiekviena siekia, kad jos teisės sistema veiktų idealiai. Idealiai reikėtų, kad visais atvejais nustatoma tiesa, sistemai veikiant mažiausiomis sąnaudomis. Tokių sistemų praktikoje nėra. Visur pasitaiko klaidų. Pas mus taip pat. Kai dirbau Seimo kontrolieriumi ir Vidaus reikalų ministerijos generaliniu inspektoriumi, aplankiau visas įkalinimo įstaigas. Pašnekėjus su nuteistaisiais, kas antras tvirtins, kad yra įkalinimas neteisėtai. Kaip bebūtų, kad ir mažytė dalis tiesos, tame gali būti. Žmonės daro klaidų. Teisėjai irgi yra žmonės. Teisybė ne visada gali triumfuoti. Kai dirbau tarybiniais laikais, veikė tarėjų institutas, apie kurį mano nuomonė yra skeptiška. Galbūt jis gali būti efektyvus smulkiose bylose – šeimos, darbo, nedidelio žalos atlyginimo, tačiau tarėjas, be išsilavinimo ir teisinio darbo patirties, prilygsta smegenų operaciją atliekančio chirurgo patarėjui. Tam, kad savo darbą teisėjas atliktų gerai, jis turi visą gyvenimą mokytis. Teisė yra ne tik sudėtinga, bet ir nuolat kintanti. Atsiranda vis daugiau jos šakų. O teisėjas yra ir bus vienas. Jis turi priimti sprendimą. Todėl nesiimsiu spręsti dėl šiuo metu veikiančios sistemos tobulinimo, tačiau teismas turi nuolat siekti kuo aukštesnio teisingumo lygio.

9 priedas. Interviu su teisėju Virgilijumi Grabinsku stenograma.

2021-08-06

(kalba pataisyta)

- Tadas Valančius (toliau – T.V.): **1990-aisiais Lietuvai atkuriant nepriklausomybę dirbote Kauno miesto apylinkės teisme. Kaip iš profesinės perspektyvos pamineate vykusią sovietinės teisės sistemos tranziciją į nacionalinę? Su kokiais iššūkiais tuo metu buvo susiduriama teismų ir teisėjų darbe?**

- Virgilijus Grabinskas (toliau - V.G.): Kai pradėjau dirbti teisėju 1988 m., valstybingumo atkūrimo lūžis jau pamažu buvo pradėjęs formuotis. Sąjūdžio viekla prasidėjo tų pačių metų pavasarį, spalį - įvyko steigiamasis suvažiavimas, o aš pradėjau teisėju dirbti nuo rugpjūčio.

Kalbant apie 1990-uosius metus, kai buvo paskelbta nepriklausomybė, atmintyje persipina politiniai pojūčiai su teisiniais reiškiniais. Ir vieni, ir kiti buvo stiprūs. Tuo metu dirbau Kauno miesto Lenino rajono liaudies teisme. Politiniai aspektai tuo metu buvo gana ryškūs. Buvo ir neramių dienų. Teko budėti teisme. Budėjimus pradėjome organizuoti kai prasidėjo neramumai Vilniuje. Pasigirdo perspėjimų, jog teismus, kaip valdžios įstaigas, taip pat gali pradėti užėminėti. Keletą savaitių mes, teisėjai, buvome sudarę budėjimo grafiką po du tris teisėjus. Tai buvo simbolinis mūsų veikimas. Šie prisiminimai gana emocionalūs, todėl ryškesni. Na, o teisiniu aspektu perėjimas įvyko gana sklandžiai. Susiradau savo kodeksus, kurie dar buvo išleisti sovietmečiu ir kuriuos naudojome atkūrus nepriklausomybę. Ant jų viršelio iki šiol tebėra užklijuotos, uždengtos TSR raidės. Lietuvai atkūrus nepriklausomybę jas užklijavau ir kodekso tekste ranka visur, kur radau, išbraukiau sąvokas „socialistinės“, „tarybų“ ir panašiai. Ant teisėjų naudotų spausdintų procesinių dokumentų blankų taip pat buvo atspausdintas įrašas, kad sprendimas ar nuosprendis skelbiami „Lietuvos tarybinės socialistinės respublikos vardu“. Pirmomis dienomis po nepriklausomybės paskelbimo naudojome senuosius blankus, tik išbraukdami žodžius „tarybų socialistinės“. Buvo kolegų, kurie neišbraukdavo šių žodžių procesiniuose dokumentuose. Jie vėliau paliko teismų sistemą. Išbraukti sąvokas naudojamuose kodeksuose nebuvo privalu, nors į procesinius dokumentus tų sąvokų nerašydavome. Tuo metu procesinės ir materialiosios teisės perėjimas nebuvo kažkuo sudėtingas. Bylos, kurios jau buvo pradėtos, buvo tęsiamos ta pačia tvarka. Materialioji teisė liko ta pati. Aišku, buvo priimtas Laikinasis Pagrindinis Įstatymas, kuris numatė tam tikras išlygas taikant įstatymus, bet ir įstatymų taikymas

nesukėlė jokių problemų. Nesureikšminčiau pereinamojo periodo, jis nekėlė praktinia-
me darbe problemų. Teismų sistema veikė nuosekliai.

- T.V.: *Ar sovietmečiu taikyta kasacijos sistema kažkuo skyrėsi nuo perkelto-
sios į atkurtą Lietuvos Respubliką?*

- V.G.: 1993 m. gruodžio buvau paskirtas į Aukščiausiąjį Teismą. Tad remiantis
mano patirtimi dirbant apylinkės teisme, ir patirtimi Aukščiausiajame Teisme, galiu at-
sakyti, jog iš esmės perkeltoji kasacija niekuo nesiskyrė. Procesinės nuostatos buvo tos
pačios, procesai teismuose vyko pagal tuos pačius kodeksus. Procesinėje teisėje nėra
jokių politinių aspektų, kurių galima atrasti materialiojoje teisėje. Taip pat atradau iš
to laiko išsaugotas Aukščiausiojo Teismo nutartis. Peržiūrėjau, jos iš principo niekuo
nesiskiria nuo priimtų sovietmečiu. Savo turiniu, forma, struktūra yra tapachios. Na, ir
žmonės juk dirbo tie patys. Veikė analogiška priežiūros sistema, Aukščiausiojo Teismo
senatas, prezidiumas. Žinoma, nebeliko galimybės apskųsti sprendimų TSRS Aukš-
čiausiajam Teismui. Tačiau visa kita buvo tapatu.

- T.V.: *Ar nepriklausomybės atkūrimo laikotarpiu pamenate buvus siekį su-
kurti Pirmosios ir Antrosios Respublikų teisės sistemų ryšį?*

- V.G.: Apie tarpukario teisinę sistemą buvo žinoma tik tiek, kiek tuo domėjo-
si patys teisėjai. Diskusijos vyko politikų lygmenyje: Aukščiausioje Taryboje, kur tarp
politikų buvo ir daug teisininkų. Tad manau, kad jei apie teisinių sistemų tęstinumą ir
buvo diskutuojama, tai vyko tarp politikų teisininkų. Plačios diskusijos apie tą laikmetį
nebuvo.

- T.V.: *Sovietmečio teisės sistemoje apeliacijos teisės, kaip ją suprantame da-
bar, nebuvo. Tiesa, doktrinoje apeliacijos institutas tam tikru aspektu prilyginamas
anuo metu veikusiai kasacijai. Visgi ar apie patį apeliacijos institutą, dar ir iki nepri-
klausomybės atkūrimo, pamenate vykus mokslinę, praktinę diskusiją?*

- V.G.: Sovietinė kasacija veikė ir kaip tam tikra iliuzija. Štai, pavyzdžiui, Aukš-
čiausiasis Teismas tam tikras bylas nagrinėjo pirmąja instancija. Ir buvo tvirtinama, kad
jo sprendimus galima apskųsti prezidiumui. Tačiau tai reiškia, jog reikia rašyti skundą
teismo pirmininkui, kuris teiks arba nesiteiks rengti teikimą. Tad skundą parašyti
buvo galimybė, o toliau niekas nuo bylos šalių valios nebeprisiklausė.

Galimybės domėtis studijų metais užsienio teisės sistemomis buvo labai ribotos.
Socialistinių šalių teisės sistemų apžvalga buvo, o rinkos valstybių – tik labai fragmen-
tiška. Aš asmeniškai žinojau apie tą sistemą, kuri veikė tarpukaryje. Senelio knygynė-
lyje buvau suradęs knygą „Ūkininko advokatas“. Ją tebeturiu. Ten radau bendriausiais

bruožais aprašytą teismų sistemą ir veikusį procesinį reguliavimą.

- T.V.: *Ar tai, kad 1995 m. pradžioje ėmusioje veikti naujojoje nacionalinėje teismų sistemoje apeliacijos institutas buvo naujas, kėlė praktinių problemų su šiuo institutu dirbusiems teisėjams?*

- V.G.: Kai 1995 m. buvo įgyvendinta teismų reforma ir sukurta nauja teismų sistema, į Lietuvos apeliacinį teismą dalis teisėjų perėjo iš LAT. Tarp jų ir aš. Taigi kolegialaus darbo patirties mes turėjome ir problemų dėl bylų sprendimo nekilo. Na, o procesas buvo sureguliuotas procesiniu įstatymu. Tai irgi keblumų nekėlė. Juolab, naujoji teismų sistema, pradėjusi veikti pačioje metų pradžioje, lėmė, kad į Lietuvos apeliacinį teismą pirmosios bylos atėjo tik po 3-4 mėnesių. Per tiek laiko jas pirmąja instancija spėjo išnagrinėti apygardų teismai. Taigi buvo pakankamai laiko panagrinėti įstatymus ir pasiderinti pozicijas tarpusavyje.

Ar tai buvo lengva apygardų teismuose, į kuriuos dauguma teisėjų perėjo iš apylinkių teismų, sunku pasakyti. Mokymų jokių šia tema nebuvo. Buvo tik teisėjų egzaminai. Teisingumo ministerija siekė kuo greičiau suformuoti teisėjų korpusą ir tuomet jį ruošti, mokyti. Mokymasis visgi šiame darbe yra nuolatinis dalykas. Tad ir mokymai vyko jau dirbant. Kai dirbau Lietuvos apeliaciniame teisme, man pačiam teko vykdyti apmokyti apygardų teismų teisėjus: apie naują procesinį įstatymą, ginčytinas situacijas byloje, kad visi teisėjai jas suprastume vienodai.

- T.V.: *Po 1995 m. teismų reformos kuriam laikui Lietuvoje buvo įvesta dviguba kasacija. Kodėl tokių sprendimų tuo metu reikėjo?*

- V.G.: Taip, buvo toks tarpsnis, kai Lietuvoje veikė dviguba kasacija. Atsirado poreikis sureguliuoti krūvį tarp teismų. Dalį kasacinių funkcijų perėmė Lietuvos apeliacinis teismas, o po to, kada vėl tam tikri pakeitimai buvo padaryti procese, tai LAT dar kartą kasacine tvarka peržiūrino bylas, kurias kasacine tvarka buvo peržiūrėjęs apeliacinis teismas. Tačiau tie procesiniai sprendimai buvo labai laikini. Juos lėmė ir darbo krūvio išsibalansavimas tarp teisminių institucijų, ir objektyvus poreikis sustabdyti bylų vilkinimą dėl LAT susidariusio teisėjų trūkumo.

- T.V.: *Baigiantis dešimtajam dešimtmečiui taip pat buvo priimtas sprendimas įvesti skundo ribas. Ar šis pokytis praktiniame teisėjo darbe kėlė iššūkių?*

- V.G.: Skundo ribų taisyklė turi tam tikrą aspektą, leidžiančią nuo jo nukrypti. Ir dabartiniame procese turime situacijų, kai įstatymas leidžia išeiti už skundo ribų. Tačiau kai yra privataus pobūdžio ginčas, jis turi būti išspręstas skundo ribose. Manau, kad tai yra visiškai pagrįsta. Jei to nebūtų paisoma, tai būtų nepaisoma ir pagrindinių

teisės principų. Be to, jei teismas ketina išeiti už skundo ribų, apie tai jis turi pranešti šaliai, suteikti laiko į tai sureaguoti. Nepasakyčiau, kad tai būtų kėlę praktinių problemų. Aišku, nebuvo kaip sovietmečiu, kai nepaisant to, kad skundą pateikia vienas asmuo, teismas turi bylą išnagrinėti visa apimtimi, ir dėl tų asmenų, kurie skundų nepadaavė. Gerai, kad to nebeturime. Tačiau buvo palikta galimybė laviruoti ir tai leidžia subalansuoti šios taisyklės taikymą.

- T.V.: ***Taip pat panašiu metu civilinėje teisenoje buvo pradėta taikyti atrankos sistema. Kaip šių naujovę priėmėte?***

- V.G.: Iki šiol manau, kad atrankos sistema yra pozityvus žingsnis. Iš tikro, neturi prasmės kiekvienos bylos priėmimas į kasacinę instancinę. Neturi prasmės, nes kai kuriais atvejais matyti, jog skundo iniciavimą lemia ne pati skundo esmė, teisės klausimai, o asmens interesai ir faktai. Taigi skundo ribos ir atrankos sistema turi būti. Yra bylų, kurios pagrįstos vien faktais. Jei faktus nustatė pirmosios instancijos ir apeliacinis teismas, tai iš esmės nėra pagrindo manyti, kad trečia instancija nustatytų naujus faktus. Taigi atranka yra reikalingas ir pozityvus sistemos elementas.

- T.V.: ***Kaip teisėjų bendruomenėje vertinti pokyčiai dėl neribotos apeliacijos modelio keitimo ribota?***

- V.G.: Šis modelis taip pat yra subalansuotas. Civilinėje teisenoje apeliacinėje instancijoje leidžiama priimti naujus įrodymus, jei pirmosios instancijos teismas nepagrįstai atsisakė juos priimti. Apeliacinis teismas taip pat nagrinėja ne tik faktus, bet ir taiko teisę. Tad neteko pastebėti ar išgirsti kalbant su teisėjais, kad jiems dėl to būtų kilę problemų. Teisės normos, numatančios, kad šalys išsibylinėtų pirmojoje instancijoje, yra sukurtos dėl proceso ekonomiško, efektyvumo, operatyvumo. Procesinės ikiteisminės stadijos reikalingos tam, kad iki teismo posėdžio pradžios bylos šalys būtų maksimaliai apsikeitusios dokumentais, pasirengusios aiškius argumentus. Kitu atveju tai būtų tiesiog neefektyvu. Žinoma, priešingą veikimą galima laikyti ir bylinėjimosi taktika. Tačiau jokia bylinėjimosi taktika neturi virsti bylos vilkinimu, dėl kurio kenčia ir kita šalis, ir valstybės resursai.

- T.V.: ***Ar Jūsų vertinimu, 1995-1999 m. laikotarpiu įdiegti sisteminiai teismų sprendimų kontrolės pokyčiai buvo nuosekli evoliucija ar revoliucija, lėmusi sovietinio laikmečio paveldo atsakymą?***

- V.G.: Teisėje apskritai, jei neveikia reikšmingi išoriniai veiksniai, revoliucijos yra nepriimtinos. Evoliucija turi būti pakankamai minkšta ir nuosekli. Pati teisė, bet ypatingai proceso teisė, yra konservatyvus reiškinys. Pastebėkite, kad vakarietiškoje

tradicijose, kurios nepatyrė politinių sukrėtimų, teisė jose menkai kinta. Skirtingai nei pas mus, kai staiga pasikeitė rinkos struktūra, visuomeninių santykių pobūdis, politinė sistema. Tų šalių teisinės minties vystytojai galbūt ir norėtų atsisakyti tam tikrų tradicijų, reiškinių, tačiau to nepadaro dėl tradicijos.

- T.V.: ***Kokį dabar šalyje veikiančio kasacinės ir apeliacinės instancijų proceso tobulinimo potencialą išvelgiate iš praktinės perspektyvos?***

- V.G.: Negalėčiau išskirti jokio aspekto, kurį išspręsti būtų poreikis. Žinoma, diskusija apie atrankos sistemos griežtumą yra aktuali. Visgi teisė į pirmos instancijos teismo sprendimo peržiūrėjimą yra visuotinė, ir ji yra sutelkta apeliacinėje instancijoje. Kasacinis teismas yra išimtinė instancija ir čia negalima tikėtis, jog visos bylos gali būti tikrinamos dar kartą. Tam tikrose bylose, akivaizdu, kad tiesiog nėra perspektyvos. Jų priėmimas į kasaciją būtų beprasmiškas, sukeltų bylos šalims papildomas išlaidas, o teismui didintų darbo krūvį, vilkintų procesą. Sprendžiant atrankoje dėl bylos mūsų patirtis leidžia apsispręsti, ar byloje yra perspektyva, ar jos nėra. Taip pat, ar yra problema, ar jos ten nėra. Priimti bylą, kurioje nustatyti faktai, žalos dydis ir net suformuota praktika, tikrai yra neefektyvu. Todėl ši diskusija aktuali, tačiau ji iš esmės ir neturi baigtis.

10 priedas. Interviu su teisėja Zita Smirnoviene stenograma.

2021-08-10

(kalba pataisyta)

- Tadas Valančius (toliau – T.V.): **1990-aisiais, Lietuvai atkuriant nepriklausomybę, dirbote Vilniaus 3-ajame apylinkės teisme. Kaip iš profesinės perspektyvos pamenate vykusią sovietinės teisės sistemos tranziciją į nacionalinę?**

- Zita Smirnovienė (toliau – Z.S.): Dirbau Vilniaus 3-ajame apylinkės teisme, kuris sovietmečiu vadinosi Tarybų rajono teismas. Mūsų apylinkė buvo rusakalbė: jai priklausė autobusų ir geležinkelio stotys, oro uostas, Senamiestis. Prieš pradėdama teisėjos darbą prastai mokėjau rusų kalbą. Siekiau kitos apylinkės, tačiau teko ši ir privalečiau išmokti rašyti sprendimus rusų kalba. Nelengvai, bet išmokau. Sulig nepriklausomybės atkūrimu viskas staiga pasikeitė – sprendimus iškart teko rašyti lietuvių kalba. Po kurio laiko išgirdau pastabų, jog mano sakinių struktūra yra rusiška. Tad dar kartą teko mokytis taisyklingai rašyti lietuvių kalba. Tai buvo iššūkis, bet jį įveikiau. Juolab, sprendimai anuomet buvo trumpi, aiškūs, o juose esantys žodžiai itin „talpūs“. Taisyklinga kalba ir gili teisinė mintis buvo būtini teisėjo darbe. Pamenu dar vieną svarbų pasikeitimą. Mūsų apylinkėje veikė dvi prokuratūros: transporto – tiesiogiai pavaldi TSRS ir, atkūrus nepriklausomybę, lietuviškoji. Transporto prokuratūra tyrė nusikaltimus, kurie susiję su geležinkeliais, oro uostu ir panašiai, o bylas nagrinėjo mūsų teismas. Tačiau kaltinamosios išvados turėjo būti tvirtinamos Maskvoje. Po Kovo 11-osios nuo Maskvos atsiskyrimo. Tad liko neaišku, ką daryti su šiuo segmentu bylų. Jas reikėjo tirti, nusikaltusių žmonių nebuvo galima paleisti į laisvę. Tad patys teisėjai tarpusavy sutarėme, be jokių nurodymų „iš aukščiau“, kad kaltinamąsias išvadas turi patvirtinti Lietuvos prokuratūra.

- T.V.: **Ar nepriklausomybės atkūrimo laikotarpiu pamenate buvus siekį sukurti Pirmosios ir Antrosios Respublikų teisės sistemų ryšį?**

- Z.S.: Tuo metu šie klausimai teko politikų atsakomybei. Mes, teisėjai, kurie nagrinėjome bylas, tokiose diskusijose ar sprendimų priėmime nedalyvavome. Tačiau, žinoma, girdėjome kai kuriuos aspektus, nes tai buvo susiję su mūsų pačių darbo perspektyva. Į praeities struktūrą buvo žiūrima, tą žinojome. Taip pat ir į Europos patirtį. Situacija tapo gerokai aiškesnė, kai buvo paskelbta naujoji teismų struktūra. Tuomet buvo ir kritikos, ir nerimo, klausimų. Juk patirties tokioje struktūroje veikti neturėjome. Tai buvo natūralu.

- T.V.: *Sovietmečio teisėje apeliacijos teisės, kaip ją suprantame dabar, nebuvo. Tačiau galbūt dar ir iki nepriklausomybės atkūrimo pamenate, vykus mokslinę, praktinę diskusiją apie apeliacijos institutą?*

- Z.S.: Žinojome, kad tokia teisė yra, bet nežinojome, kaip ji veikia. Iki tol nebuvo jokios praktikos. Pamenu, kuomet pirmos bylos atėjo teisme, teisėjai nežinojome, kaip tiksliai jas spręsti. Kilo klausimų, kaip nagrinėti bylas apeliacine instancija: iš esmės ar tik vadovaujantis byloje esančiais dokumentais. Tai buvo sudėtinga. Supratome, kad tai nėra tapatu pirmajai instancijai, tad iš naujo tirti visa apimtimi negalime, tačiau ir bylos turiniu nebuvo pasitikėjimo. Mokėmės praktikoje, dirbdami savo darbą. Mokymų teisėjams tuo metu nebuvo. Ir teisėjų, per visą Respubliką, buvo vos 140, o dabar – per 700.

- T.V.: *Nuo 1993 m. dirbote Lietuvos Aukščiausiam Teismu. Galbūt galėsite palyginti, kaip tuo metu kasacinė instancija skyrėsi nuo sovietinės?*

- Z.S.: Tuo metu kasacinėje instancijoje apskritai nebuvo atrankos. Buvo tik dvi instancijos, taip pat veikė priežiūros sistema. Dėl pastarosios žmonės rašydavo skundą Aukščiausiojo Teismo pirmininkui arba prokurorui, ir, atsižvelgiant į skundus, buvo sprendžiama, nagrinėti tokią bylą ar ne. Taigi čia veikė savotiška atrankos sistema. Kasacinė instancija prasme prilygo dabarties apeliacinei instancijai. Tik tai buvo mišrus modelis. Kasacinėje instancijoje buvo galima pateikti daugiau dokumentų, įrodymų, kuriuos teismas visa apimtimi vertino. Taip pat teismas galėjo pats priimti sprendimą arba grąžinti iš naujo bylą nagrinėti pirmosios instancijos teismui. Taigi iš esmės kasacija nuo sovietinės nesiskyrė.

- T.V.: *Kokį darbo krūvį pamenate iš periodo dirbant LAT?*

- Z.S.: Į savaitę iki 12 bylų kiekvienam teisėjui. Buvo teisėjų, kurie susirgdavo dėl krūvio. Teisėjas buvo vienas, be padėjėjų. Tačiau sprendimai buvo lakoniški. Vieną sakinį tekdavo perskaityti dukart, kadangi jis reiškė labai daug.

- T.V.: *Prieš pat įsigaliojant naujajai teismų struktūrai buvo reorganizuotas LAT. Per trumpą laikotarpį valstybėje buvo įvesta dviguba kasacijos sistema. Kodėl to reikėjo?*

- Z.S.: Jei įsiskaitytumėte į to meto įstatymą, matyti, jog toks modelis buvo apskritai nereikalingas. LAT galėjo per atranką bet kurią bylą „išsiimti“. Tačiau taip, tokia situacija trumpam buvo įsigaliojusi šalyje. Pirmiausia todėl, kad po 1995 m. reformos buvo manoma, jog LAT veiks kaip JAV aukščiausiasis teismas: pasisakantis tik svarbiausiais teisės taikymo klausimais ir per praktiką nurodantis teismams bylą nagrinėti.

jimo kryptis. Tad LAT buvo palikti tik 9 teisėjai. Nuo šio teismo buvo būtina nuimti dalį krūvio – Lietuvos apeliacinis teismas savaime netiko kasacijos funkcijos perdavimui. Todėl kasacinė kompetencija buvo perkelta į apygardų teismų lygmenį. Pritraukti naujus teisėjus buvo labai sudėtinga, jų trūko. Vilniuje teisėjų korpusas susiformavo gana stiprus, o regionuose situacija skyrėsi. Taigi kilo klausimas, kas formuoja kasacinę praktiką? Teismų praktikoje, įstatymų aiškinime atsirado skirtumai. Todėl toks modelis gyvavo trumpai.

- T.V.: ***Kaip teisėjų bendruomenėje vertinti pokyčiai dėl skundo ribų nustatymo?***

- Z.S.: Tai buvo ilgai besitęsusi problema, kadangi iki galo nebuvo aišku, kiek teisėjas turi ir gali reguliuoti ginčo šalių santykius. Ypač dėl tų dalių, kuriose šalys susitarė ir ginčo nebėra. Jei šalys sutinka, kyla klausimas, kodėl kitos instancijos teismas turėtų tą vietą darskart peržiūrėti. Teisėjas neturi visko sureguliuoti, jo darbas yra išspręsti ginčą. Tad šis sprendimas buvo reikalingas ir teisingas. Viena vertus, teisėjui tapo aiškios jo sprendimo ribos, kita vertus, asmuo gavo teisę nuspręsti, kas jam yra svarbu.

- T.V.: ***Kaip iš perspektyvos vertinate 1995-2000 m. laikmetį: kaip ieškojimo ir klaidų periodą, ar nuosaikios evoliucijos ir teisinės minties brandos laiką?***

- Z.S.: Manau, kad augome pamažu. Atmetėme tarybinę teisę, o savą dar tik kūrėme. Naujos teisės neturėjome ir LAT turėjo aiškinti įstatymus remdamasis socialistinėmis sąvokomis. Tai lėmė klaidas, ieškojimus, tuomet – transformaciją ir Lietuvai tinkamo modelio suradimą.

- T.V.: ***Kokį dabar šalyje veikiančio kasacinės ir apeliacinės instancijų proceso tobulinimo potencialą įžvelgiate iš praktinės perspektyvos?***

- Z.S.: Po naujųjų kodeksų sukūrimo priimti pakeitimai iš esmės lietė tik pačią kodekso struktūrą: tam tikros nuostatos stambintos, paprastintos. Tai daryta ir dėl sistemos valdymo efektyvumo, ir dėl resursų panaudojimo, atsižvelgta į gyventojų skaičiaus pokyčius. Tačiau šie pakeitimai žmogui įtakos neturėjo. Esminiai dalykai, kurie buvo nustatyti anuomet, nekito. Nors, tiesa, mano asmenine nuomone, civiliniame procese perimta užsienio praktika sukuria ilgesnį nei galėtų būti bylos nagrinėjimo procesą. Jis galėtų būti efektyvesnis.

MYKOLO ROMERIO UNIVERSITETAS

Tadas Valančius

**BENDROSIOS KOMPETENCIJOS TEISMŲ
SPRENDIMŲ INSTANCINĖ KONTROLĖS SISTEMA
LIETUVOJE 1918-2003 m.**

Daktaro disertacijos santrauka
Socialiniai mokslai, teisė (S 001)

Vilnius, 2022

Daktaro disertacija rengta 2016–2021 metais, ginama Mykolo Romerio universitete pagal Mykolo Romerio universitetui su Vytauto Didžiojo universitetu Lietuvos Respublikos švietimo, mokslo ir sporto ministro 2019 m. vasario 22 d. įsakymu Nr. V-160 „Dėl doktorantūros teisės suteikimo“ suteiktą doktorantūros teisę.

Mokslinis vadovas:

dr. Gintaras Šapoka (Mykolo Romerio universitetas, socialiniai mokslai, teisė, S 001).

Daktaro disertacija ginama Mykolo Romerio universiteto ir Vytauto Didžiojo universiteto teisės mokslo krypties taryboje:

Pirmininkė:

prof. dr. Toma Birmontienė (Mykolo Romerio universitetas, socialiniai mokslai, teisė, S 001).

Nariai:

prof. dr. Ieva Deviatnikovaitė (Mykolo Romerio universitetas, socialiniai mokslai, teisė, S 001).

prof. dr. Jevgenij Machovenko (Vilniaus universitetas, socialiniai mokslai, teisė, S 001);

doc. dr. Jānis Pleps (Latvijos universitetas, Latvijos Respublika, socialiniai mokslai, teisė, S 001);

prof. dr. Vytautas Sinkevičius (Mykolo Romerio universitetas, socialiniai mokslai, teisė, S 001).

Daktaro disertacija bus ginama viešame teisės mokslo krypties tarybos posėdyje 2022 m. birželio 29 d. 14 val. Mykolo Romerio universiteto I-414 auditorijoje.

Adresas: Ateities g. 20, LT-08303 Vilnius, Lietuva.

Daktaro disertacijos santrauka išsiųsta 2022 m. gegužės 30 d.

Daktaro disertaciją galima peržiūrėti Lietuvos nacionalinėje Martyno Mažvydo bibliotekoje (Gedimino pr. 51, Vilnius) bei Mykolo Romerio universiteto bibliotekoje (Ateities g. 20, Vilnius) ir Vytauto Didžiojo universiteto bibliotekoje (K. Donelaičio g. 52, Kaunas).

BENDROSIOS KOMPETENCIJOS TEISMŲ SPRENDIMŲ INSTANCINĖ KONTROLĖS SISTEMA LIETUVOJE 1918-2003 M.

SANTRAUKA

Tyrimo aktualumas, naujumas. Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijoje⁷¹¹ (toliau – Konvencija) įmanomai trumpiausias bylos nagrinėjimas nepriklausomame ir nešališkame teisme (6 str. 1 d.) buvo prilygintas asmens teisei. Ši norma leido Europos žmogaus teisių teismo (toliau – EŽTT) doktrinoje per du dešimtmečius išsivystyti⁷¹² kitai asmens teisei - siekti teisingumo aukštesnės instancijos teisme. Taip Konvenciją ratifikavusioms valstybėms XX a. viduryje buvo nubrėžtas vektorius⁷¹³ savoje teismų organizacijoje nustatyti teismų sprendimų kontrolės sistemą, užtikrinančią asmens teisę nepriklausomo ir nešališko teismo sprendimo siekti aukštesnės instancijos teisme.

Tačiau už teisės normos ir jos pagrindu suformuotos EŽTT doktrinos plyti asmens teisės vystymosi evoliucija⁷¹⁴. Teisės, kurios įgyvendinimą Vakarų demokratinės teisės tradicijos lauke apibūdina ir užtikrina teismų sprendimų instancinė kontrolės sistema. Kaip sutariama istoriografijoje⁷¹⁵, šios sistemos raidai esminį impulsą davė

711 „Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija“, žiūrėta 2018 m. gruodžio 5 d.: https://www.echr.coe.int/documents/convention_lit.pdf.

712 EŽTT 1970 m. sausio 17 d. sprendimas, *Delcourt prieš Belgiją* (peticijos Nr. 2689/65).

713 „Recommendation No R (95) 5 of the Committee of Ministers to Members States Concerning the Introduction and Improvement of the Functioning of Appeal Systems and Procedures in Civil and Commercial Cases of 7 February, 1995“, žiūrėta 2018 m. gruodžio 5 d.: <https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=0900001680505f3c>

714 J. H. Berman suponavo fundamentalią paradigmą, apibūdinančią Vakarų teisės tradiciją esant nuolatinio augimo būsenoje. Teisės ir jos institutų formavimas, pasak jo, vyksta „ne atsitiktinai, bet atsiranda naujai interpretuojant praeitį, kad būtų atliepiama į dabarties reikmes“. Todėl šiame tyrime teismų sprendimų kontrolės sistemos kaip teisės instituto raida formuojama kaip praeities ir ateities santykis, esantis nuolatinėje evoliucionavimo stadijoje. Berman, *op. cit.*

715 Vytautas Nekrošius, „Teismų sprendimų teisėtumo ir pagrįstumo kontrolė civiliniame procese: klasikinė sistema ir reforma Lietuvos Respublikoje“ (Daktaro disertacija, Vilnius: Vilniaus universitetas, 1996), 5.

teisminės valdžios nepriklausomumo principas, kurį Vakarų Europos teisės tradicijoje identifikuoti galima nuo XIX a. pirmosios pusės. Pastarojo principo pagrindu ėmė formuotis specifinė, vidinė teisminės valdžios kontrole grįsta teismų sprendimų instancinė kontrolės sistema.

Ši sistema apjungia monopolinę teisminės valdžios kompetenciją vykdyti teisingumą ir autonomiją revizuoti priimtus sprendimus. Teismų sprendimų instancinės kontrolės sistemos kaip instituto kompleksiskumą sąlygoja jos dvinarė struktūra: teismų instancinė sistema (forma) – kaip institucinė sąranga ir civilinio bei baudžiamojo proceso teisės normos (turinys) – kaip šio instituto veikimo mechanizmas. Fundamentinę instituto vystymosi kryptį ir jo santykį nacionalinėje teisės sistemoje apibrėžia konstitucinė jurisprudencija. Taigi pastanga tirti teismų sprendimų kontrolės veikimą teisės sistemoje aprėpia konstitucinės doktrinos, teismų nepriklausomumo principo, teismų instancinės sistemos ir aktualių procesinės teisės normų analizę.

Tačiau šios sintezės tyrimas Lietuvos Respublikoje turi ir dar vieną reikšmingą paralelę, kylančią iš valstybingumo raidos bei svetimosios teisės raiškos. 1950 m. lapkričio 4 dieną, kai Konvencija įvirtino minėtą asmens teisę, Lietuvos teritorijoje vyko SSRS teisės aktų įgyvendinimo inscenizacija. Tuo metu XIX a. pradžioje, kai Vakarų Europos teisės tradicijoje buvo galima konstatuoti teismų nepriklausomumo principo raišką, istorinę Lietuvos valstybę okupavusi carinės Rusijos imperija galutinai nutraukė pažangaus teisinio paminklo – Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės statutų normų galiojimą ir įvedė svetimosios teisės dominantę.

Lietuvos valstybingumas buvo atkurtas XX a. antrojo dešimtmečio pabaigoje ir Vakarų Europos demokratinės teisės tradicijos elementus per trumpą laiką absorbavę teismai iki 1940 m. okupacijos, spėjo pasiekti aukštą išsivystymo lygį.⁷¹⁶ Nuo pat moderniosios valstybės pradžios įstatymų leidėjas teismą konstravo kaip „nepriklausomumu iš oro ir nepriklausomumu iš vidaus“⁷¹⁷ paremtą valstybės valdžią, turėjusią išskirtinę teisę „paliesti savo darytus sprendimus“⁷¹⁸, kurią įgyvendinti leido funkci-

716 Pirmosios Respublikos teismai įvardinti kaip demokratiškos Europos valstybių tradicijas atitinkantys, ypač aukštą teisingumo pajautimą bei moralios konstitucinės institucijos vardą pelnusių valstybės valdžios institucija. Pranas Kūris, „Teisinė reforma ir teismai“, *Diena* 29 (1995), 2; Mindaugas Maksimaitis, Gintaras Šapoka, Kristina Miliauskaitė, *Valstybės ir teisės problemos lietuvių išeivijos publikacijose (1944-1990)* (Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2011), 47; Mindaugas Maksimaitis, „Lietuvos Vyriausiasis Tribunalas XX amžiuje“, *Jurisprudencija* 21, 2 (2014): 455.

717 Voldemaras Bumblys, „Lietuvos teisinė kultūra ir Antano Kriščiukaičio indėlis“ (Daktaro disertacija, Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2012), 135–136.

718 Juozas Leonavičius, *Petras Leonas – Lietuvos sąžinė* (Kaunas: KTU leidykla Technologija, 2002), 373.

onuojanti teismų instancinė sistema⁷¹⁹. Po okupacijos, XX a. paskutiniajame dešimtmetyje nepriklausomybę atkūrusios valstybės pastanga grįžti į Vakarų teisės tradicijos trajektoriją atsikartojo. O demokratinei valstybei tinkamo teismų sprendimų instancinės kontrolės mechanizmo reglamentavimas tapo akademiųjų ir praktinių diskusijų objektu, aktualiu ir dėl turėtos okupacinės socialistinės patirties.⁷²⁰ Šie disputai, kaip ir konstitucinė jurisprudencija ir jų nulemti įstatymų leidėjo veiksmai lėmė nūdienoje veikiančios teismų sprendimų instancinės kontrolės sistemos projekciją.

Iki šiol nacionalinėje teisės doktrinoje teismų sprendimų instancinė kontrolės sistema kaip teisės institutas nuosekliai tirtas nebuvo. Nors šio instituto sąsaja su teismų nepriklausomumo principu, jo įtaka teismų darbo krūviui, proceso trukmei, asmens teisės į teisingą teismo sprendimą užtikrinimui ir teismų instancinės sistemos struktūrai – nekvestionuotina ir esminė. Visgi teisės doktrinoje šio instituto raida ir reikšmė teismų sistemai, civilinei bei baudžiamajai justicijai nebuvo nagrinėta. Pažymėtina, jog atidi analizė – nuo ištakų, Pirmosios ir Antrosios Respublikos⁷²¹ sąsajų ir iki nūdienos reglamentavimo – leidžia ne tik sukonstruoti monolitinę tiriamojo teisės instituto raidos atkarpą, tačiau taip pat ir iširti tokius probleminius aspektus kaip nacionalinės teismų sistemos ištakos, teismų darbo efektyvumas ir proceso reglamentavimo adaptyvumas, teisminės valdžios tęstinumas, asmens teisės į teismą ir jo priimtų sprendimų kontrolės užtikrinimas. Šis tyrimas ne tik paaikškina pastarajame teiginyje išskleistus aspektus, tačiau taip pat atskleidžia ir su jais susijusio plataus spektro problematiką, naudingą tobulinant šiuo metu veikiančią sistemą.

„Jei mes patys neapgalvosime savo teismo darbo, niekas nepadarys to už mus.“⁷²²

Šio tyrimo **problema** kyla iš nepažintų aplinkybių visumos, kuri nulėmė teismų sprendimų instancinės kontrolės sistemos raidą ir kaitą bendrosios kompetencijos

719 Mykolas Rõmeris, *Konstitucinės ir teismo teisės pasieniuose* (Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto Teisių fakultetas, 1931), 19.

720 Tadas Valančius, „Neįvykusi (r)evoliucija: teismų instancinė sistema 1990-ųjų verpetuose“, *Jurisprudencija* 28, 1 (2021): 70.

721 Pirmąją Respubliką šiame tyrime apibūdinamas Lietuvos valstybės gyvavimo laikotarpis 1918-1940 m., kurio pradžią žymi 1918 m. vasario 16 dieną priimtas Lietuvos Nepriklausomybės Aktas, pabaigą – 1940 m. birželio 15 dieną įvykdyta valstybės okupacija. Sinonimiška laikotarpio definicija laikytini pavadinimai „tarpukario Lietuva“, „LR I“, „Kauno Lietuva“. Atitinkamai Antrąją Respubliką apibūdinamas laikotarpis nuo 1990 m. kovo 11 dieną priimto Akto „Dėl Lietuvos nepriklausomos valstybės atstatymo“ iki šiandienos. Šis laikmetis doktrinoje taip pat vadinamas „Atkurtąją Lietuvos Respubliką“, „LR II“, „Vilniaus Lietuva“. Iš: Zenonas Norkus, *Du nepriklausomybės dvidešimtmečiai. Kapitalizmas, klasės ir demokratija Pirmojoje ir Antrojoje Lietuvos Respublikoje lyginamosios istorinės sociologijos požiūriu* (Vilnius: Aukso žuvys, 2014), 15.

722 Petras Leonas, „Aequitas Lietuvos teismuose“, *Teisė* 23 (1933): 176.

teismų sistemoje. Mokslo doktrinoje iki šiandienos nėra aiškaus atsakymo dėl teismų instancinės sistemos kilmės, jos raidai įtaką dariusių veiksnių ir realios asmens teisės apskūsti žemesnės instancijos teismo sprendimą užtikrinimo.

Tyrimo objektas. Teismų sprendimų instancinės kontrolės sistemos raida Lietuvos Respublikos bendrosios kompetencijos teismų sąraangoje 1918-2003 m.

Tyrimo tikslas ir uždaviniai. Šio mokslo darbo **tikslas** – sistemiškai išanalizuoti teismų sprendimų instancinės kontrolės sistemos raidą bendrosios kompetencijos teismų sistemoje 1918-2003 m.

Tačiau sekant J. H. Berman išvystyta teisės ir jos institutų augimo koncepcija, bandymas apibrėžti teisės instituto raidos laikotarpį yra sąlyginis dalykas, kadangi jis dėl nuolatinės evoliucijos neturi baigties riboženklis. Todėl šio tyrimo laikotarpio apybraižai pasirinkti nacionalinės teismų instancinės sistemos veikimo ir teismų sprendimų instancinės kontrolės formas reglamentuojančių nacionalinių procesinių teisės aktų sukūrimo laikotarpis.

Tiriamąjį laikotarpį pradžia yra laikytina 1918 m. gruodžio 14 d.⁷²³, kai ėmė veikti pirmoji nacionalinė teismų instancinė sąranga. Vis dėlto, siekiant iširti atskaitos taško kontekstą ir susiformavimą, analizuojami jį sukūrę carinės Rusijos imperijos ir Vokietijos imperijos šaltiniai, jiems įtaką padariusi teisės tradicija, nulėmusi ir Lietuvos teismų instancinės sistemos tapatybę. Tačiau tiriamasis laikotarpis turi valstybingumo raidos perskyrą, kurį žymi svetimosios teisės intervencija, nutraukusi natūralią nacionalinių teisės institutų evoliuciją. Todėl kertinėmis tyrimo vietomis tampa ir 1940 m. birželio 15 dienos⁷²⁴ bei 1990 m. kovo 11 dienos įvykių suformuoti priežastiniai ryšiai. Pastaroji data žymi tiriamojo instituto raidos pradžią Antrosios Respublikos laikotarpiu. Šis periodas prasideda ties nacionalinės teismų sistemos (at)kūrimu, o jo pabaiga sutampa su pirmųjų bei iki nūdienos veikiančių nacionalinių procesinių kodeksų įsigaliojimu, atitinkamai 2003 m. sausio 1 d. ir 2003 m. gegužės 1 d. Kaip ir šiandienoje veikiančio teismų sistemą reglamentuojančio įstatymo įsigaliojimu 2003 m. sausio 1 d.

Pastaraisiais procesiniais teisės aktais įstatymų leidėjas pirmąkart nacionali-

723 „Laikinasis Lietuvos teismų ir jų darbo sutvarkymas“, Laikinosios Vyriausybės žinios, 1919, Nr. 2-3/26.

724 Organiską nacionalinės teismų sistemos raidą intervavusi TSRS, skelbė įkurtą vadinamąją Lietuvos TSR, kuri niekada nebuvo Lietuvos valstybė. Taip pat nebuvo jokia Lietuvos valstybingumo forma, o buvo tik okupuotos Lietuvos teritorija, kurioje veikė okupacinė valstybė. Todėl ir LTSR teismai *de jure* nepripažintini Lietuvos Respublikos teismais. Dovilė Sagatienė, „Sovietiniai bendrosios kompetencijos teismai Lietuvoje 1940–1941 ir 1944–1953 metais“ (Daktaro disertacija, Mykolo Romerio universitetas, 2013), 106.

nėje teisėkūroje nustatė autentišką, pirmąjį nacionalinį teismų sprendimų instancinės kontrolės mechanizmą. Šiais įstatymų leidėjo sprendimais užbaigtas svetimosios teisės veikimas. Tai patvirtina ir šiame tyrime surinkti liudijimai, apibendrintai formuluojantys tezę apie 2003 m. įvykusį paskutinį tektoninį lūžį teismų sprendimų instancinės kontrolės sistemos raidoje, ir po jo pastebimą tik natūralų siekinį nuolat tobulinti šio instituto funkcionavimą nacionalinėje teismų sistemoje, adaptuojant jį prie dabarties realijų.

Tyrimo tikslui pasiekti, pasiremiant darbo objektu bei apibrėžta problematika, keliami tokie **uždaviniai**:

1) nustatyti 1918-1940 m. laikotarpiu nacionalinėje teisėje veikusios teismų sprendimų instancinės kontrolės sistemos ištakas: jos tapatybę nulėmusius teisės šaltinius, istorines aplinkybes, teismų sistemos kilmę.

2) suformuoti teismų sprendimų instancinės kontrolės sistemos raidą 1918-1940 m. laikotarpiu: aprėpiančią ją lėmusias istorines aplinkybes, praktinę ir doktrininę problematiką, realios asmens teisės apskūsti žemesnės instancijos teismo sprendimo užtikrinimą.

3) atsakyti, ar, nepaisant sovietinės okupacijos, galima identifikuoti teismų sprendimų kontrolės sistemos raidos tęstinumą tarp Pirmosios ir Antrosios Respublikų.

4) ištirti teismų sprendimų instancinės kontrolės sistemos raidos laikotarpį nuo nepriklausomos valstybės atkūrimo 1990 m. iki pirmųjų nacionalinių proceso teisės kodeksų įsigaliojimo 2003 m.: nustatant sovietinių teisės normų recepavimo ir jų nulėmtą realios asmens teisės apskūsti žemesnės instancijos teismo sprendimo problematiką, instituto raidą įtakousių nacionalinių teismų ir proceso įstatymų kūrimo bei tobulinimo aplinkybes.

Teorinė ir praktinė tyrimo reikšmė. Praktinė atlikto tyrimo reikšmė atsiskleidžia keletu aspektų. Disertacijoje pateikiama teismų sprendimų instancinės kontrolės sistemos raida gali praplėsti procesualistikos ir teisminių institucijų istorinių bei praktinių tyrimų apimtį. Ištirta anksčiau nepublikuotų archyvinių šaltinių visuma, apibendrinančio pobūdžio mokslo darbus civilinio ir baudžiamojo proceso lauke rengiantiems tyrėjams turėtų suteikti unikalių duomenų. Tikėtina, jog šis tyrimas savo indėlį gali įnešti ir į paskaitų, teisės teorijos ir teisės istorijos mokslo programų, kursų medžiagos rengimą. Taipogi atskleista teismų sprendimų kontrolės sistemos kaita ir jos įtaka teismų darbui skirtingais laikotarpiais, gali padėti išsamiau pažinti nūdienos pro-

blematiką ir suteikti naudingų duomenų perspektyvoje tobulinant teismų sprendimų kontrolės procesus.

Tokią prielaidą sąlygoja ir pastaraisiais metais teismų sprendimų instancinę kontrolę įgyvendinančių teismų viešai skelbiamos indikacijos. Teismų darbo krūvio⁷²⁵, bylų išnagrinėjimo terminų variacijos⁷²⁶, disputai dėl tinkamo sprendimų motyvavimo⁷²⁷, kokybiniai sprendimų rengimo aspektai ir būtinybė juos tobulinti⁷²⁸, elektroninių bylų skaičiaus aukštesnės instancijos teismuose augimas⁷²⁹, pagaliau, tokių inovacijų kaip dirbtinis intelektas⁷³⁰ skvarba – šis nebaigtinis probleminių klausimų sąrašas atskleidžia, kad teismų sprendimų instancinės kontrolės mechanizmas yra gyvas procesas, kuris bus nuolat tobulinamas ateityje. Retrospektyvi raidos analizė turi potencialo prisidėti prie tinkamo sprendimų priėmimo proceso ateityje.

Tačiau atliktas tyrimas, manytina, turi ir svarbią teorinę reikšmę. Jo tarpdisciplininis pobūdis – gretinant teisininkų ir istorikų suformuotą doktriną, tiriant nenagrinėtus pirminius šaltinius ir įvykių amžininkų paliktus liudijimus, atliktas teismų instancinės sistemos ir jų sprendimų kontrolės ištakų tyrimas pateikia nevienareikšmišką atsakymą dėl Lietuvos Respublikos teismų sistemos kilmės. Analogišku principu, perdengiant skirtingų disciplinų tyrimus ir to meto šaltinius bei surinkus naujus duomenis, prieinama ir aiški išvada dėl nacionalinės istorinės patirties perimamumo Antrosios Respublikos teisinės sistemos formavimo laikotarpiu.

Šaltinių ir tyrimų apžvalga. Disertaciniame darbe aprėpiamas kone šimtmečio

725 „Veiklos apžvalgos“, *Lietuvos Respublikos Apeliacinis teismas*, žiūrėta 2021 m. gegužės 7 d., <https://www.apeliacinis.lt/veikla/veiklos-apzvalgos/78>.; „2019 metų veiklos apžvalga“, žiūrėta 2020 m. liepos 7 d.: <https://online.fliphtml5.com/btpky/qqqy/>: 12-13; „Lietuvos apeliacinio teismo veiklos apžvalga 2020 m.“, 3–4, žiūrėta 2021 m. balandžio 17 d., https://www.apeliacinis.lt/data/public/uploads/2021/03/d4_lietuvos-apeliacinio-teismo-2020-metu-veiklo-apzvalga.pdf.; ir kt.

726 „Teismų ir teismų savivaldos institucijų veiklos ataskaitos“, *Nacionalinė teismų administracija*, žiūrėta 2021 m. gegužės 7 d., <https://www.teismai.lt/lt/teismu-savivalda/teismu-ir-teismu-savivaldos-instituciju-veiklos-ataskaitos/198>.; „Lietuvos teismų veiklos ataskaita 2020 m.“, 26, žiūrėta 2021 m. balandžio 10 d., https://www.teismai.lt/data/public/uploads/2021/05/teismu-veiklos-ataskaita-2020_galutinis.pdf.; „Lietuvos teismai: 2019 m. veiklos rezultatai“, 23, žiūrėta 2020 m. liepos 7 d., <https://www.teismai.lt/data/public/uploads/2020/03/teismai2020.pdf>, 23.; „Lietuvos teismai: 2018 m. veiklos rezultatai“, 37, žiūrėta 2020 m. liepos 7 d., https://www.teismai.lt/data/public/uploads/2019/04/d1_teismu-veiklos-rezultatai-2018-m.-patikslinta.pdf.

727 „Metiniai pranešimai“, *Lietuvos Aukščiausiasis Teismas*, žiūrėta 2021 m. gegužės 7 d., <https://www.lat.lt/atviri-duomenys/metiniai-pranesimai/4>.; „2020 m. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo metinis pranešimas“, 77–81, žiūrėta 2021 m. balandžio 17 d., <https://www.lat.lt/data/public/uploads/2021/03/metinis-pranesimas-2020.pdf>.; „Lietuvos Aukščiausiasis Teismas: Metinis informacinis pranešimas 2019“, 8, žiūrėta 2020 m. liepos 7 d., <https://www.lat.lt/doclib/i0dxdpetabos9q1trspvg53fvjte99z1>.

728 „2019 metų veiklos apžvalga“, *supra note*, 725: 15.

729 „Lietuvos teismai: 2018 m. veiklos rezultatai“, *supra note*, 726: 37.

730 „2019 metų veiklos apžvalga“, *op. cit.*: 12-13.

pločio laikotarpis, apjungiantis teismų instancinės sistemos ir procesinių teisės aktų normų raidą per teismų sprendimų kontrolės sistemos tematiką. Praktikoje tai reiškia kompleksiską pirminių ir antrinių šaltinių rinkinį, atidžią jų atranką ir siekį tyrimo išvadomis praturtinti teisės mokslo doktriną unikaliais, iki tol neskelbtais duomenimis bei pateikti atsakymus į tam tikrus takoskyrą mokslo doktrinoje kuriančius klausimus. Kaip pavyzdžiui, sprendimus dėl teismų instancinės sistemos kilmės ar teismų sistemos persidengimo tarp Pirmosios ir Antrosios Respublikos.

Pirminių šaltinių apžvalga. Kiekybiškai gausiausių ir fundamentinių šio tyrimo pagrindu yra iki šiol nepublikuotų archyvinių duomenų rinkinys. Atliekant tyrimą buvo analizuoti Lietuvos centrinio valstybės archyvo (LCVA) fonduose saugomi istoriniai teismų raidą formavę teisės aktų projektai, valstybės institucijų nutarimai ir jų tarpusavio bendradarbiavimo relikta: Lietuvos Respublikos Ministrų Kabineto veikla (f. 923, ap. 1), susijusi su atitinkamų įstatymų projektų svarstymu ir nutarimų priėmimu; Lietuvos Tarybos veikla (f. 1014, ap. 1) susijusi su nacionalinės teismų sistemos formavimu, teisės aktų iniciavimu bei svarstymu; Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos inicijuoti teisės aktų pakeitimai, aplinkraščiai, statistiniai, finansiniai duomenys (f. 385, ap. 2, 5 ir 6); teismų veiklos priežiūrą ir jurisprudencijos unifikavimą atspindintys Vyriausiojo Tribunolo visuotinių susirinkimų nutarimų nuorašai (f. 1422, ap. 1). Analizuojant teismų sprendimų instancinės kontrolės ištakas buvo pasiremta ir viešai publikuotais carinės Rusijos imperijos bei Vokietijos imperijos archyviniais duomenimis.

Išskyrimo iš bendro archyvinių šaltinių rinkinio reikalauja viena esminių atlikto empirinio tyrimo dalių - Pirmosios Respublikos teismų praktikos analizė. Šiame darbe atliktas LCVA saugomos teismų sprendimų kontrolę įgyvendinusių teismų praktikos sudėties ir turinio tyrimas, kuris, be tyrimui aktualių duomenų atrankos, gali būti laikomas ir apskritai pirmuoju bandymu įvertinti iki nūdienos išlikusią autentišką 1918-1940 m. laikotarpio teismų jurisprudenciją. Šių archyvinių fondų medžiagą mokslo tiriamuosiuose darbuose iki šiol naudoję tyrėjai⁷³¹ pateikia tik atskirų šaltinių vertinimą, kuris neatspindi likusių ribotų galimybių mokslui visapusiškai įvertinti to meto teismų įdirbį. Išlikę archyviniai duomenys atskleidžia, jog vien 1926-1939 m. laikotarpiu, taigi neapimant dar aštuonių metų teismų veiklos periodo, bendrosios kompetencijų

731 Sigita Černevičiūtė ir Saulius Kaubrys, *Kartuvių kilpa, kulka ir dujų kamera: mirties bausmė Lietuvoje 1918–1940 metais: monografija* (Vilnius: Gimtasis žodis, 2014); Sigita Černevičiūtė, *Politiniai nusikaltimai Lietuvoje 1919-1940 m.: teisėkūra ir teismų praktika* (Daktaro disertacija, Vilniaus universitetas, 2019); Tadas Valančius, „Grėsmės valstybės saugumui: Apeliacinių rūmų praktika“, *Šiuolaikinės visuomenės ugdymo veiksniai* 2 (2017): 11-35.

teismų sistemoje buvo išnagrinėta 3 186 425 civilinės ir baudžiamosios bylos⁷³². Kaip atskleidžia šio disertacinio tyrimo metu susisteminti duomenys, LCVA archyvuiniuose fonduose šuo metu saugomos 189 464 bylos, kurios sudaro tik 6% 1926-1939 m. jurisprudencijos. Taigi po sovietinės okupacijos išlikę fragmentiški duomenys nesuteikia mokslui galimybės atlikti absoliutaus tyrimo, tačiau išlikęs paveldas visgi sukuria sąlygas autentišką teismų praktiką analizuoti ribotoje imtyje. LCVA archyvinių fondų, kuriuose saugoma Pirmosios Respublikos teismų jurisprudencija, statistinė analizė pateikiama šio darbo Priede Nr. 1. Ji šiam tyrimui aktuali tiek, kiek atspindi laikmečio šaltinių likimą ir tyrimo duomenų imtį.

Iš bendrosios duomenų imties, tyrimui aktualių teismo praktikos duomenų atranka įgyvendinta įvertinus geografinį aspektą, stengiantis apžvelgti skirtinguose šalies regionuose veikusią teismų praktiką, ir teismų sistemos reglamentavimo pokyčius, atsižvelgiant į naujų teismo grandžių steigimą, jų kompetencijos pokyčius ir teismų sistemos reformavimo aspektus. Taip pat aktualiu šaltinių atrankos kriterijumi laikytinas ir jų sukūrimo laikotarpis⁷³³. Tyrimo panaudotos bylos yra pateiktos teismui nuo 1919 m. pirmosios pusės, kai realiai ėmė funkcionuoti pirmieji lietuviški teismai iki 1940 m. birželio 15 d., faktinės Sovietų Sąjungos intervencijos į suverenios Lietuvos valstybės vidaus gyvenimą. Taigi ištirtųjų civilinių ir baudžiamųjų bylų pradžios bei pabaigos datos teisminiame procese sutampa su Pirmosios Respublikos valstybingumu *de facto* ir *de jure*. Atliktas tyrimas nėra absoliutus. Atsižvelgiant į išlikusių duomenų fragmentiškumą, teismo praktikos analizė atlikta identifikuojant atskirose bylose įgyvendintą teismų sprendimų kontrolės procesą ir taip formuojant bendrą tyrimui aktualių duomenų imtį. Tyrimo panaudotos teismų praktikos analizė pateikta disertacinio darbo Priede Nr. 2.

Kitu tyrimui reikšmingu šaltiniu laikytini Pirmosios bei Antrosios Respublikos laikotarpiu parengti teisės aktai, jų projektai bei pakeitimai, reglamentavę valstybės

732 Lietuvos statistikos metraštis. T. 1 1924–1926 m. Kaunas: 1927.; Lietuvos statistikos metraštis 1927–1928 m. T. 2. Kaunas: 1929.; Lietuvos statistikos metraštis 1929–1930 m. T. 3. Kaunas: 1931.; Lietuvos statistikos metraštis 1931 m. T. 4. Kaunas: 1932.; Lietuvos statistikos metraštis 1932 m. T. 5. Kaunas, 1933.; Lietuvos statistikos metraštis 1933 m. T. 6. Kaunas: 1934.; Lietuvos statistikos metraštis 1934 m. T. 7. Kaunas: 1935.; Lietuvos statistikos metraštis 1935 m. T. 8. Kaunas: 1936.; Lietuvos statistikos metraštis 1936 m. T. 9. Kaunas: 1937.; Lietuvos statistikos metraštis 1937 m. T. 10. Kaunas: 1938.; Lietuvos statistikos metraštis 1938 m. T. 11. Kaunas: 1939.; Lietuvos statistikos metraštis 1939 m. T. 12. Kaunas, 1940., cituota iš Stoliarovas Andriejus, *Lietuvos Respublikos karinė justicija 1918-1940* (Kaunas: Vytauto Didžiojo karo muziejus, 2014): 307-309.

733 Teiginys „sukurti“ čia naudojamas plačiąja prasme, įvertinus po okupaciniu periodu atliktą intervenciją į baudžiamąjį ir civilinį procesus, lėmusius atskirų bylų baigtį.

teismų sistemos veiklą. Taip pat valstybės valdymo pagrindinių institucijų – Lietuvos Tarybos posėdžių protokolai⁷³⁴, Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos posėdžių stenogramos⁷³⁵, Lietuvos Respublikos Seimo posėdžių protokolai, stenogramos ir kt. aktualūs dokumentai⁷³⁶, įstatymų leidėjo teisės aktų registro duomenys⁷³⁷ ir kt.⁷³⁸ veikla. Atskleidžiant šiuolaikinę Lietuvos Respublikos teismo doktriną taip pat naudoti ir Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo nutarimai⁷³⁹. Atkreiptinas dėmesys ir į teismų suinteresuotumą visuomenei pateikti teisminių institucijų raidos aspektus⁷⁴⁰. Tuo metu tiriant sovietmečio teisės normų recepavimą atkūrus nepriklausomybę ir iš šių teisės normų kylančią problematiką remtasi okupaciniu laikotarpiu veikusių teisės aktų sudėtis bei ją aiškinusia teisės doktrina. Tačiau tik tiek, kiek tai aktualu Antrosios Respublikos teismų sprendimų instancinės kontrolės sistemos raidai, nepretenduojant į išsamią socialistinio laikotarpio teismų sprendimų kontrolės procesų analizę.

Išskyrimo iš bendrosios pirminių tyrimo šaltinių imties taip pat reikalauja ir reikšmingą 1990–2003 m. laikotarpio empirinę patirtį konsolidavusi, betarpiška 10 asmenų, sutikusių dalyvauti tyrime, apklausa, kurie minimu laikotarpiu užėmė teisėjo pareigas Lietuvos Aukščiausiajame Teisme ir (arba) Lietuvos apeliaciniame teisme: Julius Jasaitis, Egidijus Laužikas, Zita Smirnovienė, Janina Stripeikienė, Stasys Šedbaras, Virgilijus Grabinskas, Vigintas Višinskis ir kt. Jų apklausos klausimynas pateikiamas tyrimo Priede Nr. 3. Kai kurie iš apklaustųjų veikė teismų instancinę sistemos reformą, nūdieną tebegaliojančius procesinius teisės aktus kūrusiose darbo grupėse. Tačiau šiuo būdu surinkti duomenys turi viešojo jų publikavimo skirtį. Daliai apklaustųjų sutikus, atliktų interviu stenogramos pateikiamos disertacinio darbo prieduose Nr. 4-10, siekiant išsaugoti kitos dalies apklaustųjų privačią informaciją, ji apibendrinta ir tyrimo

734 Alfonsas Eidintas ir Raimundas Lopata, *Lietuvos Valstybės Tarybos protokolai 1917–1918* (Vilnius: Mokslas, 1991).

735 „Aukščiausiosios Tarybos-Atkuriamojo Seimo posėdžiai. Stenogramos, garso įrašai“, *Stenogramos*, 2018 m. sausio 8 d., https://www.lrs.lt/sip/portal.show?p_r=35727&p_k=1&p_a=sale_kad_ses&p_kade_id=9.

736 „Seimo kadencijos“, *Lietuvos Respublikos Seimas (nuo 1990 m.)*, žiūrėta 2018 m. sausio 8 d., https://www.lrs.lt/sip/portal.show?p_r=35617&p_k=1

737 „Teisės aktų paieška“, *LRS.lt*, <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalActSearch/lt>.

738 Kiti darbui aktualūs teisės aktai ir jų projektai pasiektini per Lietuvos Respublikos teisės aktų registrą: *E-TAR*, <https://www.e-tar.lt/portal/index.html>

739 „Nutarimai, išvados, sprendimai“, *Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas*, žiūrėta 2018 m. sausio 8 d., <https://www.lrkt.lt/lt/teismo-aktai/nutarimai-ismados-ir-sprendimai/138/y2020>.

740 „Teismų sistemos raida po Lietuvos Respublikos nepriklausomybės atkūrimo“, *Lietuvos apeliacinis teismas*, žiūrėta 2018 m. sausio 8 d., <http://www.apeliacinis.lt/lt/veikla/teismo-istorija/raida-po-nepriklausomybes-atkurimo.html>; „Lietuvos Aukščiausiojo Teismo ištakas“, *Lietuvos Aukščiausiasis Teismas*, žiūrėta 2018 m. sausio 8 d., <https://www.lat.lt/veikla/apie-teisma/istorija/26>.

turinyje naudojama nuasmeninta. Pastarieji duomenys saugomi privačiame autoriaus archyve, į kurį pateikiamos nuorodos tyrimo tekste. Nepaisant minimos skirties, abi šių duomenų grupės yra vertingos dėl jų unikalumo. Pirmiausia, tuo laikotarpiu buvo suformuota iki šiandienos veikianti keturių grandžių ir trijų instancijų teismų sistema, pirmąkart sukurti nacionaliniai procesinės teisės aktai. Tuo metu taip pat išdiskutuotas naratyvas dėl Lietuvai priimtino teismų sprendimų instancinės kontrolės modelio. Tačiau tenka pripažinti, jog 90-ųjų laikmetį tirti istorijos mokslo metodologija tebėra problematiška dėl „neseno“ laikmečio vaizdinio ir subjektyvumo: nuomonių pliuralizmo, menko mokslinių duomenų kiekio, politinių ideologinių veiksnių. Visgi teisės istorijos mokslui, vadovaujantis „bermaniškąja“ tradicija, šis periodas nekvėstionuotinai aktualus ir turi būti tiriamas.⁷⁴¹

Tyrimų ir mokslo darbų kaip antrinių šaltinių apžvalga. Apžvelgiant šiam darbui reikšmingus iki šiol atliktus tyrimus (šaltinius), pirmiausia akcentuotina, jog nors atsikiri teismų sprendimų instancinės kontrolės sistemos fragmentai yra pateikti per visą tiriamąjį laikotarpį, nuosekli ir kompleksiška tiriamojo objekto analizė iki šiol nebuvo sukurta.

Paminėtina, jog siekiant pateikti nuoseklią tiriamojo objekto raidos analizę, darbo struktūroje proporcingas dėmesys skiriamas ir svetimosios teisės raiškai. Tiriant 1918-1940 m. teisinės sistemos ištakas analizuoti carinės Rusijos imperijos ir militaristinio, Pirmojo pasaulinio karo metais veikusio Vokietijos imperijos režimo teisę tyrę mokslo darbai. Nacionalinėje doktrinoje tam skirtas skurdus dėmesys. Iš Rusijos imperijos teisės tematikai skirtų darbų išskirtini M. Maksimaičio⁷⁴² ir T. Bairašauskaitės⁷⁴³ tyrimai, todėl be pirminių šaltinių, daugiausia remtasi užsienio šalių tyrėjų įdirbiu⁷⁴⁴. Trumpas, tačiau reikšmingas nacionalinės teisės formacijos procesams 1914-1918 m.

741 Valančius, *supra note*, 720: 53.

742 Mindaugas Maksimaitis, „Rusijos teisės šaltiniai Lietuvoje 1918-1940 m.“, *Jurisprudencija* 19, 2 (2012): 403-418; Mindaugas Maksimaitis, *Lietuvos teisės šaltiniai 1918-1940 metais* (Vilnius: Justitia, 2001).

743 Tamara Bairašauskaitė, „Lietuvos teismai Rusijos imperijos laikais“, iš *Lietuvos teismų istorija ir dabartis* (Vilnius: Smart Art, 2018).

744 Richard Casson, „Evolution of the judicial system in 19th century Imperial Russia“, *Senior Scholar Papers* 45 (1960): 1-111.; Dmitry Maleshin, „Chief editors note on the 150th Anniversary of the Great Judicial Reform of the Russian Empire“, *Russian Law Journal* 2, 4 (2015): 4-6.; Jānis Lazdiņš, „Continuity of the Judicial Power in the Republic of Latvia. Preconditions and Necessity“, *Juridiskā zinātne*, 9 (2016): 58-77.; Jānis Lazdiņš, „The Judicial Reform in the Russian Empire in 1864 and its Importance in the Baltic Provinces and Later in Latvia“, iš *Tiesību efektīvas piemērošanas problemātika: Latvijas Universitātes 72. zinātniskās konferences rakstu krājums* (Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2014); Irina Reshetnikova, „Judicial reforms in Russia: 1864 to 2014“, *Russian Law Journal* 3, 2 (2015): 109-118.; ir kt.

vykusio karo laikmetis taip pat menkai atspindėtas Lietuvos tyrėjų darbuose⁷⁴⁵, atskirai paminėtinas tik lietuvių kilmės mokslininko V. G. Liuleviciaus atliktas tyrimas⁷⁴⁶.

Tuo metu jau valstybingumą atkūrusios, Pirmosios Respublikos laikotarpio autoriai veikė iš savo laikotarpio perspektyvos. Todėl jų darbai vertingi dėl pateikto autentiško požiūrio ir išsaugotų unikalių duomenų. Teismų instancinės sistemos raidos tematikoje reikšminga laikytina pirmojo Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo pirmininko A. Kriščiukaičio redaguota, nacionalinės teismų sistemos dešimtmečiui dedikuota apžvalga „Lietuvos teismas 1918-1928“⁷⁴⁷, be statistinių duomenų ir faktologijos, pateikianti ir svarbius įvykių liudijimus. Greta statytinas ir prof. M. Romerio mokslo palikimas⁷⁴⁸, palikęs ryškų pėdsaką apeliacinio ir kasacinio teismų kompetencijų apibendrinime. To meto doktrinoje taip pat itin aktyviai domėtasi užsienio šalių instancinių sistemų praktikų elementais. Tokio pobūdžio apžvalgos, gretinimai su lietuviškąja dabartimi, vertingi atliekamam tyrimui dėl platesnį objekto raidos konteksto.⁷⁴⁹ Paminėtinos ir atskirus instancinės sistemos evoliucijos aspektus palietusios amžininkų publikacijos: teismų veiklos apžvalgos, jų problematika, taip pat terminologiniai ir kiti aktualūs klausimai.⁷⁵⁰ Procesinės teisės pavelde apčiuopiamą vertę tyrimui turi parengti procesinių teisės aktų rinkiniai⁷⁵¹, apėmę ne tik normatyvistiką, bet ir aktualią jurisprudenciją, bei akademinę literatūrą, kurioje ryškų įspaudą paliko V. Mačys, A. Kriščiukaitis, M.

745 Edmundas Gimžauskas, *Lietuva vokiečių okupacijoje Pirmojo pasaulinio karo metais, 1915-1918: Lietuvos nepriklausomos valstybės genėzė: dokumentų rinkinys* (Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2006); Stasys Vansevičius, *Lietuvos TSR valstybės ir teisės istorija* (Vilnius: Mintis, 1979).

746 Vejas Gabriel Liulevicius, *War Land on the Eastern Front. Culture, National Identity, and German Occupation in World War I* (Cambridge: Cambridge University Press, 2000).

747 Antanas Kriščiukaitis, *Lietuvos teismas 1918-1928* (Kaunas: Teisingumo ministerija, 1930).

748 Mykolas Römeris, *Konstitucinės ir teismo teisės pastebėjimai* (Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto Teisų fakultetas, 1931); Mykolas Römeris, *Lietuvos konstitucinė teisė. I. Lietuvos konstitucinės teisės pasakaitos. I dalis* (Kaunas: Spindulio spaustuvė, 1937).

749 Zigmantas Toliušis, „Latvijos teismai“, *Teisė* 5 (1924): 32-38.; Jokūbas Robinzonas, „Šis tas iš užsienio juridinės literatūros“, *Teisė* 9 (1926): 43-45.; Jurgis Byla, „Žinios apie Estijos teismus ir teisinius žurnalus“, *Teisė* 26 (1934): 182-186.; V. Vikeris, „Klaipėdos krašto teismų veikimo ir organizaciniai trūkumai“, *Teisė* 27 (1934): 258-270.; Česlovas Butkys, „Probation system“, *Teisė* 29 (1935): 51-60.; Antanas Tamošaitis, „Austrijos konstitucinis teismas“, *Teisė* 9 (1926): 23-32.

750 Kazys Šamajauskas, „Lietuviškasis teismas. Terminologija“, *Teisė* 25 (1934): 25-37.; Jurgis Byla, „Lietuvos teismo dvidešimties metų sukaktis“, *Teisė* 44 (1938): 359-368; Jurgis Byla, „Teisimas nusik. darbų prieš valstybę saugumą“, *Teisė*, 29 (1935): 61-66.

751 *Baudžiamojo proceso įstatymas su komentarais, sudarytais iš Rusijos Senato bei Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo sprendimų ir kitų aiškinimų, liečiančių Didž. Lietuvos ir Klaipėdos Krašto baudžiamojo proceso teisę*, red. M. Kavolis (Kaunas: „Literatūros“ knygynas, 1933); *Civilinės teisėnos įstatymas su visais pakeitimais ir papildymais ir su vyr. tribunolo bei rusų senato aiškinimais*, red. Č. Butkys (Kaunas: D. Gutmano knygynas, 1938).

Romeris⁷⁵².

Iš nūdienos tyrėjų, analizavusių Pirmosios Respublikos teismų sistemos procesus, neabejotinai vertingiausias moksliniu požiūriu apžvalgas yra parengęs prof. M. Maksimaitis, išanalizavęs Lietuvos teisinės sistemos ir teismo pagrindų formavimąsi⁷⁵³, aprašęs dviejų teismų sprendimų kontrolės funkcijas vykdžiusių teismų raidos apibendrinimus: Vyriausiojo Tribunolo⁷⁵⁴ ir Apeliacinių Rūmų⁷⁵⁵. Taip pat vertinga ir profesoriaus parengta akademinė mokomoji priemonė⁷⁵⁶. Paminėtini ir kiti teismų instancinės sistemos procesus palietę mokslo darbai: E. Kūrio ir H. Šinkūno parengtas rinkinys⁷⁵⁷, gausią statistinę informaciją talpinanti, Lietuvos teismų 95-mečiui skirta A. Vilbiko monografija⁷⁵⁸. Tyrimui naudotinos informacijos yra pateikę ir S. Dvareckas⁷⁵⁹ bei J. Žilys⁷⁶⁰, kaip ir tarpukario teismų istorijai skirto publikacijų ciklo rengėjai⁷⁶¹. Atskirai tyrimui aktualius justicijos procesus taip pat yra nagrinėję G. Ambrasaitė⁷⁶², R. Ažubalytė ir E. Tamošiūnienė⁷⁶³, J. Zajančiauskienė⁷⁶⁴.

Pažymėtina, kad po Lietuvos okupacijos į išėiviją pasitraukę Lietuvos teisės

752 Vladas Mačys. *Civilinis procesas. 1931/1932 m. Teisių fakulteto programos* (Kaunas: Raidės, 1931); Vladas Mačys. *Civilinio proceso paskaitos* (Kaunas: Lietuvos universitetas, 1924); Mykolas Romeris, *Lietuvos konstitucinė teisė. I. Lietuvos konstitucinės teisės paskaitos. I dalis* (Kaunas: Spindulio spaustuvė, 1937); Antanas Kriščiukaitis, *Baudžiamojo proceso paskaitos* (Kaunas: Lietuvos universiteto Teisių fakultetas, 1928).

753 Mindaugas Maksimaitis, „Lietuvos valstybės ir teisės atgimimo koncepcijos formavimasis“, *Jurisprudencija* 20, 1 (2013): 7-22.; Mindaugas Maksimaitis, „Teismų santvarkos pagrindų formavimas Lietuvoje (1918-1940)“, *Jurisprudencija* 22, 1 (2013): 375-390.

754 Maksimaitis, *supra note*, 716: 440-460.

755 Mindaugas Maksimaitis, „Iš Lietuvos teismų istorijos: Apeliaciniai Rūmai (1933–1944)“, *Jurisprudencija*, 21, 1 (2014): 25-43.

756 Vytautas Andriulis ir kt., *Lietuvos teisės istorija* (Vilnius: Justitia, 2002).

757 Egidijus Kūris ir Haroldas Šinkūnas, „Lietuvos teismų raidos apžvalga“, iš *Lietuvos teisinės institucijos. Vilniaus universiteto vadovėlis*, red. E. Kūris, (Vilnius: VĮ Registrų centras, 2011).

758 Alfredas Vilbikas, *Teismai ir teisėjai Lietuvoje (1918-2013)* (Kaunas: Eurispaua, 2014).

759 Stanislovas Dvareckas, *Lietuvos teismai 1918–1940 metais. Mokomoji priemonė* (Vilnius: Vilniaus universitetas, 1999).

760 Juozas Žilys, *Konstitucinis Teismas – teisinės ir istorinės prielaidos* (Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2001).

761 Alfredas Vilbikas, „Iš teismų istorijos: teismų kūrimosi priešistorė“, *Teismai.lt*, 2011-02, Nr.2, žiūrėta 2019 m. rugpjūčio 1 d., https://issuu.com/lietuvosteismai/docs/teismu_naujienlaiskis_teismai_lt_nr_2; Alfredas Vilbikas, „Pirmosios Lietuvos Konstitucijos ir Laikinasis teismų įstatymas“, *Teismai.lt*, 2011-04, Nr. 3, žiūrėta 2019 m. rugpjūčio 1 d., https://issuu.com/lietuvosteismai/docs/teismu_naujienlaiskis_balandis.

762 Goda Ambrasaitė-Balynienė ir kt. *Lietuvos teisė, 1918-2018: šimtmečio patirtis ir perspektyvos*. Mokslinis redaktorius V. Sinkevičius (Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2018).

763 Rima Ažubalytė ir Egidija Tamošiūnienė, „Civilinė ir baudžiamoji justicija 1918-1940 m.“, iš *Teisės raida: retrospektyva ir perspektyva. Liber Amicorum Mindaugui Maksimaičiui* (Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2013).

764 Jolanta Zajančiauskienė, „Lietuvos baudžiamojo proceso raida 1918-2018“, iš *Lietuvos teisė 1918-2018: šimtmečio patirtis ir perspektyvos* (Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2018).

mokslininkai ir praktikai⁷⁶⁵ taip pat paliko keletą tyrimui vertingų fragmentų. Juos yra apibendrinę ir nūdienos tyrėjai⁷⁶⁶.

Sovietmečio, kiek jis tyrimui aktualus, istoriografijos paveldą galima diferencijuoti pagal jo sisteminę kritiką. Laikmečio amžininkai, dirbę mokslinį darbą okupacinės santvarkos sąlygomis, jį atliko iš esmės neturėję sąlygų objektyviam vertinimui. Tad jų darbai vertinti kritiškai. Nepaisant to, šis paveldas suteikia autentiškų duomenų. Tarp tokių paminėtini: Lietuvos TSR teisės studentams išleistas vadovėlis⁷⁶⁷, M. Apanavičiaus ir S. Dvarecko leidinys⁷⁶⁸, atskirus justicijos elementus apžvelgusių tyrėjų⁷⁶⁹ darbai. Tuo metu kritiškai ir kompleksiskai šį laikmetį iš teisės ir istorijos tarpdisciplininės, taigi atliekamam tyrimui aktualiausios mokslo perspektyvos, iš esmės yra tyrusi tik D. Sagatienė⁷⁷⁰.

Tiriamasis 1990-2003 m. Antrosios Respublikos laikmetis dėl aptartos jo tyrimų kontraversijos, teisės istorijos prasme, yra fragmentuotas – daugiausia faktologine ir apžvalgine prasme yra ištirtos atskiros, tyrimui aktualios sritys. Visgi kritiškų, atskirų laikotarpio dalių apibendrinimų istoriografijoje stokojama.

Teismų sistemos formacijos problematikai daugiausia dėmesio skyrė L. Griškevič⁷⁷¹, beje, panaudojusi ir vieną šio tyrimo metodų – duomenų rinkimą klausinėjant. Taigi jame į aktualius klausimus pažvelgta ir iš subjektyviosios pusės. Tą pačią sritį, tik

765 Rapolas Skipitis, *Nepriklausoma Lietuva. Atsiminimai* (Čikaga: Draugo spaustuvė, 1967); „Žodis Lietuvos teisininkams“, *Teisininkų žinios* (1956): 17-18.; Kazys Šidlauskas, „Piliečių saugojimas nuo valdžios sauvolio (Trumpas Europos ir JAV teisės sistemų palyginimas)“, *Teisininkų žinios* (1958), 25-26.

766 Mindaugas Maksimaitis, Gintaras Šapoka, Kristina Miliauskaitė, *Valstybės ir teisės problemos lietuvių išeivijos publikacijose (1944-1990)* (Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2011); Ona Ruželytė, „Teismų sistemos problematika lietuvių išeivijos teisininkų darbuose“, iš *Lietuvos mokslas* t. V. kn. 15 (Vilnius: Lietuvos mokslas, 1997).

767 Stasys Vansevičius ir kt. *Lietuvos TSR valstybės ir teisės istorija* (Vilnius: Mintis, 1979).

768 Apanavičius, M.; Dvareckas, S. *Teisimas ir teisingumas Lietuvos TSR*. Vilnius: Mintis, 1984.

769 Dmitrijus Karevas, *Tarybinis teisingumas* (Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1950).; Aronas Liakas, *Baudžiamųjų bylų procesas kasacinėje instancijoje (pagal Lietuvos TSR BPK)* (Vilnius: Žinija, 1972); Aronas Liakas, *Liaudies teismas socialistinio teisingumo sąlygoje* (Vilnius: Žinija, 1965); Ilja Perlovas, *Tarybinis teismas kovoje su kapitalizmo liekanomis žmonių sąmonėje* (Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1955); Pranas Vytautas Rasimavičius ir kt. *Tarybinė civilinio proceso teisė. Vadovėlis*. (Vilnius: Mintis, 1983).

770 Sagatienė, *supra note*, 724.; Dovilė Sagatienė, „Teismai okupuotoje Lietuvoje“, iš *Lietuvos teismų istorija ir dabartis* (Vilnius: Small Art, 2018).

771 Lina Griškevič, „Autentiškos teismų sistemos sukūrimas Lietuvoje“ (Daktaro disertacija, Vilniaus universitetas, 2013).; Lina Griškevič, „1990-1992 metų teismų reforma Lietuvoje“, *Teisė* 81 (2011): 91-103.; Lina Griškevič, „Lietuvos teismų sistema po 1990 m.“, iš *Lietuvos teismų istorija ir dabartis* (Vilnius: Small Art, 2018).

mažesnio detalumo darbuose, yra tyrę jau minėtas A. Vilbikas⁷⁷², G. Mesonis⁷⁷³, grindęs teismų vakarietišką kilmę, teismo bei teisėjo nepriklausomumo turinį nagrinėjęs V. Valančius⁷⁷⁴, valstybės atkuriamojo darbo, tarp pat ir su teismų darbo reglamentavimu susijusias peripetijas yra apžvelgęs J. Žilys⁷⁷⁵, J. Prapiestis⁷⁷⁶. Autentiški to meto liudijimai išliko daugiausia teisės mokslo bendruomenei skirtose publikacijose⁷⁷⁷.

Procesualistikos tyrimus ir paveldą aprėpiančios, tyrimo medžiagoje panaudotos istoriografijos segmentas, pažymėtina, daugiausia susijęs su civilinės ir baudžiamosios proceso teisės normų raida. Teismų sprendimų instancinės kontrolės sistema jame detalčiai nenagrinėta, tačiau paliesta. Todėl tyrimui vertingą medžiagą yra palikę baudžiamojo procese raidą nagrinėję R. Jurka⁷⁷⁸, J. Zajančiauskienė⁷⁷⁹, R. Ažubalytė ir E. Tamošiūnienė⁷⁸⁰. Civilinio proceso tyrimų, aktualių ir šiam darbui, tyrimų apimtis yra didesnė. Teismų sprendimų kontrolės procesus civilinėje teisėje yra analizavę V. Nekrošius⁷⁸¹ ir G. Ambrasaitė-Balynienė⁷⁸². Tačiau šis institutas aptartas ir proceso kon-

772 Vilbikas, *supra note*, 758.

773 Gediminas Mesonis, *Valstybės valdymo forma konstitucinėje teisėje: Lietuvos Respublika Vidurio ir Rytų Europos kontekste* (Vilnius: Lietuvos teisės universitetas, 2003).

774 Virgilijus Valančius, „Teismo ir teisėjo nepriklausomumo principas ir konstitucinė justicija“, *Jurisprudencija* 16, 8 (2000): 8-15.

775 Juozas Žilys, „Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumas Teisėkūros procese 1990-1992“, *Jurisprudencija* 51, 43 (2015): 32-44.; Juozas Žilys, „Konstitucinis Teismas valstybės valdžios organų sistemoje“, *Jurisprudencija*, 9, 17 (2000): 79-87.; Juozas Žilys, „Kai kurios Lietuvos teisės kūrimo problemos ir Konstitucinis Teismas“, *Jurisprudencija* 12, 4 (1999): 58-68.

776 Jonas Prapiestis, „Valstybingumo atkūrimo ir konstitucinio įtvirtinimo ištakose“ *Jurisprudencija* 19, 3 (2012): 859-888.

777 Auksė Brasaitė, „Teisinės sistemos reforma: nepateisinti lūkesčiai ir šviesios perspektyvos“, *Justitia*, 6, 12 (1997): 2-3; Gintaras Goda, „Pakeistas Teismų įstatymas. Ar padaugės Lietuvoje teisingumo?“, *Justitia*, 5, 5 (1996): 11.; Pranas Kūris, „Lietuvos Aukščiausiojo Teismo pirmininko Prano Kūrio pranešimas 1995 m. gruodžio 21 d. Mokslų Akademijos visuotinio susirinkimo sesijoje“, *Teisės problemos*, 1 (1996): 5-15.; Valentinas Mikelėnas, „Kokių teismų reikia Lietuvai?“, *Justitia*, 61, 3 (2006): 2-9.; Valentinas Mikelėnas, „Qua vadis? Arba eksperimentuojama toliau“, *Justitia*, 6, 18 (1998): 9-13.; Vytautas Piesliakas, „Teisinės sistemos reforma Lietuvoje: problemos ir perspektyvos“, *Justitia*, 11, 5 (1997): 3-5.

778 Raimundas Jurka, „Lietuvos baudžiamojo proceso teisės raida“, iš *Lietuvos teisė 1918-2018: šimtmečio patirtis ir perspektyvos*. (Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2018).

779 Zajančiauskienė, *supra note*, 764.

780 Ažubalytė, Tamošiūnienė, *supra note*, 763.

781 Nekrošius, *supra note*, 715.; Vytautas Nekrošius, „2011 metų civilinio proceso novelos. Ar pasiekti kelti tikslai?“, iš *Nepriklausomos Lietuvos teisė: praeitis, dabartis ir ateitis*: recenzuotų mokslinių straipsnių rinkinys: Liber Amicorum profesorium Jonui Prapiėsčiui. red. G. Švedas (Vilnius: Vilniaus universiteto Teisės fakulteto Alumnų draugija, 2012).

782 Goda Ambrasaitė, „Apeliacija civiliniame procese“ (Daktaro disertacija, Mykolo Romerio universitetas, 2004.); Ambrasaitė-Balynienė, *supra note*, 762.

tekste, iš to paminėtini A. Driuko⁷⁸³, E. Laužiko ir V. Mikelėno⁷⁸⁴, R. Norkaus⁷⁸⁵ darbai.

Visgi negausi ir fragmentuota specializuotų tyrimų apimtis patvirtina anksčiau keltą prielaidą, kad atliekant tyrimą vienu pagrindinių ramsčių bus surinkti pirminiai šaltiniai – žinojimu pagrįsti amžininkų liudijimai, atrinkti jurisprudencijos dėmenys, sudaryta teisės aktų normų evoliucija.

Tyrimo metodologija. Šiam disertaciniam darbui aktualūs moksliniai duomenys surinkti tarpdisciplininiame teisės ir istorijos mokslų lauke, o tyrimas išpildytas vadovaujantis teisės istorijos mokslui keliamais reikalavimais. Atliekant tyrimą pagrindiniais metodologiniais iššūkiams tapo kritiška gausių istorinių šaltinių atranka ir analitinis jų vertinimas: palyginimas bei gretinimas bendroje teisės ir istorijos mokslo teritorijoje; kompleksinės tyrimo duomenų visumos – archyvinių išteklių, laikmečio teisės aktų, nacionalinio ir užsienio šalių mokslo bei publicistikos paveldo, teismų jurisprudencijos, klausinėjimu surinktų duomenų ir kitų aktualūs šaltinių - analizė, bei siekis parengti autentišką šių šaltinių vertinimą iš retrospektyvaus žiūros taško. Tačiau šių iššūkių sprendimas socialinių ir humanitarinių mokslo krypčių sampnyoje kartu suteikė ir privilegiją pasitelkti platesnį mokslo metodų instrumentarijų.

Fundamentaliais šio darbo metodais laikytini: *teisės aktų analizės metodas* – panaudotas nagrinėjant nacionalinę teismų sistemą ir teismo procesą suformavusią recepuotosios ir nacionalinės teisės įstatyminę-teisinę bazę ir *archyvinių šaltinių analizės metodas* – taikytas analizuojant iš esmės iki šiol nepublikuotus archyvinius duomenis. Pastarasis įrankis gretintas su *didelio skaičiaus sisteminės analizės metodu*, leidusiu įgyvendinti kiekybiškai gausių jurisprudencijos dalių atranką, kuri tyrimui itin aktuali kaip vienintelis iki nūdienos išlikęs pirminis empirinis Pirmosios Respublikos laikmečio šaltinis. Šių metodų sinergija leidžia tyrimo turinyje pateikti geografiniu, instituciniu, laiko, materialinės teisės aktų partikuliarizacijos aspektais atrinktus ir susistemintus duomenis, taip sudarant platų ano meto vaizdinį iš skirtingų instancinės sistemos veikimo perspektyvų. Tuo metu analizuojant teismų instancinę sistemą ir jų sprendimų kontrolės formas reglamentavusius dokumentus, norminius teisės aktus papildomai naudotasi *kontent-analizės, dokumentų analizės, teleologinio ir loginio* metodų visuma.

783 Artūras Driukas, „Kasacinio proceso reglamentavimas naujajame civilinio proceso kodekse“, *Jurisprudencija* 20, 28 (2002): 164-177.; Artūras Driukas ir Virgilijus Valančius, *Civilinis procesas: teorija ir praktika. I tomas* (Vilnius: Teisės informacijos centras, 2005).

784 Egidijus Laužikas, Valentinas Mikelėnas ir Vytautas Nekrošius, *Civilinio proceso teisė. I tomas* (Vilnius: Justitia, 2005).; Valentinas Mikelėnas, *Civilinis procesas. II dalis* (Vilnius: Justitia, 1997).

785 Rimvydas Norkus, „Civilinio proceso teisės raidai 1918-2018“, iš *Lietuvos teisė 1918-2018: šimtmečio patirtis ir perspektyvos* (Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2018).

Ji padėjo atskleisti ne tik *expressis verbis* teisės aktuose nurodytų normų paskirtį bei kismą, bet ir jų kūrėjų siekinius, veikimą skirtingais istorijos periodais ir jų doktrininių interpretavimą.

Keliant uždavinį suformuoti nuoseklią teismų sprendimų instancinės kontrolės sistemos raidos retrospektyvą, šio uždavinio sprendimui aktualus ir *istorinis lyginamasis metodas* bei *aprašomasis metodas*, leidžiantys nustatyti šios evoliucijos elementus ir sistemiškai išskirti pagrindinius raidos riboženklis. Remiantis šiuo metodu skirtingais istorijos tarpsniais užčiuoptas Lietuvos Respublikos teismų ir jų proceso progresas bei įtaka teismui deleguotos teisingumo įgyvendinimo funkcijos išpildymui. Nuo teisės istorijos mokslo tiriamųjų darbų neatsiejami *apibendrinimo*, *statistinis*, *indukcinis* ir *dedukcinis metodai* – taip pat panaudoti šio mokslo tiriamojo darbo iškeltų uždavinių įgyvendinimui.

Tiriamajame darbe panaudotas gausus skirtingais istorijos laikotarpiais parengtų kitų mokslo tiriamųjų darbų rinkinys, apimantis tiriamąją ir apžvelgiančiąją publicistiką, monografijas, memuaristiką ir įvykių liudininę patirtis. Šis šaltinių kompleksas analizuotas *mokslinės literatūros analizės metodu*, leidusiu atrasti, atrinkti ir apdoroti artimas tyrimui temas analizavusių autorių darbus.

Pagaliau, atsižvelgiant į teismų sprendimų instancinės kontrolės sistemos raidos ir jos įtakos teisminės valdžios nepertraukiamumui doktrininę vakansiją bei vis dar komplikotą teisės istorijos tyrimų pobūdį paskutiniajame praėjusio amžiaus dešimtmetyje, panaudotas ir papildomas duomenų sisteminimo metodas – *duomenų rinkimas klausinėjant*. Remiantis juo parengti reprezentatyvūs, pusiau struktūruoti interviu su respondentais, kurių vaidmuo istorijos tėkmėje ir profesinė patirtis padeda atskleisti nacionalinės instancinės teismų sistemos kūrėjų tikslus, pasirinkimus ir laikmetyje užprogramotą perspektyvą iki nūdienos.

Taigi sprendžiant šiame tyrime iškeltus uždavinius dėta pastanga efektyviai sinergizuoti klasikinius teorinius, daugiausia socialiniams, tačiau ir humanitariniams mokslams būdingus metodus su plataus spektro, diferencijuotais empiriniais teisės tyrimo metodais.

Ginamieji teiginiai.

1. Pirmosios Respublikos teismų ir jų sprendimų instancinės kontrolės sistema kilo iš carinės Rusijos imperijos teisės šaltinių, kurie parengti remiantis Vakarų Europos teisės tradicija, tad istoriografijoje iki šiol vyravusios interpretacijos dėl jų kilmės iš Pirmojo pasaulinio karo metais krašte įvestos Vo-

- kietijos imperijos teismų sistemos - yra klaidingos.
2. Pirmojoje Respublikoje veikusi teismų sprendimų instancinė kontrolės sistema - bylų kiekio, darbo krūvio, proceso trukmės aspektais – nebuvo efektyvi, pirmiausia dėl unitarinei demokratinei valstybei netinkamos imperinio pobūdžio teisės normų kilmės, todėl pastangos tobulinti receptuotą imperinę sistemą buvo nerezultatyvios, o 1940 m. sovietinė okupacija nutraukė šią problematiką galėjusį eliminuoti nacionalinių proceso teisės aktų (su)kūrimo procesą.
 3. 1940 m. įgyvendinta sovietinė okupacija sukėlė negrįžtamą instituto raidos pertrūkį ir okupuotai valstybei primetė Vakarų demokratinei teisės tradicijai svetimą socialistinį teismų sprendimų kontrolės konstrukta.
 4. 1990 m. atkūrus valstybės nepriklausomybę ir formuojant nacionalinę teismų instancinę sistemą, pilna apimtimi istorine patirtimi pasinaudota nebuvo, todėl tiriamuoju Antrosios Respublikos laikotarpiu iš dalies atsikartojo tarpukariu identifikuota problematika, kuri panaikinta tik priėmus autentiškus procesinės teisės aktus, paremtus Vakarų teisės tradicija.

Tyrimo struktūra. Tiriamojo darbo struktūra yra nulemta fundamentalaus šio darbo tikslo: pateikti teismų sprendimų kontrolės sistemos raidą nuo valstybingumo atkūrimo XX a. pradžioje iki pirmųjų nacionalinių procesinių teisės aktų įsigaliojimo. Disertaciją sudaro įvadas, keturios dalys, išvados, priedai ir santrauka lietuvių bei anglų kalbomis.

Pirmoje dalyje identifikuojamos teismų sprendimų instancinės kontrolės sistemos ištakos. Šioje dalyje analizuojama, kokie užsienio teisės elementai tapo atspirties tašku valstybingumą paskelbusioje Lietuvoje kurti savą teismų instancinę sistemą. Siekiant užčiuopti evoliucijos ištakas aptariamas istorinių nacionalinių teisės paminklų likimas, okupacinių režimų primestų teisės aktų ypatumai, su jų adaptacija susijusi problematika. Kritiškas skirtingų istorinių šaltinių tyrimas, istorijos ir teisės tyrimų vertinimas leidžia šiame darbe tiksliai ir vienareikšmiškai atsakyti į klausimą dėl Lietuvos teismų sistemos ir procesinių teisės aktų kilmės.

Antroje dalyje sistemškai analizuojamas teismų sprendimų instancinės kontrolės vystymasis Pirmosios Respublikos (1918-1940 m.) laikotarpiu. Tai atliekama tyrimą vedant trejomis persipinančiomis paralelėmis. Pirmąja tiriant teismų instancinės sistemos formavimosi ir raidos procesus, juos įtakojusias teisine ir politines aplinkybes, susisteminant šios raidos probleminius taškus ir juos lydėjusį diskursą viešojoje opi-

nijoje bei teisės moksle. Antrąją užčiuopiant teismų sprendimų instancinės kontrolės veikimą lėmusių teisės normų recepciją ir kitimą tiriamuoju laikotarpiu. Trečiąją apibendrinama teismų sprendimų kontrolę įgyvendinusių teisminių institucijų jurisprudencija. Pastarąją tyrimo paralele sudaroma galimybė iš esmės pirmąkart atskleisti šios sistemos veikimą praktikoje, jos sąlygotus precedentes ir savybes, išplečiančias siauras normatyvines ribas. Taip pat apibrėžiamos teismų sprendimo instancinės kontrolės su naikinimo aplinkybės sulig 1940 m. okupacija prasidėjusiais procesais.

Trečioji dalis dedikuota kritiškai sovietmečio periodo analizei. Tačiau tik tiek, kiek tai susiję su formaliu teismų sprendimų kontrolės proceso reglamentavimu, t.y. nepretenduojančią į visą apimantį, ir politinį teismų sprendimų kontrolės tyrimą. Bipolė šios dalies struktūra yra susijusi su dviem tektoniais lūžiais nacionalinės teisės raidos istorijoje. 1940 m. birželis ir 1990 m. kovas žymėjo svetimosios ir savosios teisės raiškos riboženklius. Iš to kylanti problematika formuoja fundamentalius klausimus dėl nepertraukiamo teismų sprendimų kontrolės sistemos veikimo, teisės normų kolizijos ir teismų instancinės sistemos raidos. Į šiuos klausimus atsakoma kritiškai tiriant nacionalinės ir sovietinės teisės santykį pereinamuoju periodu bei šio laikmečio įtaką teismų sprendimų kontrolės raidai apskritai.

Ketvirtojoje dalyje, skirtoje tik Antrosios Respublikos periodui nuo nacionalinės teismų instancinės sistemos suformavimo iki pirmųjų nacionalinių procesinių teisės aktų įsigaliojimo, tiriamos aplinkybės, lėmusios iki nūdienos iš esmės nepakitusios teismų sprendimų kontrolės sistemos suformavimą.. Ši tyrimo dalis aptaria Lietuvos teisininkų bendruomenės ir sprendimų priėmėjų disputą, jo išdavoje priimtus aktus ir juos aptarusią mokslo doktriną. Pažymėtina, jog čia nepretenduojama į išsamų šią dieną pasiekusios sistemos vertinimą ar analitiką, tačiau lyginamuoju istoriniu metodu gretinami anksčiau veikę teismų sprendimų kontrolės formas reglamentavę teisės normų rinkiniai bei pateikiamas vertinimas jų atžvilgiu.

Prieduose, be tyrimui aktualių istorinių Pirmosios Respublikos jurisprudencijos duomenų, pateikiami ir unikalūs amžininkų liudijimai, atskleidžiantys po Lietuvos Respublikos nepriklausomybės atkūrimo vykusius nacionalinės teismų instancinės sistemos kūrimo(si) procesus.

IŠVADOS

1. Nepaisant Pirmojoje Respublikoje vyravusio teisės partikuliarizmo, Lietuvos Respublikos teismų instancinė sistema kilo tik iš 1864 m. carinės Rusijos imperijos teisinės reformos šaltinių. Iki šiol Lietuvos teisės doktrinoje klaidingai teigta, jog pirmoji valstybės teismų instancinė sistema kyla (ir) iš Pirmojo pasaulinio karo metu įvestos Vokietijos imperijos teismų struktūros. Šią interpretaciją paneigia ne tik tyrimo metu surinkti pirminiai ir antriniai archyviniai bei doktrininiai šaltiniai, tačiau taip pat ir teismų sprendimų instancinės kontrolės sistemos recepcija. Taigi pirmasis ginamasis teiginys, remiantis tyrimo duomenimis, laikytinas patvirtintu.
2. 1918 m. lapkričio 2 dieną įgyvendinus carinės Rusijos imperijos teisės šaltinių recepciją, Lietuvos Respublikoje teismų sprendimų instancinės kontrolės institutas buvo įtvirtintas organiškai, nekvestionuotinai ir veikė iki 1940 m. įvykdytos sovietų okupacijos.
 - 2.1. Šuo laikotarpiu veikė trys ordinarinės teismų sprendimų kontrolės formos: apeliacija – nustatyta 1918 m. gruodžio 15 d., kasacija – dėl pragmatinių motyvų įvesta 1921 m. birželio 15 d., ir revizija – nuo 1924 m. sausio 31 d. veikusi autonomiškos Klaipėdos krašto teismų sistemos aukščiausioje teismų sistemos grandyje.
 - 2.2. Nors apeliacinė ir kasacinė instancijos įvestos ne tapačiu metu, realiai asmens teisė į teismų sprendimo kontrolę aukštesnės instancijos teisme per visą Pirmosios Respublikos laikotarpį buvo įgyvendinta pilna apimtimi. Išimtimi laikytina tik 1922 m. Konstitucijos 63 str. ir 1928 m. Konstitucijos 64 ir 65 str. reglamentuota baudžiamųjų bylų kategorija, kuriai teismų sprendimų kontrolė nebuvo numatyta.
 - 2.3. Teismų sprendimų instancinės kontrolės procesą šiuo periodu reglamentavo recepuoti ir iš esmės nenovelizuoti carinės Rusijos imperijos teisės šaltiniai, suformuoti iš imperinės (autoritarinės) paskirties teisės normų. Ligšiolinėje nacionalinėje teisės doktrinoje teigta, kad pastarieji šaltiniai, dėl Vakarų teisės tradicijos raiškos, nacionalinei teisės sistemai buvo tinkami. Tačiau šią interpretaciją paneigia tyrimo metu surinkti duomenys. Dėl sisteminių reglamentacinių trūkumų, teismų sprendimų kontrolę įgyvendinusiose instancijose visą laikotarpį vyravo teismo pro-

ceso trukmės ir darbo krūvio problematika, kurią nesėkmingai bandyta spręsti recepuotų įstatymų korektyvomis, kasacinio teismo formuojama doktrina, teismų instancinės sistemos reforma, teisėjų korpuso didinimu. Fundamentalūs sistemos tobulinimo pasiūlymai formuluoti ir to meto teisės mokslo doktrinoje. Atsižvelgiant į neigiamą problematikos įtaką teismų darbo efektyvumui ir jos mastą bei priešokupaciniu periodu realizuoti imtą nacionalinių teisės kodeksų rengimo iniciatyvą, teigina, kad 1940 m. okupacija nutraukė neišvengiamą nacionalinio teismų sprendimų instancinės kontrolės sistemos sukūrimo procesą. Taigi antrasis ginamasis teiginys laikytinas patvirtintu.

- 2.4. Teismų sprendimų kontrolę įgyvendinusių teismo grandžių jurisprudencijos tyrimas atskleidžia, kad teismų darbo efektyvumą praktikoje neigiamai veikė nesankcionuotas proceso dalyvių atvykimas į teismo posėdžius, praktiškai neribotas įrodymų *de novo* pateikimas aukštesnės instancijos teisme, liberali apeliacinio skundo forma, neribota kasacinė instancija. Teismai šiuos, su proceso koncentruotumu susijusius trūkumus, savo kompetencijos ribose, sprendė praktikoje: procesinėmis priemonėmis reikšmingai ribodami naujų įrodymų pateikimą, patekimą į kasacinę instanciją. Tačiau dėl nerealizuotų esminių reglamentacinių pokyčių, teismų sprendimų kontrolės sistemos efektyvumo trūkumai nebuvo eliminuoti.
3. 1940-1990 m. Lietuvoje veikė Vakarų teisės tradicijai svetimas ir politinei intervencijai į teismo darbą prielaidas sudarantis socialistinis teismų sprendimų kontrolės konstruktas. Atkuriant nepriklausomybę ir konstitucinės galios teisės normomis įgyvendinant atkurtos valstybės santvarkai neprieštarujančių teisės nuostatų recepciją, *in corpore* sovietinė (formalioji, ne politinė) teismų sprendimų kontrolės sistema buvo perkelta į nacionalinę teisę. Įgyvendinta teisės normų recepcija ir per visą okupacinį periodą tikslingai vykdytas istorinės atminties ir patirties naikinimas lėmė tai, jog Lietuvos okupacija negrįžtamai nutraukė Pirmosios Respublikos teismų sprendimų kontrolės instituto raidą. Tad trečiasis ginamasis teiginys taip pat laikytinas pasitvirtinusi.
4. Ne svetimosios teisės aktų pagrindu reglamentuota teismų sprendimų instancinė kontrolės sistema ėmė veikti tik 2003 m., kai įsigaliojo pirmieji na-

cionaliniai proceso kodeksai ir nauja Teismų įstatymo redakcija. 1990 m. atkūrus Lietuvos valstybingumą, teismų instancinės kontrolės sistemą reglamentavo receptuoti sovietiniai teisės aktai. Skirtingai nuo Pirmosios Respublikos laikotarpio, pastarieji buvo reikšmingai novelizuoti, o teismų sprendimų kontrolės modelis esmingai buvo keistas keturis kartus: 1995 m., 1996 m., 1999 m. ir 2003 m.

- 4.1. 1992 m., teisėjų korpuso iniciatyva buvo įgyvendintas keturių grandžių trijų instancijų teismų sistemos perėmimas iš Pirmosios Respublikos. Tokiu būdu formaliai užtikrinant teisminės valdžios tęstinumą. Vis dėlto, nei teismų sistemos formavimo metu, nei procesinių teisės aktų kūrimo metu, teismų instancinei sistemai nebuvo suteiktas Pirmosios Respublikos reglamentacinis turinys. Neatsižvelgta ir į praktinę teismų darbo problematiką. Tik formalus pasinaudojimas istorine patirtimi lėmė tai, kad Pirmosios Respublikos teismų sprendimų kontrolės sistemos trūkumai – neribotas įrodymų *de novo* pateikimo aukštesnės instancijos teisme, neribota kasacinė instancija, nesankcionuotas proceso dalyvių atvykimas į teismo posėdžius ir kt. – atsikartojo ir atkūrus nepriklausomybę. Taigi ketvirtasis ginamasis teiginys taip pat laikytinas patvirtintu.
- 4.2. 1990-1995 m. laikotarpiu, vienintele teismų sprendimų kontrolės forma veikė kasacija, kaip sovietmečio paveldas - ideologizuota iškreiptų klasikinių apeliacijos ir kasacijos formų sintezė. Nuo 1995 m. į teiseną buvo grąžinti klasikiniai apeliacijos ir kasacijos institutai. Nepaisant formų kaitos, 1990-2003 m. asmens teisė į teismo sprendimo kontrolę realiai taip pat buvo užtikrinta pilna apimtimi. Išimtimi galima laikyti tik sovietinio BPK 37 str. reglamentuotą baudžiamųjų bylų kategoriją, kuriai teismo sprendimo kontrolė nebuvo taikoma.
- 4.3. 1990-1997 m. teismų sprendimų kontrolės sistemos reglamentavimo tobulinimą stabdė stagnacija teisinės minties plėtotėje ir teismų darbo krūvio problematika. Pastaroji veikė kaip katalizatorius dažniems ir esminiems teismų sprendimų kontrolės proceso pokyčiams, ypač 1995-1999 m. laikotarpiu. Esminis lūžis buvo pasiektas 1997 m. suformavus įstatymų rengimo darbo grupes, pasirėmusias tarptautine praktika ir doktrina.

4.4. 2003 m. įsigalioję, nacionalinę teismų sprendimų kontrolės sistemą reglamentavę civilinio ir baudžiamojo proceso kodeksai visa apimtimi sutelkė prieš tai praktikoje išbandytus klasikinius šios sistemos principus, formas ir tarptautinę praktiką. Tačiau sunorminta sistema evoliucionavo nevienodu greičiu. Civilinėje teisenoje įdiegtas atrankos modelis kasaciniam skundams, naujų įrodymų pateikimo aukštesnės instancijos teismui ribojimas, žodinio ir rašytinio proceso derinimas ir kt. aspektai atitiko užsienio šalių praktiką, buvo toliaregiški ir tam metui itin pažangūs, tačiau neadaptyvūs baudžiamojo proceso teisei. Teismų sprendimų kontrolės sistema nevienodu greičiu vystėsi ir po nacionalinių proceso kodeksų įsigaliojimo.

PASIŪLYMAI

Atsižvelgiant į tyrimo metu atliktą pirminių šaltinių – anksčiau nepublikuotų archyvinių duomenų, jurisprudencijos, nacionalinių ir užsienio šalių teisės aktų, bei antrinių šaltinių – teisės ir istorijos mokslo doktrinos analizę, akademiname diskurse: teisės teorijos ir teisės istorijos, civilinio ir baudžiamojo proceso mokslo programose siūloma ištaisyti ligšiolinius klaidingus teiginius, taigi koreguoti ir (ar) nustatyti, jog:

1. Iki nūdienos evoliucionavusi Lietuvos Respublikos teismų organizacija kyla iš carinės Rusijos imperijos 1864 m. teisinės reformos, kuri yra autentiškas nacionalinės teismų sistemos kilmės šaltinis.
2. 1918-1940 m. civilinės ir baudžiamosios proceso teisės šaltiniai, nepaisant recepuotų carinės Rusijos imperijos šaltinių suformavimo pagal Vakarų teisės tradiciją, nebuvo tinkami demokratinės (unitarinės) valstybės teisenai ir neigiamai veikė teismų darbo efektyvumą.
3. 1990 m. atkūrus valstybingumą ir formuojant nacionalinę teismų organizaciją, istorine patirtimi buvo pasinaudota tik perimant keturių grandžių ir trijų instancijų teismų sistemos struktūrą, tačiau jai nesuteikiant tapataus reglamentacinio turinio.

Publikacijos disertacijos tema:

1. Valančius, Tadas. „Grėsmės valstybės saugumui: Apeliacinių Rūmų praktika“. *Šiuolaikinės visuomenės ugdymo veiksniai* 2, 1 (2018): 11-34.
2. Valančius, Tadas. „Teismų sprendimų kontrolės sistemos raida 1918-1940 m.“. *Jurisprudencija* 26, 1 (2019): 111-129.
3. Valančius, Tadas. „Neįvykusi (r)evoliucija: teismų instancinė sistema 1990-ųjų verpetuose“. *Jurisprudencija* 28, 1 (2021): 52-73.

Kitos mokslinės publikacijos:

1. Valančius, Tadas. „Researching Legal History in 2020: Problems, Methods and Potential“. *Social Transformations in Contemporary Society* 8 (2020): 40-49.
2. Valančius, Tadas. „Code of national judicial system: decision control“. *Юридична осінь 2020 року* (2020): 52-55.

Pranešimai disertacijos tema:

1. Right to appeal as a constitutional right: the case of Lithuania and Poland (Teisė į apeliaciją kaip konstitucinė teisė: Lietuvos ir Lenkijos atvejis). IV Tarptautinis lituanistų kongresas, Vroclavas, 2017 m. gegužės 22-24 d.
2. Judicial control during the interwar: reality of time (Teismų sprendimų kontrolė tarpukariu: laikmečio iššūkiai). V Tarptautinis lituanistų kongresas, Vroclavas, 2019 m. gegužės 16–17 d.

CURRICULUM VITAE

Kontaktinė informacija: tavalanciu@stud.mruni.eu

IŠSILAVINIMAS

2016 - 2022 m.	Teisės krypties doktorantūros studijos, Mykolo Romerio universitetas, Mykolo Romerio teisės mokykla
2014 – 2016 m.	Teisės magistro studijos, Mykolo Romerio universitetas, Teisės fakultetas (Viešosios teisės specializacija)
2009 – 2014 m.	Teisės bakalauro studijos, Mykolo Romerio universitetas, Teisės fakultetas
2006 – 2010 m.	Istorijos bakalauro studijos, Vilniaus universitetas, Istorijos fakultetas (Naujųjų amžių istorijos specializacija)

PROFESINĖS IR MOKSLINĖS STAŽUOTĖS

2021 m.	Latvijos universiteto (Latvija) Teisės fakultetas (trukmė 30 d.)

MYKOLAS ROMERIS UNIVERSITY

Tadas Valančius

**INSTANCE SYSTEM OF CONTROL OF JUDGMENTS
BY ORDINARY COURTS IN LITHUANIA 1918-2003**

Summary of Doctoral Dissertation
Social Sciences, Law (S 001)

Vilnius, 2022

The doctoral thesis was prepared during the period of 2016–2021 at Mykolas Romeris University under the right to organize doctoral studies granted to Mykolas Romeris University and Vytautas Magnus University by the order of the Minister of Education, Science and Sport of the Republic of Lithuania No. V-160 „On granting the right of doctoral studies“ dated on February 22, 2019.

Scientific supervisor:

Dr. Gintaras Šapoka (Mykolas Romeris University, Social Sciences, Law, S 001).

The doctoral thesis will be defended at the Law Research Council of Mykolas Romeris University and Vytautas Magnus University:

Chairperson:

Prof. Dr. Toma Birmontienė (Mykolas Romeris University, Social Sciences, Law, S 001).

Members:

Prof. Dr. Ieva Deviatnikovaitė (Mykolas Romeris University, Social Sciences, Law, S 001);

Prof. Dr. Jevgenij Machovenko (Vilnius University, Social Sciences, Law, S 001);

Doc. Dr. Jānis Pleps (University of Latvia, Republic of Latvia, Social Sciences, Law, S 001);

Prof. Dr. Vytautas Sinkevičius (Mykolas Romeris University, Social Sciences, Law, S 001).

The public defence of the doctoral thesis will take place at the Law Research Council at Mykolas Romeris University on 29th June 2022 at 2 PM in the Conference Hall of Mykolas Romeris University (Room I-414).

Address: Ateities str. 20, LT -08303, Vilnius, Lithuania.

The summary of the doctoral dissertation was sent out on 30th May 2022.

The doctoral thesis is available at Martynas Mažvydas National Library of Lithuania (Gedimino ave. 51, Vilnius) and the libraries of Mykolas Romeris University (Ateities str. 20, Vilnius) and Vytautas Magnus University (K. Donelaičio str. 52, Kaunas).

INSTANCE SYSTEM OF CONTROL OF JUDGMENTS BY
ORDINARY COURTS IN LITHUANIA 1918-2003

SUMMARY

The relevance and novelty of the research. The European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms⁷⁸⁶ (hereinafter referred to as the “Convention”) equated the shortest possible hearing before an independent and impartial tribunal (Article 6(1)) with an individual right. This norm has allowed another individual right to seek justice before a higher court to develop⁷⁸⁷ over two decades in the doctrine of the European Court of Human Rights (hereinafter referred to as the “ECHR”). This set a vector⁷⁸⁸ for the ratifying States in the mid-20th century to establish a system of judicial instance review of judgments, which would ensure the individual’s right to seek an independent and impartial judgment from a higher court.

However, the rule of law and the ECHR doctrine underpinned on its basis contain the evolution of the development of individual law⁷⁸⁹. A right whose implementation in the field of the Western democratic legal tradition is characterised and guaranteed by the system of judicial instance review of court judgments. As historiography agrees⁷⁹⁰, the development of this system has been given a fundamental impetus by the principle of the independence of the judiciary, which can be identified in the Western European legal tradition from the first half of the nineteenth century. The latter princi-

786 „Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija“, žiūrėta 2018 m. gruodžio 5 d.: https://www.echr.coe.int/documents/convention_lit.pdf.

787 EŽTT 1970 m. sausio 17 d. sprendimas, *Delcourt prieš Belgiją* (peticijos Nr. 2689/65).

788 „Recommendation No R (95) 5 of the Committee of Ministers to Members States Concerning the Introduction and Improvement of the Functioning of Appeal Systems and Procedures in Civil and Commercial Cases of 7 February, 1995“, žiūrėta 2018 m. gruodžio 5 d.: <https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=0900001680505f3c>

789 Harold J. Berman, *Teisė ir revoliucija: Vakarų teisės tradicijos formavimasis* (Vilnius: Pradai, 1999), 34.

790 Vytautas Nekrošius, „Teismų sprendimų teisėtumo ir pagrįstumo kontrolė civiliniame procese: klasikinė sistema ir reforma Lietuvos Respublikoje“ (Daktaro disertacija, Vilnius: Vilniaus universitetas, 1996), 5.

ple has given rise to a specific system of instance-based control of judicial judgements, based on the internal judicial instance review.

This system combines the monopoly power of the judiciary to administer justice with the autonomy to review judgements. The complexity of the system of judicial instance review of court judgements as an institution is determined by its binary structure: the system of judicial instance review (form) as the institutional framework and the rules of civil and criminal procedure law (content) as the mechanism of operation of the institute. The fundamental direction of the institution's development and its relationship in the national legal system is defined by constitutional jurisprudence. Thus, the effort to study the functioning of judicial instance review of court judgments in the legal system involves an analysis of constitutional doctrine, the principle of the independence of the judiciary, the system of judicial instance review and the relevant procedural law.

However, the study of this synthesis in the Republic of Lithuania has another significant parallel, arising from the development of statehood and the expression of foreign law. On 4 November 1950, when the Convention enshrined the aforementioned right of the individual, the implementation of the legislation of the USSR was performed on the territory of Lithuania. At that time, at the beginning of the 19th century, when the principle of the independence of the judiciary could be observed in the Western European legal tradition, the tsarist Russian Empire, which had occupied the historic state of Lithuania, finally put an end to the validity of the norms of the statutes of the Grand Duchy of Lithuania, a progressive legal monument, and introduced the dominance of foreign law.

Lithuanian statehood was restored in the late 1920s, and the courts, which had absorbed elements of the democratic legal tradition of Western Europe in a short period of time, had managed to reach a high level of development by the time of the occupation in 1940.⁷⁹¹ From the very beginning of the modern state, the legislature constructed the judiciary as a state power based on “independence from above and independence from within”⁷⁹², with the exclusive right to “touch its own judgements”⁷⁹³,

791 Pranas Kūris, „Teisinė reforma ir teismai“, *Diena* 29 (1995), 2; Mindaugas Maksimaitis, Gintaras Šapoka, Kristina Miliauskaitė, *Valstybės ir teisės problemos lietuvių išeivijos publikacijose (1944-1990)* (Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2011), 47; Mindaugas Maksimaitis, „Lietuvos Vyriausiasis Tribunalas XX amžiuje“, *Jurisprudencija* 21, 2 (2014): 455.

792 Voldemaras Bumblys, „Lietuvos teisinė kultūra ir Antano Kriščiukaičio indėlis“ (Daktaro disertacija, Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2012), 135–136.

793 Juozas Leonavičius, *Petras Leonas – Lietuvos sąžinė* (Kaunas: KTU leidykla Technologija, 2002), 373.

which was made possible by the functioning of the judicial instance system⁷⁹⁴. After the occupation, in the 1990s, the post-independence attempt to return to the trajectory of the Western legal tradition was reiterated. The regulation of the mechanism of judicial review of judgments, which is appropriate for a democratic state, has become a subject of academic and practical debate, also because of the socialist experience of the occupation.⁷⁹⁵ These debates, as well as constitutional jurisprudence and the legislator's actions resulting from them, have led to the projection of a system of judicial instance review of judgements in force at the time.

To date, the system of judicial instance review of judgments as a legal institution has not been consistently studied in the national legal doctrine. Although its link with the principle of the independence of the judiciary, its impact on the workload of the courts, the length of proceedings, the guarantee of the individual's right to a fair judgment and the structure of the judicial instance review system is unquestionable and fundamental. However, the development and significance of this institution for the judicial system and civil and criminal justice has not been addressed in legal doctrine. It should be noted that a careful analysis - from the origins, the links between the First and Second Republics⁷⁹⁶ and the present-day regulation - not only makes it possible to construct a monolithic section of the development of the legal institute under study, but also to examine such problematic aspects as the origins of the national judicial system, the efficiency of the work of the courts and the adaptability of the procedural regulations, the continuity of the judicial power, and the safeguarding of the individual's right to access to the court and the control over the judgments made by it. This study not only clarifies the aspects highlighted in the latter statement, but also reveals a wide range of related issues that are useful for improving the current system.

794 Mykolas Römeris, *Konstitucinės ir teismo teisės pasieniuose* (Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto Teisių fakultetas, 1931), 19.

795 Tadas Valančius, „Neįvykusi (r)evoliucija: teismų instancinė sistema 1990-ųjų verpetuose“, *Jurisprudencija* 28, 1 (2021): 70.

796 The First Republic describes the period of existence of the Lithuanian state in 1918–1940, the beginning of which is marked by 1918. The Act of Independence of Lithuania was adopted on February 16. The state was occupied on June 15, 1940. The titles “interwar Lithuania”, “LR I”, “Kaunas Lithuania” should be considered as a synonymous definition of the period. Accordingly, the Second Republic summarizes the period since 1990. The Act on the Restoration of the Independent State of Lithuania, adopted on 11 March, is still in force today. This period is also called the “Restored Republic of Lithuania”, “LR II”, “Vilnius Lithuania” in the doctrine. From: Zenonas Norkus, *Du nepriklausomybės dvidešimtmečiai. Kapitalizmas, klasės ir demokratija Pirmojoje ir Antrojoje Lietuvos Respublikoje lyginamosios istorinės sociologijos požiūriu* (Vilnius: Aukso žuvis, 2014), 15.

“If we don't think through our own court work, no one will do it for us.”⁷⁹⁷

The **problem** of this research arises from a set of unrecognised circumstances that have shaped the development and evolution of the system of judicial instance review of judgments in the system of ordinary courts. To this day, there is no explicit response in academic doctrine as to the origins of the system of judicial instance review, the factors that influenced its development and the real guarantee of a person's right to appeal against a lower court judgement.

The subject of the research. The development of the instance system of judicial instance review of court judgments in the framework of ordinary courts of the Republic of Lithuania in 1918-2003.

The aim and objectives of the research. The **aim** of this research work is to study the development of the instance system of judicial instance review of court judgments in the system of ordinary courts of the Republic of Lithuania in 1918-2003.

However, following the concept of the growth of law and its institutions developed by J.H. Berman, the attempt to define the period of the development of a legal institution is conditional, as it has no end point due to the constant evolution. The period chosen for this research is therefore the period during which national procedural legislation governing the functioning of the national system of judicial instance review and the forms of judicial instance review of court judgments was developed.

The period under review began on 14 December 1918, when the first national court system began to operate. However, in order to examine the context and formation of the starting point, the sources of the Tsarist Russian Empire and the German Empire that created it, and the legal tradition that influenced them, are analysed, which also determined the identity of Lithuania's judicial instance system. However, the period under investigation is marked by a break in the development of statehood, marked by the intervention of foreign law, which interrupted the natural evolution of national legal institutions. Therefore, the causal links formed by the events of 15 June 1940⁷⁹⁸ and 11 March 1990 also become the focal points of the research. The latter date marks the beginning of the development of the institute under investigation during the Se-

797 Petras Leonas, „Aequitas Lietuvos teismuose“, *Teisė* 23 (1933): 176.

798 After ending the organic development of the national court system, the USSR announced the establishment of the so-called Lithuanian SSR, which was never the state of Lithuania. There was also no form of Lithuanian statehood, but only the territory of occupied Lithuania, where the occupying state operated. Therefore, the courts of the LSSR are not de jure recognized as courts of the Republic of Lithuania. Dovilė Sagatienė, „Sovietiniai bendrosios kompetencijos teismai Lietuvoje 1940–1941 ir 1944–1953 metais“ (Daktaro disertacija, Mykolo Romerio universitetas, 2013), 106.

cond Republic. This period begins with the (re)establishment of the national judicial system and ends with the entry into force of the first national procedural codes that are still in force today, 1 January 2003 and 1 May 2003 respectively.

With the recent procedural legislation, the legislator has for the first time established an authentic, first-ever national mechanism for judicial instance review of court judgments in the national legislature. These legislative decisions put an end to the operation of foreign law. This is confirmed by the evidence gathered in this research, which summarises the thesis of the last tectonic turning point in the development of the system of review of judicial judgments in 2003, followed by the only natural tendency to continuously improve the functioning of this institute in the national judicial system, adapting it to the realities of today.

In order to achieve the aim of the research, in the framework of the subject of the work and the defined problems, the following **objectives** are set:

1) to identify the origins of the system of judicial instance review of court judgments in national law in the period 1918-1940: the sources of law that determined its identity, the historical context, and the origin of the judicial system.

2) to define the evolution of the system of judicial instance review of court judgments during the period 1918-1940: covering the historical background, the practical and doctrinal issues that led to its development, and the guarantee of a real right of a person to appeal against a lower court judgement.

3) to answer whether, despite the Soviet occupation, there was a continuity in the development of the system of control over judicial judgements between the First and Second Republics.

4) to investigate the period of development of the system of judicial instance review from the restoration of the independent state in 1990 to the entry into force of the first national procedural law codes in 2003, by identifying the problems of the reception of Soviet legal norms and the consequent real right of a person to appeal against a lower court judgement, and the circumstances in which national courts and procedural laws were established and improved, which influenced the development of the institution.

The theoretical and practical implications of the research. The practical significance of the research is reflected in several aspects. The development of the system of instance control of court judgments presented in the dissertation can broaden the scope of historical and practical research on proceduralism and judicial institutions. The

body of previously unpublished archival sources examined should provide unique data for researchers preparing research papers of a general nature in the field of civil and criminal procedure. It is likely that this research may also contribute to the development of lectures, syllabi and course material in legal theory and legal history. The changes in the system of judicial instance review and its impact on the work of the courts in different periods of time may also help to provide a deeper insight into contemporary issues and provide useful data in the perspective of improving judicial instance review processes.

This assumption is also supported by the indications made public in recent years by the courts exercising judicial instance review of court judgments. The variations in the workload of the courts⁷⁹⁹, the variations in the time limits for dealing with cases⁸⁰⁰, the disputes over the proper reasoning of judgments⁸⁰¹, the qualitative aspects of the drafting of judgments and the necessity to improve them⁸⁰², the increase in the number of electronic cases in the courts of higher instance⁸⁰³, and finally the penetration of innovations such as artificial intelligence⁸⁰⁴ – this non-exhaustive list of problematic issues reveals that the mechanism of the judicial instance review of judgements at the instance of the court is a living process that will be constantly developed in future. A retrospective analysis of developments has the potential to contribute to a proper decision-making process in the future.

799 „Veiklos apžvalgos“, *Lietuvos Respublikos Apeliacinis teismas*, žiūrėta 2021 m. gegužės 7 d., <https://www.apeliacinis.lt/veikla/veiklos-apzvalgos/78;> „2019 metų veiklos apžvalga“, žiūrėta 2020 m. liepos 7 d.: <https://online.fliphtml5.com/btpky/qyy/>; 12-13; „Lietuvos apeliacinio teismo veiklos apžvalga 2020 m.“, 3–4, žiūrėta 2021 m. balandžio 17 d., https://www.apeliacinis.lt/data/public/uploads/2021/03/d4_lietuvos-apeliacinio-teismo-2020-metu-veiklo-apzvalga.pdf; ir kt.

800 „Teismų ir teismų savivaldos institucijų veiklos ataskaitos“, *Nacionalinė teismų administracija*, žiūrėta 2021 m. gegužės 7 d., <https://www.teismai.lt/lt/teismu-savivalda/teismu-ir-teismu-savivaldos-instituciju-veiklos-ataskaitos/198;> „Lietuvos teismų veiklos ataskaita 2020 m.“, 26, žiūrėta 2021 m. balandžio 10 d., https://www.teismai.lt/data/public/uploads/2021/05/teismu-veiklos-ataskaita-2020_galutinis.pdf; „Lietuvos teismai: 2019 m. veiklos rezultatai“, 23, žiūrėta 2020 m. liepos 7 d., <https://www.teismai.lt/data/public/uploads/2020/03/teismai2020.pdf>; 23; „Lietuvos teismai: 2018 m. veiklos rezultatai“, 37, žiūrėta 2020 m. liepos 7 d., https://www.teismai.lt/data/public/uploads/2019/04/d1_teismu-veiklos-rezultatai-2018-m.-patikslinta.pdf.

801 „Metiniai pranešimai“, *Lietuvos Aukščiausias Teismas*, žiūrėta 2021 m. gegužės 7 d., <https://www.lat.lt/atviri-duomenys/metiniai-pranesimai/4>; „2020 m. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo metinis pranešimas“, 77–81, žiūrėta 2021 m. balandžio 17 d., <https://www.lat.lt/data/public/uploads/2021/03/metinis-pranesimas-2020.pdf>; „Lietuvos Aukščiausiasis Teismas: Metinis informacinis pranešimas 2019“, 8, žiūrėta 2020 m. liepos 7 d., <https://www.lat.lt/doclib/iodyxpetabos9q1trspvg53fvjte99z1>.

802 „2019 metų veiklos apžvalga“, *supra note*, 799: 15.

803 „Lietuvos teismai: 2018 m. veiklos rezultatai“, *supra note*, 800: 37.

804 „2019 metų veiklos apžvalga“, *op. cit.*: 12-13.

However, the research also has important theoretical implications. Its interdisciplinary nature – by bringing together the doctrine developed by lawyers and historians, by examining unexamined primary sources and the testimonies left by the contemporaries of the events, the study of the origins of the judicial system and the control of their judgements provides an ambiguous answer to the question as to the origins of the judicial system in the Republic of Lithuania. In a similar way, the overlapping of studies and sources from different disciplines and the collection of new data at the time also leads to a clear conclusion as to the transferability of national historical experience during the period of the formation of the legal system of the Second Republic.

Review of sources and research. The dissertation covers a period spanning almost a century, combining the development of the judicial system and procedural legal norms through the subject of the system of judicial review of court judgments. In practice, this means a complex collection of primary and secondary sources, a careful selection of them, and an attempt to enrich the doctrine of legal scholarship with unique, previously unpublished data and to provide answers to certain questions that create a divide in the doctrine. Such as, for example, decisions on the origins of the institutional system of courts or the overlap of the judicial system between the First and Second Republics.

Overview of primary sources. The most quantitatively rich and fundamental basis for this research is a set of archival data that has not been published so far. The research analysed the historical legal drafts that shaped the development of the judiciary, resolutions of state institutions and relics of their mutual cooperation stored in the funds of the Office of the Chief Archivist of Lithuania: the activities of the Cabinet of Ministers of the Republic of Lithuania (f. 923, ap. 1), related to the consideration of draft laws and adoption of resolutions; the activities of the Council of the Republic of Lithuania (f. 1014, ap. 1), relating to the formation of the national judicial system and the initiation and consideration of legislation; amendments to legislation initiated by the Ministry of Justice of the Republic of Lithuania, circulars, statistical and financial data (f. 385, ap. 2, 5 and 6); transcripts of the resolutions of the General Assemblies of the High Tribunal reflecting the supervision of judicial activities and the unification of jurisprudence (f. 1422, ap. 1). The analysis of the origins of the judicial instance review of court judgments was also supported by publicly available archival data from the tsarist Russian Empire and the German Empire.

One of the essential parts of the empirical study, the analysis of the case law of

the First Republic, requires its distinction from the overall set of archival sources. The present work is a study of the composition and content of the jurisprudence of the courts that exercised control over court judgments, which, in addition to the selection of the data relevant for the study, can also be considered the first attempt to assess the authentic jurisprudence of the 1918-1940 period, which has survived to the present day. Researchers who have used the material from these archival collections in their research work⁸⁰⁵ so far have only provided an assessment of individual sources, which does not reflect the limited opportunities that remain for scholarship to comprehensively assess the work of the courts of that period. The surviving archival data show that in the period 1926-1939 alone, which does not include the eight-year period of court activity, 3 186 425 civil and criminal cases were handled in the system of ordinary courts⁸⁰⁶. As the data compiled in the course of this thesis show, the Office of the Chief Archivist of Lithuania archival fonds currently hold 189 464 cases, which represent only 6% of the jurisprudence of the period 1926-1939. Thus, the fragmentary data that have survived the Soviet occupation do not allow science to carry out an absolute study, but the surviving heritage does create the conditions for analysing authentic jurisprudence in a limited sample. A statistical analysis of the archival holdings of the Office of the Chief Archivist of Lithuania containing the jurisprudence of the courts of the First Republic can be found in Annex 1 to this thesis. It is relevant to the present study insofar as it reflects the fate of the sources and the sample of the research data in the period.

From the overall data sample, the selection of case law data relevant for the study was based on a geographical approach, which sought to cover the case law of courts operating in different regions of the country, and changes in the regulation of the judiciary, taking into account the establishment of new court branches, changes in their

805 Sigita Černevičiūtė ir Saulius Kaubrys, *Kartuvių kilpa, kulka ir dujų kamera: mirties bausmė Lietuvoje 1918–1940 metais: monografija* (Vilnius: Gimtasis žodis, 2014); Sigita Černevičiūtė, *Politiniai nusikaltimai Lietuvoje 1919–1940 m.: teisėkūra ir teismų praktika* (Daktaro disertacija, Vilniaus universitetas, 2019); Tadas Valančius, „Grėsmės valstybės saugumui: Apeliacinių rūmų praktika“, *Šiuolaikinės visuomenės ugdymo veiksniai* 2 (2017): 11-35.

806 *Lietuvos statistikos metraštis. T. 1 1924–1926 m.* Kaunas: 1927.; *Lietuvos statistikos metraštis 1927–1928 m. T. 2.* Kaunas: 1929.; *Lietuvos statistikos metraštis 1929–1930 m. T. 3.* Kaunas: 1931.; *Lietuvos statistikos metraštis 1931 m. T. 4.* Kaunas: 1932.; *Lietuvos statistikos metraštis 1932 m. T. 5.* Kaunas, 1933.; *Lietuvos statistikos metraštis 1933 m. T. 6.* Kaunas: 1934.; *Lietuvos statistikos metraštis 1934 m. T. 7.* Kaunas: 1935.; *Lietuvos statistikos metraštis 1935 m. T. 8.* Kaunas: 1936.; *Lietuvos statistikos metraštis 1936 m. T. 9.* Kaunas: 1937.; *Lietuvos statistikos metraštis 1937 m. T. 10.* Kaunas: 1938.; *Lietuvos statistikos metraštis 1938 m. T. 11.* Kaunas: 1939.; *Lietuvos statistikos metraštis 1939 m. T. 12.* Kaunas, 1940., cituota iš Stolarovas Andriejus, *Lietuvos Respublikos karinė justicija 1918-1940* (Kaunas: Vytauto Didžiojo karo muziejus, 2014): 307-309.

competences and aspects of the reform of the judiciary. The period of their creation is also a relevant criterion for the selection of the sources⁸⁰⁷. The cases used in the study were submitted to the court from the first half of 1919, when the first Lithuanian courts began to function in reality, to 15 June 1940, the actual intervention of the Soviet Union in the internal life of the sovereign Lithuanian state. Thus, the starting and ending dates of the civil and criminal cases investigated in the judicial process coincide with the *de facto* and *de jure* statehood of the First Republic. The research carried out is not absolute. Given the fragmentary nature of the surviving data, the analysis of the case-law has been carried out by identifying the process of judicial review implemented in individual cases, thus forming a common sample of data relevant to the study. The analysis of the case law used in the study is presented in Annex 2 of the thesis.

Another important source for the study is the legal acts, drafts and amendments, which were drafted during the First and Second Republics and which regulated the activities of the state judicial system. Also the minutes of meetings of the main institutions of state governance – the Council of Lithuania⁸⁰⁸, transcripts of meetings of the Supreme Council of the Republic of Lithuania⁸⁰⁹, minutes and transcripts of meetings and other relevant documents of the Seimas of the Republic of Lithuania⁸¹⁰, data on the register of legislative acts⁸¹¹, etc.⁸¹² The rulings of the Constitutional Court of the Republic of Lithuania have also been used to reveal the contemporary judicial doctrine of the Republic of Lithuania⁸¹³. It is also worth noting the interest of the courts in presenting to the public aspects of the development of judicial institutions⁸¹⁴. At that time, the study of the reception of Soviet-era legal norms after the restoration of independence

807 The statement “create” is used here in a broad sense, considering the intervention in the post-occupation period in the criminal and civil proceedings that led to the outcome of the individual cases.

808 Alfonsas Eidintas ir Raimundas Lopata, *Lietuvos Valstybės Tarybos protokolai 1917–1918* (Vilnius: Mokslas, 1991).

809 „Aukščiausiosios Tarybos-Atkuriamojo Seimo posėdžiai. Stenogramos, garso įrašai“, *Stenogramos*, 2018 m. sausio 8 d., https://www.lrs.lt/sip/portal.show?p_r=35727&p_k=1&p_a=sale_kad_ses&p_kade_id=9.

810 „Seimo kadencijos“, *Lietuvos Respublikos Seimas (nuo 1990 m.)*, žiūrėta 2018 m. sausio 8 d., https://www.lrs.lt/sip/portal.show?p_r=35617&p_k=1

811 „Teisės aktų paieška“, *LRS.lt*, <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalActSearch/lt>.

812 Kiti darbai aktualūs teisės aktai ir jų projektai pasiektini per Lietuvos Respublikos teisės aktų registrą: *E-TAR*, <https://www.e-tar.lt/portal/index.html>

813 „Nutarimai, išvados, sprendimai“, *Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas*, žiūrėta 2018 m. sausio 8 d., <https://www.lrkt.lt/lt/teismo-aktai/nutarimai-ismados-ir-sprendimai/138/y2020>.

814 „Teismų sistemos raida po Lietuvos Respublikos nepriklausomybės atkūrimo“, *Lietuvos apeliacinis teismas*, žiūrėta 2018 m. sausio 8 d., <http://www.apeliacinis.lt/lt/veikla/teismo-istorija/raida-po-nepriklausomybes-atkurimo.html>; „Lietuvos Aukščiausiojo Teismo ištakas“, *Lietuvos Aukščiausiasis Teismas*, žiūrėta 2018 m. sausio 8 d., <https://www.lat.lt/veikla/apie-teisma/istorija/26>.

and the problems arising from these legal norms was based on the composition of the legal acts that were in force during the occupation period and on the legal doctrine that interpreted them. However, this is only to the extent that it is relevant to the development of the system of judicial instance review of court judgments in the Second Republic, without pretending to a comprehensive analysis of the processes of review of judicial judgements in the socialist period.

The exclusion from the general sample of the primary sources of the research is also required by the direct survey of 10 persons who agreed to take part in the research and who, during the period in question, served as judges at the Supreme Court of Lithuania and/or the Court of Appeal of Lithuania, which consolidates the significant empirical experience of the period from 1990-2003: Julius Jasaitis, Egidijus Laužikas, Zita Smirnovienė, Janina Stripeikienė, Stasys Šedbaras, Virgilijus Grabinskas, Vigintas Višinskis etc. Their questionnaire is attached as Annex 3 to the research. Some of the interviewees were active in the working groups that worked on the reform of the court instance system, which is still in force today. However, the data collected in this way has the public characteristic of their publication. With the consent of some of the interviewees, the transcripts of the interviews are presented in Annexes 4 to 10 of the thesis, and in order to preserve the privacy of the other part of the interviewees, the information has been summarised and used in the content of the study in a depersonalised manner. These data are stored in the author's private archive, which is referred to in the text of the research. Despite the above-mentioned difference, both groups are valuable for their uniqueness. First of all, the period saw the creation of the four-tier and three-instance court system that is still in place today and the first national procedural legislation. It was also the time when the narrative on the model of judicial review of court judgements acceptable to Lithuania was debated. However, it has to be admitted that the methodology of historical science for studying the 1990s is still problematic due to the "recent" image and subjectivity of the period: pluralism of opinions, scarce scientific data, political ideological factors. However, for legal history scholarship in the "Bermanian" tradition, this period is unquestionably relevant.⁸¹⁵

Review of research and academic papers as secondary sources. In reviewing the studies (sources) relevant to this work, it should be firstly emphasised that, although individual fragments of the system of judicial instance review of court judgements have been presented throughout the period under study, a coherent and comprehensive ana-

815 Valančius, *supra note*, 795: 53.

lysis of the object of research has not been developed so far.

It should be noted that, in order to provide a coherent analysis of the development of the subject under investigation, the structure of the work also pays proportionate attention to the expression of foreign law. In the context of the origins of the legal system of 1918-1940, the research works that have been analysed are those that have studied the law of the tsarist Russian empire and the militaristic regime of the German empire during the First World War. The national doctrine pays scant attention to this. The studies of M. Maksimaičius⁸¹⁶ and T. Bairašauskaitė⁸¹⁷ stand out among the works on the law of the Russian Empire, which is why, in addition to primary sources, the work of foreign researchers has been relied upon⁸¹⁸. The short but significant period of the war of 1914-1918, which was important for the formation of the national legal system, is also scarcely covered by the work of Lithuanian researchers⁸¹⁹, and the study of the national legal system of the Russian Empire, by V.G. Liulevičius, is the most notable one of Lithuanian origin⁸²⁰.

The authors of the First Republic, which had already restored statehood by that time, worked from the perspective of their own period. Their work is therefore valuable for the authentic approach they provide and the unique data they preserve. In the context of the development of the judicial instance system, the review “Lithuanian Court 1918-1928”⁸²¹, edited by the first President of the Supreme Tribunal of Lithuania, A. Kriščiukaitis, and devoted to the tenth anniversary of the national judicial system, is significant, as well as statistical data and factual information, and also provides im-

816 Mindaugas Maksimaitis, „Rusijos teisės šaltiniai Lietuvoje 1918-1940 m.“, *Jurisprudencija* 19, 2 (2012): 403-418; Mindaugas Maksimaitis, *Lietuvos teisės šaltiniai 1918-1940 metais* (Vilnius: Justitia, 2001).

817 Tamara Bairašauskaitė, „Lietuvos teismai Rusijos imperijos laikais“, iš *Lietuvos teismų istorija ir dabartis* (Vilnius: Smart Art, 2018).

818 Richard Casson, „Evolution of the judicial system in 19th century Imperial Russia“, *Senior Scholar Papers* 45 (1960): 1-111.; Dmitry Mareshin, „Chief editors note on the 150th Anniversary of the Great Judicial Reform of the Russian Empire“, *Russian Law Journal* 2, 4 (2015): 4-6.; Jānis Lazdiņš, „Continuity of the Judicial Power in the Republic of Latvia. Preconditions and Necessity“, *Juridiskā zinātne*, 9 (2016): 58-77.; Jānis Lazdiņš, „The Judicial Reform in the Russian Empire in 1864 and its Importance in the Baltic Provinces and Later in Latvia“, iš *Tiesību efektīvas piemērošanas problemātika: Latvijas Universitātes 72. zinātniskās konferences rakstu krājums* (Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2014); Irina Reshetnikova, „Judicial reforms in Russia: 1864 to 2014“, *Russian Law Journal* 3, 2 (2015): 109-118.; ir kt.

819 Edmundas Gimžauskas, *Lietuva vokiečių okupacijoje Pirmojo pasaulinio karo metais, 1915-1918: Lietuvos nepriklausomos valstybės genezė: dokumentų rinkinys* (Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2006); Stasys Vansevicius, *Lietuvos TSR valstybės ir teisės istorija* (Vilnius: Mintis, 1979).

820 Vejas Gabriel Liulevicius, *War Land on the Eastern Front. Culture, National Identity, and German Occupation in World War I* (Cambridge: Cambridge University Press, 2000).

821 Antanas Kriščiukaitis, *Lietuvos teismas 1918-1928* (Kaunas: Teisingumo ministerija, 1930).

portant testimonies of events. The legacy of Prof. M. Romeris's scholarship⁸²², which has left a distinct imprint on the summaries of the competences of the courts of appeal and cassation, should also be placed alongside. The doctrine of the time was also very actively interested in elements of the practices of foreign systems of instance. Such reviews, and comparisons with the Lithuanian present, are valuable for the present study because of the broader context of the development of the subject.⁸²³ The publications of contemporaries that touched on particular aspects of the evolution of the institutional system should also be mentioned: reviews of the activities of courts, their problems, as well as terminological and other topical issues.⁸²⁴ In the heritage of procedural law, the collections of procedural legal acts⁸²⁵, which cover not only normative law but also relevant jurisprudence, and academic literature, in which V. Mačys, A. Kriščiukaitis and M. Romeris have made their mark⁸²⁶.

Of the contemporary researchers who have analysed the processes of the judicial system of the First Republic, Prof. M. Maksimaitis has undoubtedly prepared the most scientifically valuable reviews⁸²⁷, analysing the formation of the Lithuanian legal system and the foundations of the court, and describing summaries of the development of the two courts that performed the functions of controlling judicial judgements: the

822 Mykolas Römeris, *Konstitucinės ir teismo teisės pasieniuose* (Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto Teisių fakultetas, 1931); Mykolas Römeris, *Lietuvos konstitucinė teisė. I. Lietuvos konstitucinės teisės paskaitos. I dalis* (Kaunas: Spindulio spaustuvė, 1937).

823 Zigmantas Toliušis, „Latvijos teismai“, *Teisė* 5 (1924): 32-38.; Jokūbas Robinzonas, „Šis tas iš užsienio juridinės literatūros“, *Teisė* 9 (1926): 43-45.; Jurgis Byla, „Žinios apie Estijos teismus ir teisinius žurnalus“, *Teisė* 26 (1934): 182-186.; V. Vikeris, „Klaipėdos krašto teismų veikimo ir organizaciniai trūkumai“, *Teisė* 27 (1934): 258-270.; Česlovas Butkys, „Probation system“, *Teisė* 29 (1935): 51-60.; Antanas Tamošaitis, „Austrijos konstitucinis teismas“, *Teisė* 9 (1926): 23-32.

824 Kazys Šamajauskas, „Lietuviškasis teismas. Terminologija“, *Teisė* 25 (1934): 25-37.; Jurgis Byla, „Lietuvos teismo dvidešimties metų sukaktis“, *Teisė* 44 (1938): 359-368; Jurgis Byla, „Teisimas nusik. darbų prieš valstybės saugumą“, *Teisė*, 29 (1935): 61-66.

825 *Baudžiamojo proceso įstatymas su komentarais, sudarytais iš Rusijos Senato bei Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo sprendimų ir kitų aiškinimų, liečiančių Didž. Lietuvos ir Klaipėdos Krašto baudžiamojo proceso teisę*, red. M. Kavolis (Kaunas: „Literatūros“ knygynas, 1933); *Civilinės teisenos įstatymas su visais pakeitimais ir papildymais ir su vyr. tribunolo bei rusų senato aiškinimais*, red. Č. Butkys (Kaunas: D. Gutmano knygynas, 1938).

826 Vladas Mačys, *Civilinis procesas. 1931/1932 m. Teisių fakulteto programos* (Kaunas: Raidės, 1931); Vladas Mačys, *Civilinio proceso paskaitos* (Kaunas: Lietuvos universitetas, 1924); Mykolas Romeris, *Lietuvos konstitucinė teisė. I. Lietuvos konstitucinės teisės paskaitos. I dalis* (Kaunas: Spindulio spaustuvė, 1937); Antanas Kriščiukaitis, *Baudžiamojo proceso paskaitos* (Kaunas: Lietuvos universiteto Teisių fakultetas, 1928).

827 Mindaugas Maksimaitis, „Lietuvos valstybės ir teisės atgimimo koncepcijos formavimasis“, *Jurisprudencija* 20, 1 (2013): 7-22.; Mindaugas Maksimaitis, „Teismų santvarkos pagrindų formavimas Lietuvoje (1918-1940)“, *Jurisprudencija* 22, 1 (2013): 375-390.

High Tribunal⁸²⁸ and the Court of Appeals⁸²⁹. The academic teaching tool prepared by the professor is also valuable⁸³⁰. Other academic works on the processes of the court system include a collection by E. Kūris and H. Šinkūnas, and a monograph by A. Vilbikas on the 95th anniversary of the Lithuanian Courts⁸³¹, which contains a considerable amount of statistical information⁸³². S. Dvareckas⁸³³ and J. Žilyš⁸³⁴ have also provided information useful for the research, as have the authors of the series of publications on the history of the interwar courts⁸³⁵. The judicial processes relevant to the study have also been dealt with separately by G. Ambrasaitė⁸³⁶, R. Ažubalytė and E. Tamošiūnienė⁸³⁷, J. Zajančiauskienė⁸³⁸.

It should be noted that Lithuanian legal scholars and practitioners⁸³⁹ who left Lithuania for the Diaspora after the Lithuanian occupation have also left behind several fragments of value for the research. These have been summarised by contemporary researchers⁸⁴⁰.

The historiographical heritage of the Soviet period, insofar as it is relevant to this research, can be differentiated according to its systematic critique. Contemporaries

828 Maksimaitis, *supra note*, 791: 440-460.

829 Mindaugas Maksimaitis, „Iš Lietuvos teismų istorijos: Apeliaciniai Rūmai (1933–1944)“, *Jurisprudencija*, 21, 1 (2014): 25-43.

830 Vytautas Andriulis ir kt., *Lietuvos teisės istorija* (Vilnius: Justitia, 2002).

831 Egidijus Kūris ir Haroldas Šinkūnas, „Lietuvos teismų raidos apžvalga“, iš *Lietuvos teisinės institucijos. Vilniaus universiteto vadovėlis*, red. E. Kūris, (Vilnius: VĮ Registrų centras, 2011).

832 Alfredas Vilbikas, *Teismai ir teisėjai Lietuvoje (1918-2013)* (Kaunas: Eurispaua, 2014).

833 Stanislovas Dvareckas, *Lietuvos teismai 1918–1940 metais. Mokomoji priemonė* (Vilnius: Vilniaus universitetas, 1999).

834 Juozas Žilyš, *Konstitucinis Teismas – teisinės ir istorinės prielaidos* (Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2001).

835 Alfredas Vilbikas, „Iš teismų istorijos: teismų kūrimosi priešistorė“, *Teismai.lt*, 2011-02, Nr.2, žiūrėta 2019 m. rugpjūčio 1 d., https://issuu.com/lietuvosteismai/docs/teismu_naujienliskis_teismai_lt_nr_2; Alfredas Vilbikas, „Pirmosios Lietuvos Konstitucijos ir Laikinasis teismų įstatymas“, *Teismai.lt*, 2011-04, Nr. 3, žiūrėta 2019 m. rugpjūčio 1 d., https://issuu.com/lietuvosteismai/docs/teismu_naujienliskis_balandis.

836 Goda Ambrasaitė-Balynienė ir kt. *Lietuvos teisė, 1918-2018: šimtmečio patirtis ir perspektyvos*. Mokslinis redaktorius V. Sinkevičius (Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2018).

837 Rima Ažubalytė ir Egidija Tamošiūnienė, „Civilinė ir baudžiamoji justicija 1918-1940 m.“, iš *Teisės raida: retrospektyva ir perspektyva. Liber Amicorum Mindaugui Maksimaičiui* (Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2013).

838 Jolanta Zajančiauskienė, „Lietuvos baudžiamojo proceso raida 1918-2018“, iš *Lietuvos teisė 1918-2018: šimtmečio patirtis ir perspektyvos* (Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2018).

839 Rapolas Skipitis, *Nepriklausoma Lietuva. Atsiminimai* (Čikaga: Draugo spaustuvė, 1967); „Žodis Lietuvos teisininkams“, *Teisinių žinių* (1956): 17-18.; Kazys Šidlauskas, „Piliečių saugojimas nuo valdžios sauvlio (Trumpas Europos ir JAV teisės sistemų palyginimas)“, *Teisinių žinių* (1958), 25-26.

840 Mindaugas Maksimaitis, Gintaras Šapoka, Kristina Miliauskaitė, *Valstybės ir teisės problemos lietuvių išeivijos publikacijose (1944-1990)* (Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2011); Ona Ruželytė, „Teismų sistemos problematika lietuvių išeivijos teisininkų darbuose“, iš *Lietuvos mokslas t. V. kn. 15* (Vilnius: Lietuvos mokslas, 1997).

of the period, who carried out their scientific work under the conditions of the occupation system, did so without the conditions for an objective assessment. Their work has therefore been subject to critical evaluation. Nevertheless, this heritage provides authentic data. Among these are: a textbook published for law students in the Lithuanian SSR⁸⁴¹, a publication by M. Apanavičius and S. Dvareckas⁸⁴², and the works of researchers who have reviewed individual elements of justice⁸⁴³. At the same time, only D. Sagatienė has studied this era critically and comprehensively from the interdisciplinary perspective of law and history, which is the most relevant scientific perspective for the current research⁸⁴⁴.

The period of the Second Republic 1990-2003 is fragmented in the sense of legal history due to the controversy of its research discussed above – mainly in the factual and reviewing sense, individual areas of interest to the research are investigated. However, there is a lack of critical summaries of individual parts of the period in the historiography.

The problems of the formation of the judicial system have been the main focus of L. Griškevič⁸⁴⁵, who has also used one of the methods of this research, namely, data collection by questioning. Thus, it also takes a subjective view of the issues at stake. The same area has been investigated, but in less detail, by the aforementioned A. Vilbikas⁸⁴⁶, G. Mesonis⁸⁴⁷, and V. Valančius⁸⁴⁸, who based his analysis on the Western origin of the courts, the content of the independence of the court and the judge, and the peripeteia of the state's reconstruction work and the regulation of the work of the courts have been

841 Stasys Vansevicius ir kt. *Lietuvos TSR valstybės ir teisės istorija* (Vilnius: Mintis, 1979).

842 Apanavičius, M.; Dvareckas, S. *Teismas ir teisingumas Lietuvos TSR*. Vilnius: Mintis, 1984.

843 Dmitrijus Karevas, *Tarybinis teisingumas* (Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1950); Aronas Liakas, *Baudžiamųjų bylų procesas kasacinėje instancijoje (pagal Lietuvos TSR BPK)* (Vilnius: Žinija, 1972); Aronas Liakas, *Liaudies teismas socialistinio teisingumo sargyboje* (Vilnius: Žinija, 1965); Ilja Perlovas, *Tarybinis teismas kovoje su kapitalizmo liekanomis žmonių sąmonėje* (Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1955); Pranas Vytautas Rasimavičius ir kt. *Tarybinė civilinio proceso teisė. Vadovėlis*. (Vilnius: Mintis, 1983).

844 Sagatienė, *supra note*, 798.; Dovilė Sagatienė, „Teismai okupuotoje Lietuvoje“, iš *Lietuvos teismų istorija ir dabartis* (Vilnius: Small Art, 2018).

845 Lina Griškevič, „Autentiškos teismų sistemos sukūrimas Lietuvoje“ (Daktaro disertacija, Vilniaus universitetas, 2013); Lina Griškevič, „1990-1992 metų teismų reforma Lietuvoje“, *Teisė* 81 (2011): 91-103.; Lina Griškevič, „Lietuvos teismų sistema po 1990 m.“, iš *Lietuvos teismų istorija ir dabartis* (Vilnius: Small Art, 2018).

846 Vilbikas, *supra note*, 832.

847 Gediminas Mesonis, *Valstybės valdymo forma konstitucinėje teisėje: Lietuvos Respublika Vidurio ir Rytų Europos kontekste* (Vilnius: Lietuvos teisės universitetas, 2003).

848 Virgilijus Valančius, „Teismo ir teisėjo nepriklausomumo principas ir konstitucinė justicija“, *Jurisprudencija* 16, 8 (2000): 8-15.

reviewed by J. Žilys⁸⁴⁹ and J. Prapiestis⁸⁵⁰. Authentic testimonies from that time have been preserved mainly in publications aimed at the legal science community⁸⁵¹.

The segment of the historiography covering procedural studies and heritage used in the research material, it should be noted, is mainly concerned with the development of civil and criminal procedural law. It does not deal in detail with the system of instance control of court judgements, but it does touch upon it. Therefore, valuable material for the study has been left by R. Jurka⁸⁵², J. Zajančiauskienė⁸⁵³, R. Ažubalytė and E. Tamošiūnienė⁸⁵⁴ who have dealt with the development of criminal proceedings. The volume of research on civil procedure, which is also relevant for this work, is larger. The processes of judicial review of court judgments in civil law have been analysed by V. Nekrošius⁸⁵⁵ and G. Ambrasaitė-Balynienė⁸⁵⁶. However, this institute has also been discussed in the context of the procedure, including the works of A. Driukas⁸⁵⁷, E. Laužikas and V. Mikelėnas⁸⁵⁸, and R. Norkus⁸⁵⁹.

However, the sparse and fragmented volume of specialised research confirms

849 Juozas Žilys, „Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumas Teisėkūros procese 1990-1992“, *Jurisprudencija* 51, 43 (2015): 32-44.; Juozas Žilys, „Konstitucinis Teismas valstybės valdžios organų sistemoje“, *Jurisprudencija*, 9, 17 (2000): 79-87.; Juozas Žilys, „Kai kurios Lietuvos teisės kūrimo problemos ir Konstitucinis Teismas“, *Jurisprudencija* 12, 4 (1999): 58-68.

850 Jonas Prapiestis, „Valstybingumo atkūrimo ir konstitucinio įtvirtinimo ištakose“ *Jurisprudencija* 19, 3 (2012): 859-888.

851 Auksė Brasaitė, „Teisinės sistemos reforma: nepateisinti lūkesčiai ir šviesios perspektyvos“, *Justitia*, 6, 12 (1997): 2-3; Gintaras Goda, „Pakeistas Teismų įstatymas. Ar padaugės Lietuvoje teisingumo?“, *Justitia*, 5, 5 (1996): 11.; Pranas Kūris, „Lietuvos Aukščiausiojo Teismo pirmininko Prano Kūrio pranešimas 1995 m. gruodžio 21 d. Mokslų Akademijos visuotinio susirinkimo sesijoje“, *Teisės problemos*, 1 (1996): 5-15.; Valentinas Mikelėnas, „Kokių teismų reikia Lietuvai?“, *Justitia*, 61, 3 (2006): 2-9.; Valentinas Mikelėnas, „Qua vadis? Arba eksperimentuojama toliau“, *Justitia*, 6, 18 (1998): 9-13.; Vytautas Piesliakas, „Teisinės sistemos reforma Lietuvoje: problemos ir perspektyvos“, *Justitia*, 11, 5 (1997): 3-5.

852 Raimundas Jurka, „Lietuvos baudžiamojo proceso teisės raida“, iš *Lietuvos teisė 1918-2018: šimtmečio patirtis ir perspektyvos*. (Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2018).

853 Zajančiauskienė, *supra note*, 838.

854 Ažubalytė, Tamošiūnienė, *supra note*, 837.

855 Nekrošius, *supra note*, 790.; Vytautas Nekrošius, „2011 metų civilinio proceso novelos. Ar pasiekti kelti tikslai?“, iš *Nepriklausomos Lietuvos teisė: praeitis, dabartis ir ateitis*: recenzuotų mokslinių straipsnių rinkinys: Liber Amicorum profesoriui Jonui Prapiėsčiui. red. G. Švedas (Vilnius: Vilniaus universiteto Teisės fakulteto Alumni draugija, 2012).

856 Goda Ambrasaitė, „Apeliacija civiliniame procese“ (Daktaro disertacija, Mykolo Romerio universitetas, 2004).; Ambrasaitė-Balynienė, *supra note*, 836.

857 Artūras Driukas, „Kasacinio proceso reglamentavimas naujajame civilinio proceso kodekse“, *Jurisprudencija* 20, 28 (2002): 164-177.; Artūras Driukas ir Virgilijus Valančius, *Civilinis procesas: teorija ir praktika. I tomas* (Vilnius: Teisės informacijos centras, 2005).

858 Egidijus Laužikas, Valentinas Mikelėnas ir Vytautas Nekrošius, *Civilinio proceso teisė. I tomas* (Vilnius: Justitia, 2005).; Valentinas Mikelėnas, *Civilinis procesas. II dalis* (Vilnius: Justitia, 1997).

859 Rimvydas Norkus, „Civilinio proceso teisės raidai 1918-2018“, iš *Lietuvos teisė 1918-2018: šimtmečio patirtis ir perspektyvos* (Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2018).

the assumption made earlier that one of the main pillars of the research will be the collection of primary sources – the testimonies of contemporaries based on knowledge, the selection of jurisprudence, and the evolution of the legal norms.

Research methodology. The scientific data relevant for this thesis were collected in the interdisciplinary field of law and history, and the research was carried out in accordance with the requirements of the history of law. The main methodological challenges of the research were the critical selection and analytical evaluation of numerous historical sources: their comparison and juxtaposition within the common territory of the science of law and history; the analysis of a complex set of research data – archival resources, legal acts of the time, the national and foreign scientific and journalistic heritage, judicial jurisprudence, data collected by questioning and other relevant sources – and the aim to prepare an authentic evaluation of these sources from a retrospective point of view. However, meeting these challenges in the thicket of social sciences and humanities has also privileged the use of a broader range of scientific methods.

The fundamental methods of this work are: *the method of legislative analysis* – used in the analysis of the legislative-legal framework of the national judicial system and the judicial process, which has been shaped by the prescriptive and national law and *the method of analysis of archival sources* – used in the analysis of largely unpublished archival data. The latter tool was combined with *the method of systematic analysis of a large number of cases*, which enabled the selection of quantitatively rich pieces of jurisprudence, which is of particular relevance to the study as the only surviving primary empirical source from the time of the First Republic. The synergy of these methods allows the content of the study to present data selected and systematised from the geographical, institutional, temporal and material aspects of the particularisation of legal acts, thus providing a broad picture of the period from different perspectives of the functioning of the institutional system. At the same time, the analysis of the documents and normative legal acts regulating the system of courts of instance and the forms of control over their judgements was additionally based on a combination of *content-analysis, document analysis, teleological and logical* methods. It has helped to reveal not only the purpose and meaning of the norms contained in the *expressis verbis* legal acts, but also the intentions of their authors, their operation in different periods of history and their doctrinal interpretation.

In order to analyse the retrospective evolution of the system of instance review of judicial judgements, the *historical comparative method* and the *descriptive method*

are also relevant for the solution of this objective, as they allow the identification of the elements of this evolution and the systematic identification of the main milestones of its development. This method has been used to trace the progress of the courts of the Republic of Lithuania and their proceedings at different points in history, as well as their influence on the fulfilment of the function of the administration of justice delegated to the courts. The *generalisation*, *statistical*, *inductive* and *deductive* methods, which are inseparable from the research work on the history of law, have also been used for the implementation of the tasks set out in this research work.

The research work draws on a rich collection of other scholarly research works from different periods of history, including investigative and review journalism, monographs, memoirs and eyewitness accounts. This set of sources was analysed using the *method of scientific literature analysis*, which enabled the discovery, selection and processing of the works of authors who have analysed topics close to the research topic.

Finally, given the doctrinal vacancy of the development of the system of judicial instance review of court judgements and its impact on the continuity of judicial power, and the still complicated nature of legal history research in the last decade of the last century, an additional method of systematisation of the data has been used – *the collection of data through questionnaires*. It was used to develop representative, semi-structured interviews with respondents whose role in the course of history and professional experience help to shed light on the aims, choices and contemporary perspective of the creators of the national system of courts of law up to the present day.

Thus, in addressing the challenges of this research, an attempt has been made to effectively synergise classical theoretical methods, mainly from the social sciences, but also from the humanities, with a broad spectrum of differentiated empirical legal research methods.

Defendable statements.

1. The system of the First Republic's courts and the system of instance control of their judgements originated from the legal sources of the tsarist Russian Empire, which were drawn up in the Western European legal tradition, and the interpretations that have prevailed in the historiography so far concerning their origin in the system of courts of the German Empire, which had been introduced to the country during the First World War, are erroneous.
2. The system of instance review of judicial judgments in the First Republic – in terms of the volume of cases, workload, and length of proceedings – was not

effective, primarily because of the imperial origin of the legal norms, which was not appropriate for a unitary democratic state, and therefore efforts to improve the prescribed imperial system were unsuccessful, and the Soviet occupation of 1940 put an end to the process of development of national procedural legislation, which could have eliminated this problem.

3. The Soviet occupation, which was implemented in 1940, caused an irreversible interruption in the development of the institution and imposed on the occupied state a socialist construct of control over judicial judgements which was alien to the Western democratic legal tradition.
4. After the restoration of independence in 1990 and the formation of the national system of judicial instances, the historical experience was not used to its full extent, and therefore, during the period of the Second Republic under study, the problems identified during the inter-war period were partly repeated, which were only eliminated by the adoption of authentic procedural legislation based on the Western legal tradition.

Framework of the research. The structure of the research work is determined by the fundamental aim of this work: to present the development of the system of control of judicial judgements from the restoration of statehood at the beginning of the twentieth century to the entry into force of the first national procedural legislation. The thesis consists of an introduction, four parts, conclusions, appendices and a summary in Lithuanian and English.

The first part identifies the origins of the system of judicial review of court judgements. This part analyses which elements of foreign law were the starting point for the development of Lithuania's own system of instance judicial review after the declaration of statehood. In order to grasp the origins of the evolution, the fate of historical national legal monuments, the peculiarities of the legal acts imposed by the occupying regimes, and the problems related to their adaptation are discussed. A critical study of different historical sources, an evaluation of historical and legal research, allows this work to give a precise and unambiguous answer to the question of the origin of the Lithuanian court system and procedural legislation.

The second part of the thesis systematically analyses the development of the judicial instance review of court judgements during the First Republic (1918-1940). This is done by following three intertwining parallels. The first one is by examining the processes of the formation and development of the system of judicial review, the legal and po-

litical circumstances that influenced them, and by systematizing the problematic points of this development and the discourse that accompanied them in public opinion and legal science. The second is to trace the reception and evolution of the legal norms that have influenced the functioning of the judicial review during the period under study. The third summarises the jurisprudence of the judicial institutions that have exercised control over judicial judgements. The latter parallel of the study provides an opportunity to reveal, for the first time in principle, the operation of this system in practice, the precedents it has set and the characteristics that have extended its narrow normative limits. It also defines the circumstances of the destruction of the instance control of judicial decision-making in the proceedings that began with the occupation in 1940.

The third part is devoted to a critical analysis of the Soviet period. However, this is only insofar as it concerns the formal regulation of the process of judicial review, i.e. without pretending to be an all-encompassing and political study of judicial review. The bipolar structure of this part of the book is linked to two tectonic turning points in the history of the development of national law. June 1940 and March 1990 marked the boundary markers of the expression of alien and domestic law. The issues arising from this shaped the fundamental questions of the uninterrupted functioning of the system of judicial review, the conflict of laws and the development of the system of judicial instances. These questions are answered by critically examining the relationship between national and Soviet law during the transitional period and the impact of this period on the development of judicial review in general.

The fourth part, which focuses exclusively on the period of the Second Republic, from the formation of the national system of judicial review to the entry into force of the first national procedural legislation, examines the circumstances that led to the formation of a system of judicial review that has remained largely unchanged to the present day. This part of the study discusses the dispute between the Lithuanian legal community and the decision-makers, the acts adopted as a result of it and the doctrine that has discussed them. It should be noted that it does not pretend to be a comprehensive assessment or analysis of the system as it exists today, but a comparative historical approach is used to compare and evaluate the previous sets of legal norms governing the forms of judicial review.

In addition to the historical data on the jurisprudence of the First Republic relevant to the study, the appendices also contain unique contemporary testimonies, which reveal the processes of the creation of the national system of courts of law after the

Conclusions

1. Despite the legal particularism that prevailed in the First Republic, the judicial system of the Republic of Lithuania was derived only from the sources of the legal reform of the tsarist Russian Empire in 1864. Until now, Lithuanian legal doctrine has erroneously argued that the first instance system of the state's courts derives (also) from the structure of the courts of the German Empire introduced during the First World War. This interpretation is refuted not only by the primary and secondary archival and doctrinal sources gathered during the research, but also by the reception of the system of instance control of court judgements. The first defence is therefore to be regarded as having been confirmed on the basis of the findings of the investigation.
2. After the reception of the sources of the Tsarist Russian Empire's law on 2 November 1918, the institute of the institute of judicial review of court judgements was established in the Republic of Lithuania in an organic, unquestioned manner and continued to function until the Soviet occupation in 1940.
 - 2.1. During this period, three forms of ordinal control of court judgements were in operation: the appeal – established on 15 December 1918, the cassation – introduced for pragmatic reasons on 15 June 1921, and the revision – which was in operation from 31 January 1924 in the highest level of the judicial system of the autonomous Klaipėda region.
 - 2.2. Although the appeal and cassation instances were not introduced at the same time, in reality the individual's right to review of a court judgement by a higher court was fully realised throughout the First Republic. The only exception is the category of criminal cases covered by Article 63 of the 1922 Constitution and Articles 64 and 65 of the 1928 Constitution, for which judicial review was not provided.
 - 2.3. The process of judicial instance review of court judgements in this period was governed by the prescriptive and largely novelized sources of law of the tsarist Russian Empire, which were formed from the norms of law of imperial (authoritarian) purpose. The national legal doctrine of the time argued that the latter sources were appropriate for the national

legal system because of the expression of the Western legal tradition. However, this interpretation is contradicted by the data collected during the study. As a result of systemic regulatory shortcomings, the problem of the length of court proceedings and the workload prevailed throughout the period of time in the instances exercising control over court judgements, which were unsuccessfully addressed by corrections to the laws adopted, by the doctrine developed by the Court of Cassation and Justice, by the reform of the system of court instances and by the increase of the judicial corps. Fundamental proposals for the improvement of the system were also formulated in the legal doctrine of the time. Taking into account the negative impact of the problem on the efficiency of the work of the courts and its scale, as well as the initiative of drafting national legal codes, which was taken in the pre-occupation period, it should be stated that the occupation of 1940 put an end to the inevitable process of establishing a national system of instance control over court judgements. The second defensible statement must therefore be regarded as confirmed.

- 2.4. A study of the jurisprudence of the branches of the court that have exercised control over court judgements reveals that the efficiency of the courts has been adversely affected in practice by the unauthorised appearance of the parties to the proceedings, the virtually unlimited presentation of *de novo* evidence in the higher court, the liberal form of appeal, and the unrestricted cassation instance. The courts have addressed these shortcomings in practice, within the limits of their competence, in relation to the concentration of the proceedings: by significantly limiting the submission of new evidence by means of procedural measures, and by limiting the access to the cassation instance. However, the failure to implement substantial regulatory changes has not eliminated the shortcomings in the efficiency of the system of control of court judgements.
3. In 1940-1990, Lithuania had a socialist construct of control over judicial judgements, which was alien to the Western legal tradition and which created preconditions for political intervention in the work of the courts. With the restoration of independence and the reception of legal provisions that were not contrary to the restored state order by means of constitutional legal

norms, the in corpore Soviet (formal, not political) system of control over court judgements was transferred into national law. The reception of legal norms and the targeted destruction of historical memory and experience throughout the occupation period meant that the occupation of Lithuania irreversibly interrupted the development of the institution of judicial review in the First Republic. The third contention of the defence must therefore also be regarded as having been confirmed.

4. The system of instance-based control of court judgements based on non-foreign law only became operational in 2003, when the first national procedural codes and the new version of the Courts Act entered into force. After the restoration of Lithuanian statehood in 1990, the system of judicial review was governed by Soviet legislation that had been incorporated. Unlike in the First Republic, the latter were substantially amended and the model of control of court judgements was substantially changed four times: in 1995, 1996, 1999 and 2003.

4.1. In 1992, on the initiative of the Judicial Corps, a four-tier, three-instance court system was taken over from the First Republic. This formally ensured the continuity of the judiciary. However, neither at the time of the formation of the judicial system nor at the time of the drafting of the procedural legislation was the instance system of the courts given the regulatory content of the First Republic. The practicalities of the work of the courts have not been taken into account. Only the formal use of historical experience resulted in the fact that the shortcomings of the First Republic's system of control over court judgements – unrestricted presentation of *de novo* evidence before a higher court, unrestricted cassation, unauthorised attendance of litigants at hearings, etc. – have been repeated since the restoration of independence. The fourth allegation of the defence must therefore also be regarded as confirmed.

4.2. In the period 1990-1995, the only form of control over court judgements was the cassation, as a legacy of the Soviet era – an ideologised synthesis of the distorted classical forms of appeal and cassation. Since 1995, the classical institutes of appeal and cassation have been restored to the judiciary. Despite the change of forms, the right of the individual to review of a court judgement was also fully guaranteed in practice between

1990 and 2003. The only exception was the category of criminal cases covered by Article 37 of the Soviet Code of Criminal Procedure, which was not subject to judicial review.

- 4.3. The improvement of the system of judicial review in 1990-1997 was hampered by stagnation in the development of legal thought and the problem of the workload of the courts. The latter acted as a catalyst for frequent and substantial changes in the process of judicial review, particularly in the period 1995-1999. A fundamental breakthrough was achieved in 1997 with the formation of legislative working groups based on international practice and doctrine.
- 4.4. The Civil and Criminal Procedure Codes, which entered into force in 2003 and which regulate the national system of review of court judgements, have brought together the classic principles, forms and international practices of the system, which had been tested in practice before. However, the standardised system has evolved at different speeds. The selection model for cassation appeals introduced in civil law, the restriction on the submission of new evidence to a higher court, the combination of oral and written proceedings, etc. were in line with foreign practice, were far-sighted and highly advanced for the time, but were not adapted to criminal procedure law. The system of judicial review of court judgements continued to evolve at varying speeds after the entry into force of the national procedural codes.

Suggestions

Taking into account the analysis of primary sources – previously unpublished archival data, jurisprudence, national and foreign legal acts, and secondary sources – the doctrine of law and history of science, it is proposed to correct the previous erroneous statements in the academic discourse: in the curricula of legal theory and history of law, civil and criminal procedure, and thus to correct and/or state that:

1. The judicial organisation of the Republic of Lithuania, which has evolved to the present day, has its origins in the legal reform of the Tsarist Russian Empire in 1864, which is the source of the national judicial system.
2. The sources of civil and criminal procedural law of 1918-1940, despite the

formation of the sources of the Tsarist Russian Empire according to the tradition of Western law, were not suitable for the administration of justice in a democratic (unitary) state, and had a negative impact on the efficiency of the work of the courts.

3. After the restoration of statehood in 1990 and the formation of the national organisation of the judiciary, the historical experience was used only to adopt the structure of the four-tier, three-instance court system, but it was not given an identical normative content.

Publications on the subject of the dissertation:

1. Valančius, Tadas. “Grėsmės valstybės saugumui: Apeliacinių Rūmų praktika”. *Šiuolaikinės visuomenės ugdymo veiksniai* 2, 1 (2018): 11-34.
2. Valančius, Tadas. “Teismų sprendimų kontrolės sistemos raida 1918-1940 m.”. *Jurisprudencija* 26, 1 (2019): 111-129.
3. Valančius, Tadas. “Neįvykusi (r)evoliucija: teismų instancinė sistema 1990-ųjų verpetuose”. *Jurisprudencija* 28, 1 (2021): 52-73.

Other scientific publications:

1. Valančius, Tadas. “Researching Legal History in 2020: Problems, Methods and Potential”. *Social Transformations in Contemporary Society* 8 (2020): 40-49.
2. Valančius, Tadas. “Code of national judicial system: decision control”. *Юридична осінь 2020 року* (2020): 52-55.

Presentations on the subject of the dissertation:

1. Right to appeal as a constitutional right: the case of Lithuania and Poland (Teisė į apeliaciją kaip konstitucinė teisė: Lietuvos ir Lenkijos atvejis). IV Tarptautinis lituanistų kongresas, Vroclavas, 2017 m. gegužės 22-24 d.
2. Judicial control during the interwar: reality of time (Teismų sprendimų kontrolė tarpukariu: laikmečio iššūkiai). V Tarptautinis lituanistų kongresas, Vroclavas, 2019 m. gegužės 16–17 d.

CURRICULUM VITAE

Contact information: tavalanciu@stud.mruni.eu

EDUCATIONAL BACKGROUND

2016 - 2022 m.	Doctoral studies in Law, Mykolas Romeris University, Mykolas Romeris Law School
2014 – 2016 m.	Master of Law, Mykolas Romeris University, Faculty of Law (specialization in Public Law)
2009 – 2014 m.	Bachelor of Law, Mykolas Romeris University, Faculty of Law
2006 – 2010 m.	Bachelor of History, Vilnius University, Faculty of History (specialisation in Modern History)

PROFESSIONAL AND SCIENTIFIC TRAINEESHIPS

2021 m.	Faculty of Law, University of Latvia (Latvia, 30 days)

Valančius, Tadas

BENDROSIOS KOMPETENCIJOS TEISMŲ SPRENDIMŲ INSTANCINĖ KONTROLĖS SISTEMA LIETUVOJE 1918-2003 M.: daktaro disertacija. – Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2022. P. 324.

Bibliogr. 192-223 p.

Disertacijoje siekiama sistemškai išanalizuoti 1918-2003 m. Lietuvos Respublikos bendrosios kompetencijos teismų sistemoje veikusią teismų sprendimų instancinę kontrolės instituto raidą, tiriant atskirų jos elementų – konstitucinės jurisprudencijos, teismų nepriklausomumo principo, teismų instancinės sistemos ir tiriamajam objektui aktualių baudžiamojo ir civilinio proceso teisės normų – visetą. Taip pat keliamas tikslas atskleisti teismų sprendimų instancinės kontrolės ištakas, įvertinti šios sistemos įtaką bendrosios kompetencijos teismų darbo efektyvumui ir teisėkūros procesams bei identifikuoti instituto tęstinumo tarp Pirmosios ir Antrosios Respublikos laikotarpių bruožus.

Šiuo tyrimu siekiama įrodyti, kad teismų sprendimų instancinės kontrolės veikimo efektyvumas darė fundamentinę įtaką formuojant nacionalinę bendrosios kompetencijos teismų sistemą, o tarptautinėje teisės doktrinoje įtvirtinta asmens teisė į aukštesnės instancijos teismą buvo užtikrinta nepaisant dinamiškų istorinių aplinkybių. Disertaciniame tyrime taip pat teigiama, jog efektyvi teismų sprendimų instancinė kontrolės sistema Lietuvos Respublikoje ėmė veikti tik 2003 m., įstatymų leidėjui teisės norminiuose aktuose akceptavus tarptautinėje praktikoje nusistovėjusius principus ir praktiką bei parengus autentiškus nacionalinius civilinės ir baudžiamosios teisės proceso kodeksus.

This dissertation systematically analyses the development of the institute of instance system of control of judgments by ordinary courts in Lithuania in 1918-2003, analyzing its elements - constitutional jurisprudence, principle of judicial independence, judicial instance system and norms of criminal and civil procedure law relevant to the object. The aim is also to reveal the origins of the instance system of control of judgements, to assess the impact of this system on the efficiency of the courts of ordinary jurisdiction and legislative processes, and to identify the features of the institute's continuity between the First and Second Republic periods.

The aim of this research is to demonstrate that the effectiveness of the instance system of control of judgements had a fundamental impact on the formation of the national judicial system of ordinary jurisdiction, and that the right of a person to a higher court was ensured despite dynamic historical circumstances. Furthermore, an effective instance system of control of judgments in the Republic of Lithuania started operating only in 2003, when the legislator accepted the principles and practice established in international practice and adopted authentic national codes of civil and criminal procedure.

Tadas Valančius

BENDROSIOS KOMPETENCIJOS TEISMŲ SPRENDIMŲ INSTANCINĖ KON-
TROLĖS SISTEMA LIETUVOJE 1918-2003 M.

Daktaro disertacija
Socialiniai mokslai, teisė (S 001)

Mykolo Romerio universitetas
Ateities g. 20, Vilnius
Puslapis internete www.mruni.eu
El. paštas roffice@mruni.eu
Tiražas 20 egz.

Parengė spaudai Jovita Jankauskienė

Spausdino UAB „Šiaulių spaustuvė“
P. Lukšio g. 9G, 76200 Šiauliai
El. p. info@dailu.lt
<https://siauliuspaustuve.lt>

